

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ:
ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ-ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

Τύπος και Εθνικός Διχασμός:
Η στάση των Αθηναϊκών εφημερίδων πριν και μετά
την έκπτωση του Κωνσταντίνου
Διπλωματική εργασία

ΑΓΓΕΛΙΚΗ Ι. ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΡΟΥ

Τριμελής εξεταστική επιτροπή:
Επ. Καθ. ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΑΝΑΣΤΑΣΟΠΟΥΛΟΣ (Επιβλέπων)
Επ. Καθ. ANNA ΜΑΝΔΥΛΑΡΑ (μέλος)
Επ. Καθ. ΛΑΜΠΡΟΣ ΦΛΙΤΟΥΡΗΣ (μέλος)

Ιωάννινα 2021

Ευχαριστίες

Με την ολοκλήρωση της παρούσης Διπλωματικής Εργασίας, οφείλω να εκφράσω θερμές ευχαριστίες:

- στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, που άνοιξε για εμένα νέους ορίζοντες γνώσης και σκέψης,
- στον επιβλέποντα καθηγητή, Δρ. Νικόλαο Αναστασόπουλο, για την καθοδήγηση, τις υποδείξεις, την επιμονή και το αμείωτο ενδιαφέρον που επέδειξε, καθ' όλη την διαδικασία της εκπόνησης της παρούσης διατριβής,
- σε κάθε μέλος του διδακτικού και του διοικητικού προσωπικού του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, που στάθηκε δίπλα μου σε αυτήν την προσπάθεια,
- στα μέλη της οικογένειάς μου, για τη συμπαράστασή τους.

Αγγελική Παναγώταρου

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	2
Τα υπό μελέτη έντυπα.....	5
ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ:.....	5
ΑΣΤΡΑΠΗ:.....	6
ΕΜΠΡΟΣ:.....	6
ΕΣΠΕΡΙΝΟΝ ΝΕΟΝ ΑΣΤΥ:.....	7
ΘΑΡΡΟΣ:.....	8
ΣΚΡΙΠ:.....	9
A. Από το κίνημα της Θεσσαλονίκης έως την έκπτωση του Κωνσταντίνου.....	11
1. Το Κίνημα της Θεσσαλονίκης.....	11
2. Ο στρατός της Εθνικής Αμύνης.....	20
3. Η στάση των Συμμάχων.....	28
4. Μια χώρα, δύο κράτη.....	32
5. Τα Νοεμβριανά.....	38
6. Το ανάθεμα.....	54
7. Οι συμμαχικές πιέσεις.....	60
8. Η αποδυνάμωση του Κράτους των Αθηνών.....	67
9. Η καθαίρεση του Κωνσταντίνου.....	78
B. Ο Βενιζέλος στην πρωθυπουργία του ενοποιημένου κράτους.....	82
1. Οι εκκαθαρίσεις.....	87
2. Η κατάσταση στο στράτευμα και η συμμετοχή στον πόλεμο.....	93
3. Η Βουλή των Λαζάρων.....	99
4. Διώξεις.....	104
5. Οι δίκες των κληρικών.....	109
6. Η αναζήτηση δανείων για την αντιμετώπιση του επισιτιστικού προβλήματος.....	113
7. Οι αντιδράσεις των φιλοβασιλικών συνεχίζονται. Η στρατιωτική στάση στη Λαμία.....	118
8. Η περίοδος διακυβέρνησης Βενιζέλου, έως το καλοκαίρι 1920.....	125
9. Καλοκαίρι 2020.....	128
Γ. Οι εκλογές του Νοεμβρίου.....	132
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	150
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	156

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο Τύπος κάθε εποχής αποτελεί, αναμφίβολα, για τους μελετητές, πολύτιμο πεδίο άντλησης της ιστορικής πληροφορίας, καθώς καταγράφει την πραγματικότητα και αποτυπώνει πολύπλευρα την περίοδο στην οποία λειτουργεί. Τούτου ένεκα, η ιστοριογραφική μελέτη, τα τελευταία χρόνια, αξιοποιεί, όλο και περισσότερο, τη δυνατότητα που της παρέχει η μελέτη των εφημερίδων να προσεγγίσει ευκολότερα τις πολλαπλές πτυχές της ιστορίας και να αποκαλύψει παραγκωνισμένες, μέχρι πρόσφατα, πλευρές της παρελθοντικής πραγματικότητας. Εκτός, όμως, από τις πληροφορίες καθαντές που μπορούν να αποκομίσουν οι ιστορικοί του παρόντος και του μέλλοντος, στο επίκεντρο της ιστορικής έρευνας τίθεται ο ίδιος ο Τύπος και η σχέση του με τα ιστορικά πρόσωπα και γεγονότα, καθώς αναγνωρίζεται ο κυρίαρχος ρόλος του στην ιστορία, όχι ως καθρέφτη, αλλά, συχνά, ως δημιουργού ή υποκινητή των γεγονότων.

Η σχέση του Τύπου με την πολιτική εμφανίζεται σχεδόν ταυτόχρονα με τον ίδιο τον Τύπο. Η πολιτική αναγνώρισε την πρωτεύουσα επικοινωνιακή ισχύ της δημοσιογραφίας και την τοποθέτησε ανάμεσα στους σημαντικότερους άξονες της πρακτικής της, αξιοποιώντας στο έπακρο τις δυνατότητες επηρεασμού της κοινής γνώμης που της παρέχονταν. Η δημοσιογραφία, από τη μεριά της, διεκδίκησε τη θέση του προνομιακού και ισότιμου συνομιλητή με την πολιτική, προβάλλοντας την καθοριστικής σημασίας επίδρασή της στη διαμόρφωση της συλλογικής συνείδησης. Έτσι, πολιτική και δημοσιογραφία συμπορεύτηκαν και, πλειστάκις, σε αυτή την παράλληλη διαδρομή τους, πλησίασαν τόσο η μια την άλλη, ώστε να αποτελέσουν ένα αδιαίρετο σύστημα αμοιβαίας εξυπηρέτησης και εξάρτησης. Σε περιόδους ήπιας πολιτικής αντιπαράθεσης (πραγματικής λόγω μεγάλων εθνικών κρίσεων ή κατ' επίφαση για λόγους στρατηγικής) ο Τύπος ενδύεται τον μανδύα της ανεξαρτησίας και της αντικειμενικότητας και καταλαμβάνει περήφανος το βάθρο της τέταρτης δημοκρατικής εξουσίας. Αντίθετα, σε περιόδους έντονων πολιτικών αντιπαράθεσεων, όπως η εξεταζόμενη, όταν, λόγω των μεγάλων διακυβευμάτων, η πολιτική μετατρέπεται σε πεδίο ανοιχτής, βίαιης σύγκρουσης ανάμεσα σε δύο αντιθετικούς πόλους, μεγάλο μέρος του Τύπου αναλαμβάνει απροσχημάτιστα τα χαρακτηριστικά κομματικού εντύπου, εκδίδεται με κομματική ταυτότητα και στρατεύεται στο πλευρό της μιας ή της άλλης πλευράς, θέτοντας στην υπηρεσία της όλο το, αναντίρρητα ισχυρό, οπλοστάσιό του. Στην πορεία του χρόνου, κάποια από τα έντυπα μεταβάλλουν τον πολιτικό - ιδεολογικό τους προσανατολισμό¹, ενώ άλλα παραμένουν πιστά στις αρχικές τους διακηρύξεις.

¹ Η μετακίνηση ανάμεσα σε πολιτικά στρατόπεδα είναι συνηθισμένη πρακτική που ακολουθούν, όχι μόνο εφημερίδες, αλλά και εξέχοντα πολιτικά πρόσωπα, ως τις μέρες μας. Στην εποχή που αποτελεί το χρονολογικό πλαίσιο του

Με γνώμονα τα παραπάνω, η παρούσα μεταπτυχιακή εργασία στοχεύει στη διερεύνηση της σταθερότητας στον πολιτικό προσανατολισμό των μεγάλων σε κυκλοφορία φιλοβασιλικών εφημερίδων κατά την περίοδο των σημαντικών πολιτικών διακυμάνσεων της περιόδου 1916 - 1920. Για το σκοπό αυτό, μελετήθηκε η πολιτική, κυρίως, αρθρογραφία των εφημερίδων ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ, ΑΣΤΡΑΠΗ, ΕΜΠΡΟΣ, ΕΣΠΕΡΙΝΟΝ ΝΕΟΝ ΑΣΤΥ, ΘΑΡΡΟΣ, ΣΚΡΙΠ, που θεωρούνται οι πιο ακραιφνείς και μαχητικές φιλοβασιλικές εφημερίδες, την εποχή του Εθνικού Διχασμού. Εξετάστηκαν τα κύρια άρθρα τους, τα οποία επικεντρώνονται στην περιγραφή της κατάστασης τόσο σε σχέση με την εσωτερική πολιτική σκηνή όσο και σε σχέση με το διεθνές, πολεμικό ως επί το πλείστον, σκηνικό, αλλά η μελέτη επεκτάθηκε στις κοινωνικές στήλες, όταν διαπιστώθηκε πως το περιεχόμενό τους εξυπηρέτησε, με οποιονδήποτε τρόπο, την πολιτική αντιπαλότητα. Επιπλέον, όταν αυτό κρίθηκε απαραίτητο, αναζητήθηκε η αναφορά στα ίδια γεγονότα από μεγάλες σε κυκλοφορία φιλοβενιζελικές εφημερίδες, ώστε να συγκριθεί ο τρόπος με τον οποίο μεταδιδόταν το ίδιο γεγονός από τους δύο αντιπάλους και να καταδειχθεί είτε η ιδεολογική συνέπεια είτε η προσχώρηση (όπου αυτή υπάρχει) του εκάστοτε εξεταζόμενου φιλοβασιλικού εντύπου στην ενάντια θέση.

Η ίδια η φύση του θέματος επιβάλλει την εξιστόρηση διαδοχικών γεγονότων, με χρονολογική ακολουθία, μέσω των οποίων διερευνάται η αρθρογραφία των υπό εξέταση εντύπων, ώστε να αναδειχθούν οι μέθοδοι πειθούς και προπαγάνδας, τις οποίες μετέρχονται οι συντάκτες. Η μελέτη και ανάλυση των μεθόδων αυτών, μολονότι αποτελεί καθαυτή ένα πολύ ενδιαφέρον πεδίο για τον ερευνητή, απέχει αρκετά από το αντικείμενο της παρούσης εργασίας. Εντούτοις, η αναζήτηση και η επισήμανση όσων από αυτές τις μεθόδους χρησιμοποιήθηκαν από τις εφημερίδες στην αρθρογραφία τους επιβάλλεται, ώστε να καταδειχθεί το μέγεθος της προσπάθειας που αυτές κατέβαλαν για να υποστηρίξουν τον εκάστοτε πολιτικό σύμμαχο και η σφοδρότητα με την οποία επιτέθηκαν στον εκάστοτε πολιτικό εχθρό. Καθιστούν, κατά συνέπεια, ευδιάγνωστο τον πολιτικό προσανατολισμό της κάθε εφημερίδας. Προκειμένου να διευκολυνθεί η εξέταση των υπό μελέτη φαινομένων, αλλά και για να περιορισθεί ο κίνδυνος της μονοτονίας, προτιμήθηκε η παράθεση χαρακτηριστικών κειμένων στο κύριο σώμα της εργασίας από την παραπομπή σε επίμετρο, στο τέλος της.

Η μελέτη χωρίζεται σε τρεις χρονολογικές ενότητες, κάθε μια από τις οποίες παρουσιάζει ιδιαίτερα χαρακτηριστικά:

ερευνητικού μας ενδιαφέροντος, η πολιτικο - ιδεολογική μετατόπιση των εφημερίδων ήταν τόσο συνηθισμένη ώστε συχνά οι εκδότες αισθάνονταν την ανάγκη να διατυπώσουν είτε την ουδετερότητα της αρθρογραφίας τους είτε τη σταθερότητα των απόψεων που εκφράζουν. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το πρώτο φύλλο της εφημ. Καθημερινή, όπου δηλώνεται ως κυρίαρχη πρόθεση της εφημερίδας να παραμείνει πιστή στις ιδρυτικές της διατυπώσεις και να μην αλλάζει θέση ανάλογα με το ποιος βρίσκεται στην εξουσία. Εφημ. Καθημερινή, 15/9/1919

Η πρώτη εξετάζει τα σημαντικότερα πολιτικά γεγονότα της περιόδου από την έκρηξη του κινήματος της Θεσσαλονίκης, στις 17 Αυγούστου 1916 έως την αποχώρηση του έκπτωτου Κωνσταντίνου, στις 30 Μαΐου 1917. Μέσω της ανάλυσης του λόγου της, πολιτικής, κατά βάση, αρθρογραφίας, θα αποδείξουμε πως οι υπό μελέτη εφημερίδες, όχι απλώς εξυπηρετούν, πέρα από κάθε αμφιβολία, τη ρητορική της φιλοβασιλικής παράταξης, αλλά επιδίδονται σε λυσσαλέα μάχη ενάντια στον Βενιζέλο, μετερχόμενες όλων των δυνατών μεθόδων πειθούς και προπαγάνδας.

Η δεύτερη αφορά στην περίοδο από την επιστροφή του Βενιζέλου στην Αθήνα έως την προκήρυξη των εκλογών 1920. Σε αυτή την ενότητα θα παρακολουθήσουμε την συμπεριφορά των φιλοβασιλικών εντύπων στο περιβάλλον αυστηρής λογοκρισίας, απαγορεύσεων και διώξεων που επέβαλλε το νέο καθεστώς, υπό το πρόσχημα της εξυπηρέτησης των εθνικών συμφερόντων. Θα επιχειρήσουμε να ανιχνεύσουμε αν η συναίνεση, που επέβαλλαν οι αναγκαιότητες του πολέμου και της πολιτικής, είναι ειλικρινής ή προσχηματική. Επιπλέον, θα διερευνήσουμε τα όρια αυτής της συναίνεσης. Θα προσπαθήσουμε, δηλαδή, να ελέγξουμε κατά πόσον η ομόθυμη υποστήριξη του φιλοβασιλικού τύπου στις κυβερνητικές επιλογές αποτελεί αναγκαστική επιλογή για την αποφυγή διώξεων ή αν αποκαλύπτει σημεία πραγματικής προσχώρησης στο αντίπαλο πολιτικό στρατόπεδο.

Η τρίτη ενότητα ξεκινά από την προκήρυξη των εκλογών του 1920 και λήγει με την μεγάλη εκλογική ήττα του Βενιζέλου στις εκλογές του Νοεμβρίου. Κατά την περίοδο αυτή, η πολιτική αντιπαράθεση έλαβε τη μορφή ανοιχτής σύγκρουσης και ο Τύπος, ελεύθερος από κατασταλτικούς περιορισμούς και λογοκρισία, έλαβε πρωταγωνιστική θέση στη μάχη. Η επιλογή πολιτικού στρατοπέδου και η μελέτη του τρόπου με τον οποίο επιλέγουν να αντιπαρατεθούν στον πολιτικό αντίπαλο, θα μας επιτρέψει να διαπιστώσουμε με ασφάλεια αν υπάρχει ή όχι πραγματική μεταστροφή στην πολιτική τοποθέτηση του καθενός από τα υπό μελέτη έντυπα.

Τα υπό μελέτη έντυπα

ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ:

Η εφημερίδα ιδρύθηκε από τον Βλάση Γαβριηλίδη στις αρχές του 1880, ενώ πήρε το όνομά της το 1883, κομίζοντας πλήθος νεωτερισμών στην ελληνική ειδησεογραφική πραγματικότητα. Καινοτομίες, όπως οι ανταποκρίσεις ειδικών απεσταλμένων της εφημερίδας στην Ελλάδα και στο εξωτερικό και τα ρεπορτάζ, την ενέταξαν γρήγορα ανάμεσα στις κορυφαίες σε κυκλοφορία εφημερίδες της εποχής. Από την αρχή της έκδοσής της και για αρκετά χρόνια θεωρείτο από τους ξένους παρατηρητές που επισκέπτονταν την Ελλάδα, η λιγότερο πολιτική εφημερίδα απ' όσες κυκλοφορούσαν στα τέλη του 19ου αιώνα. Το γεγονός αυτό άλλαξε μετά την ήττα του 1897, οπότε ο Γαβριηλίδης άρχισε να εξωτερικεύει, μέσω της Ακροπόλεως, τις σαφείς (αν και ιδιαίτερα ασταθείς)² πολιτικές του θέσεις.³

Το 1905 ο Γαβριηλίδης, μαζί με άλλους δημοσιογράφους και πολιτικούς, ίδρυσε “Πολιτικό Σύλλογο” με στόχο την καταγγελία και την αλλαγή του κρατούντος συστήματος, και το 1909 συντάχθηκε με τον Στρατιωτικό Σύνδεσμο. Στάθηκε στο πλευρό του Βενιζέλου, από την αρχή της εμφάνισής του στην ελληνική πολιτική σκηνή και τον υποστήριξε μέχρι το τέλος των Βαλκανικών πολέμων, οπότε άρχισε σταδιακά να διαφοροποιεί τη στάση του. Άλλαξε στρατόπεδο μετά την υπογραφή της Συνθήκης του Βουκουρεστίου.

Η εφημερίδα σταμάτησε την έκδοσή της τον Ιανουάριο του 1917. Ως τότε, στο πρωτοσέλιδο της τετρασέλιδης έκδοσης τον τίτλο της εφημερίδας, συνόδευε το όνομα του ιδιοκτήτη της εφημερίδας, Β. Γαβριηλίδη. Επανεκδόθηκε ένα χρόνο αργότερα, τον Ιανουάριο του 1918, δισέλιδη πλέον, έχοντας στη θέση του διευθυντή της τον Ι. Κ. Γεωργόπουλο, του οποίου το όνομα αντικατέστησε αυτό του Γαβριηλίδη. Από τις 27 Απριλίου 1919 έως το τέλος του ίδιου έτους εκδίδεται χωρίς πληροφορίες για τον ιδιοκτήτη, τον διευθυντή ή τον αρχισυντάκτη της. Δεν σώζονται φύλλα της εφημερίδας από την αρχή του 1920 μέχρι τον Ιούλιο του ίδιου έτους, οπότε στο πρωτοσέλιδο, κάτω από τον τίτλο, επανέρχεται το όνομα του ιδιοκτήτη Β. Γαβριηλίδη, συνοδευόμενο από το όνομα του διευθυντή της εφημερίδας, Θ. Ν. Συναδινού.

2 Οι συχνές αλλαγές στον πολιτικό προσανατολισμό της εφημερίδας του έδωσαν την επιτημητική επωνομασία “μέγας αντιφάσκων”. Λαμπρίας Τ., Λήμμα Γαβριηλίδης Βλάσσης στο: συλλογικό, Εκπαιδευτική Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό, τομ. 2 Αθήνα Εκδοτική Αθηνών 1984, σ. 381-383

3 Μάγερ Κ. Ιστορία του ελληνικού Τύπου, [χ.ε.], Αθήνα 1960, τ. 1, σ.67

Ο θάνατος του Β. Γαβριηλίδη, τον Νοέμβριο του 1920, σήμανε την παύση της κυκλοφορίας της Ακροπόλεως. Το τυπογραφείο της εφημερίδας λειτούργησε ξανά τον Ιανουάριο του 1929.

ΑΣΤΡΑΠΗ:

Η ΑΣΤΡΑΠΗ πρωτοκυκλοφόρησε την 1η Μαρτίου 1901 από τους Γ. Γιολδάση και Π. Γιάνναρο, ως καθημερινή, απογευματινή, τετρασέλιδη εφημερίδα. Στις εκλογές του 1910 έλαβε ενεργή στάση ενάντια στον παλαιοκομματισμό και στήριξε ανοιχτά τον Βενιζέλο. Σε αυτές τις εκλογές έθεσε υποψηφιότητα με τους λαϊκούς συνδυασμούς ο ιδρυτής και ιδιοκτήτης της Γ. Γιολδάσης, ο οποίος εξελέγη βουλευτής. Στις επόμενες εκλογές για τη Β' Διπλή Αναθεωρητική Βουλή⁴, ο Γιολδάσης δεν συμπεριελήφθη από τον Βενιζέλο στον επίσημο συνδυασμό του Κόμματος των φιλελευθέρων, αλλά πήρε μέρος στις εκλογές με τον Λαϊκό Σύνδεσμο Φιλελευθέρων (ανεπίσημος συνδυασμός των Φιλελευθέρων) και δεν εξελέγη⁵. Έκτοτε η ΑΣΤΡΑΠΗ έγινε φανατική αντιβενιζελική.

Το 1916 αυτοπροσδιορίζεται ως “Καθημερινή Πατριωτική Εφημερίς”. Από τις 20 Ιανουαρίου 1917 αλλάζει τον προσδιορισμό της σε “Καθημερινή Εσπερινή Εφημερίς”. Στις 17 Ιουλίου 1917 το όνομα του ιδιοκτήτη, Γ. Γιολδάση, σταματά να συνοδεύει τον τίτλο της, δισέλιδης πλέον, εφημερίδας. Στο πρωτοσέλιδο αναγράφεται μόνο το όνομα του διευθυντή Ιωάννη Κουτηφάρη. Από τον Σεπτέμβριο του 1919 κυκλοφορεί ως τετρασέλιδη “ΝΕΑ ΑΣΤΡΑΠΗ”. Στο πρωτοσέλιδο επανέρχεται το όνομα του ιδρυτή και ιδιοκτήτη της εφημερίδας, ενώ στη τρίτη σελίδα η εφημερίδα ανακοινώνει πως είναι “Όργανον Ομάδος των Εθνικοφρόνων”.

ΕΜΠΡΟΣ:

Το ΕΜΠΡΟΣ ήταν μια από τις μεγαλύτερες αθηναϊκές εφημερίδες. Το πρώτο της φύλλο κυκλοφόρησε στις 10 Νοεμβρίου 1896, από τον Δ. Οικ. Καλαποθάκη, φέρνοντας σημαντικές καινοτομίες στην ελληνική δημοσιογραφική πραγματικότητα (τηλεγραφήματα από ανταποκριτές στο εξωτερικό και την υπόδουλη Ελλάδα, ταχεία ενημέρωση για τα τεκταινόμενα σε ολόκληρη την επικράτεια, μέσω

4 «Διπλή» ονομάστηκε, διότι σύμφωνα με την περί αναθεώρησης διάταξη του Συντάγματος του 1864, η Αναθεωρητική Βουλή έπρεπε να αποτελείται από διπλάσιο αριθμό βουλευτών. Η Βουλή αυτή διαλύθηκε σχεδόν αμέσως, ύστερα από εισήγηση του Βενιζέλου, διότι διαπιστώθηκε ότι ήταν τόσο ανομοιογενής που δεν μπορούσε να επιφέρει τα αναμενόμενα αποτελέσματα. Η Β' Διπλή Αναθεωρητική Βουλή αναδείχθηκε τον Νοέμβριο του 1910 και με γρήγορους ρυθμούς πραγματοποίησε το 1911 την αναθεώρηση του Συντάγματος το 1864. <https://www.syntagmawatch.gr/my-constitution>, “Η αναθεώρηση του Συντάγματος του 1911”

5 Παρά τον εκλογικό θρίαμβο του Βενιζέλου, που κατέλαβε 307 από τις 362 έδρες της Βουλής, κανένας υποψήφιος του Λαϊκού Συνδέσμου Φιλελευθέρων δεν εξελέγη. Νικολακόπουλος – Οικονόμου, Το εκλογικό Βάπτισμα του Βενιζελισμού: Εκλογές 1910-1912, στο: Συμπόσιο για τον Ελευθέριο Βενιζέλο σ.71 Πίνακας 2

διαρκούς τηλεφωνικής επικοινωνίας με πολλά σημεία της χώρας, αυξημένος αριθμός αρθρογράφων κλπ).⁶

Η μαχητική ανάμιξη του ιδιοκτήτη της σε όλα τα μεγάλα εθνικά γεγονότα της περιόδου έφερε την εφημερίδα στην κορυφή των προτιμήσεων του αναγνωστικού κοινού. Ο Καλαποθάκης πρωτοστάτησε στην ίδρυση του Μακεδονικού Κομιτάτου, του οποίου διετέλεσε πρόεδρος μέχρι το 1907, ενώ υποστήριξε σθεναρά τον Στρατιωτικό Σύνδεσμο το 1909.⁷ Όταν ξέσπασε ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, αν και αναγνώριζε ότι η γεωπολιτική θέση της Ελλάδας καθιστούσε αναπότρεπτη τη συμμετοχή της χώρας στον πόλεμο με τις δυνάμεις της Αντάντ, εντούτοις υποστήριξε την διατήρηση της ουδέτερης στάσης, όσο αυτό ήταν εφικτό.⁸

Τον τίτλο της εφημερίδας συνοδεύει, κατά τη μελετώμενη περίοδο, ο προσδιορισμός “Ημερησία Εθνική Εφημερίς”. Διευθυντής ήταν ο Π. Θ. Οικονόμου και υπεύθυνος σύνταξης ο Ν. Ανύσιος. Την επομένη της αναχώρησης του Κωνσταντίνου για την εξορία, ο Ευ. Ν. Λαχανοκάρδης αντικατέστησε τον Π. Θ. Οικονόμου στη θέση του διευθυντή της εφημερίδας· θέση στην οποία ο Οικονόμου επανήλθε προσωρινά, όταν ο Λαχανοκάρδης καταδικάστηκε από το Στρατοδικείο για παράβαση των διατάξεων του στρατιωτικού Νόμου.⁹

ΕΣΠΕΡΙΝΟΝ ΝΕΟΝ ΑΣΤΥ:

Η εφημερίδα κυκλοφόρησε στις 8 Δεκεμβρίου 1901 από τον Δ. Κακλαμάνο. Τον Μάρτιο του 1907, όταν ο Κακλαμάνος ανέλαβε διευθυντής του γραφείου Τύπου του Υπουργείου Εξωτερικών, η ιδιοκτησία της πέρασε στα χέρια του Γερ. Πετροβίκη¹⁰ και η εφημερίδα μετέφερε τα γραφεία της στην οδό Σταδίου, όπου είχαν τα γραφεία τους οι μεγαλύτερες εφημερίδες της εποχής. Αυτή η μεταβολή σηματοδότησε και την υπερακόντιση της κοινωνικής ειδησεογραφίας, που κυριαρχούσε ως τότε στα ενδιαφέροντα του Νέου Άστεως, από την πολιτική, που διέπει έκτοτε τις στήλες της εφημερίδας.¹¹ Τον

6 Μάγερ Κώστας, ό.π., σ. 246

7 Λάσκαρις Ν. Ι., Αποστολίδης Ν. Η., λήμμα “Δ. Καλαποθάκης” στο: Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια, Παύλος Δρανδάκης, Αθήνα 1926, τ.13 σ. 536 και Καρυκόπουλος Π., 200 Χρόνια Ελληνικού Τύπου 1784-1984, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 1984, σ. 86-87

8 Την ίδια στάση κράτησαν όλες οι εφημερίδες της εποχής, εκτός από τις εκπεφρασμένα γερμανόφιλες ‘ΣΚΡΙΠ’ και ‘ΑΘΗΝΑΙ’, που ζητούσαν απόλυτη ουδετερότητα. Παπαδημητρίου Δ., “Ο εθνικισμός στον βενιζελικό και αντιβενιζελικό Τύπο και η εσωτερική διαμάχη 1914-1917 στο “Συμπόσιο για το Βενιζέλο – πρακτικά”, ό.π., σ. 97

9 Εφημ. ΕΜΠΡΟΣ 13 / 8 / 1917

10 Στις 23 Μαρτίου 1907 η εφημερίδα ανακοινώνει πως “Ο διευθυντής του Νέου Άστεως, κληθείς υπό της Κυβερνήσεως εις ανάληψιν δημοσίας υπηρεσίας, αναγκάζεται να αποχωρήση της ενεργού δημοσιογραφίας.”. εφημ. Νέον Άστυ 23/3/1907

11 Ενδεικτικά: εφημερίδα Νέον Άστυ, περίοδος από Ιανουάριο έως Ιούνιο 1907

Δεκέμβριο του 1912 διεκόπη η κυκλοφορία της. Επανεκδόθηκε, ως καθημερινή, απογευματινή εφημερίδα μικρού σχήματος, τον Φεβρουάριο του 1914. Υπήρξε το δημοσιογραφικό όργανο του ραλλικού κόμματος,¹² ενώ, λίγο αργότερα εξυπηρέτησε τις επικοινωνιακές ανάγκες του Δ. Γούναρη.¹³

ΘΑΡΡΟΣ:

Την εφημερίδα ΘΑΡΡΟΣ εξέδωσε, στις 18 Ιανουαρίου 1916¹⁴, ο Πολ Δημητρακόπουλος, γνωστός με το φιλολογικό ψευδώνυμο “Αρκάς”. Υπεύθυνος συντάκτης ήταν ο Δημήτριος Μοσχονάς. Τα πρώτα γραφεία της βρίσκονταν στην οδό Ιωάννου Παπαρηγοπούλου 15. Η μαχητικότητα και αποφασιστικότητα, που δηλοί ο τίτλος της, συμπληρωνόταν από την σαφή δήλωση της πολιτικής της ταυτότητας, στον υπότιτλο: “Ημερησία Εθνική Εφημερίς”.

Οι μεγάλες πολιτικές ανακατατάξεις δημιούργησαν έντονους κλυδωνισμούς στην εφημερίδα, όπως αποκαλύπτουν οι πολλαπλές μεταβολές που συντελέστηκαν κατά τη διάρκεια λίγων μόλις μηνών, από την Άνοιξη έως το τέλος του 1917. Από τον Απρίλιο του 1917, τα γραφεία του Θάρρους μεταφέρθηκαν στην Παλαιών Πατρών Γερμανού 5, πιο κοντά στην οδό Σταδίου, όπου βρίσκονταν τα γραφεία των μεγάλων εφημερίδων της εποχής, ενώ, ταυτόχρονα, μερίδιο της ιδιοκτησίας ανέλαβαν οι Η. Παπαπαύλου και Φ. Σαμαρτζής. Δύο μήνες αργότερα, μετά την έκπτωση του Κωνσταντίνου, η εφημερίδα ενημέρωσε τους αναγνώστες της πως: “Ο κ. Πολύβιος Τ. Δημητρακόπουλος προτιθέμενος να επανέλθῃ εἰς τὰς φιλολογικὰς καὶ θεατρικὰς ἀσχολίας του, ἀπεσύρθη τῆς διευθύνσεως τοῦ “Θάρρους” ἀπὸ τῆς 4ης Ἰουνίου ε.ε.”.¹⁵ Την 27η Ιουνίου, το όνομα του Η. Παπαπαύλου αποσύρθηκε από την ιδιοκτησία, ενώ την επομένη το όνομα του Δημητρακόπουλου αφαιρέθηκε από το πρωτοσέλιδο λογότυπο της δίφυλλης, πλέον, έκδοσης. Οι αλλαγές στο λογότυπο της εφημερίδας, την ίδια περίοδο, φανερώνουν τη σταδιακή αλλαγή του πολιτικού χαρακτήρα της εφημερίδας. Στο φύλλο της 3ης Ιουλίου, η φράση “Ημερησία Εθνική Εφημερίς” που συμπλήρωνε ως υπότιτλος το λογότυπο, αντικαταστάθηκε από τη φράση “Εφημερίς Καθημερινή”, που και αυτή μετατράπηκε, λίγες ημέρες αργότερα, στις 19 Ιουλίου, σε “Εφημερίς Φιλελευθέρων Αρχών”. Οι μεταβολές αυτές αντιστοιχούν σε

12 Μάγερ Κ., ό.π., τ. Β, σ. 27 Η πληροφορία πως ο Πετροβίκης συντάχθηκε με τον Ράλλη πρέπει να αξιολογηθεί με βάση την εκπεφρασμένη αντίληψη του Δημητρίου Ράλλη πως η Ελλάδα έπρεπε να πολεμήσει στο πλευρό της Αντάντ.

13 Χουρμούζιος Χρ. Σ., Τα Κατά την 18ην και 19ην Νοεμβρίου 1916 και Επέκεινα, εκδ. ΕΣΠΕΡΙΑ, Λονδίνο 1919, σ.152

14 Μολονότι δεν σώζεται το πρώτο φύλλο της εφημερίδας και δεν υπάρχουν βιβλιογραφικές αναφορές στην έκδοσή της, εντούτοις, σύμφωνα με τις πληροφορίες που μπορούμε να αντλήσουμε από το λογότυπο, το πρώτο έτος της κυκλοφορίας της ολοκληρώνεται την 17η Ιανουαρίου 1917.

15 Εφημ. ΘΑΡΡΟΣ 12 Ιουνίου 1916

αλλαγές στο ιδιοκτησιακό καθεστώς του Θάρρους, που, στις 3 Ιουλίου 1917, πέρασε στα χέρια του Νικολάου Μ. Σηφάκη, ενώ στη θέση του διευθυντή τοποθετήθηκε ο Αριστ. Βουτυράς.¹⁶

ΣΚΡΙΠ:

Ιδρύθηκε, ως σατυρικό έντυπο μικρού σχήματος, στις 22 Αυγούστου 1893, από τον Ε. Κουσουλάκο. Πήρε τον τίτλο της από τις προσωρινές αποδείξεις (skrip)¹⁷ τις οποίες έπαιρναν, μέχρι να τους αποδοθούν οι οριστικές ομολογίες, όσοι εγγράφονταν στους καταλόγους των δανείων κεφαλαιοποίησης, που είχε συνάψει η κυβέρνηση Καλογερόπουλου – Ράλλη το 1893 για ν' αποφύγει τη χρεοκοπία.¹⁸ Δύο χρόνια μετά την έκδοση του πρώτου φύλλου της, μετατράπηκε σε καθημερινή πολιτική εφημερίδα, με σημαντικό δημοσιογραφικό επιτελείο, που οδήγησε την εφημερίδα στην κορυφή των προτιμήσεων του αναγνωστικού κοινού. Η μεγάλη κυκλοφορία της και η συνεπακόλουθη αύξηση του μεριδίου της στη διαφημιστική δαπάνη τής επέτρεψαν να μεγαλώσει το σχήμα της και να στείλει ανταποκριτές στις αλύτρωτες περιοχές και στην Ευρώπη¹⁹.

Μετά τον πρώιμο θάνατο του ιδρυτή της, η ιδιοκτησία της εφημερίδας περιήλθε στα χέρια του δικηγόρου Αθηνών Γρ. Κουσουλάκου, ενώ την έκδοσή της, από τα γραφεία στην οδό Φιλελλήνων 13, ανέλαβαν οι Ζαχαρίας Παπαντωνίου, Δημήτριος Χατζόπουλος και Ευστρ. Ευστρατιάδης.²⁰

Το 1916 κυκλοφορούσε ως φανατική φιλοβασιλική και σφοδρή πολέμια του Βενιζέλου. Κάτω από το λογότυπο της εφημερίδας, αναγραφόταν το όνομα του Γρ. Ευστρατιάδη ως ιδιοκτήτη της εφημερίδας και του Αρίστου Καμπάνη²¹ ως διευθυντή της. Πρέπει να σημειωθεί πως ο Ευστρατιάδης είχε εκλεγεί βουλευτής Λέσβου με το Κόμμα των Εθνικοφρόνων, στις εκλογές του προηγούμενου

16 Η συνεργασία του Ν. Σηφάκη με τον Α. Βουτυρά ανάγεται στο 1914, όταν ο Σηφάκης, ομογενής εξ Αιγύπτου, αγόρασε τα γραφεία της Λιμπερτέ της Θεσσαλονίκης και εξέδωσε την Ελευθερία, η οποία, όμως, δεν ανταποκρίθηκε στις απαιτήσεις του αναγνωστικού κοινού και έκλεισε λίγο αργότερα. Κοτσιφος Ι. (επιμ) Θεσσαλονίκη 1912-2012 Μεγάλα Γεγονότα στον Καθρέφτη του Τύπου, Μορφωτικό Ίδρυμα Ένωσης Συντακτών Ημερησίων Εφημερίδων Μακεδονίας – Θράκης, 2012

17 Από την αγγλική λέξη subscription που χρησιμοποιήθηκε για να δηλώσει κάθε δάνειο εκτεθειμένο σε δημόσια εγγραφή ή κάθε τίτλο που δεν έχει εντελώς αποπληρωθεί, εν είδη μεταβιβάσιμου χρεογράφου.

18 Μάγερ Κ., ό.π., τ. Β, σ. 236-241

19 Στο φύλλο της 3ης Απριλίου 1903 διαφημίζεται η αποστολή του Γρηγορίου Ευστρατιάδη στη Μακεδονία, ως η πρώτη περιοδεία Έλληνα δημοσιογράφου στην περιοχή και την Ευρώπη.

20 Δρούλια Λ, Κουτσοπανάγου Γ., Εγκυκλοπαίδεια του Ελληνικού Τύπου 1784 -1974, τ.4 , Αθήνα, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, σ. 106

21 Ο Αρίστος Καμπάνης αργότερα στήριξε ιδεολογικά το καθεστώς Μεταξά και περιθωριοποιήθηκε ως οπαδός του απολυταρχισμού. Μετά τη λήξη της Γερμανικής κατοχής κατηγορήθηκε και καταδικάστηκε ως δωσίλογος συνεργάτης των Γερμανών. Λίγο αργότερα τα κλονισμένα νεύρα του τον οδήγησαν στο Δρομοκαϊτείο, όπου και πέθανε. Athens Review of Books, τ.47, Ιανουάριος 2014, σ. 48-49

έτους. Στο φύλλο της 31ης Μαΐου 1917 η διεύθυνση της εφημερίδας περνά στα χέρια του Ηλία Βουτιερίδη, φανατικού υποστηρικτή του Βενιζέλου κατά την περίοδο της Κρητικής Επανάστασης και στην μετέπειτα πορεία του, μέχρι τους Βαλκανικούς πολέμους, θιασώτη, όμως, της ουδετερότητας στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο.²² Το 1918, ο Γρ. Ευστρατιάδης φυλακίστηκε και η εφημερίδα ανέστειλε την κυκλοφορία της. Επανακυκλοφόρησε κατά τη διάρκεια της προεκλογικής περιόδου, τον Σεπτέμβριο του 1920, υπό την ιδιοκτησία του, αμνηστευμένου, Γρ. Ευστρατιάδη και την διεύθυνση του Ν. Καρβούνη.

²² Παπαγεωργίου Κ., Λήμμα «Βουτιερίδης Ηλίας», στο: Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό, τ.2., Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1984

A. Από το κίνημα της Θεσσαλονίκης έως την έκπτωση του Κωνσταντίνου

1. Το Κίνημα της Θεσσαλονίκης

Η έξοδος της Ρουμανίας στον πόλεμο, με την πλευρά των Συμμάχων, άλλαξε το συσχετισμό των στρατιωτικών δυνάμεων στο βαλκανικό χώρο προς όφελος της Αντάντ.²³ Μόλις είκοσι τέσσερις ώρες μετά, ξεσπά στη Θεσσαλονίκη το κίνημα της Εθνικής Αμύνης. Το κίνημα προετοιμαζόταν από καιρό, καθώς οι πρόκριτοι της Θεσσαλονίκης εξέφραζαν ανοιχτά τις ανησυχίες τους για τη διατήρηση της ακεραιότητας της Μακεδονίας υπό τις νέες συνθήκες. Η πόλη, λόγω της σημαντικής εμπορικής και γεωστρατηγικής της θέσης, προσέλκυε το ενδιαφέρον όλων των βαλκανικών χωρών. Είχε μόλις πριν τέσσερα χρόνια απελευθερωθεί και διατηρούσε τον έντονα πολυπολιτισμικό της χαρακτήρα. Ως εκ τούτου, δεν είχε τα χαρακτηριστικά της εθνικής ομοιογένειας που θα την καθιστούσαν, για τους εποφθαλμιώντες, αδιαμφισβήτητο μέρος του ελληνικού κράτους. Η διαμονή στην πόλη του Σέρβου βασιλιά Αλεξάνδρου και της Σερβικής Βουλής, η άφιξη ολοένα και περισσότερων Σέρβων προσφύγων, από τις περιοχές που είχαν καταλάβει οι Βούλγαροι, και η απόφαση του Sarrail να ορίσει την πόλη ως προσωρινή έδρα της σερβικής κυβέρνησης διορίζοντας, ταυτόχρονα, Σέρβο νομάρχη στη Θεσσαλονίκη, τροφοδοτούσαν τις διαδόσεις που ήθελαν τους Σέρβους να διεκδικούν παρασκηνιακά την αναγνώριση της πόλης ως προσωρινή πρωτεύουσα του κράτους τους και καθιστούσαν ορατό τον κίνδυνο οριστικής απώλειας της Μακεδονίας, αν νικούσαν οι Σύμμαχοι. Πιθανή συμμαχική ήττα ισοδυναμούσε με βουλγαρική επέκταση ως τις βόρειες ακτές του Αιγαίου. Και στις δύο περιπτώσεις, η “μικρά αλλ’ έντιμος Ελλάς” του Κωνσταντίνου θα ήταν ο μεγάλος ηττημένος του πολέμου. Η επικρεμάμενη απειλή ενεργοποίησε τη δυναμική αντίδραση των τετρακοσίων περίπου μελών της κρητικής χωροφυλακής που έδρευε στην περιοχή, και ενός λόχου πεζικού υπό τον Νεόκοσμο Γρηγοριάδη, ενάντια στην, επικίνδυνη για την εθνική ακεραιότητα, κατ’ επίφασιν ουδετερόφιλη, πολιτική του Κωνσταντίνου. Ο αντισυνταγματάρχης του ιππικού Επαμεινώνδας Ζυμβρακάκης, ο διοικητής της μοίρας βαρέως πυροβολικού Κωνσταντίνος Μαζαράκης και άλλοι αξιωματικοί (Δημ. Δίγκας, Περ. Αργυρόπουλος, Αλεξ. Ζάννας, Γ. Σερβός, Δημ. Πάζης, Π.Γραϊκός, Θαλής Κουτούπης κ.ά.) αποτελούσαν τον ηγετικό πυρήνα του κινήματος. Οι επαναστάτες συνάντησαν μικρή αντίσταση από τις μονάδες του στρατού που έδρευαν στην περιοχή, η οποία κατεστάλη εύκολα²⁴.

23 Μαζαράκη Α., Απομνημονεύματα, εκδ. ΙΚΑΡΟΣ, Αθήνα 1948, σ.198

24 Οι επαναστάτες συγκρούστηκαν με την 11η Μεραρχία Θεσσαλονίκης, του Ν. Τρικούπη. Οι γαλλικές δυνάμεις, προστατεύοντας τους κινηματίες, διέταξαν την μεταφορά της 11ης μεραρχίας στον Πειραιά και τον περιορισμό της σε στρατόπεδο. Μαζαράκης Αινιάν Αλέξανδρος, Απομνημονεύματα, Ίκαρος, Αθήνα 1948, σ.199

Η εφημερίδα ΣΚΡΙΠ αφιερώνει το κεντρικό άρθρο της πρώτης σελίδας του φύλλου της 17ης Αυγούστου στην αντιβενιζελική προπαγάνδα. Ο τίτλος *“Προ της νέας φάσεως των εξωτερικών πραγμάτων”* προοιωνίζεται την εξέταση της διεθνούς συγκυρίας, όπως διαμορφώθηκε μετά την έξοδο της Ρουμανίας στον Α' ΠΠ. Ο αρθρογράφος υιοθετώντας την *“πανελληνική”* άποψη επισημαίνει αρχικά την αδυναμία της Ελλάδας να παρακολουθήσει τις διεθνείς εξελίξεις όπως αυτές διαμορφώθηκαν μετά την έξοδο της Ρουμανίας στον πόλεμο, *“...λόγω της επιβληθείσης από την Αντάντ, επιστρατεύσεως αλλά πρωτίστως εις διαίρεσην εσωτερικήν ταύτην, ώστε να είναι δυσχερής, ήρεμος και ψυχρά σκέψις περί των μεγάλων αποφάσεων, αίτινες επιβάλλονται εις αυτήν ως και συγκέντρωσις της προσοχής εις τους απειλούμενους πανταχόθεν μεγάλους εξωτερικούς κινδύνους”*. Αντιπαραθέτει στην ελληνική εσωτερική κατάσταση, την στάση όλων των υπολοίπων ευρωπαϊκών λαών οι οποίοι όπως επισημαίνεται, επέλεξαν την οδό της σύμπνοιας και της εθνικής ομονόησης ενόψει της πολεμικής σύρραξης τοποθετώντας πάνω απ' όλα το πατριωτικό καθήκον: *“...Εχθροί αδιάλλακτοι πολιτικώς έδωκαν μετ' ενθουσιασμού τας χείρας και ελαυνόμενοι άπαντες υπό ενός μόνον αισθήματος, του προς την Πατρίδα, έλαβον κοινάς αποφάσεις και συνέπραξαν εις μίαν κοινήν πατριωτικήν ενέργειαν...”*. Ο αρθρογράφος γράφοντας την *“πατρίδα”* με κεφαλαίο αρχικό γράμμα, την ιεροποιεί, την τοποθετεί υπεράνω κάθε προσωπικής διαμάχης και πολιτικής αντιπαράθεσης, επισημαίνοντας έμμεσα το χρέος όλων να διαφυλάξουν τα συμφέροντά της.

Η ευθύνη για τη διαμόρφωση του, καταστροφικού για την πορεία των εθνικών συμφερόντων, εμφυλιοπολεμικού κλίματος αποδίδεται αποκλειστικά στον Βενιζέλο. Ο αρθρογράφος απαξιού να τον κατονομάσει αλλά του αποδίδει παθολογικά χαρακτηριστικά τα οποία δεν του επιτρέπουν να δει τους κινδύνους που απειλούν τη χώρα, περιορίζοντας την οπτική και τις επιδιώξεις του στο ατομικό - προσωπικό συμφέρον και στην ικανοποίηση των άρρωστων φιλοδοξιών του *“...εις αρχηγός πολιτικού κόμματος, τετυφλωμένος εκ πολιτικού πάθους, έξαλλος εκ της αρχομανίας του, με δοξομανίαν ψυχοπαθούς, έκλεισε τους οφθαλμούς προς όλους τους περιβάλλοντας την Ελλάδα εξωτερικούς κινδύνους και ήγειρεν αμείλικτον πόλεμον καθ' όλων των πολιτικών παραγόντων του τόπου, καθ' όλων των εξουσιών του κράτους, και κατ' αυτού του Ανευθύνου Άρχοντος, υβρίζων και συκοφαντών προς όλας τας διευθύνσεις και μη αναγνωρίζων εις κανέναν άλλον εκτός εαυτού το δικαίωμα και την ικανότητα όχι μόνον να διευθύνει τας τύχας του κράτους, αλλ' ούτε να σκέπτεται περί των συμφερόντων αυτού”*.

Το άρθρο παρουσιάζει τον Βενιζέλο ως *“μόνο ενάντια σε όλους”*, ως πρόσωπο ενάντια σε σύνολα και θεσμούς (πολιτικούς παράγοντες του τόπου, όλες τις εξουσίες του κράτους, το Βασιλιά). Επιβεβαιώνεται με αυτόν τον τρόπο το παράλογο της συμπεριφοράς του ενώ ταυτόχρονα τοποθετείται απέναντι σε αξίες και θεσμούς των οποίων ο πατριωτισμός είναι αδιαμφισβήτητος. Η

καταστροφικότητα της στάσης του για όλο το έθνος έγκειται στο γεγονός ότι, τη στιγμή ακριβώς που θα μπορούσε η Ελλάδα να ξεπεράσει τα προβλήματα και να βγει νικήτρια, εξαιτίας της διασπαστικής πολιτικής του κινδυνεύουν να χαθούν τα πάντα. Φυσικά, το άρθρο έχει σαν κατακλείδα το μεγαλείο του έθνους και τον ιστορικό του διαχρονικό προορισμό να επιβιώνει και να μεγαλουργεί.

Σε άλλο άρθρο της ίδιας σελίδας με τον τίτλο “*Μεσσιανισμός*”, επιχειρείται, μέσω της γελοιοποίησης, αποδόμηση του πολιτικού αντιπάλου. Ο συντάκτης του καταφέρεται ευθέως ενάντια στο Βενιζέλο ο οποίος “*κόλλησε σαν γάγγραινα εις την Ελλάδα*”. Όσοι τον ακολουθούν είναι “*αφελείς*”²⁵ και παραδίδονται σε αυτό “*όπως η ερωμένη παραδίδεται όταν πνίγουν τον λάρυγγά της οι σιωπηλοί λυγμοί της ηδονής*”. Ο αρθρογράφος αναφερόμενος γενικά στην πλούσια, όπως λέει, εμπειρία του ελληνικού λαού σχετικά με τους πολιτικούς των οποίων “*...όσοι παρακολούθησαν την παρασκηνιακήν αυτών ζωήν, κατάλαβαν ότι οι πράξεις των είναι τόσον μικραί και τόσον ταπειναί αι ενέργειαι, ώστε γεμίζουν από αηδίαν και από αγανάκτησιν την λευκήν ψυχήν του λαού...*” υπαινίσσεται πως ο Βενιζέλος είναι ένας τέτοιος πολιτικός. Εύλογα ακολουθεί κατά συνέπεια το ερώτημα, πώς είναι δυνατόν, ο φιλελεύθερος λαός, που προτάσσει πάνω απ’ όλα τη δημοκρατία και τον αγώνα για την προάσπισή της, μετατρέπεται σε “*...αγέλη δούλων, [...] γονατισμένων μπροστά του σαν νά ταν αυτός ο Χρυσός Μόσχος...*”. Οι Φιλελεύθεροι καπηλεύονται την αγάπη του λαού για την πατρίδα, “*...βρήκαν ότι το πατριωτικό αίσθημα είναι το ακριβότερον των εμπορευμάτων, [...] ερούφηξαν το αίμα των πτωχών...*” αλλά θα βρουν απέναντί τους έναν λαό με μεστή πολιτική αντίληψη, διαμορφωμένη μέσα από τα παθήματά του, που θα επιλέξει με ωριμότητα τους εκπροσώπους του και όχι σαν “*βάρβαρος ή νήπιος*”.

Στη δεύτερη σελίδα της εφημερίδας, άρθρο με τίτλο “*οι άξιοι αγχόνης*” αποτυπώνει το εμφυλιοπολεμικό πνεύμα των ημερών. Ο συντάκτης του άρθρου απαντά με το κείμενό του στους φιλοβενιζελικούς, οι οποίοι, κατά τη διάρκεια συλλαλητηρίου, θεώρησαν άξιους θανατικής καταδίκης (ατιμωτικής, στην αγχόνη) τους φιλοβασιλικούς που διαδήλωσαν εκφράζοντας τη λατρεία τους στο βασιλιά και δεν έκαναν λόγο για την παρουσία Βουλγάρων στη Μακεδονία. Ανταπαντά λέγοντας πως “*...οι Βενιζελικοί οι οποίοι ήθελον με το συλλαλητήριό τους να διαμαρτυρηθούν κατά της Βουλγαρικής παρουσίας εις την Μακεδονίαν, όχι μόνον δεν έκαμαν τοιαύτην διαμαρτυρίαν αλλά και το ψήφισμά των, το οποίο ήτον ολόκληρος ο λόγος του κ. Βενιζέλου, δεν ησχολήθη καθόλου με τους Βουλγάρους, διετύπου μόνον όσας ασεβείς συκοφαντίας κατά της Α.Μ. του Βασιλέως εξεστόμισεν ο κ. Αρχηγός των*

25 Η αφέλεια αυτή επιβεβαιώνεται εμμέσως από τον αρθρογράφο μέσω της αναφοράς στην πλειοψηφία των βενιζελικών “*τους οποίους έχει αιχμαλωτίσει το συμφέρον*”.

Φιλελευθέρων...” και ανταποδίδει την απόφαση περί “αξίων για αγχόνη”. Εδώ, η αναφορά στην αγχόνη σε συνδυασμό με το εθνικό ζήτημα, δίνει τη διάσταση της εθνικής προδοσίας.²⁶

Την επομένη, στις 18 Αυγούστου, στο κεντρικό άρθρο η εφημερίδα επιλέγει για μια ακόμη φορά να αντιπαραβάλει τη συνετή συμπεριφορά της κυβέρνησης και του βασιλιά με αυτήν του Βενιζέλου, χρησιμοποιώντας ως σημείο αναφοράς τη συμμετοχή της Ρουμανίας στον πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ. Εξαιρείται η καλή προετοιμασία της Ρουμανίας, η σοφή και εμπειριστατωμένη συλλογιστική με την οποία επελέγη η στάση της χώρας, που “...απεφάσισε να αναμιχθή εις τον πόλεμον όταν αύτη έκρινε την στιγμήν κατάλληλον και συμφέρουσαν...” και επισημαίνεται η, επιτακτικότερη από ποτέ, ανάγκη να διασφαλίσει η Ελλάδα πως “...η συμμετοχή αυτής εις τον πόλεμον δεν ήθελε θέσει εις κίνδυνον την ακεραιότητα του εδάφους της, και ήθελε εξασφαλίσει εις αυτήν ωρισμένα ωφελήματα ως αντάλλαγμα των θυσιών εις ας ήθελε να υποβληθή...” καθώς “...αποφάσεις περί πολέμου ή περί ειρήνης δεν λαμβάνονται υπό των κρατών ούτε υπό τας πιέσεις οιωνδήποτε ζητωπολέμων ανευθύνως φωνασκούντων προς εξυπηρέτησιν ιδιαιτέρων έκαστος συμφερόντων...”. Επισημαίνεται το μέγεθος του κινδύνου για τον κάθε Έλληνα ξεχωριστά, με τη χρήση λέξεων που σημειολογικά παραπέμπουν στον θάνατο και απευθύνονται απευθείας στο θυμικό του αναγνώστη,²⁷ και οι βενιζελικοί περιγράφονται ως “...ανυπόμονοι πατριώται, οραματιζόμενοι τάφους και μνήματα δια το μέλλον της Ελλάδος, θρηνούντες και ολοφυρόμενοι δια την εθνικήν καταστροφήν, την οποίαν διαβλέπουν εν τη φρενοπληξία των...” των οποίων η παράδοξη αντεθνική συμπεριφορά αποδίδεται σε ψυχοπαθολογικά αίτια. Απέναντί τους βρίσκουν, κατά τον αρθρογράφο, τον βασιλιά ο οποίος “...σώφρων και συνετός παρέχων όλας τας εγγυήσεις ότι μετά περισκέψεως και βαθυνοίας θέλει χειρισθεί την Ελληνικήν υπόθεσιν...” αλλά και ολόκληρο τον ελληνικό λαό αφού “...λαός, Κυβέρνησις και Βασιλεύς ουδέποτε ήσαν τόσον ηνωμένοι δι’ αμοιβαία πίστεως και προσηλώσεως προς επιτέλεσιν του προς την Πατρίδα και το Έθνος καθήκοντος...”.

Σε άρθρο της ίδιας σελίδας με τίτλο “Φιλοπόλεμα” ο συντάκτης αντιμετωπίζει με σκωπτική διάθεση τους συμμετέχοντες στα συλλαλητήρια υπέρ της εξόδου της χώρας στον πόλεμο περιγράφοντάς τους σαν όγλο “...η μάζα κάτω οργιάζει, κραυγάζει και συνταράσσεται...” αμφισβητώντας τη σημασία και την επιρροή τους “...γέροντες και γερόντια... κουραμπιέδες με

26 Οι αντίπαλοι πλειοδοτούν όσον αφορά την αγάπη στην πατρίδα, κανένας όμως από τους δύο τελικά δεν αναφέρθηκε στο Μακεδονικό ζήτημα.

27 Ο πόλεμος και τα, δραματικά για τον άνθρωπο, παρελκόμενά του αποτελούσαν μέρος της καθημερινότητας των Ελλήνων της εποχής καθώς το κράτος από τη στιγμή του σχηματισμού του δεν έπαψε να βρίσκεται σε πολεμική ετοιμότητα και κάθε Έλληνας θεωρείται πως είχε, τουλάχιστον μια φορά, μέσα στα βιολογικά του όρια, ζήσει την εμπειρία της πολεμικής σύρραξης.

απαλώτατην επιδερμίδα... πρόσφυγες με φουσκωμένα μάγουλα... Ελλάς των καφενείων και των εορτών...”. Επισημαίνεται πως σε αυτά τα συλλαλητήρια δεν λαμβάνουν μέρος οι επίστρατοι που είναι οι μόνοι που πραγματικά πολεμούν και, τελικά, μόνο αυτούς δεν λαμβάνουν οι βενιζελικοί υπ όψιν.

Ο Βενιζέλος, μολονότι χαρακτηρίζει το κίνημα πρόωρο²⁸, εντούτοις, επισημαίνοντας τους κινδύνους που ενέχει η ουδετερόφιλη στάση των ανακτόρων για την ακεραιότητα της πατρίδας, προειδοποιεί τους πολιτικούς του αντιπάλους πως δε θα διαστάσει να πολεμήσει, ακόμη κι αν χρειαστεί να διχάσει το κράτος, για τη διαφύλαξη των εθνικών συμφερόντων. Την ίδια στιγμή, οι προσπάθειες του Ζαΐμη να διαπραγματευτεί με τους συμμάχους, με σκοπό να αποκομίσει όσο το δυνατόν περισσότερα οφέλη από την ενδεχόμενη έξοδο της Ελλάδας στον πόλεμο²⁹, προσκρούουν στην αντίδραση της ομάδας του Γούναρη, ο οποίος επισημαίνει τον κίνδυνο να χαθούν, με αυτόν τον τρόπο, οι Γερμανικές εγγυήσεις σχετικά με τη Μακεδονία.

Τη νύχτα της 12ης Σεπτεμβρίου ο Βενιζέλος, αποχωρεί, κάτω από συνθήκες άκρας μυστικότητας, από την Αθήνα με τη βοήθεια των Γάλλων και οργανωτή τον Πάγκαλο με προορισμό την Κρήτη.³⁰

Η ΑΣΤΡΑΠΗ, στις 16 Σεπτεμβρίου θεωρεί τις κινήσεις του Βενιζέλου προδιαγεγραμμένες και αποκαλυπτικές των προδοτικών προθέσεών του. Οι ενέργειές του επιβεβαιώνουν τους αντιπάλους του που τον κατηγορούσαν για εθνική μειοδοσία προς εξυπηρέτησιν ιδίων συμφερόντων. Η αντιφατική και παλινωδούσα πολιτική του επιβεβαιώνει τον τυχοδιωκτικό χαρακτήρα και τις υποχθόνιες προθέσεις του. Το νομοτελειακό πολιτικό και φυσικό του τέλος είναι αυτό που αρμόζει σε κάθε προδότη της πατρίδας: ο αιμωτικός θάνατος στην αγχόνη. *“[...]Το προσωπίον κατέπεσε και ο προδότης απεκαλύφθη. Όλη η Ελλάς τον βλέπει τώρα ολόγυμνον, τον βλέπει άγριον, τον βλέπει άτιμον. Επί δύο έτη απεπλάνει τον Ελληνικόν λαόν. Και ήτο θαυμάσιος υποκριτής, ταρτούφος της πολιτικής. Τον εθεώρει μέγαν πολιτικόν, ενώ κατά βάθος ήτο ο μεγαλείτερος αγύρτης του κόσμου. Το κατά της πατρίδος μίσος του το υπέθαλπεν εις το βάθος της καρδιάς του δια να επιτύχη τους δολίους σκοπούς τους ασφαλέστερον. Ότε μεν εδήλου αποχήν από της πολιτικής χάριν της πατρίδος. Ότε δε επανήρχετο μανιώδης προς αναστάτωσιν αυτής. Ενεφανίζετο με την δοράν του αρνίου, αλλ’ επανήρχετο με δέρμα και με οδόντας τίγρεως. Είναι η μέθοδος των πολιτικών τσαρλατάνων. Επί δύο έτη κατεπρόδιδε την πατρίδα του, την*

28 Ζαβιτσιάνος Κ., Αι Αναμνήσεις του εκ της Ιστορικής Διαφωνίας Βασιλέως Κωνσταντίνου και Ελευθερίου Βενιζέλου όπως την έζησε (1914-1922), Τόμος Α, Αθήνα 1946, σ.162

29 Προσπάθειες που απέβησαν άκαρπες. Λεονταρίτης Γ., “Η Διεθνής Θέση της Ελλάδος στις Παραμονές του Α' Παγκοσμίου Πολέμου” στο: Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΕ', εκδ. Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1978, σ.37-38

30 Αυτοκίνητο της Γαλλικής πρεσβείας παρέλαβε τον Βενιζέλο και τη συνοδεία του από την Αγγλική πρεσβεία όπου βρίσκονταν και τους συνόδευσε στο λιμάνι. Παναγάκος Π., Συμβολή εις την Ιστορίαν της Δεκαετίας 1912-1922, Αθήνα 1961, σ.327-328 και Ζαβιτσιάνος Κ., ό.π. σ.196

εκκλησίαν των Πατριαρχείων, και ενέπαιζε τα θεία και τα ιερά. Επί δύο έτη επεσώρευε συμφοράς επί συμφορών, καταστροφάς επί καταστροφών εις την Ελλάδα και τον Ελληνισμόν. [...] Προ μηνών έγγραφα ότι το τέλος του Βενιζέλου θα είνε ή η φυλακή ή το φρενοκομείον. Απέτυχα. Το τέλος του θα είνε η αγχόνη. [...]”.

Μια ημέρα αργότερα, η ΑΣΤΡΑΠΗ επιτίθεται στον Βενιζέλο άμεσα, χρησιμοποιώντας δεύτερο ενικό πρόσωπο. Στο υποκείμενο της επίθεσης προσωποποιείται κάθε ένας αναγνώστης. “...Πού πηγαίνεις, αρχισυνωμότα; Πού σύρεις τα βήματα σου ελεεινέ δραπέτα, εν μέσω του σκότους της νυκτός; Κεκαλυμμένος μ’ ένα μυστηριώδη μανδύαν, κρύπτων εις την οσφύν, άθλιε μητραλία της Πατρίδος, το δολοφονικόν εγχειρίδιον, σπεύδεις ασθμαίνων προς την παραλίαν και αδημονείς πότε, διασχίζων την θάλασσαν, θα φθάσεις το ταχύτερον εις τον τόπον του εγκλήματος, όπου οχυρούμενος όπισθεν από τας Γαλλικάς λόγχας και με πάσαν περί του σαρκίου σου εξασφάλισιν, θα εμπήξης με ακατάσχετον ορμήν το εγχειρίδιον εις το στήθος της Πατρίδος σου!” Στο πρόσωπο του αρχηγού των Φιλελευθέρων συνοψίζονται η επιβουλή, η προδοσία και το έγκλημα. Κινείται στην αχλύ της νύχτας, που κρύβει τους κακοποιούς. “...αλλά διατί η φυγή σου γίνεται εν τω μέσω του πυκνότερου σκότους της νυκτός; Ποίοι φοβούνται το φως της ημέρας; Μόνον οι δολοφόνοι και οι κακούργοι. Όλα τα φρικιωδέστερα εγκλήματα, όλα τα αποτροπαιότερα κακουργήματα πραγματοποιούνται εν των μέσω του ζόφου της νυκτός. [...] Διότι, πονηρέ δραπέτα, δεν έφευγες την ημέραν, υπό την θαλπωρήν των ηλιακών ακτίνων, δια ν’ απολαύσης ταυτοχρόνως και την προπομπήν την οποίαν θα σου έκαμνεν ο λαός σου, εις το όνομα του οποίου τοςάκις ώμοσας;...” Η δράση του υποκινείται και στηρίζεται από τις ξένες δυνάμεις, αφού αυτές αποκλειστικά εξυπηρετεί “...Γαλλικόν αυτοκίνητον σε έφερεν στο Φάληρον, Γάλλοι εσχημάτισαν διπλούς στοίχους ασφαλείας δια να μεταβής από του αυτοκινήτου εις την ατμάκατον, Γαλλική ήτο η ατμάκατος, η οποία σε έφερεν εις Γαλλικόν αντιτορπιλικόν [...] Διωργάνωσας στασιαστικόν κίνημα εν Αθήναις και συνεκέντρωσας, τη Γαλλική πάντοτε συνδρομή, πεντακισχίλια όπλα, ίνα τα διανείμης εις τους πιστούς σου πατριδοκαπήλους και απολαύσης, ως άλλος Νέρων, το θέαμα του αδελφοκτόνου αλληλοσπαραγμού και της αιματοχυσίας.”.

Στην Κρήτη, οι βενιζελικοί είχαν ήδη καταλάβει όλα τα δημόσια κτήρια εξουδετερώνοντας κάθε πιθανή αντίδραση και προλειαινοντας το έδαφος για την άφιξη του Βενιζέλου και του Κουντουριώτη³¹. Οργανώνεται ένοπλο συλλαλητήριο και σχηματίζεται “Προσωρινή Κυβέρνησις του Βασιλείου της Ελλάδος” με μέλη την τριανδρία Βενιζέλου – Κουντουριώτη – Δαγκλή (ο Δαγκλής είχε παραμείνει για λίγο ακόμη στην Αθήνα σε μια ύστατη, και μάταιη όπως αποδείχτηκε, προσπάθεια να

31 Ο ναύαρχος έχαιρε ιδιαίτερου κύρους λόγω της ένδοξης συμμετοχής του στους Βαλκανικούς. Είχε μάλιστα, εξέχουσα θέση στην βασιλική αυλή ως υπασπιστής του βασιλιά. Μαζαράκης Α., ό.π., σ.211

βρεθεί συμβιβαστική λύση)³². Μέσα σε πανηγυρικό κλίμα ο Βενιζέλος εκφωνεί σύντομο λόγο, αποσαφηνίζοντας πως στόχος του δεν είναι να καταλύσει τη μοναρχία, αλλά να αντιμετωπίσει τους Βουλγάρους και εκφράζει την ελπίδα πως, έστω και την τελευταία στιγμή, θα επιτευχθεί η πολυπόθητη ομόνοια του έθνους “...Όπως τότε, ούτω και τώρα το επίσημον κράτος δύναται να σταθεί ουδέτερον. Δεν στρεφόμεθα κατ' αυτού αλλ' εναντίον των Βουλγάρων. Τίποτε δεν εμποδίζει τον βασιλέα Κωνσταντίνον να παρακολουθήσει μετά συμπαθείας το κίνημα της Θεσσαλονίκης, μέχρι της στιγμής καθ' ήν θα ετίθετο ο ίδιος επικεφαλής του”. Οι συγκεντρωμένοι φωνάζουν συνθήματα ενάντια στο βασιλιά τα οποία προκαλούν την αντίδρασή του: “Εύχομαι όπως το στέμμα, και την τελευταίαν έστω στιγμήν, απαλλασσόμενον κακών συμβούλων και τιθέμενον επικεφαλής των εθνικών δυνάμεων, τραπή αποφασιστικώς προς τη οδόν, την οποίαν επιτακτικώς υποδεικνύουν τα εθνικά συμφέροντα. Κανείς δεν θα είναι ευτυχέστερος από τον Παύλον Κουντουριώτην και εμέ, αν ούτως αποκατασταθεί η ενότης της χώρας και το έθνος αντιμετωπίση ομονοούν τους περιβάλλοντας αυτό κινδύνους”.³³ Η εφημερίδα και τα διατάγματα της Προσωρινής Κυβέρνησεως φέρουν τον τίτλο: Βασίλειον της Ελλάδος με τον βασιλικό θυρεό.³⁴ Στην πραγματικότητα όμως, ο Εθνικός Διχασμός έχει ήδη αρχίσει να παίρνει την ακραία, κρατική του υπόσταση, με τη δημιουργία δύο κυβερνήσεων. Στην πρώτη προκήρυξη της Προσωρινής κυβέρνησης διατυπωνόταν ως αγεφύρωτο το χάσμα μεταξύ της κυβέρνησης της Αθήνας και των επαναστατών με την εκπεφρασμένη πλέον αντίληψη της διάστασης ανάμεσα στο κράτος του Κωνσταντίνου και σε ολόκληρο το Έθνος.³⁵ “...ορμώμεν εις τον αγώνα τούτον με την πλήρη πεποίθησιν, ότι το Έθνος, καλούμενον, εν απουσία του Κράτους, εις εθνικόν συναγερμόν, θα επιτελέση

32 Δαγκλής Π.Γ, Αναμνήσεις - Έγγραφα – Αλληλογραφία, επιμ. Ξ. Λευκοπαρίδη, Τόμος Β, εκδ. Ε.Γ. Βαγιονάκη, Αθήνα 1965, σ.184 Κατά τον Μεταξά, η κυβέρνηση του Καλογερόπουλου αλλά και ο ίδιος ο βασιλιάς είχαν γνωστοποιήσει ήδη την πρόθεσή τους στους συμμάχους για έξοδο της Ελλάδας στον πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ. Μεταξάς Ι., Η Ιστορία του Εθνικού Διχασμού (και της μικρασιατικής καταστροφής), εκδ. Καθημερινή, Αθήνα 1935, σ.204

33 Μαζαράκης Α., ό.π. σ. 207 και Μεταξάς Ι., ό.π. σ. 202

34 Παναγάκος Π., ό.π. σ.196 και Μαζαράκης Α., ό.π. σ.207

35 Η πρώτη προκήρυξη της Προσωρινής Κυβέρνησεως προσδιόριζε με σαφήνεια τη νομιμοποιητική βάση του επαναστατικού κινήματος: “Αφού το Κράτος προέδωκε τα καθήκοντά του, υπολείπεται εις το Έθνος να επιχειρήσει όπως επιτύχει το έργον, όπερ επεβάλλετο εις το κράτος”. Μαυρογορδάτος Γ., 1915 Ο εθνικός διχασμός, εκδ. Πατάκης, Αθήνα 2015, σ.22 Οι πρώτες ημέρες είναι οι δυσκολότερες για οποιοδήποτε παρόμοιου χαρακτήρα εγχείρημα, καθώς οι κλυδωνισμοί είναι έντονοι και η κατάρρευση ευκολότερη. Ακριβώς αυτή τη στιγμή, στην προσπάθειά της να προσελκύσει όσο το δυνατό περισσότερους υποστηρικτές, η Προσωρινή Κυβέρνηση επισημαίνει το καθήκον του Έθνους να αντιπαραβάλλεται στη συμπεριφορά του επίσημου Κράτους. Στο δίπολο αυτό η ταύτιση με το έθνος είναι ασυγκρίτως ευκολότερη και ισχυρότερη.

και πάλιν το θαύμα εκείνο, το οποίον είναι αναγκαίον, όπως επαναφερθή το Έθνος εις την τροχίαν, από της οποίας εξέκλινεν από ενός και ημίσεος έτους^{36,37}.

Στις 15 Σεπτεμβρίου, η εφημερίδα ΕΜΠΡΟΣ εκφράζει τη βεβαιότητα πως ο λαός παραμένει πιστός στον βασιλιά του και μόνο στις δικές του διαταγές θα υπακούσει. “...ο ελληνικός λαός δεν αναγνωρίζει ως αρχηγόν του ούτε τον μεγαλοφυά πολιτευτήν, ούτε τον τετιμημένον ναύαρχον. Αρχηγόν του αναγνωρίζει τον Βασιλέα των Ελλήνων...”. Τα θετικά επίθετα, που συνοδεύουν ουσιαστικά με αρνητική σημασία, αποκτούν κι εκείνα αρνητική σημασία και κάνουν την επίθεση αποτελεσματικότερη. Χρησιμοποιείται, ταυτόχρονα, η βασική θρησκευτική κοσμοθεώρηση, σύμφωνα με την οποία οι πάντες είναι τοποθετημένοι από τη Θεία Βούληση ιεραρχικά, με τη μοναρχία να βρίσκεται στην πρέπουσα, ανώτερη θέση. Σαν βιβλική προφητεία, εξάλλου, διατυπώνεται η προειδοποίηση της λαϊκής έγερσης, όταν ο νόμιμος ηγέτης το προστάξει. “...Αυτού το σύνθημα αναμένει όπως κινηθή. Και, όταν κραυγάση δια της στεντορείας φωνής Του, ΕΙΣ ΤΑ ΟΠΛΑ! ο ελληνικός λαός ολόκληρος θα εγερθή από άκρου εις άκρον και θ’ αντηχήσουν τα βουνά από μίαν πολεμικήν ιαχήν και θα πληρωθή η ατμόσφαιρα από ενθουσιασμόν τον οποίον δεν εγνώρισαν ακόμη οι ψευδοδημιουργοί της μισής Ελλάδος. Διότι η Ελλάς δεν επιδέχεται χωρισμόν. Είνε μια και αδιαίρετος. Όλοι οι αγώνες της προς τούτο απέβλεψαν μέχρι τούδε. Χάριν αυτής εχύθησαν ποταμοί αιμάτων. Κανείς μητραλοίας και κανείς μωρός και ανυπόμονος δε δύναται να την κόψη ως τούρταν και να προσφέρη το εν τεμάχιόν της εις την Αντάντ, παρέχων το δικαίωμα εις άλλους να προσφέρουν το έτερον εις την Γερμανίαν και το άλλο εις τα Σκανδιναυικάς χώρας! Η πολιτική αυτή είναι αξία του κ. Βενιζέλου[...] Αφού εφίμωσαν το στόμα της Ελλάδος, δια να μην κραυγάζη και της έδεσαν τους οφθαλμούς δια να μη βλέπη και της έκλεισαν τα ώτα δια να μην ακούη και της εδέσμευσαν τας χείρας και τους πόδας δια να μην δύναται να αμυνθή ή να εκφύγη, οικτρών θύμα της αγριωτέρας βίας, εσκέφθησαν να φονεύσουν και την ψυχήν της. Και ο κ. Βενιζέλος κατέστη η δολοφονική μάχαιρα την οποίαν ηθέλησαν να εμπήξουν εις την καρδίαν της. Αλλ’ η Ελλάς είναι αιωνία και αθάνατος. Και καθώς δεν φοβείται την απειλήν του αφοπλισμού, διότι κανείς δεν είνε ικανός να αφαιρέση τα όπλα από τας χείρας της, ούτω δεν φοβείται τον κίνδυνον του χωρισμού, διότι κανείς δεν είνε ικανός να φονεύση το δαιμόνιον όπερ καθιστά την ύπαρξίν της αιωνίαν και αδιαίρετον. Αφαιρέσατε εκ του μέσου τα ζένα τηλεβόλα και τα ζένα πλοία και τους ζένους στρατούς και

36 Εκφράζεται εδώ η Αισχύλεια αντίληψη περί μετάβασης του δικαίου, που φεύγει από τον εξουσιαστή, όταν αυτός αντιτίθεται στο κοινό καλό, και πηγαίνει με το μέρος του εξουσιαζομένου. Απίχηση αυτής της αντίληψης παρουσιάζεται στο ακροτελεύτιο άρθρο του ελληνικού Συντάγματος “Η τήρηση του Συντάγματος επαφίεται στον πατριωτισμό των Ελλήνων, που δικαιούνται και υποχρεούνται να αντιστέκονται με κάθε μέσο εναντίον οποιουδήποτε επιχειρεί να το καταλύσει με τη βία”.

37 Στεφάνου Στ. Ι. (επιμ.), Τα Κείμενα του Ελευθερίου Βενιζέλου: Η Ζωντανή Ιστορία της Δραματικής Περιόδου του Έθνους 1909 – 1935, εκδ. Λέσχη Φιλελευθέρων-Μνήμη Ελευθ. Βενιζέλου, Αθήνα 1981-1984, σ.245

τα ξένα χρήματα και θα ίδητε ποίαν θα εύρη ο κ. Βενιζέλος υποδοχήν και εις αυτήν ακόμη την Κρήτην!”. Με την πλατιά, εντυπωσιακά παραστατική μεταφορά, η οποία μάλιστα εκτυλίσσεται σε τρία χρονικά επίπεδα, θυμίζοντας ομηρική τεχνική, προβάλλεται αυτό που το συλλογικό θυμικό αξιολογεί ως πολυτιμότερο δώρο, η ελευθεροφροσύνη. Ο λαϊκός πηγαίος πόθος για ελευθερία, η προαγωγή του πατριωτικού συμφέροντος, αποτελεί, εξ αντικειμένου, τον αντίποδα της συμπεριφοράς του Βενιζέλου, που στηρίζει τη δύναμή του αποκλειστικά στα ξένα όπλα.

Στις αρχές του Φθινοπώρου οι νέες θεατρικές παραστάσεις ανοίγουν τις αυλαίες τους και οι αντιβενιζελικές εφημερίδες αντλούν ορολογία από το χώρο του θεάτρου, για να γελοιοποιήσουν τους κινηματίες και να αμφισβητήσουν τη δύναμή τους και την πιθανότητα να επιτύχει το εγχείρημά τους, επισημαίνοντας ταυτόχρονα, εμμέσως, τους κινδύνους που ενέχει η ενδεχόμενη επικράτησή τους, καθώς “...όταν ο επαναστατικός θίασος Βενιζέλου – Κουντουριώτη προεκήρυξε το πρόγραμμά του εις το φιλελεύθερον κοινόν της Ελλάδος, οι κλακέρ τούς οποίους συμπεριέλαβε μετ' αυτού επί μισθώ, διεσάλπιζον τας μελλούσας επιτυχίας του. Εντός ολίγου αγωνιζόμενος αυτός παρά το πλευρόν της Αντάντ θα ανέκτα όλην την Ανατολικήν και Δυτικήν Μακεδονίαν, την οποίαν η Ελληνική Κυβέρνησις και ο Βασιλεύς παρέδωσαν οι άθλιοι εις τους Βουλγάρους. Με την ιδέαν ταύτην ξιφουλκίσας ο Αίας των Χανίων, εκάλει όπισθεν αυτού ολόκληρον το Έθνος προς σφαγήν...”.(ΣΚΡΙΠ 26/9/1916) Επισημαίνεται ο αλλοπρόσαλλος και ως εκ τούτου επικίνδυνος χαρακτήρας της στάσης του πολιτικού αντιπάλου: “...Η Βενιζελική πολιτική δεν έχει ούτε αρχήν, ούτε τέλος. Είναι απλώς ένα έργον θεατρικόν με μελοδραματικές θέσεις, με σκηνάς οπερέτας, ένας τραγέλαφος αληθής, ένας κυκεών ασιεξίτητος, εντός του οποίου περιεπλάκη η Ελλάς και υφίσταται μετά των συμφορών του παρελθόντος και του παρόντος κινδύνους πολλούς, απειλάς τραγικάς, ταπεινώσεις και εξευτελισμούς δεινούς, των οποίων η χώρα βλέπει εν αγωνία την εξέλιξιν, αλλά και αποφασισμένη να εμμείνη ακλόνητος και ανδρική απέναντι των ξένων και των εγχωρίων κινημάτων...”. (ΣΚΡΙΠ 26/9/1916) Από το ίδιο, πρόσφορο για την επίθεση στον αντίπαλο, πεδίο του θεατρικού χώρου, αντλεί στοιχεία και το ΕΣΠΕΡΙΝΟΝ ΝΕΟΝ ΑΣΤΥ, που δαιμονοποιεί τον Βενιζέλο, ταυτίζοντάς τον με ζοφερές μορφές της θεατρικής λογοτεχνίας: “...Απόψε εις το θέατρον “Ολύμπια” παίζεται το μελόδραμα ‘Ο Μεφιστόφеле’. Βεβαίως ημπορούσε να ενθυμηθεί κανείς τον Βενιζέλον και να είπη ότι αυτός είναι ο Μεφιστόφеле. Αλλ’ επειδή με τας σατανικάς του ενεργείας έβαλε τα γυαλιά και εις τον αρχιδιάβολον, θα τον ηδίκηει κανείς αν τον έλεγε Μεφιστόφеле...”. (ΕΣΠΕΡΙΝΟΝ ΝΕΟΝ ΑΣΤΥ 14/9)

2. Ο στρατός της Εθνικής Αμύνης

Αμέσως μετά το σχηματισμό της Προσωρινής Κυβέρνησης στην Κρήτη, η Επιτροπή Εθνικής Αμύνης τάχθηκε στο πλευρό της. Η τριανδρία απέπλευσε λίγο αργότερα από το νησί, με προορισμό τη Θεσσαλονίκη, σταματώντας στα μεγάλα νησιά (Σάμο, Χίο, Μυτιλήνη) ώστε να οργανώσει στρατολόγηση.³⁸ Το συγκεντρωμένο πλήθος και οι αρχές της πόλης τους επεφύλαξαν αποθεωτική υποδοχή κατά την άφιξή τους στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης.³⁹ Πρώτο μέλημα της τριανδρίας, αμέσως μετά την εγκατάστασή της στα γραφεία του Γ' Σώματος Στρατού, ήταν η οργάνωση επιστράτευσης για τη συγκρότηση στρατού, έργο που όμως αποδείχτηκε εξαιρετικά δύσκολο.⁴⁰ Αρχικά, ο επαναστατικός στρατός ήταν κατά βάσιν εθελοντικός, αφού απαρτιζόταν, εκτός από τους λίγους στρατιώτες και αξιωματικούς της Παλαιάς Ελλάδας, από τους προερχόμενους από την Κρήτη και τα νησιά του Αρχιπελάγους εθελοντές, αλλά και από Έλληνες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, των Δωδεκανήσων, της Αιγύπτου και της Αμερικής. Η μόνη μονάδα που προσχώρησε οργανωμένη στο κίνημα ήταν ο λόχος του Νεόκοσμου Γρηγοριάδη και οι 2000 περίπου στρατιωτικοί του Δ' σώματος Στρατού που διέφυγαν την αιχμαλωσία. Αυτό το σύνολο ονομάστηκε Μεραρχία Σερρών, θα χρειαζόταν όμως αρκετό καιρό ακόμη για να συμπληρώσει τον απαιτούμενο αριθμό των στρατιωτών μιας μεραρχίας. Η πλειοψηφία των βαθμοφόρων του ελληνικού στρατού προτίμησαν να επιστρέψουν στην Παλαιά Ελλάδα και να συνεχίσουν να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους στο Βασιλιά. Όπως αναφέρει ο βενιζελικός αξιωματικός Λ. Σπαής, μόνο επτά αξιωματικοί του Συντάγματός του προσχώρησαν στο κίνημα και από αυτούς μόνο οι δύο ήταν απόφοιτοι της Σχολής Ευελπίδων⁴¹. Η απροθυμία του μεγαλύτερου μέρους του ελληνικού στρατεύματος να υπηρετήσει υπό τις διαταγές της επαναστατικής κυβέρνησης δεν μπορεί να θεωρηθεί ως εναντίωση στο κίνημα και απόλυτη ένδειξη νομιμοφροσύνης και πίστης στο Βασιλιά. Πολλοί από τους αξιωματικούς και τους στρατιώτες φοβούνταν μήπως, εξαιτίας των επιλογών τους, οι οικογένειές τους, στην Παλαιά Ελλάδα, γίνονταν θύματα των

38 Μαζαράκης Α., ό.π., σ.207

39 “Εις τας 5 μ.μ. εξερχόμεθα εις την προκουμαίαν κατακλυζομένην υπό απείρου πλήθους. Μας υποδέχεται ο Μητροπολίτης, ο δήμαρχος και πολλαί επιτροπείαι μετά των σχετικών προσφωνήσεων. Ο στρατηγός Σαράγι έρχεται επίσης μετά του υπασπιστού του και μας χαιρετά. [...] Προσπαθούμε να εξέλθωμεν της προκουμαίας, προχωρούντες ίνα επιβώμεν αναμένοντος αυτοκινήτου, αλλ' είναι αδύνατον. Ο κόσμος είναι τόσοσν απειροπληθής, ώστε είναι αδύνατον να τον διασπάσωμεν και να προχωρήσωμεν. Πολλοί αξιωματικοί, στρατιώται, χωροφύλακες, καταβάλλουσιν υπερανθρώπους αγώνας δια να κατορθώσωσι να μας ανοίξωσι δίοδον. [...] Πλέον των 100 χιλιάδων ανθρώπων θα κατεπλημμύρουν την μακράν παραλιακήν οδόν. Αφ' ετέρου οι εξώσται πάντες διακεκοσμημένοι καταλλήλως ήσαν πλήρεις κυρίων και κυριών, αίτινες μας έρριπτον άνθη ενώ το πλήθος ουδέ στιγμήν έπαυσε ξελαρυγγιαζόμενον εις ζητωκραυγάς ...” Δαγκλής Π.Γ., ό.π. σ.190

40 Δαγκλής Π.Γ., ό.π. σ.194-205, Μαζαράκης Α., ό.π. σ.215

41 Η μακρά εμπλοκή της χώρας σε πολεμικές συγκρούσεις είχε χαρίσει σε πολλούς εθελοντές στρατιωτικά αξιώματα. Ο εμφύλιος διχασμός τοποθέτησε αρκετούς από αυτούς σε θέση ανώτερη των αξιωματικών καριέρας, που είχαν αποφοιτήσει από τη σχολή Ευελπίδων. Θ. Βερέμης, Οι Επεμβάσεις του Στρατού στην Ελληνική Πολιτική 1916-1936, εκδ Οδυσσέας, Αθήνα 1983, σ. 46

επιστράτων και των φανατικών βασιλοφρόνων. Επιπλέον, διατυπώνονταν αρκετές επιφυλάξεις για την φερεγγυότητα των προσώπων που ηγήθηκαν του κινήματος.⁴² Έτσι, ο στρατός της Προσωρινής Κυβέρνησης συγκέντρωσε τα πλέον ατίθασα και ριζοσπαστικά στοιχεία του στρατεύματος· αυτό αποτελούσε έναν ακόμη παράγοντα ο οποίος δρούσε ανασταλτικά για τους αξιωματικούς της Παλαιάς Ελλάδας που ήθελαν να προσχωρήσουν στο κίνημα.

Το κίνητρο ορισμένων αξιωματικών να υπηρετήσουν το στρατό Εθνικής Αμύνης ήταν η αγνή φιλοπατρία και η υπεράσπιση του μακεδονικού εδάφους και επ' ουδενί η ανυπακοή στο Βασιλιά και η διαίρεση του κράτους, σύμφωνα με τις φιλοβασιλικές εφημερίδες της Αθήνας. Η μερίδα αυτή των εξεχόντων του ελληνικού στρατού αποπλανήθηκε από τη δαιμονική δύναμη του Βενιζέλου και παραδέρνει σε κατάσταση σύγχυσης, σαν να βρίσκεται, λόγω της εσφαλμένης της επιλογής, τελεσίδικα στο χάος της αβύσσου. *“...Υπάρχουν εκεί αξιωματικοί ελκυσθέντες δια της υποσχέσεως της απελευθερώσεως της Ανατολικής Μακεδονίας και βλέποντες ότι ο αρχηγός της ανταρσίας, ως οι κολασμένοι εκείνοι του Δάντου των οποίων ο διάβολος έστρεψε την κεφαλήν αντιθέτως προς το λοιπόν σώμα, ενώ βαδίζει προς την Καβάλλαν, έχει διαρκώς εστραμμένην την κεφαλήν προς τας Αθήνας...”* (ΕΜΠΡΟΣ 22/2/1917).

Τον Οκτώβριο ο στρατός της Εθνικής Αμύνης είχε στις τάξεις του περίπου 20.000 άνδρες, με 700 μόνιμους και έφεδρους αξιωματικούς. Μόλις την Άνοιξη του 1917 κατόρθωσε, μετά από πολλές προσπάθειες, κάτω από μεγάλες δυσκολίες και αντιδράσεις και χωρίς σημαντική βοήθεια από τους Συμμάχους, να εντάξει στο δυναμικό του 1450 αξιωματικούς και 40.000 οπλίτες, που αποτελούσαν τις Μεραρχίες Σερρών (που ήδη πολεμούσε στο Μακεδονικό μέτωπο), Κρήτης, Αρχιεπελάγους και -υπό δημιουργία- Κυκλάδων. Ενενήντα έξι αξιωματικοί και 1046 ναύτες στελέχωναν το ναυτικό της ενώ η χωροφυλακή αριθμούσε 267 αξιωματικούς και 5139 οπλίτες.⁴³

Ο αθηναϊκός φιλοβασιλικός Τύπος μεταδίδει διαρκώς ειδήσεις που παρουσιάζουν τον στρατό της Εθνικής Αμύνης υπό διάλυση. Στις 22 Δεκεμβρίου 1916, η ΕΜΠΡΟΣ αναφέρεται στην αποδιοργάνωση των μονάδων όπου *“...τα επεισόδια, αι αντεγκλίσεις και αι ύβρεις είναι πράγματα καθημερινά. Ως εκ τούτου πλήρης αναρχία επικρατεί και εις τους στρατώνας όπου κατά τα προσκλητήρια παρουσιάζεται συνήθως το δέκατον της δυνάμεως των σωμάτων....”*. Μια ημέρα αργότερα βεβαιώνει πως *“...Κατά πληροφορίας εκ προσώπων, άτινα ανεχώρησαν προ εννέα ημερών εκ Θεσσαλονίκης, η*

42 Σχετικές ανησυχίες και επιφυλάξεις διατύπωνε ο ταγματάρχης Ι. Καλογεράς σε επιστολή του (19 Οκτ /2 Νοε 1916) προς τον Π. Δαγκλή, όταν τελευταίος βρισκόταν πια στη Θεσσαλονίκη. Θ. Βερέμης, ό.π. σ. 46

43 Μαυρογορδάτος Γ, ό.π., σ.94

πλήρης ηθική και υλική αποσύνθεσις του στρατού των στασιαστών επιβεβαιούται. Αι έριδες μεταξύ των αξιωματικών απεκορυφώθησαν. Κατά τας αυτάς πληροφορίας εγένοντο εις την Θεσσαλονίκην προπαρασκευαί της αναχωρήσεως της στασιαστικής επιτροπής δια Σύρον. Η τελευταία αύτη πληροφορία επιβεβιώθη και εκ σημερινών ειδήσεων, κατά τας οποίας προπαρασκευαί γίνονται εις Σύρον δια την εκεί εγκατάστασιν του αρχιστασιαστού μετά των συν αυτώ...”. Σύμφωνα με την εφημερίδα ΘΑΡΡΟΣ της 8ης Ιανουαρίου “...Εκ της δυνάμεως του περιφήμου στρατού της Αμόνης χίλιοι περίπου άνδρες παραμένουν συνεχώς εν Θεσσαλονίκη προς ενίσχυσιν του επαναστατικού καθεστώτος, 3.000 δε μόνον άνδρες αποτελούν το άπαντον της αποστολής των επαναστατών εις το μέτωπον από των αρχών του κινήματος. Η δύναμις αύτη διηρημένη εις διάφορα τάγματα, ενεργεί εις τον αγγλικόν τομέα του μετώπου της Δοϊράνης..” Την είδηση μετέφεραν τρεις λιποτάκτες της επαναστατικής χωροφυλακής, οι μαρτυρίες τους είναι βιωματικές και ως εκ τούτου, αδιάψευστες. Η ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ, στις 3 Ιανουαρίου 1917 επάγεται παρόμοια ισχυρή μαρτυρία ενός επιβάτη που φτάνοντας στην Αθήνα “...εκ Θεσσαλονίκης μέσου Αικατερίνης μας εβεβαίωσεν ότι ουσιαστικώς δεν υπάρχει πλέον κίνημα επαναστατικόν, καθ’ όσον τελεία αποσύνθεσις επήλθεν εις τε τον στρατόν της Εθνικής Αμόνης και εις όλην την πολιτικήν εν γένει οργάνωσίν των. Εις όλους τους στρατιωτικούς και πολιτικούς κλάδους αναρχία και αποσύνθεσις βασιλεύει τελείως ώστε ουδείς γνωρίζει τι γίνεται και κατά το λαϊκόν ρητόν “ουδέν γνωρίζει ο σκύλος τον αφέντη του”. Από των υπουργών μέχρι των κλητήρων των διαφόρων γραφείων και από του υπουργού των στρατιωτικών μέχρι του τελευταίου στρατιώτου υπάρχει τοιαύτη απειθαρχία, ώστε να μη δύναται να γίνη ουδεμία υπηρεσία. Ο εις διατάσσει και ο άλλος δεν εκτελεί και όλοι είνε προϊστάμενοι χωρίς να υπάρχουν προϊστάμενοι. Οι αξιωματικοί μεταξύ των αλληλουβρίζονται και πολλάκις διαπληκτίζονται, αι δε εκδιδόμεναι διαταγαί μένουν ανεκτέλεστοι και αν γίνη κάποτε και κάποια σφοδρά παρατήρησις εις κανέναν αξιωματικόν υπό ανωτέρου του, ούτος παραλαμβάνει τους στρατιώτας και σπεύδει εις την Χαλκιδικήν και γίνεται επαναστάτης κατά των επαναστατών...”. Δεν πρόκειται για μια συντεταγμένη στρατιωτική δύναμη, αλλά για ένα ολιγάριθμο αποδιοργανωμένο ασκέρι ατάκτων, χωρίς ιεραρχική δομή και ίχνος πειθαρχίας, που “...αν μη υπήρχον οι Σύμμαχοι θα αλληλεσπαράζοντο ασφαλώς. Όταν δε μεταφερθώσιν εις τας νήσους δεν υπάρχει ουδεμία αμφιβολία ότι θα συμπλακώσι και θα κατασυντριβώσι μεταξύ των. Εν γενικαίς γραμμαίς κίνημα μόνο κατ’ όνομα υφίσταται ενώ κατ’ ουσίαν μόνον ανθρωπομάζωμα υπάρχει εν Θεσσαλονίκη και τη λοιπή Μακεδονία συντηρούμενον δια χρημάτων της Αντάντ...”. Στις 4 Ιανουαρίου, η ΑΣΤΡΑΠΗ φέρνει στο φως τη μαρτυρία ενός εύζωνα που ανήκε στους παραπλανηθέντες της Επανάστασης. Είναι ένας από τους επίλεκτους στρατιώτες του ελληνικού στρατού, υπηρετεί στο σώμα που, με την ένδοξη δράση του, έχει αναχθεί σε σύμβολο

γενναιότητας για ολόκληρο τον ελληνικό λαό, συνεπώς η μαρτυρία του είναι η πλέον αξιόπιστη και δεν μπορεί επ' ουδενί να αμφισβητηθεί. *“Προχθές αφίκετο εις την πόλιν μας εις εύζων, όστις και παρουσιάσθη εις τας ημετέρας αρχάς. Ο εν λόγω επαναστάτης στρατιώτης μας εβεβαίωσε εκείνα τα οποία εγράφομεν προχθές από των στηλών τούτων, τουτέστι, ότι ο στρατός της Εθνικής Αμύνης διαλύεται καθ' εκάστην ημέραν εις τα εξ ών συνετέθη και έλαβε την προς το ημέτερον έδαφος. Εις λόχος ευρισκόμενος προς τα μέρη της Κοζάνης διελύθη, οι δε στρατιώται έφυγον και άλλοι μεν διηθύνθησαν προς τα χωρία των διότι ήσαν Μακεδόνες, και άλλοι προς τα όρη μέχρις ότου δυνηθώσιν και εύρωσιν ευκαιρίαν και καταφυγώσιν εις το έδαφος μας. Το αυτόν πρόσωπον μας προσέθηκεν ότι ο στρατός της Εθνικής Αμύνης διελύθη και ελάχιστοι ακόμη μένουν οίτινες θα φύγουν και αυτοί μόλις εύρουν κατάλληλον ευκαιρίαν. Ουδείς πλέον θέλει να εξακολουθήση να υπηρετήση εις τον Προδότην Βενιζέλον.”*

Άτυπα, η ηγεσία του στρατού και της χωροφυλακής είχε περάσει στα χέρια των Κρητών, που είχαν, εξάλλου, πρωτοστατήσει στο κίνημα και έχαιραν της απόλυτης εμπιστοσύνης του Βενιζέλου. Αυτό αποτέλεσε κατά τις φιλοβασιλικές εφημερίδες, παράγοντα διάσπασης των επαναστατών και γι αυτό φρόντισαν να το προβάλλουν μέσω των στηλών τους. Η ΕΜΠΡΟΣ, στις 22 Δεκεμβρίου 1916 αναφέρεται σε πληροφορίες *“...στρατιωτών εκ των βια στρατολογηθέντων, οίτινες κατώρθωσαν να διαφύγουν, αι δε διαιρέσεις μεταξύ των αξιωματικών του στασιαστικού συμφύρματος έφθασαν εις το κατακόρυφον. Οι αξιωματικοί είναι διηρημένοι εις δύο κόμματα, τους Κρήτας και τους Παλαιολαδίτας, το μεταξύ των οποίων μίσος έχει καταστή άσπονδον, καθ' όσον οι Κρήτες, απολαύνοντες των ευνοιών του αρχιστασιαστού φέρονται υπεροπτικώς και πιεστικώς απέναντι των άλλων...”*. Επιπλέον, Κρήτες είναι αυτοί που επιτίθενται ενάντια σε όποιον εναντιώνεται στο κίνημα, αφού *“...Αι αρχαί δια κατεπειγόντων τηλεγραφημάτων κατέστησαν γνωστά τα γεγονότα ταύτα εις τους εν Θεσσαλονίκη, εγνώσθη δε ότι απεστάλη εκείθεν δύναμις Κρητών υπό τας διαταγάς λοχαγού προς καταστολήν της στάσεως. Αναμένονται συγκρούσεις λυσσώδεις, καθόσον οι χωρικοί δεν φαίνονται διατεθειμένοι να καταθέσωσι τα όπλα...”*. Το ΘΑΡΡΟΣ στις 8 Ιανουαρίου 1916 γνωστοποιεί πως στη Θεσσαλονίκη *“...ασκείται πλήρης τρομοκρατία εναντίον του πληθυσμού από μέρους των Κρητών χωροφυλάκων, οίτινες συλλαμβάνουν και φυλακίζουν αθώους πολίτας επί τη απλή υποψία ότι δεν είνε φανατικοί επαναστάται...”*. Η καταγωγή αρκεί από μόνη της να αποτελέσει παράγοντα αντιπαλότητας ενώ, ταυτόχρονα, προσδίδει στο άτομο και στην ομάδα συγκεκριμένα, σε αυτή την περίπτωση βίαια και μισαλλόδοξα, χαρακτηριστικά.

Μεγαλύτερη αντίδραση αντιμετώπισε η στρατολόγηση στη Χαλκιδική, όπου η βασιλική προπαγάνδα, μέσω των γουναρικών βουλευτών της περιοχής, είχε καταφέρει να ξεσηκώσει τους κατοίκους ενάντια στο Βενιζέλο και τους επαναστάτες οργανώνοντας ταυτόχρονα, σε συνεργασία με το Γενικό Επιτελείο, δυναμικότερη αντίδραση προχωρώντας στη σύσταση τοπικών συλλόγων επιστράτων. Η Προσωρινή Κυβέρνηση επιχείρησε να αντιμετωπίσει τις αντιδράσεις και να αποκαταστήσει την τάξη, στέλνοντας στη Χαλκιδική μικρό σώμα στρατού υπό τον Κονδύλη. Στη Γαλάτιστα τους υποδέχτηκαν με πένθιμες κωδωνοκρουσίες και πυροβολισμούς. Ο ίδιος ο Κονδύλης ισχυρίστηκε πως προσπάθησε να αντιμετωπίσει την αντίδραση των κατοίκων με την πειθώ, οι βασιλικοί όμως μιλούν για αγριότητες, εκατοντάδες βασανισθέντες, εκτοπισμένους και νεκρούς. Συγγενείς των κορυφαίων επιστράτων εκτοπίστηκαν στη Μυτιλήνη, ενώ η Προσωρινή Κυβέρνηση αποζημίωσε τους ιδιοκτήτες των 20-30 σπιτιών που πυρπολήθηκαν από το στρατό του Κονδύλη. Λίγο αργότερα, μετά την επιστροφή των επιστρατευμένων στα σπίτια τους, πραγματοποιήθηκε και δεύτερη εξέγερση των κατοίκων, την οποία οι βενιζελικοί κατέπνιξαν δυναμικά για μια ακόμη φορά.

Η βασιλική προπαγάνδα, μέσω του φιλικού σε αυτήν Τύπου, μιλά για αιμοσταγείς δολοφόνους και κακουργήματα, για εκατοντάδες απαγχονισμένους, για χιλιάδες βασανισθέντες που αναγκάστηκαν να καταφύγουν ακόμη και έξω από τα ελληνικά σύνορα για να γλυτώσουν. Η ΑΣΤΡΑΠΗ της 16ης Νοεμβρίου παραθέτει αυτολεξεί το γράμμα ενός χωροφύλακα από τη Μακεδονία ο οποίος περιγράφει τους Βενιζελικούς σαν εγκληματική συμμορία που δεν σέβεται τα ιερότερα της πατρίδας “...εις τα Λαϊνά έκαψαν δύο σπίτια και ένα καφενείον ένεκα τα παιδιά ουδέν πηγαίνουν στρατιώται. Δεύτερον εις τον Λαγκαδά και εκεί τα ίδια, έκαψαν τρία σπίτια. Εις δε τα Δοιμίγλαβα έγεινε μεγάλη μάχη μεταξύ των χωριανών και επαναστατών όπου εσκότωσαν ένα δεκανέα επαναστάτην ονομαζόμενον Γιάννη. Και ένεκα τούτου λοιπόν έκαψαν οι επαναστάται πολλούς αχυρώνας, τέσσαρα σπίτια, άνοιξαν όλα τα μαγαζιά και έκαμαν πολύ μεγάλαις ζημίαις. Το ζύλο που έδωκαν σε κορίτσια, γυναίκες και γέρους μέχρι θανάτου δεν περιγράφεται και έπειτα συναχθήκαν όλοι οι χωροφύλακες από τον Λαγκαδά και έκαμαν αυτοί τις ζημίαις, τον δέ δεκανέα τον έθαψαν οι επαναστάται εις την Μπάλτζα με μεγάλαις τιμαίς.” Το γράμμα είναι ανορθόγραφο, σημάδι γνησιότητας. Συνεπώς, οι πληροφορίες βασίζονται στη μαρτυρία ανθρώπου που έχει προσωπική – βιωματική σχέση με τα γεγονότα, κάτι που δημιουργεί εκ προοιμίου τις συνθήκες για άνευ όρων αποδοχή όσων εξιστορεί.

Οι ειδήσεις για την απροθυμία των επιστράτων να υπηρετήσουν το στρατό της Εθνικής Αμύνης επιβεβαιώνουν τη φαιδρότητα του εγχειρήματος. Η εφημερίδα ΘΑΡΡΟΣ αναφέρει στις 8 Ιανουαρίου 1917, ότι “...Κατ’ εγκύρους πληροφορίας, τα γαλλικά στρατεύματα της ουδετέρας ζώνης εξεκένωσαν

τελείως αυτήν μεταφερθέντα εις Θεσσαλονίκην, οπόθεν θα αποσταλούν εις το μέτωπον. Ήδη εις την ουδετέραν ζώνην παραμένει μόνον η επαναστατική αστυνομία μετά τμημάτων τινών του στρατού των επαναστατών...”. Η ΕΜΠΡΟΣ στις 21 Φεβρουαρίου 1917 περιγράφει τις μάταιες προσπάθειες για στρατολόγηση στη Χαλκιδική, όπου “...βασιλεύει πλήρης αναρχία. Εξακολουθεί παντού βιαία αλλά πάντοτε άκαρπος στρατολογία. Οι συλλαμβανόμενοι την επομένη της ενδύσεώς των φεύγουν απόγοντες και πωλούντες την στολήν των. Ο περίφημος ούτω στρατός της Εθνικής Αμύνης αποτελείται από ένα... κινητόν πληθυσμόν κυμαινόμενον μεταξύ 10-12 χιλ., του οποίου οι πλείστοι άνδρες κηρύσσονται εκ περιτροπής λιποτάκται. Ούτω κατ’ αφήγησιν του λοχαγού στασιαστού εις τον λόχον του απ’ αρχής του κινήματος κατετάχθησαν 1082 άνδρες, εξ ων απέμειναν 72, οι λοιποί 1012 εκηρύχθησαν λιποτάκται. Η τάξις εντός της πόλεως και εις τα πέριξ είνε οικτρά. Βασιλεύει πλήρης αναρχία, λωποδυσίαί και ληστείαί εις την ημερησίαν διάταξιν, διαπραττόμεναι και εκ μέρους υπόπτων στοιχείων ανηκόντων εις τον στρατόν της Αμύνης. Η τρομοκρατία πάντοτε εξακολουθεί. Αι φυλακαί είνε πλήρεις πολιτικών φυλακισμένων. 220 πολίται της Θεσσαλονίκης βασιλόφρονες μη στρατεύσιμοι μετά μακράν φυλάκισιν μετηνέχθησαν εις Κρήτην...”.

Οι Μακεδόνες ήταν στην πλειοψηφία τους ενάντια στο κίνημα και μάλλον απρόθυμοι να τεθούν στη στρατιωτική υπηρεσία της Προσωρινής Κυβέρνησης. Με διάταγμα της Επιτροπής Εθνικής Αμύνης εκλήθησαν σε στρατολόγηση δέκα ηλικίες Μακεδόνων, οι οποίοι, όμως, εκτός των ελαχίστων που προσήλθαν ενθουσιωδώς, δεν ανταποκρίθηκαν στο κάλεσμα των επαναστατών. Η απουσία στρατολογικών καταλόγων στις περιοχές που βρίσκονταν κάτω από τον έλεγχο των επαναστατών δυσχέραινε ακόμη περισσότερο την κατάσταση. Η περιορισμένη προσέλευση ανάγκασε την επαναστατική επιτροπή να διατάξει βίαη επιστράτευση ενώ αντιμετωπίστηκαν με ιδιαίτερη σκληρότητα οι οικογένειες των απρόθυμων εφεδρων στη Δυτική Μακεδονία, τη Χαλκιδική, την Κεφαλληνία, τη Νάξο, τη Σάμο και αλλού. Από τον τύπο, οι πολιτικοί αντίπαλοι περιγράφονται σαν εγκληματική σπείρα που υποβάλλει σε βασανιστήρια τον άμαχο -εξ ορισμού αθώο- πληθυσμό “...οι επαναστάται, δια την κατά των Αθηνών αποτυχούσαν απόπειραν, εκδικούνται κατά του ατυχούς Μακεδονικού πληθυσμού, του οποίου ουδείς νόμος και ουδεμία δύναμις εξασφαλίζει την ζωήν, την τιμήν και την περιουσίαν. Επαναστάται διατρέχοντες την ύπαιθρον χώραν, διαρπάζουν και καταστρέφουν ποιμνία και περιουσίας και τρομοκρατούν παντοιοτρόπως τους πληθυσμούς. Εις τας πόλεις οι επαναστατικάί αρχαί προβαίνουσιν εις αθρόας συλλήψεις πολιτών, γυναικών και παιδίων...”.

Οι λιποταξίες στο στρατό των επαναστατών ήταν καθημερινό φαινόμενο. Οι ανυπότακτοι και οι λιποτάκτες αναζητούσαν καταφύγιο στα συμμαχικά στρατεύματα που πραγματοποιούσαν έργα στο

λιμάνι της Θεσσαλονίκης, Σύμφωνα με διαταγή του Ζυμβρακάκη, αυτοί δεν διώκονταν ως φυγόστρατοι.⁴⁴ Η αύξηση, όμως, των εργατικών χεριών είχε ως φυσικό επακόλουθο την πτώση των ημερομισθίων. Η ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ της 3ης Ιανουαρίου 1917 κυκλοφορεί με κεντρικό τίτλο “ΔΙΑΛΥΣΙΣ ΣΤΡΑΤΟΥ” και περιγράφει την πλήρη αποσύνθεση του επαναστατικού στρατού που: “...διελύθη σχεδόν ολόκληρος και δεν έμειναν παρά μόνον ελάχιστοι. Οι Άγγλοι βλέποντες τοιαύτην κατάστασιν εξήτησαν τον αφοπλισμόν των στρατιωτών και την πρόσληψιν αυτών εις τας βοηθητικάς εργασίας του λιμένος. Πράγματι από τινος αρκετοί άνδρες αφοπλίσθησαν και απεσπάσθησαν εις τας εργασίας του λιμένος και ούτω από στρατιώται εγένοντο εργάται. Εις Γάλλος αξιωματικός φιλονικήσας με Έλληνα τοιούτον της Εθνικής Αμύνης απεκάλεσεν αυτόν επίορκον και άνθρωπον καταφυγόντα εκεί προς ψωμισμόν.”. Ο τιμητικός ρόλος του στρατιώτη, του υπερασπιστή της πατρίδος, αντικαθίσταται από την υποτιμητική χειρωνακτική εργασία στο λιμάνι, υπό τις διαταγές των ξένων, οι οποίοι, μάλιστα, είναι σε θέση να αντιληφθούν πως οι εν λόγω εργάτες είναι ταπεινά άτομα, χωρίς αξιοπρέπεια, χωρίς υψηλά ιδανικά, που ενδιαφέρονται μόνο για την ατομική τους επιβίωση.

Το κίνημα ξέσπασε στις περιοχές που κινδύνευαν από την πολιτική του Κωνσταντίνου. Εντούτοις η επαρχία, στο μεγαλύτερο μέρος της, παρέμεινε πιστή στο Βασιλιά. Οι κτηματίες, αυτεπάγγελτοι εκπρόσωποι και καθοδηγητές των μικροκαλλιεργητών και των μικροαστικών ομάδων του πληθυσμού της περιφέρειας, τάσσονταν παραδοσιακά με τη λογική της αργής οικονομικής ανάπτυξης που θα διασφάλιζε τη διατήρηση της κοινωνικής ισορροπίας χωρίς τους κλυδωνισμούς που θα επέσυρε οποιαδήποτε ριζοσπαστική κίνηση. Η συμμετοχή σε έναν μεγάλο πόλεμο, που υποσχόταν ο Βενιζέλος, προμήνυε μεγάλες κοινωνικές και οικονομικές πιέσεις για τον αγροτικό κόσμο ο οποίος είχε ήδη σηκώσει το βάρος της υψηλής φορολογίας που συνεπαγόταν ο υπέρογκος δανεισμός για την εξυπηρέτηση των εξοπλιστικών αναγκών της χώρας.⁴⁵ Επιπλέον, μια πολεμική εμπλοκή θα στερούσε αυτόματα από τη γη το πλέον ακμάζον εργατικό δυναμικό ενώ, όπως συμβαίνει σε κάθε πόλεμο, η αγροτική οικογένεια θα πλήρωνε το μερίδιο που της αναλογούσε σε νεανικό αίμα.

Η ΑΣΤΡΑΠΗ της 17ης Σεπτεμβρίου 1916 περιγράφει τον αναβρασμό που επικρατεί στις επαρχίες, που ξεσηκώνονται η μία μετά την άλλη ενάντια στον Βενιζέλο και την πολιτική του, επισημαίνοντας ταυτόχρονα το ολιγάριθμο των οπαδών του: “...όλαι αι πόλεις της Ελλάδος εξεγείρονται κατά της πολιτικής της προδοσίας και του διαμελισμού του Κράτους, κατά των υπολειπομένων τυφλών ή πουλημένων οπαδών του κατηραμένου και αφωρισμένου Βενιζέλου...”. Στον

44 Δαγκλής Π.Γ, ό.π., τ.Β, σ.196

45 Χατζηιωσήφ Χρ. (επιμ.), Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα – Όψεις Πολιτικής και Οικονομικής Ιστορίας 1900-1940, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2009, σ.91

αντίποδα του μισητού Βενιζέλου βρίσκεται ο εθνομάρτυρας βασιλιάς που τον υπερασπίζεται αυθόρμητα και ηρωικά ο λαός του. Η δύναμη των επαναστατών υποβαθμίζεται, δεν πρόκειται για στρατό αλλά για άτακτο “μπουλούκι” που έχει ως αποκλειστικό σκοπό τη λεηλασία, κατά συνέπεια η επικράτησή του είναι ανέφικτη. Ταυτόχρονα, τονίζεται έμμεσα το χρέος του λαού να αρθεί στο ύψος των περιστάσεων και να φανεί αντάξιος του ηρωικού παρελθόντος και των ένδοξων προγόνων. “...*Ο Ελληνικός Λαός, πιστός εις το καθήκον προς την Πατρίδα και την αφοσίωσίν του προς τον Εθνοσωτήρα και Εθνομάρτυρα Βασιλέα, όχι μόνο αποδοκιμάζει το προδοτικόν κίνημα των επαισχύντων στασιαστών, αλλά και εννοεί εξ ιδίας πρωτοβουλίας του να το πατάξη οπουδήποτε συναντά αυτό. [...] Έχει να αποδείξη ο Ελληνικός Λαός, ότι τα μπουλούκια μερικών πλιατσικολόγων δεν αξίζουν ούτε όσον τα τομάρια εις τα ταμπάκια. Και θ’ αποδείξη, εν τέλει, ότι η Ελλάς δεν είνε προωρισμένη να υποκύψη εις την βίαν και την απειλήν ουδενός εξ εκείνων, οίτινες εφαντάσθησαν να σύρουν τον Λαόν της εις το σφαγείον δέσμιον. Εάν η Ελλάς υπέκυπτεν εις τας απειλάς και τας εκβιάσεις, όσας έχει υποστή δια μέσου των αιώνων, δεν θα είχομεν τόσον μέγα και θαυμαστόν εθνικόν μαρτυρολόγιον...*” Ο καθολικός χαρακτήρας της αντίδρασης των κατοίκων επιβεβαιώνει πως το κίνημα καταπατά τους ηθικούς και κοινωνικούς κανόνες, το κοινό περί δικαίου αίσθημα. Η εφημερίδα ΕΜΠΡΟΣ στις 22 Δεκεμβρίου μεταδίδει: “...*Κατά πληροφορίας ασφαλεστάτας εκ Λαρίσης, πλείστα χωρία της ουδετέρας ζώνης της εντεύθεν του Αλιάκμονος περιοχής, δυτικώς της Αικατερίνης, εστασίασαν κατά του στασιαστικού καθεστώτος. Ένοπλοι ομάδες εκ των χωρίων τούτων κατέφυγαν εις τα ορεινά μέρη, αρνούμεναι να υπακούωσιν εφεξής εις τους στασιαστάς. Αι αρχαί δια κατεπειγόντων τηλεγραφημάτων κατέστησαν γνωστά τα γεγονότα ταύτα εις τους εν Θεσσαλονίκη, εγνώσθη δε ότι απεστάλη εκείθεν δύναμις Κρητών υπό τας διαταγάς λοχαγού προς καταστολήν της στάσεως. Αναμένονται συγκρούσεις λυσσώδεις, καθόσον οι χωρικοί δεν φαίνονται διατεθειμένοι να καταθέσωσι τα όπλα. [...]*”. Οι εκδηλώσεις οργής δικαιολογούνται, ο λαός παίρνει το δίκιο στα χέρια του. Ακόμα και μια δολοφονία είναι κατανοητή και απολύτως αποδεκτή, όταν γίνεται για να σταματήσει μια άδικη επίθεση: “*Χθεςιναί πληροφορίαί εκ Χανίων βεβαιούσιν οτι ο συνταγματάρχης Φικιώρης, ο θάνατος του οποίου ανηγέλη προχθές, δεν απέθανεν εκ συγκοπής της καρδιάς, ως εγράφη, αλλ’ εφονεύθη υπό βασιλοφρόνων. Ο Φικιώρης είχεν εξέλθη εις τι χωρίον της Κυδωνιάς όπου ομιλών προς χωρικούς ύβρισε τον Βασιλέα. Οι χωρικοί εξοργισθέντες τότε επυροβόλησαν τον συνταγματάρχη και τον εφόνευσαν...*”. Ο φόνος έγινε “εν βρασμώ ψυχικής ορμής”, η εξύβριση του βασιλιά ισοδυναμεί με προσβολή των ιερών και των οσίων για τους παρισταμένους και αρκεί για να υπερδιεγείρει το συναίσθημα των δραστών και να προκαλέσει την ασυνείδητη αντίδρασή τους. Το, κοινωνικά απαράδεκτο, έγκλημα δικαιολογείται, αφού ο φονευθείς

δεν ήταν ένα αθώο, ευάλωτο θύμα, αλλά επιτέθηκε απρόκλητα στο σύμβολο του ελληνισμού του οποίου η υπεράσπιση αποτελεί αυτοδίκαιη υποχρέωση κάθε πολίτη.

3. Η στάση των Συμμάχων

Οι Σύμμαχοι στάθηκαν διστακτικοί απέναντι στο κίνημα και δεν συμμετείχαν στις προσπάθειες της Προσωρινής Κυβέρνησης για στρατολόγηση. Δεν παρείχαν ούτε τα χρήματα ούτε το απαραίτητο πολεμικό υλικό που απαιτούσε η συγκρότηση και η συντήρηση αξιόμαχου στρατεύματος. Ο κίνδυνος κατάλυσης του βασιλικού θεσμού εν γένει σε συνδυασμό με τον φόβο για τη δημιουργία εμφυλίου πολέμου στο μακεδονικό πολεμικό μέτωπο αποτελούσαν τις βασικές συνισταμένες των επιφυλάξεών τους.⁴⁶ Επιπλέον, οι Σύμμαχοι, κυρίως η Γαλλία, εξακολούθησαν τις προσπάθειες προσέγγισης του Κωνσταντίνου, ελπίζοντας πως θα κατορθώσουν να έρθουν σε συμφωνία μαζί του.⁴⁷ Στο διασυμμαχικό συνέδριο της Αντάντ, στη Βουλώνη αποφάσισαν να μην αναγνωρίσουν επισήμως την κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης. Την αναγνώρισαν μόνο de facto, παρέχοντάς της ένα μικρό μέρος του ποσού που ήλπιζε η τριανδρία να πάρει ως δάνειο.⁴⁸ *“...κατά την εν τω επισήμω ανακοινωθέντι αναφερομένην φράσιν, το ζήτημα της αναγνώρισεως υπό της Αντάντ της Επιτροπής του κ. Βενιζέλου ως Κυβερνήσεως δεν εθίχθη εν τη Συνδιασκέψει. [...] Ως προς την στάσιν της Αντάντ έναντι του επισήμου Ελληνικού Κράτους θα είνε ευμενής με απόλυτον εκ μέρους πάντων σεβασμόν προς την εσωτερικήν αυτού γαλήνην και την κανονικήν λειτουργίαν του Συνταγματικού Πολιτεύματος, εφ’ όσον και το επίσημον Ελληνικόν τούτο ράτος θα ετήρει ειλικρινείς τας εκ της ευμενούς ουδετερότητος και της ασφαλείας των εν Μακεδονία Συμμαχικών στρατευμάτων απορρεούσας υποχρεώσεις.”* (ΕΜΠΡΟΣ 1210/1916) Ο Βενιζέλος έπρεπε να περιμένει ως τα τέλη Δεκεμβρίου και τον σχηματισμό της φιλικής σε αυτόν κυβέρνησης του Λούδ Τζόρτζ για να δει να διορίζεται αντιπρόσωπος της Αγγλίας, διαπιστευμένος στην Προσωρινή κυβέρνηση ο Λόρδος Γκράνβιλ. Λίγο αργότερα η Γαλλία απέστειλε ως δικό της αντιπρόσωπο τον Ντε Μπιγύ.⁴⁹ Από την εφημερίδα ΘΑΡΡΟΣ ο αθηναϊκός λαός πληροφορήθηκε στις 8 Ιανουαρίου 1917 *“...ότι εν Θεσσαλονίκη, υπάρχει μεγίστη έλλειψις τροφίμων και ιδίως άρτου, προερχομένη εκ της ανακοπής των ταξιδιίων των συμμαχικών ατμοπλοίων, συνεπεία του γερμανικού αποκλεισμού...”*, ενώ λίγο αργότερα, στις 21 Φεβρουαρίου η εφημερίδα ΕΜΠΡΟΣ επιβεβαιώνει την τραγική κατάσταση στην οποία έχει περιέλθει ο στρατός της Εθνικής Άμυνας, καθώς *“...κατά*

46 Στεφάνου Στ. Ι. (επιμ.), Τα Κείμενα του Ελευθερίου Βενιζέλου: Η Ζωντανή Ιστορία της Δραματικής Περιόδου του Έθνους 1909 – 1935, εκδ. Λέσχη Φιλελευθέρων-Μνήμη Ελευθ. Βενιζέλου, Αθήνα 1981-1984, σ.274

47 Μαυρογορδάτος Γ., ό.π., σ.96

48 Μαυρογορδάτος Γ., ό.π., σ.95

49 Seligman V. J., Ο θρίαμβος του Βενιζέλου, μτφ. Νίκα Ντ. εκδ.Ειρμός, Αθήνα 1990, σ.96

πληροφορίας αξιοπίστων προσώπων, τα οποία μετά πολλές περιπετειάς διαφυγόντα εκ Θεσσαλονίκης ήλθον χθες την νύκτα εις Αθήνας, η εν Μακεδονία κατάστασις δεν είνε διόλου ροδίνη υπό την έποψιν των τροφίμων. Δεν υπάρχει ούτε ζάχαρις και σχεδόν ούτε πετρέλαιον.”. Οι διατυπώσεις είναι απλές, ξεκάθαρες και εύκολα κατανοητές. Είναι η περίοδος κατά την οποία ο αθηναϊκός λαός υπέφερε από τον ναυτικό αποκλεισμό των Συμμάχων. Οι βενιζελικοί υποφέρουν επίσης από πείνα και στερήσεις. Έμμεσα επισημαίνεται πως ενδεχόμενη αλλαγή του καθεστώτος δε θα μπορούσε να βελτιώσει την κατάσταση στην πρωτεύουσα. Επιπλέον, αποσοβείται η λαϊκή αντίδραση, αφού για την πείνα δεν φταίνει οι επιλογές του Κωνσταντίνου, αλλά η αδυναμία της Αντάντ να αντιμετωπίσει τη γερμανική ισχύ.

Η αδυναμία της Προσωρινής Κυβέρνησης να ολοκληρώσει έγκαιρα τη στρατολογία και να σχηματίσει αξιόμαχες μονάδες που θα στήριζαν με τη συμμετοχή τους τις συμμαχικές προσπάθειες αναχαίτισης της γερμανικής επικράτησης στη Βαλκανική αντιμετωπίζεται με ειρωνική απαξίωση από τον φιλοβασιλικό Τύπο. Το ΕΣΠΕΡΙΝΟΝ ΝΕΟΝ ΑΣΤΥ στις 7 Ιανουαρίου 1917 αποκαλύπτει: “*Μέσα από το σκότος εις το οποίον τόσον αγωνίζονται να κρατήσουν τα οικογενειακά των οι εν Μακεδονία στασιασταί, εκφεύγει κάπου-κάπου κάποια πληροφορία, κάποια ένδειξις, ικανή να μας δώση έστω και αόριστον ιδέαν της καταστάσεως εις ην έχει περιέλθει από απόψεως συνοχής και ακμαιότητος η επαναστατική οργάνωσις...*” Η απουσία πληροφοριών δεν οφείλεται στην απροθυμία των αθηναϊκών εφημερίδων να τις μεταφέρουν στο κοινό, αλλά σε σκόπιμες συστηματικές προσπάθειες απόκρυψης της αλήθειας από τους επαναστάτες. Το γεγονός αποτελεί καθαυτό επιβεβαίωση της άσχημης κατάστασης στην οποία βρίσκεται ο στρατός της Αμύνης. “*...Ο περίφημος στρατός της Αμύνης, ο οποίος θα έφθανε πολύ ταχέως τας εκατον χιλιάδας, δια να φθάση μετ’ ολίγον τας διακοσίας και πάλιν μετ’ ολίγον τας τριακοσίας, και ο οποίος θα κατεβρόχθιζε την Βουλγαρίαν ως μαλακόν λουκάνικον, θα εκτυπούσε τους Αυστρογερμανούς, θα ελευθέρωνε την υποδουλωθείσαν Σερβίαν και θα υπεδούλωνε την ελευθέραν Ελλάδα, -ο περίφημος, λέγομεν, στρατός της Αμύνης έχει διαμοιρασθή εις μπουλούκια αλληλοτρωγόμενα και αλληλοεξοντώνόμενα ακαταπαύστως. Οι Βούλγαροι θα τρίβουν τας χείρας από χαράν δια την αποσόβησιν του κινδύνου, οι Σέρβοι θα κλαίουν την απώλειαν των ελπίδων των και ο Μάκενσεν θα επανεύρε τον απωλεσθέντα ύπνον του!...*”. Ο υποθετικός λόγος δηλώνει το μη πραγματικό, την αναντιστοιχία ανάμεσα στην προσδοκία και την πραγματικότητα. Οι κατα παραταξιν υποθετικές προτάσεις που δηλώνουν τις μεγαλόστομες διακηρύξεις των επαναστατών για ταχύτατο σχηματισμό παντοδύναμου στρατού που θα αποτελούσε καταλύτη για την έκβαση του πολέμου υπέρ της Αντάντ έχουν μία μοναδική απόδοση, τον σχηματισμό μικρών ανομοιογενών ομάδων που

αναλώνονται σε εσωτερικές διαμάχες και την τραγική διάψευση των συμμαχικών προσδοκιών. Οι Σύμμαχοι δεν μπορούν να περιμένουν καμία βοήθεια από το Βενιζέλο και το στρατό του. Μόνη αξιόπιστη δύναμη παραμένει ο ελληνικός στρατός που υπακούει στον Κωνσταντίνο. Η εφημερίδα ΕΜΠΡΟΣ στις 23 Φεβρουαρίου 1917 αμφισβητεί τη δύναμη του επαναστατικού στρατού, διακωμωδεί τις προσδοκίες του Βενιζέλου και επισημαίνει τη ραγδαία απώλεια της συμμαχικής εμπιστοσύνης: “...Εάν ο αγών αρχίση εις την Βαλκανικήν, ποίαν εισφοράν θα προσφέρη εις αυτόν ο στρατός της “Εθνικής Αμύνης”; Ο Βενιζέλος υπέσχετο προ τινων μηνών εις τους Συμμάχους εκατόν χιλιάδας ανδρών. Και δεν θα δυνηθή να παρατάξη ούτε το δέκατον. Μόνον εκ των νήσων υπελόγιζεν εβδομήκοντα χιλιάδας στρατιωτών. Αλλ’ ούτε ο πληθυσμος, ούτε οι άλλοι όροι εδικαιολόγουν τοιαύτην υπερβολήν. Διότι αύται πλην των Κυκλάδων στερούνται προϋπηρητησάντων ανδρών. Εσχημάτισε σώματα, τα οποία ηναγκάσθη ύστερον να συμπτύξη εις μεραρχίας. Εσχημάτισε συντάγματα, δια να τα περιορίση μετ’ ολίγον εις τάγματα και τάγματα όπως τα μεταβάλλη μετ’ ολίγον εις λόχους. Ο όλος στρατός του εν Μακεδονία ανέρχεται εις τρεις χιλιάδας, διαλυθείς εκ των λιποταξιών. [...] Εάν οι φίλοι του Βενιζέλου εν Αγγλία και Γαλλία εντρέπονται να είπουν εις τους άλλους τον εμπαιγμόν τον οποίον υπέστησαν, είνε αδύνατον να μη τον ομολογούν πλέον εις εαυτούς. Διότι ο εμπαιγμός ούτος πλην των άλλων αυτού συνεπειών, υπήρξε δαπανηρότατος δια το ταμείον των Συμμάχων...”. Η σκωπτική διάθεση λαμβάνει αποδεικτικό χαρακτήρα αφού “...εβεβαιώθη και αυτό. Εις τα Χανιά είς μόνον προσήλθεν εθελοντής. Αύτη είναι η επιτυχία του Βενιζέλου εις την Κρήτην. Αύτη είναι η ενίσχυσις την οποία θα προσφέρει εις τα συμμαχικά στρατεύματα. Και αφού συνετέλεσε το μέγα τούτο κατόρθωμα, ετράπη και εις άλλα πεδία δράσεως απειλών να έλθη και εις Αθήνας. Καλώς να μας έλθη...” (ΣΚΡΙΠ 26/9/1916). Η τελευταία φράση αποτελεί σαφή υπαινιγμό πως, αν ο Βενιζέλος τολμήσει να επιστρέψει στην Αθήνα θα βρει την τιμωρία που του αξίζει. Η δημόσια εκφορά του υπαινιγμού αυτού μπορεί εύκολα, κατά την άποψή μας, να τον μεταβάλλει σε παρότρυνση στο υποσυνείδητο του αναγνώστη.

Ο αθηναϊκός Τύπος παρουσιάζει τον Βενιζέλο αδύναμο και φοβισμένο. Ο άλλοτε κραταιός πολιτικός, που με την ηγετική του προσωπικότητα είχε καταφέρει από την πρώτη στιγμή της εμφάνισής του να κυριαρχήσει στην πολιτική ζωή της χώρας, έχασε, σύμφωνα με τους αντιπάλους του, ολοκληρωτικά τα λαϊκά του ερείσματα. Το ΘΑΡΡΟΣ στις 8 Ιανουαρίου αποκαλύπτει πως “...τα Δικαστήρια της Θεσσαλονίκης εκδικάζουν καθημερινώς υποθέσεις ύβρεων κατά του Βενιζέλου. Κατά τας ίδιας μαρτυρίας ο Βενιζέλος κατήρτησεν ίδιον αστυνομικόν σώμα χάριν της προσωπικής του ασφαλείας. Όταν ο αρχιεπαναστάτης εξέρχεται εις τας οδούς της Θεσσαλονίκης φρουρείται υπό εκατόν μυστικών αστυνομικών, οίτινες βαδίζουν περίξ αυτού εις ακτίνα εκατόν μέτρων...”. Η ακρίβεια με την οποία η

εφημερίδα αναφέρεται στον αριθμό των μυστικών αστυνομικών και στην ακτίνα της δράσης τους δεν αφήνει περιθώρια αμφισβήτησης της πληροφορίας. Ο Βενιζέλος είναι ακόμα και στη Μακεδονία, τόσο μισητός ώστε αναγκάζεται, υπό το κράτος του φόβου, να κυκλοφορεί φρουρούμενος. Ο φόβος του αποτελεί ταυτόχρονα επίγνωση της δεινής θέσης στην οποία βρίσκεται και προαναγγελία της οριστικής ήττας του.⁵⁰ Το μέγεθος του φόβου αναλογεί στο είδος και το βαθμό της ανομίας: “...Τοσούτος δε είνε ο ο φόβος ο κατέχων Βενιζέλον τον Προδότην εκ της επικρατούσης εναντίον του κατακραυγής, ώστε δεν τολμά να εξέλθῃ εις τας οδους πεζή και με ανοικτήν άμαξαν. Οι εν Θεσσαλονίκη έχουν δύο μήνας περίπου να ιδωσι τον Προδότην και ερωτούν αλλήλους τι γίνεται, πού είνε, τι να κάμη; Άλλοι νομίζουν ότι ανεχώρησεν εκ Θεσσαλονίκης, άλλοι ότι κατέφυγεν εις Γαλλικόν πολεμικόν και άλλοι ότι μετέβη εις Κερασίνοι. Το βέβαιον είνε ότι μένει εις την Θεσσαλονίκην, αλλά δεν εξέρχεται εις τας οδούς ένεκα... η μεγάλη δημοτικότητα. Ω πόσο αλλάζουν οι καιροί!...” (ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ 3/1/1917). Η λέξη “προδότης” συνδέεται άρρηκτα με το πρόσωπο, το προσδιορίζει, συνοδεύει ως παράθεση το όνομα του Βενιζέλου και τονίζεται με τη χρήση κεφαλαίου αρχικού γράμματος. Ο δυνατός στρατός που ήλπιζε να δημιουργήσει, δεν είναι τίποτε άλλο από ένα ετερόκλητο άεργο πλήθος που γεμίζει καθημερινά τα καφενεία και βδελύσσεται τον Βενιζέλο και τον ίδιο του τον παραπλανημένο εαυτό: “...Υπάρχουν στρατιώται καταταχθέντες δια της βίας και ωθούμενοι εις αγώνα άνευ σκοπού και άνευ αρχηγού εις τον οποίον να έχουν εμπιστοσύνην. Υπάρχει εκεί έν σύμμικτον πλήθος άλλων ανθρώπων ελκυσθέντων εκ της ελπίδος του κέρδους και αποζώντων εξ υπηρεσιών ανομολογήτων, οίτινες πληρούν τα καφενεία δια του θορύβου των αφηγήσεών των, ότι εις τας Αθήνας οι Σύμμαχοι συνέλαβον τον Βασιλέα, ότι ο λαός επανεστάτησε και ότι εγένετο διαδήλωσις υπέρ του Βενιζέλου. [...] Όλοι ούτοι οι δυστυχείς τους οποίους παρέσυρεν η αποπλάνησις ενός ανθρώπου, όστις κατέστη ισχυρός δια της βίας των ξένων, δεν αισθانونται μόνον μίσος προς τον αίτιον του σφάλματός των, και την αντιπάθειαν την οποίαν γεννά προς τους συνενόχους η συνείδησις μίας πράξεως ήτις προκαλεί ήδη μελαγχολίαν και μετάνοιαν, αλλ’ αισθάνονται προφανώς αηδίαν προς τον ευτόν των δια την θρασύτητα με την οποίαν ενεπαίχθησαν, οι αυτοί πάντοτε άνθρωποι, με τας αυτάς υποσχέσεις και τας αυτάς ελπίδας, συναντώμενοι με το αυτό ύφος και κατά τας ιδίας ώρας, ήτο φυσικόν να βαρεθούν τον μονότονον τούτον βίον. (ΕΜΠΡΟΣ, 22/2/1917). Ο Βενιζέλος έχει παγιδευτεί στα γρανάζια της αρχομανίας του: βίαια πήρε την εξουσία και με βία προσπαθεί να την κρατήσει. Τα γρανάζια αυτά κινούνται πλέον ανεξάρτητα από τη θέλησή του και είναι έτοιμα να τον συντρίψουν.

50 Ο φόβος, εξάλλου, ήταν από την αρχαιότητα προειδοποίηση. Ο Πλάτων στο Λάχη είχε ορίσει το φόβο ως αναμονή μιας καταστροφής: “Δέος δέ παρέχειν ου τα γεγονότα ουδέ τα παρόντα των κακών, αλλά τα προσδοκώμενα. Δέος γαρ είναι προσδοκίαν μέλλοντος κακού” (Λάχης 198. Β).

4. Μια χώρα, δύο κράτη

Στην Αθήνα, η ολιγοήμερη κυβέρνηση Καλογερόπουλου⁵¹ καταρρέει υπό το βάρος των συμμαχικών πιέσεων.⁵² Στις 3 Οκτωβρίου αναλαμβάνει, ύστερα από βασιλική εντολή, το σχηματισμό κυβέρνησης, ο πανεπιστημιακός (ανταντικός ως τότε) Σπ. Λάμπρος. Τον ουσιαστικό έλεγχο του κράτους όμως, φαίνεται πως έχουν πλέον οι επίστρατοι, οργανωμένοι από τον Ιωάννη Μεταξά.⁵³ Το “κράτος της Αθήνας” αντιδρά στη δημιουργία του “κράτους της Θεσσαλονίκης” με προπηλακισμούς και ύβρεις. Κατηγορίες όπως αυτή για χρηματισμό του Κουντουριώτη από την Αντάντ και άλλα ακατονόμαστα εγκλήματα είναι πλέον σε καθημερινή διάταξη. Στις 17 Οκτωβρίου, οι δύο ελληνικοί στρατοί συμπλέκονται κοντά στην Κατερίνη. Το γεγονός οδηγεί στην όξυνση των παθών και επιτρέπει στους συμμάχους τη δημιουργία μιας ουδέτερης ζώνης ανάμεσα στο κράτος της Αθήνας και το κράτος της Θεσσαλονίκης, που εκτεινόταν από την Κορυτσά ως τον Θερμαϊκό. Σ’ αυτήν επιτρεπόταν να κινείται μόνο η γαλλική χωροφυλακή.⁵⁴ Η εφημερίδα ΑΣΤΡΑΠΗ, δύο ημέρες αργότερα, αναφέρει πως οι κάτοικοι αντιμετωπίζουν με τρόμο την έλευση του επαναστατικού στρατού: “...Εις την Αικατερίνην κατέλαβε τρόμος τους κατοίκους επί ενδεχομένη εισβολή των επαναστατών. Οι δημόσιοι υπάλληλοι και πλείστοι άλλοι απεσύρθησαν. Ελπίζεται εν τούτοις, ότι η εν Αικατερίνη στρατιωτική δύναμις λαμβάνουσα και επικουρίας, θα κατορθώση να αποδιώξη τας ληστρικές ορδάς των επαναστατών, οίτινες αντί να πολεμήσουν κατά των Βουλγάρων χύνουν αδελφικόν αίμα...”. Λέξεις και νοήματα -τρόμος, εισβολή, ληστρικές ορδές, αδελφικό αίμα- επιβεβαιώνουν την αδικοπραγία και καταδεικνύουν την τραγικότητα των αποτελεσμάτων της.

Την ίδια ημέρα το ΕΣΠΕΡΙΝΟΝ ΝΕΟΝ ΑΣΤΥ παρουσιάζει την ηρωική αντίσταση των τοπικών αρχόντων, που αρνήθηκαν απαξιωτικά, με σημαντικό κόστος για τους ίδιους και τις περιουσίες τους, να ακολουθήσουν τις διαταγές της Προσωρινής Κυβέρνησης και να παραδώσουν την περιοχή αμαχητί. Κάθε μορφή αντίστασης, κάθε εκδήλωση πίστης στο βασιλιά προκαλεί τη λυσσαλέα αντίδραση των επαναστατών που χρησιμοποιούν όπλα τακτικού πολέμου για να αντιμετωπίσουν τους όμαιμους εχθρούς τους. “...Από εβδομάδος ο Δήμαρχος Αικατερίνης, ως και οι Δήμαρχοι των πλησιοχώρων κωμοπόλεων Κολινδρού και Λιτοχώρου, ειδοποιήθησαν εκ μέρους της επαναστατικής κυβερνήσεως της Θεσσαλονίκης να ετοιμάσουν επιτροπάς όπως υποδεχθώσιν ένοπλα τμήματα

51 Ο Καλογερόπουλος θεωρείτο φίλα προσκείμενος προς τους Γάλλους και ανταντικός. Μεταξάς Ι., ό.π. σ.255

52 Μεταξάς Ι, ό.π. σ.254

53 Οι επίστρατοι ήταν οι είκοσι νεώτερες κλάσεις των παλιών πολεμιστών. Ο Μεταξάς ισχυρίζεται πως σχηματίστηκαν σε συλλόγους αυθόρμητα. Ομολογεί περήφανα όμως την καίρια συμβολή του στο να πάρει οργανωμένη μορφή. Μεταξάς Ι., ό.π, σ.252

54 Μαζαράκης Α., ό.π. σ.217

στασιαστών, τα οποία επρόκειτο να καταλάβουν την περιφέρεια. Και οι μεν Δήμαρχοι Αικατερίνης και Κολινδρού, πιστοί εις το καθεστώς, ουδεμίας ηξίωσαν απαντήσεως την εκ Θεσσαλονίκης ειδοποίησιν. Τοσαύτη δε υπήρξεν η εναντίον του Δημάρχου Λιτοχώρου εξέγερσις όταν εγνώσθη ότι ούτος ετοιμάζετο ν' απαντήσει και να σχηματίση επιτροπήν, ώστε μίαν των νυκτών ερρίφθη βόμβα εις την κατοικίαν του, εκ της εκρήξεως της οποίας κατέρρευσε μέρος αυτής...". Την περιοχή προστάτεψαν μαχόμενοι μέχρις εσχάτων λίγοι εύζωνοι. Η μάχη ήταν άνιση και αυτή είναι η αποκλειστική αιτία της ήττας των επίλεκτων του ελληνικού στρατού. "[...] Την νύκτα του Σαββάτου οι στασιασταί διέβησαν εκ διαφόρων σημείων τον ποταμόν, εις τρόπον ώστε κυκλώσαντες τους ελαχίστους ευζώνους του φυλακείου της γεφύρας, επετέθησαν εξ όλων των διευθύνσεων, χρησιμοποιήσαντες εναντίον αυτών και τα πολυβόλα. Οι εύζωνοι, παρά το ολιγάριθμον αυτών -δεν υπερέβαινον τους δεκαπέντε- εξηκολούθησαν αμυνόμενοι όλην την νύκτα, εφρονεύθησαν δέ μαχόμενοι μέχρις ενός...". Η θυσία των αμυνομένων τούς κατατάσσει αυτόματα στο πάνθεον των ηρώων του έθνους, αφού προτείνεται, ως η κάλλιστη απόδοσις τιμών, η τέλεσις μνημοσύνου υπέρ των πεσόντων στη, νικηφόρα για την Ελλάδα και καθοριστική για την απελευθέρωσι της Ηπείρου, μάχη του Μπιζανίου. "Δεν ευρίσκομεν συγκίνησιν λαϊκήν μάλλον εύλογον από εκείνην, ήτις εκδηλούται υπέρ των πεσόντων παρά τας όχθας του Αλιάκμονος ηρωικών ευζώνων, υπό την κάρην αδελφικών -αλλοίμονον!- όπλων, τα οποία εστρατολογήθησαν δια να εκδιώξουν δήθεν τον προαιώνιον εχθρόν εκ του πατρίου εδάφους. Η οδύνη του Ελληνικού λαού είναι βαθυτάτη δια τον αρχόμενον εμφύλιον σπαραγμόν, τον οποίον διευθύνουν με ακατανόητον πάθος άνθρωποι τα πάντα θυσιάζοντες εις την προσωπικήν αυτών και παθολογικήν αληθώς φιλοδοξίαν. Και βεβαίως η ιδέα της τελέσεως πανδήμου μνημοσύνου υπέρ των μυθικών ηρώων του Μπιζανίου, οίτινες προασπίζοντες την πατρίδα από του μητροκτόνου όπλου των στασιαστών έπεσαν εκεί όπου ετάχθησαν, ιδέα, ήτις ερρίφθη υπο τινων ομάδων, θα υιοθετηθή παρ' ολοκλήρου του Ελληνικού λαού." (ΕΣΠΕΡΙΝΟΝ ΝΕΟΝ ΑΣΤΥ, 10 Οκτωβρίου) Η συσσώρευσις συναισθηματικών πληροφοριών κορυφώνεται με την πρότασι για έναν ομαδικό θρήνο ιερουργικού χαρακτήρα, για μια συλλογική έκφρασι της οδύνης για όσα η ακατανόητη προσπάθεια ικανοποίησις της προσωπικής φιλοδοξίας προκαλεί. "...Τελούντες μνημόσυνον υπέρ των ενδόξως πεσόντων Αθανάτων Ευζώνων μας και στρατιωτών μας εν τη υπό των προδοτών προκληθείση μάχη της Αικατερίνης, αύριον Κυριακήν 23ην τρέχοντος μηνός, και ώραν 10 1/2 π.μ. εν τω ιερώ Ναώ της Μητροπόλεως, υπέρ αναπαύσεως της ψυχής των ενδόξων τούτων ηρώων και της παραδόσεως αυτών εις την Αθανασίαν, ως πεσόντων, εν τη εκπληρώσει του υπερτάτου προς την Πατρίδα και τον Βασιλέα καθήκοντος. Προσκαλούμεν Τον Λαόν των Αθηνών, όπως προσερχόμενοι χύσωσι δάκρυα θερμά εις τους

ανοιχθέντας τάφους εντός τω οποίων έπεσαν παλληκάρια τιμημένα δοξάσαντα την Πατρίδα, πληγέντα υπό δολοφονικής χειρός ανιέρως υψωθείσης κατά της Ελληνικής Πατρίδος.” (ΑΣΤΡΑΠΗ 22/10/1916).

Στις 28 Οκτωβρίου ο Γάλλος ναύαρχος Φουρνέ, μετά από ένα μήνα διαρκών πιέσεων προς την ελληνική κυβέρνηση, απαιτεί την παράδοση του ελαφρού ελληνικού στόλου στους συμμάχους, σύμφωνα με την προηγηθείσα συμφωνία Κωνσταντίνου – Λάμπρου - Benazet.⁵⁵

Η επισήμανση πως η παράδοση των όπλων θα σήμαινε αυτομάτως την έξοδο της Ελλάδας από την ουδετερότητα και θα έδινε αμέσως το δικαίωμα στις Κεντρικές Δυνάμεις να επιτεθούν επιβεβαιώνει το επιβεβλημένο της άρνησης “...το κείμενον της απαντήσεως συντεταγμένον μετά πολλής αβρότητας ανασκευάζει τελείως τους ισχυρισμούς του Γάλλου ναύαρχου, και αποδεικνύει ότι η κυβέρνησις είνε υποχρεωμένη ν’ αρνηθή τη υφ’ οιανδήποτε μορφήν παράδοσιν ελληνικών πολεμικών σκαφών, διότι η πράξις αυτή θ’ απετέλει έξοδον της Ελλάδος εκ της ουδετερότητος. Υπομνήσεται δε ότι πλην των εκ του Συντάγματος και των ελληνικών νόμων υπάρχοντος ανυπερβλήτου κωλύματος και η έννοια της παραβιάσεως της ουδετερότητος σαφώς καθορίζεται υπό του Διεθνούς Δικαίου” (ΕΜΠΡΟΣ 24/10/1916) και καλλιεργεί το φόβο “...δεχόμενοι να παραδώσωμεν τα όπλα μας, όπως υπεδείχθη πλαγίως, θα εξηρχόμεθα ακουσίως μας από την ουδετερότητα και θα εδίδαμεν αφορμήν εις τον αντίπαλον της Αντάντ συνδυασμόν να αρχίση τας καθ’ υμών εχθροπραξίας. Αλλ’ υπάρχει άνθρωπος εις τας Αθήνας, ο οποίος μετά το πάθημα της Ρουμανίας, θα εδέχετο να τεθή η Ελλάς αντιμέτωπος εκείνων, οι οποίοι είνε εις θέσιν να την συντρίψουν δια μιας αιφνιδιαστικής επιδρομής;” (ΣΚΡΙΠ 27/10/1916). Η καλλιέργεια κλίματος φόβου επιβεβαιώνεται σε άλλο άρθρο της ίδιας σελίδας, το οποίο είναι αφιερωμένο στη Γερμανική πολεμική τακτική, που καθιστά ανίκητο το Γερμανικό στράτευμα “...οι Γερμανοί κατέχουσι την τέχνην της διά χαρακωμάτων αμύνης εις τον μέγιστον βαθμόν. Ή μάλλον οφείλομεν να είπομεν ότι αύτοι είνε οι διδάσκαλοι [...] απαιτούσι μιαν των μεγάλων εκείνων προπαρασκευών αίτινες καλούνται επιθετικά μάχαι και αι οποίαι στοιχίζου καθ’ εκάστην εκατομμύρια χρημάτων και χιλιάδας ανθρωπίνων υπάρξεων...”(ΣΚΡΙΠ 27/10/1916). Στο κεντρικό της άρθρο η εφημερίδα προσδιορίζει την έσχατη θέση εναντίωσης στον πολιτικό αντίπαλο. Απέναντι στις απαιτήσεις των συμμάχων και κατ’ επέκτασιν απέναντι στους επαναστάτες της Θεσσαλονίκης δεν βρίσκεται ο βασιλιάς και η κυβέρνηση. Στέκεται ο ελληνικός λαός, θεματοφύλακας της εθνικής τιμής και αξιοπρέπειας διαχρονικά παρών στις επάλξεις του πατριωτικού καθήκοντος. Ο λαός είναι αυτός που δεν θα επιτρέψει την παράδοση των όπλων στους Γάλλους “...τα μέσα δε αυτής (σσ. της πατρίδας) είνε τα όπλα της και τα πυροβόλα της και τα πυρομαχικά της. Εις αυτά στηρίζει την ζωήν της. Αυτά είνε η

55 Κατά το Μαζαράκη, του αιτήματος του Φουρνέ είχε προηγηθεί αίτημα του ίδιου του Κωνσταντίνου στον Άγγλο πρέσβη να ελαττωθεί ο ελληνικός στρατός, ώστε να κατασιγάσει τις ανησυχίες του Sarrail. Μαζαράκης Α, ό.π. σ.216-217

ελπίς της. Αυτά η ζωτική της δύναμις. Δια να αποσπασθεί από τα όπλα της πρέπει να σβύνη και να νεκρωθή. Εν όσω υπάρχει εις αυτήν πνοή, εν όσω ο Λαός της διατηρή την φλόγαν του πατριωτισμού του και το εθνικόν του πυρ, θα υπερασπισθεί τα όπλα της ως ιερά. Ουδείς θα δυνηθεί να της τα αφαιρέση. Δεν ανήκουν εις κανένα τα ελληνικά όπλα. Δεν είναι κτήμα κανενός. Ανήκουν εις τον Ελληνικό Λαόν. Παρ' αυτού ας τα ζητήσουν. Προς αυτόν ας στραφούν. Και δεν θα εύρουν έναν όστις να στέρξη να υποβληθή εις την ατίμωσιν του αφοπλισμού...” (ΣΚΡΙΠ 27/10/1916). “...Εις τας Δυνάμεις δεν είναι δύσκολον να γείνη κατάδηλος μία ψυχολογική κατάστασις του Ελληνικού λαού, η οποία είναι αξία πάσης εκ μέρους των προσοχής. Παρά τας πλάνας, αι οποίαι κατώρθωσαν να ισχύσωσιν ως αλήθειαι εις τας διεθνείς εκτιμήσεις των πραγμάτων μας, ο Ελληνικός λαός αποτελεί τον κυριότερον παράγοντα της σημερινής πολιτικής μας και προς την δεδηλωμένην θέλησιν και την άγρυπνόν του συνείδησιν είναι υποχρεωμένοι και η Κυβέρνησις και όλοι οι πολιτειακοί παράγοντες να εναρμονίζονται. Και αν ήθελον επομένως οι τελευταίοι να φανούν ενδοτικοί και υποχωρητικοί εις το ζήτημα του αφοπλισμού της χώρας, θα προεγκάλουν σάλον εσωτερικόν πολύ σοβαρόν, από του οποίου μία βαθυτέρα εκτίμησις των πραγμάτων υπό των Δυνάμεων δύναται να προφυλάξη την χώραν”. (ΕΣΠΕΡΙΝΟΝ ΝΕΟΝ ΑΣΤΥ 2/11)

Για το εθνικό σώμα οι επαναστάτες είναι ένας παρασιτικός οργανισμός, ένα πυώδες όζον καρκίνωμα που πρέπει να εξουδετερωθεί για να διασφαλιστεί η επιβίωση του σώματος “...καθ' ήν στιγμὴν τα εν Αθήναις όργανα της απαισιωτέρας εν τη ιστορία των εθνών ανταρτικής συμμορίας ασχολούνται διά πλαστογραφίας εγγράφων και επιστολών, δια συκοφαντιών του κακοηθεστέρου είδους, δι ύβρεων κατά των επισήμων αρχών του κράτους διά παντός ατίμου και ανιέρου μέσου να εμφυσήσουν ζωὴν εις το απόζον πτώμα της, και από το δηλητηριώδες πύον, το οποίον εκχέουν αι σαπραί σάρκες της, να μολύνουν το υγιές σώμα της μάρτυρος επισήμου Ελλάδος, τελεσιουργείται κατ' αυτής το θανασιμότερον πλήγμα [...] ζητείται ο αφοπλισμός της. Απαιτείται η δουλεία της...” (ΣΚΡΙΠ 27/10/1916) Ο ίδιος ο Βενιζέλος παρουσιάζεται σαν υπηρέτης των Μεγάλων Δυνάμεων, σαν πληρωμένος εντολοδόχος χωρίς αξιοπρέπεια, τον οποίο οι δυνάμεις πρέπει να ανταμείβουν για τις ως τώρα υπηρεσίες του και να τον απαλλάξουν από τα καθήκοντά του “...θα έχουν την δύναμιν αι Δυνάμεις της Αντάντ να υποδείξουν εις τους στασιαστάς της Θεσσαλονίκης ότι το κίνημά των δεν δύναται πλέον να τυγχάνη της υποστηρίξεως και προστασίας των Δυνάμεων; Θα αποφασίσουν να είπουν εις τον Βενιζέλον ότι ενθουσιασμένοι δια τας μέχρι τούδε υπηρεσίας του προς αυτάς δεν τον χρειάζονται πλέον και είνε πρόθυμοι να τον αποζημιώσουν δια τους κόπους του;...” (ΣΚΡΙΠ 27/10/1916). Το νέο τελεσίγραφο είναι δεδομένο πως γίνεται για να δοθούν τα όπλα στον εσωτερικό εχθρό· δεν θα τα πάρουν απλώς οι σύμμαχοι, θα τα δώσουν στον Βενιζέλο “...σου λειι αδερφούλη μου, η Αντάντ να της δώσουμε τα κανόνια μας και τα

όπλα μας όχι δηλαδή πως θέλει να μας αποπλήση αλλά για να τα χρησιμοποιήσει να προστατέψει την Ελλάδα. Δηλαδή σαν να σου λέω – δος μου το μαχαίρι σου, όχι πως θέλω να σε ξαρματώσω, αλλά για να το δώσω εκείνου που σ' επρόδωσε, κι έτσι να μπορέ να σου το βυθίση εύκολα μέσα στα φυλλοκάρδια...” (ΣΚΡΙΠ 27/10/1916). Η χρήση αυθόρμητων - λαϊκών φράσεων με ευρεία διαλεκτική απήχηση διαμορφώνουν σύμφωνα με τους μελετητές “στάση εικονικής ευμένειας”. Ο φορέας του δημοσιογραφικού λόγου συμπαρατάσσεται ιδεολογικά με το κοινό του κάνοντας την προπαγάνδα αποτελεσματικότερη. Διευκολύνεται, με αυτόν τον τρόπο, η κατασκευή συναίνεσης της κοινής γνώμης.⁵⁶ Η μετατόπιση της ευθύνης από την κυβέρνηση και το βασιλιά στο λαό έχει στόχο να ενεργοποιήσει τα πατριωτικά αντανακλαστικά του κάθε αναγνώστη προκαλώντας τις, επιθυμητές από τους κυβερνώντες, δυναμικές αντιδράσεις (συμμετοχή σε συλλαλητήρια, αρωγή ή και συμμετοχή στις ομάδες των επιστράτων κλπ.). Η αντίληψη αυτή εξάλλου, δείχνει να παγιώνεται αφού στην έκδοση της επόμενης ημέρας η ΣΚΡΙΠ στο κεντρικό της άρθρο επιλέγει να επαναλάβει ακόμη πιο έντονα την υπόμνηση της ατομικής ευθύνης όσον αφορά την προάσπιση των εθνικών συμφερόντων. Ο λαός κινδυνεύει να αφανιστεί αν δεν αφυπνιστεί και δεν αντιδράσει, βίαια αν χρειαστεί. Κάθε μέσο είναι θεμιτό όταν πρόκειται για τη διαφύλαξη του υπέρτατου αγαθού, της επιβίωσης του έθνους. Η βία με αυτόν τον τρόπο νομιμοποιείται στο συλλογικό υποσυνείδητο τιθέμενη στην υπηρεσία της πατρίδας. Οι αποφάσεις της κυβέρνησης, αν υποχωρήσει στις συμμαχικές απαιτήσεις, δεν θα έχουν τη λαϊκή νομιμοποίηση. Άλλωστε το κίνημα της Θεσσαλονίκης -και κατ' επέκτασιν όλα τα δεινά που ταλανίζουν την πατρίδα- οφείλεται στην έλλειψη σθεναρής στάσης από την κυβέρνηση και το βασιλιά. Αν αυτοί είχαν από την αρχή πατάξει το κίνημα, δεν θα είχε γιγαντωθεί και δεν θα είχε μπει σε κίνδυνο η πατρίδα. Με μια απλή συνεπαγωγή, εφ' όσον το κράτος είναι ο λαός, αυτός έχει την απόλυτη ευθύνη να πατάξει αποφασιστικά τους αντιφρονούντες, οι οποίοι θέτουν σε κίνδυνο την πατρίδα. Καλείται, λοιπόν, ο λαός να σταθεί ο ίδιος υπερασπιστής της πατρίδας, χρησιμοποιώντας βία αν χρειαστεί. Η ταύτιση με το υπέρτατο αγαθό της πατρίδας είναι ισχυρότατη και κάθε μέσο είναι θεμιτό όταν πρόκειται για την προάσπισή του “...και λοιπόν. Είναι ανυπαρξία πραγματικής εκπροσώπησης του κράτους, διότι τούτο δειλιά να ασκήση τα δικαιώματά του. Το κράτος δια των υπευθύνων αντιπροσώπων του εδειλίασε, επτόθη. Δεν έδειξε το σθένος, το οποίο ώφειλε να επιδείξει κατά μιας συμμορίας ληστανταρτών, αγυρτών και απατεώνων. [...] τούτους εν όσω υφίσταται το κράτος αυτό έχει υποχρέωσιν να τους συντρίψη. Και την υποχρέωσιν ταύτην δεν έχει κανένα δικαίωμα να παρίδη η κυβέρνηση.

56 Τσιτσανούδη – Μαλλίδη, Ν. (2011). «Η λαϊκή γλώσσα στο νεότερο τηλεοπτικό δημοσιογραφικό λόγο: Από το δομικό και λειτουργικό περιορισμό των διαλέκτων στην εκ νέου χρήση». Στην ηλεκτρονική έκδοση των *Πρακτικών του 6^{ου} Επιστημονικού Συνεδρίου με Διεθνή Συμμετοχή και με θέμα «Ελληνική γλώσσα και εκπαίδευση»*. σ. 7

Οφείλει να γνωρίση όπου δει ότι δεν ενεργεί εξ ονόματος ουδενός ιδιώτου, ουδενός Βασιλέως, ουδενός ξένου κράτους. Ενεργεί εξ ονόματος του Ελληνικού Λαού. Ναι, δεν είνε η κυβέρνησις ούτε ο βασιλεύς η δύναμις εκείνη ήτις ενεργεί εν τω Κράτει. Ναι, υπάρχει αόρατος και αφανής δύναμις ήτις επιβάλλεται. Και η δύναμις αύτη είνε ο Ελληνικός Λαός...” (ΣΚΡΙΠ 27/10/1916). Ουσιαστικά ζητείται η δυναμική επέμβαση του λαού για την νομίμως βίαιη πάταξη του κινήματος. Η νομιμότητα αντλείται από την ανάγκη επιβολής τιμωρίας στους προδότες αφού το τελεσίγραφο Φουρνέ αποδίδεται στους βενιζελικούς “...επικαλούνται την παρέμβασιν των ξένων δια να καταστήσουν το κράτος άοπλον και ακίνδυνον απέναντι του κινήματός των...” (ΣΚΡΙΠ 27/10/1916). Εξάλλου, είναι βέβαιο πως η επιδείνωση των σχέσεων του επίσημου κράτους με τους Συμμάχους οφείλεται στη δόλια παρέμβαση των βενιζελικών. “...Η δράσις του Βενιζελισμού αποτελεί τον κύριον και μόνον παράγοντα, όστις δεν επέτρεψε μέχρι σήμερα μίαν τελείαν και ειλικρινή αρμονίαν σχέσεων μεταξύ Αντάντ και της χώρας ταύτης. (ΕΣΠΕΡΙΝΟΝ ΝΕΟΝ ΑΣΤΥ 27 Οκτωβρίου).

Για να διασφαλίσει την αποδοχή των αιτημάτων του ο Φουρνέ διατάσσει την κατάληψη του Ναυστάθμου από μεγάλα γαλλικά πολεμικά πλοία. Ο Κωνσταντίνος, σε συνεργασία με τους επιστράτους, συγκεντρώνει διαδηλωτές στο κέντρο της Αθήνας σε ένα ογκώδες συλλαλητήριο που παρέχει στον Φουρνέ την πρόφαση να αποβιβάσει άγημα Γάλλων στρατιωτών στην πόλη. Επιπλέον, προχωρεί στη σύλληψη και απέλαση των πρέσβων και του προσωπικού των πρεσβειών των Κεντρικών Δυνάμεων (Γερμανίας, Αυστρίας, Βουλγαρίας και Τουρκίας) καθώς και σε επισιτιστικό αποκλεισμό.⁵⁷

Ο φιλοβασιλικός Τύπος τονίζει το χρέος του λαού να διαφυλάξει την εθνική τιμή και υπερηφάνεια, αφού η απέλαση των πρέσβων θεωρείται εξύβριση του ελληνικού λαού κι εκείνος οφείλει να αντιδράσει. Η παθητική στάση αντί των έντονων και πηγαίων λαϊκών αντιδράσεων, που θα θεωρούνταν φυσιολογικές μετά από τέτοια μεγάλη προσβολή, αποδίδεται στην εγγενή παθητικότητα του ελληνικού λαού και όχι στην συγκατάθεσή του. Εκφράζεται η ελπίδα πως ο λαός θα αντιδράσει σύντομα ενώ υποκινείται έμμεσα η συλλογική, αξιακά προσανατολισμένη, κινητοποίηση και δράση. “...Αι εκδηλούμεναι υπό του Λαού συμπάθειαι προς τους απερχομένους Πρεσβευτάς των Κεντρικών Δυνάμεων, αποτελούν την ευγλωττοτέραν διαμαρτυρίαν του Έθνους δια την προσγενομένην εις αυτό ύβριν. Πολιτικώτερος και διπλωματικώτερος των διπλωματών μας ο Ελληνικός Λαός, ηννόησεν ότι το πλήγμα κατά της εθνικής τιμής, το προσγινόμενον εις το Κράτος δια της απελάσεως των αντιπροσώπων φίλων Κρατών, οίτινες είνε διαπιστευμένοι παρά τω Βασιλεί, είνε οδυνηρότερον ακόμη και από την

57 Πετσάλης–Διομήδης Ν., Η Ελλάδα των δύο κυβερνήσεων 1916-1917: Καθεστωτικά, Διπλωματικά και Οικονομικά Προβλήματα του Εθνικού Διχασμού, Φιλιππότης, Αθήνα 1988, σ.41

ύβριν του αποκλεισμού. Εάν δε ο Ελληνικός Λαός δεν ήτο φύσει δύσκολος εις εκδηλώσεις, σήμερον αι πρεσβείαι των Κεντρικών Αυτοκρατοριών θα κατεκλύζοντο από χιλιάδας κόσμου, εκδηλούντος προς τους απερχομένους Πρεσβευτάς τας συμπαθείας του. Αλλ' οι κ.κ. Πρεσβευταί, εν τη διακρινούση αυτούς διπλωματικότητι, θα εξετίμησαν ποίαν οδυνηράν εντύπωσιν παρήγαγεν εις τον Ελληνικόν Λαόν η απέλασις αυτών, ίσως δε δοθή ευκαιρία ίνα τα αισθήματα ταύτα του Λαού εκδηλωθώσι κατά τρόπον εμφανέστερον.” (ΣΚΡΙΠ 9/11/1916). Για τον φιλοβασιλικό τύπο η απέλαση των Πρέσβεων αποτελεί επιβεβαίωση της γερμανικής υπεροχής στα μέτωπα του πολέμου. “...Η απέλασις των ξένων πρέσβεων της αντιπάλου προς την Αντάντ ομάδος υπηγορεύθη από την ιδέαν ότι αι ατυχίαι της Αντάντ κατά ξηράν και θάλασσαν οφείλονται εις κατασκοπείας και ενθαρρύνσεις των! Όσον ακατανόητον και αν είναι το αίσθημα τούτο απετέλεσε κεφάλαιον των αδικωτάτων ταπεινώσεων τας οποίας υφιστάμεθα. Η Αντάντ δυστυχώς δεν θέλει να εννοήση ότι εις τίποτε δεν ωφελούν ούτε προάγουν τα συμφέροντά της και τα σχέδιά της τοιαύτα μέτρα, αδικαιολόγητα και κατά των αντιπάλων της όσον και εναντίον της χώρας ταύτης...” (ΕΣΠΕΡΙΝΟΝ ΝΕΟΝ ΑΣΤΥ 9 Νοεμβρίου) Ο απροκάλυπτος χαρακτήρας της τυπικής και ουσιαστικής απαγόρευσης στη χώρα να διατηρήσει τις διπλωματικές της επαφές αλλά και τα δυσάρεστα αποτελέσματα του αποκλεισμού που δεν άργησαν να εκδηλωθούν, οδηγούν σε περαιτέρω όξυνση των παθών καθώς πλήττουν ανεπανόρθωτα το φιλότιμο των Ελλήνων. Το τυφλό πάθος για εκδίκηση επικεντρώνεται στον, ανοιχτά τοποθετημένο με το μέρος του εχθρού, πολιτικό αντίπαλο. “...Δεν αισθάνεται καταισχύνην ένεκα τούτου η Ελλάς δια την εκ του εδάφους της απέλασιν των ξένων πρεσβευτών. Αισθάνεται θλίψιν και οδύνην δια την μείωσιν της ανεξαρτησίας και της κυριαρχίας του κράτους της και δια την ταπείνωσιν, εις την οποίαν την υποβάλλει η εθνική πόρωσις, ο κυνισμός και η φρενοπάθεια ενός πολιτικού εγκληματίου, έργον έχοντος να διαβάλλη και να συκοφαντή την πατρίδα του εις τους ξένους. Αυτής της μειώσεως της κυριαρχίας της αποτέλεσμα είναι και η απέλασις των ξένων πρεσβευτών...” (ΣΚΡΙΠ 10/11/1916)

5. Τα Νοεμβριανά

Η αντιπαράθεση ανάμεσα σε φιλοβασιλικούς και φιλοβενιζελικούς προσλαμβάνει το χαρακτήρα ανοιχτής σύγκρουσης όταν πολύνεκρες εκρήξεις σε δύο ελληνικά εμπορικά πλοία, κατά τη διάρκεια του απόπλου τους με προορισμό Θεσσαλονίκη, οδηγούν σε σοβαρά επεισόδια. Οι δύο αντιμαχόμενες παρατάξεις επιρρίπτουν η μια στην άλλη την ευθύνη για την επίθεση.⁵⁸ Η κηδεία των είκοσι θυμάτων πραγματοποιείται (στην Αγία Τριάδα του Πειραιά, καθώς δεν επετράπη να πραγματοποιηθεί η τελετή στην Αθήνα) υπό τις κατάρες του εξαγριωμένου φιλοβενιζελικού πλήθους

58 Ζαβιτσιάνος Κ., ό.π. σ.203

που μαίνεται ενάντια στους Γερμανούς και τους προδότες φιλοβασιλικούς, τους οποίους θεωρούν υπεύθυνους για το θάνατο των είκοσι νεαρών ναυτικών. Στις 10 Οκτωβρίου η Κυβέρνηση Εθνικής Αμύνης κήρυξε τον πόλεμο κατά της Βουλγαρίας “...διότι επετέθη κατά της συμμάχου Σερβίας και εισέβαλλε εις το εθνικόν έδαφος...” και κατά της Γερμανίας “...διότι παρεβίασε τας δοθείσας υποσχέσεις περί σεβασμού των πόλεων Σερρών, Δράμας και Καβάλας, διότι προβαίνει εις δολοφονίας δια τορπιλλισμού ουδετέρων πλοίων...”.⁵⁹

Οι φιλοβασιλικοί από την πλευρά τους ρίχνουν το βάρος της ευθύνης για τις εκρήξεις στο στρατό της Αντάντ που ναρκοθέτησε το θαλάσσιο χώρο γύρω από την Αττική. “...πληροφορίες βεβαιούν ότι τα ατμόπλοια “Αγγελική” και “Κική Ησαΐα” δεν ετορπιλλήσθησαν, αλλ’ εβυθίσθησαν υπό τορπιλλών (ναρκών) επιπλεούντων, εκφυγουσών εκ Κερατσινίου, ή υπό ναρκών τοποθετημένων υπό του Συμμαχικού στόλου εις το στενόν των Φλεβών, δια τα υποβρύχια...” (ΑΣΤΡΑΠΗ 10/10/1916)

Το κράτος της Αθήνας, ουσιαστικά παραδίδεται στους επιστράτους που, οργανωμένοι και εξοπλισμένοι από τον Μεταξά, προπηλακίζουν φιλοβενιζελικούς και φυλακίζουν πολίτες και αξιωματικούς μόνο με την υποψία πως είναι φιλοβενιζελικοί.⁶⁰ Λίγο πριν την εκπονή του τελεσιγράφου, ο υπουργός των εξωτερικών Ε. Ζαλόκωστας επιδίδει στους Γάλλους την κατηγορηματική άρνηση του Κωνσταντίνου να παραδώσει τα όπλα, ενώ ταυτόχρονα, παρά τη συμμαχική απαγόρευση, με εισήγηση του στρατηγού Παπούλα, διενεργείται γενική κινητοποίηση των επιστράτων και στρατωνισμός τους στα στρατόπεδα Αμπελοκήπων και Γουδίου.⁶¹ Ο Φουρνέ ανταπαντά πως θα προχωρήσει σε απόβαση γαλλικών στρατευμάτων στην Αθήνα, η οποία, όπως δεσμεύεται, θα έχει το χαρακτήρα “ειρηνικής επίδειξης”. Στην Αθήνα διαμορφώνεται κλίμα πολεμικής προπαρασκευής καθώς οι επίστρατοι εξοπλίζονται και οχυρώνονται στις θέσεις απ’ όπου θα περνούσαν τα γαλλικά στρατεύματα. Η σύγκρουση ήταν αναπόφευκτη. Στις 11 περίπου το πρωί ακούστηκε ο πρώτος πυροβολισμός και σύντομα η αιματηρή συμπλοκή γενικεύτηκε σε όλο το κέντρο της Αθήνας και συνοδεύτηκε από βολές του ναυτικού σε συγκεκριμένα σημεία της Αθήνας. Κατά τη συμπλοκή, οι βασιλόφρονες εμφανίζονταν φέροντες εμβλήματα με την εικόνα του βασιλιά, Πολλοί από αυτούς φορούσαν λευκά περιβραχιόνια, σημείο που, κατά τους βενιζελικούς παρέπεμπε άμεσα στη νύχτα του Αγίου Βαρθολομαίου, κατά την οποία, οι επιτιθέμενοι φορούσαν παρόμοιο διακριτικό στοιχείο.⁶² Ο

59 Μαζαράκης Α., ό.π. σ.217

60 Ο επίστρατοι αποτελούσαν μάλιστα για το λαό των Αθηνών που δεν ήταν ανοιχτά εκπεφρασμένος υπέρ του βασιλιά. Προσλαμβάνονταν σε δημόσιες υπηρεσίες, δημιουργούνταν δημόσιες υπηρεσίες μόνο για να προσληφθούν σε αυτές επίστρατοι. Ζαβιτσιάνος Α., ό.π. σ.205

61 Χουρμούζιος Χρ. Σ., ό.π., σ.171 και Βεντήρης Γεώργιος, Η Ελλάδα του 1910-1920, τ.2, εκδ. ΠΥΡΣΟΣ, Αθήνα 1931, σ.255

62 Χουρμούζιος Χρ. Σ., ό.π., σ.172

Κωνσταντίνος προτείνει στο Φουρνέ την παράδοση έξι πυροβολαρχιών για να πάψουν οι συγκρούσεις οι οποίες τελικά έληξαν με την αποχώρηση των Γάλλων από την Αθήνα, τα μεσάνυχτα. Η 19η Νοεμβρίου ξημέρωσε για την Αθήνα μέσα σε κλίμα έξαλλων πανηγυρισμών. Ο βασιλιάς είχε καταξιώθει στη λαϊκή συνείδηση ως ο απόλυτος προστάτης της εθνικής τιμής και αξιοπρέπειας. Ο Υπουργός Στρατιωτικών Χατζόπουλος, με διαταγή του Κωνσταντίνου, εκδίδει ημερήσια διαταγή με την οποία εκθειάζει το θάρρος των “υπερασπιστών της πόλης” και τους απονέμει συγχαρητήρια για την νικηφόρα αντίστασή τους ενάντια στον ξένο κατακτητή: *“Η πίστις, η αυτοθυσία και το θάρρος σας έσωσαν την πατρίδα κινδυνεύουσαν εκ μέρους εχθρών, οίτινες ήλπιζαν να διαταράξουν την τάξιν και να ανατρέψουν την δυναστείαν. Οι εχθροί μας οφείλουν να γνωρίζουν ότι τόσον γενναία στρατεύματα είναι αήττητα...”*.⁶³ Οι επίστρατοι είναι πλέον παντοδύναμοι, αποτελούν κράτος εν κράτει καταλύοντας την έννομη τάξη και ελέγχοντας πλήρως τα δυναμικά ερείσματα του κράτους, το οποίο μεταβάλλουν σε όργανο εξόντωσης του κομματικού αντιπάλου.⁶⁴ Το μίσος ενάντια στην Αντάντ και τον Βενιζέλο διογκώνεται και εκδηλώνεται με μεγάλη αγριότητα, στρεφόμενο ενάντια στους εναπομείναντες στην πόλη Φιλελευθέρους. Οι επίστρατοι φροντίζουν να διαδώσουν πως οι βενιζελικοί κατά τη διάρκεια της Μάχης των Αθηνών, πυροβολούσαν από τα παράθυρα των σπιτιών τους τους υπερασπιστές της πόλης. Κατά τη διάρκεια της νύχτας, τα σπίτια και τα καταστήματα των βενιζελικών σφραγίζονται με κόκκινες σφραγίδες, βιβλικό σημείο, όχι όμως σωτηρίας, αλλά εκδίκησης και καταστροφής. Το οικογενειακό άσυλο καταλύεται, βενιζελικοί ξυλοκοπούνται άγρια, κακοποιούνται, υποβάλλονται σε δημόσια διαπόμπευση και βασανισμούς, συλλαμβάνονται, τυφεκίζονται δημόσια, λεηλατούνται οι περιουσίες τους.⁶⁵ Η έκδοση του φιλοβενιζελικού τύπου αναστέλλεται βίαια σε όλες τις περιοχές που βρίσκονταν υπό τον έλεγχο των επιστράτων.⁶⁶

Οι φιλοβασιλικές Αθηναϊκές εφημερίδες, την επαύριο της μάχης, πανηγυρίζουν για τη νίκη με πηχυαίους τίτλους *“Η ΧΘΕΣΙΝΗ ΕΚΔΙΚΗΤΗΡΙΟΣ ΗΜΕΡΑ”*, *“ΑΙ ΑΘΗΝΑΙ ΘΕΑΤΡΟΝ ΠΟΛΕΜΟΥ – ΣΥΛΛΗΨΕΙΣ ΠΡΟΔΟΤΩΝ”*, *“Η ΤΙΜΩΡΙΑ ΤΩΝ ΔΟΛΟΦΟΝΩΝ”*. Η επικράτηση των φιλοβασιλικών στις συγκρούσεις της Αθήνας αποτελεί επιβεβαίωση του εθνικού μεγαλείου και της ηθικής ανωτερότητας των Ελλήνων, βασικών συστατικών για την επικράτηση ενάντια σε κάθε αντίπαλο, όπως αποδεικνύουν για μια ακόμη φορά τα γεγονότα *“...ο ένοπλος Ελληνικός Λαός, τον οποίον οι ξένοι, παρασυρθέντες από του προδότου Βενιζέλου, εζήτησαν να αναμίσξουν εις πόλεμον άσχετον προς τα*

63 Μαζαράκης Α., ό.π. σ.218-219

64 Οι διοικητές της αστυνομίας και οι Φρουράρχοι αντικαθίστανται με “μπράβους του αντιβενιζελισμού”. Εισαγγελείς, αντεισαγγελείς, ανακριτές μεταφέρουν τα γραφεία τους στο Φρουραρχείο. Ζαβιτσιάνος Κ., ό.π. σ.222-223

65 Ανάμεσά τους και ο Δήμαρχος της Αθήνας, εκπεφρασμένα Φιλελεύθερος, Εμμ. Μπενάκης καθώς και η 18χρονη κόρη του Δημάρχου Πειραιώς. Ζαβιτσιάνος Κ., ό.π. σ.224

66 Μαυρογορδάτος Γ., ό.π. σ.23

συμφέροντα αυτού, απέδειξε δια των προχθεσινών και των χθεσινών Ηρακλείων άθλων του, ότι γνωρίζει να αμύνεται και να εκδικήται, και ότι είνε ηπατημένοι οι νομίσαντες ότι δύνανται να αψηφίσουν την θέλησίν του και να τον μεταχειριστούν καθ όν τρόπον δεν μεταχειρίσθησαν τους Μαροκινούς και τους Σουδανούς...”.(ΣΚΡΙΠ 19/11/1916) Οι περιγραφές των συγκρούσεων καταλαμβάνουν μεγάλο μέρος των εκδόσεων της 19ης Νοεμβρίου. Λεπτομέρειες και επιμέρους περιστατικά καταδεικνύουν τον ηρωισμό των υπερασπιστών της πόλης που εξορμούν υπό τις ενθουσιώδεις εκδηλώσεις επιδοκιμασίας και θαυμασμού των κατοίκων. Οι εκφράσεις παραπέμπουν σε μεγαλειώδη γιορτή και όχι σε αιματηρή μάχη. Η γλαφυρή εξιστόρηση στοχεύει απευθείας στο συναίσθημα του αναγνώστη. Οι ακουστικές εικόνες είναι ισχυρότερες από τις οπτικές. Το αίμα καλύπτεται από τις ζητωκραυγές και τα χειροκροτήματα, ο ορυμαγδός της μάχης προσλαμβάνει κορυβαντικό χαρακτήρα και αποκτά θετικό πρόσημο. “*Η ΚΡΑΥΓΗ - Κτυπιούνται εις του Ρουφ! Και επί τη κραυγή ταύτη, ήτις δονεί ήδη την πόλιν ολόκληρον, ανέκφραστα ρίγη πατριωτικής συγκινήσεως συγκλονούν τα λαϊκά πλήθη, τα οποία χειμαρρώδη εξορμούν πανταχόθεν και κατακλύζουν τας μεγάλας αρτηρίες της πόλεως. Ήτο αφάνταστον το θέαμα το οποίον κατά την ιστορικήν εκείνην στιγμήν ενεφάνισαν αι Αθήναι. Χιλιάδες κόσμου εξώρμων προς την οδόν Πειραιώς και το Θησεϊον, ίνα ιδίοις οφθαλμοίς ίδωσι την αρχίσασαν σύγκρουσιν και άκουσον τον κρότον των πυροβολισμών της νέας ταύτης υπό τα τείχη της Ακροπόλεως μάχης, ενώ άλλοι ανήρχοντο εις τας στέγας των οικιών. [...] Τα πλήθη του κόσμου τα συγκεντρωμένα εις την Ομόνοιαν και το Σύνταγμα χειροκροτούν ζητωκραυγάζοντα τους λόχους των νεοντυμένων εφέδρων εθελοντών, οι οποίοι γοργοί-γοργοί άδοντες πατριωτικά άσματα, με τας εικόνας του Βασιλέως εις τα στήθη των ή εις τα ντουφέκια των διευθύνονται εις ενίσχυσιν των μαχομένων τμημάτων. Επίσης 4 λόχοι ναυτών μας διερχόμενοι από την Ομόνοιαν γίνονται δεκτοί με χειροκροτήματα και ζητωκραυγάς από τα πλήθη του λαού. -Ζήτω ο Βασιλεύς. - Γειά σας παλληκάρια...”*(ΕΜΠΡΟΣ 19/11/1916). Η μάχη των Αθηνών, πέρα από κάθε αμφιβολία, αποτελεί υπέρτατη ένδειξη αγάπης και αφοσίωσης τον βασιλιά. Οι μαχητές δε διστάζουν να δώσουν τη ζωή τους για το σύμβολο αυτό της ενότητας και του μεγαλείου του ελληνισμού. Δεν είναι τυχαίοι. Αποτελούν το άνθος της ελληνικής νεολαίας, όμορφοι, γενναίοι και, φυσικά, ακραιφνείς φιλοβασιλικοί. [...] *Αίφνης κάτω από την γέφυραν του Θησείου δια της οδού Ερμού θεάται ανερχόμενη πολυπληθής ομάς φωνάζουσα. -Ζήτω ο Βασιλεύς! -Ζήτω η Ελλάς! Τα εις Μοναστηράκι πλήθη αψηφούντα τας δια των οδών συριζούσας σφαίρας σπεύδουν προς τα κάτω. Ήταν μια συγκινητική συνοδεία. -Φέρνουν ένα πληγωμένον. -Ένας λεβέντης μας πληγωμένος. Πράγματι ένας από τους νεοντυμένους εφέδρους υψηλός, μαυριδερός, όμορφος, με φλογισμένον το όμμα, με τραύμα εις την δεξιάν παλάμην ωδηγείτο υπό άλλων στρατιωτών και ενός πολίτου εις το πλησιέστερον φαρμακείον.*

Το τραύμα εις το δεξιόν αλλά με το αριστερόν εκράτει το όπλον του με την λόγχην λάμπουσαν επάνω. - Γειά σου λεβεντη! Εκραύγαζεν ενθουσιών το πλήθος. -Ζήτω ο Βασιλεύς! Απήντα στεντοριώς ο γενναίος τραυματίας υψώνων την λόγχην του” (ΕΜΠΡΟΣ 19/11/1916). Αδιαμφισβήτητος ηγέτης των αγωνιστών είναι ο Κωνσταντίνος, ισχυρός, ακλόνητα προσηλωμένος στην εξυπηρέτηση των συμφερόντων του έθνους. Έχει απόλυτη επίγνωση του ηγεμονικού του χρέους και αντιμετωπίζει με θάρρος κάθε κίνδυνο. “...Όσοι ηντύχησαν κατά τας χθεσινάς τραγικάς ώρας να ίδουν την Α. Μεγαλειότητα τον Βασιλέα έμειναν έκθαμβοι προ της ολυμπίου γαλήνης και αταραξίας του Κωνσταντίνου. Κολοσσός ανυπέρβλητος ηθικής δυνάμεως και πίστεως επί τα δίκαια της Ελλάδος Του, ο Βασιλεύς των Ελλήνων! Τ’ ανάκτορα ακόμη εβομβαρδίζοντο, αλλ’ ο Κωνσταντίνος εκεί έμεινε βράχος εις την θέσιν του!”. (ΕΜΠΡΟΣ 19/11/1916). Είναι άξιος των παλλαϊκών και αυθόρμητων εκδηλώσεων αγάπης του λαού του· μιας αγάπης που μπορεί να μετατρέψει και αυτή τη μάχη σε γιορτή, αφού απ’ άκρου εις άκρον της πόλης αντηχεί το τραγούδι που τον δοξάζει “...Η πλατεία Θησειού τρικυμίζει από κόσμον. Από τα υψώματα, από τας πλατείας, από τα προχώματα, πετούν μελωδικοί τόνοι “Του αητού ο γιός πάει κι αυτός εμπρός” θούριον αφιερωμένον εις τον Στρατηλάτην Βασιλέα.”.(ΕΜΠΡΟΣ 19/11/1916)

Τα Νοεμβριανά αποδίδονται σε προδοτικό σχέδιο του σατανικού, αρχολίπαρου Βενιζέλου που χειραγωγεί τους Γάλλους και τους μετατρέπει σε όργανα ικανοποίησης του εγωισμού του και εξυπηρέτησης των προσωπικών του επιδιώξεων. Εξάλλου, από τη στιγμή που εκδηλώθηκε το κίνημα της Θεσσαλονίκης, στην Αθήνα καλλιεργείτο συστηματικά η φήμη πως ο Βενιζέλος προετοιμάζει ένοπλο κίνημα στην Αθήνα⁶⁷. : “Ο κ. Βενιζέλος εν Θεσσαλονίκη θ’ αλαλάξη εκ χαράς. Διότι επέτυχε τέλος πάντων χθες να θέση αντιμέτωπον την Ελλάδα προς τας Δυνάμεις της Αντάντ. Όλος εκείνος ο συκοφαντικός θόρυβος, όλαι εκείναι αι καταγγελίαι, όλαι εκείναι αι αιτιάσεις, δεν είχαν άλλον σκοπόν ειμή τούτο. Αφού αυτός εχωρίσθη της Ελλάδος, η Ελλάς αυτή έπρεπε με πάντα τρόπον να καταστή εχθρά των Αγγλο-Γάλλων. Διότι η ιδική του Ελλάς, η ψευδής Ελλάς, η Ελλάς άνευ των Ελλήνων, δεν ηδύνατο να ζήση εάν η αληθής δεν περιεπλέκετο εις έριδα μαζί των. Όλαι αι τελευταίαι αξιώσεις ήσαν υπαγόρευσις ιδική του. Αυτός εξήτει τα τηλεβόλα. Και αυτός ήθελε τα όπλα. Ο Γάλλος βουλευτής κ. Μπεναζέ όστις προέβαλε πρώτος την περί τούτου αξίωσιν προς τον Βασιλέα, εξήτησεν εν αρχή μόνον ορειβατικά τηλεβόλα. Αλλ’ όταν επανήλθεν εκ Θεσσαλονίκης ήθελε και τα όπλα. Ο υπουργός των Στρατιωτικών κ. Ροκ, εκ Θεσσαλονίκης ήρχετο όταν ωμίλησε περί αυτών εις τον Βασιλέα. Η ιδέα ότι επί της πρώτης αξιώσεως ήτο δυνατόν να επέλθη συνεννόησις, ηνάγκασε τον Μεφιστοφελήν της Θεσσαλονίκης να προσθήση κι άλλην. Το επιχείρημα ότι και οι Βούλγαροι έλαβον υλικόν πολέμου παρά

67 Μαυρογορδάτος Γ., ό.π., σ.280

της Ελλάδος εις το Ρούπελ και την Καβάλλαν είνε της επινοίας του και εγράφη πρότον εις τας εφημερίδας του. Έπρεπε να δοθή εις τους Αγγλο-Γάλλους ως αποζημίωσις. Αλλά μη οι Αγγλο-Γάλλοι δεν έλαβον πλοία μας και τα φρούριά μας και τους λιμένας μας και τους σιδηροδρόμους μας; Τι άλλο επετρέπετο πλέον να ζητήσουν;” (ΕΜΠΡΟΣ 19/11/1916) Οι αιματηρές συμπλοκές αποτελούν προϊόν συνωμοσίας των βενιζελικών και είχαν αποκλειστικό στόχο την κατάληψη της εξουσίας στην Αθήνα. “...η αποκαλυφθείσα προδοτική συνωμοσία των Βενιζελικών είχεν εξυφανθή επί καταχθονίου σχεδίου, φιλοτεχνηθέντος εν Θεσσαλονίκη υπό του Βενιζέλου και των συνεργατών του. Σκοπός της συνωμοσίας ήτο, εν συγχρονισμό με την αποτυχούσαν απόπειραν των Συμμάχων προς κατάληψιν των Αθηνών, περί της οποίας ήσαν προειδοποιημένοι οι εν Θεσσαλονίκη, να δημιουργηθούν αναρχικαί ταραχαί εν Αθήναις, να εκλείψη η ασφάλεια των νότων του αμυνομένου προ της πόλεως Ελληνικού Στρατού και προς το εσπέρας, όταν τα συμμαχικά πλοία θα εκανονιοβόλουν, να ανετρέπετο το καθεστώς...”. (ΣΚΡΙΠ 20/11/1916) Από τη Θεσσαλονίκη ο Βενιζέλος κινεί παρασκηνακά τα νήματα των προδοτικών ενεργειών που έλαβαν χώρα στην πρωτεύουσα ενεργοποιώντας τους μηχανισμούς που έφτασαν σε καθοδηγημένες δολοφονικές επιθέσεις. “...Ο αρχηγός της Προσωρινής Κυβερνήσεως δεν ανέμενον εις μάτην εν Θεσσαλονίκη. Καθ’ όν τρόπον κατώρθωσεν αξιωματικούς τιμίους να τους μεταβάλη εις κακοποιούς, επιβουλευομένους τοσούτως επαισχύντως την πατρίδα των, ούτω έπεισε και τας Δυνάμεις ότι δεν υπάρχει Ελλάς άλλη από εκείνην την οποίαν σύρει όπισθέν του, ούτε πολιτική υπέρ της Αντάντ άλλη από εκείνην την οποίαν εχάραζεν αυτός ο ίδιος. Απαράμιλλος εις την σύλληψιν πολυπλόκων ραδιουργικών σχεδίων, μέγας μαγγανευτής και υπνωτιστής, κατώρθωσε να παρασύρη εις (παραδόλους;) και αντεθνικάς αποφάσεις ανθρώπους μέχρι τούδε συντηρητικούς και νομιμόφρονας και εντίμους...” (ΕΜΠΡΟΣ 22/11/1916) Οι εναπομείναντες υποστηρικτές του Βενιζέλου στην Αθήνα, υποκινούμενοι οπωσδήποτε από οικονομικά και επ’ ουδενί ιδεολογικά κίνητρα, επιτίθενται ύπουλα ενάντια στους Έλληνες στρατιώτες “...Συνεχίζοντα τα μίσθια όργανα του κ. Βενιζέλου την αντεθνικήν εργασίαν των προέβαλον χθες από των στεγών και των παραθύρων. Την προχθεσινήν ημέραν αυτοί ήρχισαν την πρώτην σύρραξιν, αυτοί εκτόπησαν από την γωνίαν της Αγγλικής εκκλησίας, αυτοί επυροβόλουν εκ ταρατσών τους μαχομένους εις το Θησεϊόν στρατιώτας μας, αυτοί προσέβαλον τας περιπόλους, αυτοί τα διερχόμενα αγήματα.” (ΕΜΠΡΟΣ 20/11/1916). Η χρήση της προσωπικής αντωνυμίας εδώ έρχεται να δηλώσει emphaticά την αντιπαράθεση ανάμεσα στο “εμείς” και “οι άλλοι”. Ο πραγματικός εχθρός είναι οι βενιζελικοί και όχι οι Γάλλοι, καθώς η ετερότητα δεν έχει εθνικά, αλλά ιδεολογικά - πολιτικά χαρακτηριστικά. Εξάλλου, η στάση των Γάλλων ναυτών επιβεβαιώνει πως οι ίδιοι δεν συμφωνούσαν με τις αποφάσεις των ανωτέρων τους: “...Και έβλεπε κανείς επί των ωραιών αθηναϊκών τοπειών,

πλησίον των βράχων της Ακροπόλεως, όποθεν εξεπήδησεν ο πολιτισμός ανά την υφήλιον, να συμπλέκονται οι γιγαντομάχοι ήρωες του Κιλκίς μετά των γενναίων τέκνων της Γαλλίας. Το αίμα ρέει. Οι αντίπαλοι μάχονται γενναίως. Δεν υπάρχουν αμυνόμενοι, αλλά μόνον επιτιθέμενοι. Η ανάγκη της ελευθερίας συγκρούεται με την υποχρέωσιν της ανωτέρας διαταγής. Και το αποτέλεσμα δύναται να χαρακτηρισθή ως αδελφοκτονία. Μάχονται οι γενναίοι στήθος με στήθος. Δεν υπάρχει μίσος μεταξύ των. Υπάρχει άμιλλα. Η ορμή των ημετέρων, αι υπέρ του Βασιλέως ζητωκραυγαί, ο ενθουσιασμός και η ευθυμία εις την σοβαράν εκείνην δίνην του αίματος, εξιδανικεύουν τους ωραίους μας ήρωας, που γεμάτοι ενθουσιασμόν προσήλθον να χύσουν το αίμα των υπέρ της τιμής της πατρίδος. Μικρά τμήματα Γάλλων ναυτών απομονούνται και συλλαμβάνονται. Αλλά αυτοί δεν είνε αιχμάλωτοι. Είνε φίλοι παίζοντες και χάνοντες το παιγνίδι. [...] -Γιατί μας πολεματε; ερωτά ένας αξιωματικός. -Μας διέταξαν. Απαντούν. Ημείς σας αγαπούμεν όπως και εσείς ημάς.” (ΕΜΠΡΟΣ 19/1/1917) Η περιγραφή της σύγκρουσης προσλαμβάνει επικά χαρακτηριστικά και αφήνει περιθώρια να αναγνωριστεί με περισσή ειλικρίνεια η αξία του αντιπάλου. Τα υψηλά κίνητρα των ημετέρων είναι αυτά που τους χαρίζουν τη νίκη. Οι αντίπαλοι ενεργούν υπό το βούνευρο της στρατιωτικής διαταγής, παρά τη θέλησή τους.

Η λεπτομερειακή περιγραφή των γεγονότων δεν επιτρέπει περιθώρια αμφισβήτησης της αλήθειας των περιγραφομένων. Μόλις μία ημέρα μετά τη μάχη, οι φιλοβασιλικές εφημερίδες δείχνουν να γνωρίζουν όλες τις σκοτεινές πτυχές του προσχεδιασμένου εγκλήματος. Οι πρωινές εκδόσεις “αποκαλύπτουν” το περιεχόμενο καταθέσεων και ερευνών με κάθε λεπτομέρεια. “Εξ όλων των συγκεντρωθεισών μέχρι της στιγμής ταύτης πληροφοριών, καταθέσεων και αποκαλύψεων των μέχρι τούδε συλληφθέντων ταραξιών, οίτινες από τους απογεύματος της χθες επυροβόλουν διαβάτας, γυναίκας και αθώα παιδιά, προκύπτουσι τα εξής εν πάση δυνατή ακριβεία: κατά προϋπάρχον σχέδιον όπερ ευρίσκετο εν ανταποκρίσει προς τας εξωτερικάς της χώρας περιπετείας, οι ενάριθμοι απομείναντες Βενιζελικοί ήσαν έτοιμοι προς δημιουργίαν στάσεως εν μέσαις Αθήναις. Προς τούτο είχαν παραχωρηθή ή ενοικιασθή πολλάί κεντρικάί οικίαί και τινα διαμερίσματα ξενοδοχείων[...] Κατά το ανωτέρω σχέδιον, εις τα ενοικιασθείσας οικίας είχαν κατανεμηθή 2.000 περίπου οπλοφόροι, μεταξύ των οποίων και διάφορα κακοποιά στοιχεία, στρατολογηθέντα δι’ αφθόνου χρυσίου ως και πολλοί από τους περιέργους εκείνους Έλληνας χαφιέδες, οίτινες υπηρέτουν αντί μισθού εις τας λεγομένας μυστικάς αστυνομίας. Επί κεφαλής του αθροίσματος τούτου επρόκειτο να ευρίσκεται ο εν αποστρατεία υποστράτηγος κ. Κόρακας, όστις ήτο και πράκτωρ των στασιαστών της Θεσσαλονίκης εν Αθήναις και χορηγός του λεγομένου στρατού της Σωτηρίας. [...] Οι οπλοφόροι ούτοι επρόκειτο να ενεργήσουν ως εξής, επωφελούμενοι των γεγονότων άτινα επηκολούθησαν μετά την απόφασιν του Ελληνικού λαού, όπως ενόπλως ανιστή χθες.

Περί ώραν 4 και 1/2 μ.μ της χθες επί τη προβλέψει προσεγγίσεως των ξένων αποβατικών στρατευμάτων εκ των παραθύρων των ανωτέρω οικιών θα ήρχιζον πυκνά πυρά, όπως επιφέρωσι ταραχήν και σύγχυσιν εις τα νώτα των αγωνιζομένων, δημιουργίαν αναρχίας, εκπτώσεως του πληθυσμού και πανικού. Ούτως ήθελον ερημωθή οι δρόμοι της πρωτευούσης. Οι εναπομένοντες δ' ακόμη απτόητοι θα ηναγκάζοντο εκ του φόβου του βομβαρδισμού, περί την δύσιν του ηλίου, να κλεισθώσι και αυτοί εις τας οικίας των και το πεδίων θα έμενεν ελεύθερον εις τους οπλοφόρους. Ούτοι θα εξήρχοντο τότε με μεγάλην ερυθράν σημαίαν εις τας οδούς και θα διηθύνοντο πυροβολούντες και ζητωκραυγάζοντες υπέρ του Βενιζέλου εις το Ζάππειον όπου επί παρουσία του ξένου αγήματος θα εκήρυσσον την ανατροπήν του καθεστώτος...”(ΕΜΠΡΟΣ 19/11/1916)

Την κατάπαυση του πυρός ακολούθησαν οι συλλήψεις των γνωστών φιλοβενιζελικών. Κάθε μια από αυτές είναι απόλυτα δικαιολογημένη και στοιχειοθετημένη: *“Η ΤΙΜΩΡΙΑ ΤΩΝ ΔΟΛΟΦΟΝΩΝ. Εξηκολούθησε και χθες το έργον του καθαρού της πρωτευούσης και του Πειραιώς από εκείνους, οι οποίοι έφεραν τον τόπον εις την σημερινήν κρισιμωτάτην θέσιν και οίτινες, κεκρυμμένοι εντός οικιών και ξενοδοχείων, εφόνευσαν και ετραυμάτισαν δολοφονικώς άνδρας του στρατεύματος και του ναυτικού και φιλησύχους πολίτας...”* (ΑΣΤΡΑΠΗ 23/11/1916) Βασική κατηγορία είναι πως πυροβολούσαν τους υπερασπιστές της πόλης *“...οι εχθροί του βασιλέως και της πατρίδος, οι συνωμοτούντες κατά του καθεστώτος, οι επιβουλευόμενοι το Ελληνικόν Στέμμα, οι πατραλοΐαι και μητραλοΐαι, οι εργασθέντες δια να διχάσουν το κράτος, δια να διαιρέσουν το Έθνος εις δύο αντίπαλα στρατόπεδα, όλοι οι απροόπτως μεταμορφθέντες από ανυποδήτων εις πολυταλάντους και εκατομμυριούχους, οι ναυπηγήσαντες περιουσίας από της μιας εις την άλλην ημέραν, όλοι οι πεπωρωμένοι και ασυνείδητοι, ή τουλάχιστον όλοι οι αρχηγοί αυτών, από της χθες αναπαύουν τα βρωμερά σαρκία των εις το κάτεργον...”* Ο σχοινοτενής λόγος δηλώνει την αγανάκτηση του γράφοντος. Αναφέρεται σε εγκληματικά, απεχθή και επικίνδυνα πρόσωπα που, οπλισμένα από τον τρομερό οίστρο της εξουσίας και του πλουτισμού, επιτέθηκαν αναίτια ενάντια στους νόμιμους υπερασπιστές της πόλης και, ως εκ τούτου, δικαίως αντιμετωπίζονται με σκληρότητα από τις αρχές. *“...πυκνοί πυροβολισμοί προερχόμενοι εκ της αγοράς ανεστάτωσαν την πόλιν. Αγγελιοφόρος έφιππος ανέφερεν εις το Φρουραρχείον ότι εκ διαφόρων οικιών και καταστημάτων πυροβολούνται αι περίπολοι [...] συνελήφθησαν τέσσαρες βενιζελικοί μικροκαταστηματάρχαι, οίτινες υπό συνοδείαν και υπό εμπτυσμούς και γιουχαΐσμούς του πλήθους οδηγήθησαν εις το Φρουραρχείον...”*.(ΣΚΡΙΠ 20/11/1916) Εκφράζεται η ικανοποίηση για τις εκτεταμένες συλλήψεις και την εκκαθάριση του παθογόνου παράγοντα της πολιτικής ζωής του τόπου *“...εις δύο ημέρας εσαρώθη η απόζουσα κόπρος πολλών καθαρμάτων,*

εφράχθησαν μολυσματικά πηγαί, εσύρθησαν εκ της κρύπτης των και εφυλακίσθησαν οι πλείστοι των πολιτικών εγκληματιών οίτινες επί μήνας και επί έτη εκακούργουν κατά της Πατρίδος, κατεσχέθησαν ολόκληρα οπλοστάσια και άλλων φονικών οργάνων χαλκεία και απεκαλύφθη μια οργανωμένη συνωμοσία κατά του Βασιλέως και του κράτους της οποίας αρχηγοί, συνεργοί και βοηθοί είχαν αρχίσει το δολοφονικόν των έργων, βάλλοντες εκ των παραθύρων των οικιών των κατά παντός διαβάτου, κατά των ανδρών του στρατού, κατά των ναυτών μας, καθ' όλου του πλήθους...”. (ΣΚΡΙΠ 21/11/1916) Προβάλλεται η απαίτηση να ικανοποιηθεί σύντομα το κοινό περί δικαίου αίσθημα “...Γράφοντες όμως ταύτα δεν έχουμε την αξίωσιν να τιμωρηθούν αναπολόγητοι και χωρίς την κεκανονισμένη διαδικασία οι συλληφθέντες, καίτοι των περισσοτέρων εξ αυτών η ενοχή είχε τελείως αποδεδειγμένη. Δικαιούται όμως εις άμεσον και ταχείαν ικανοποίησιν ο Ελληνικός Λαός δια της παραδειγματικής τιμωρίας των κακοποιών Βενιζελικών, οι οποίοι επιβουλεύθησαν και αυτήν την ζωήν του Βασιλέως την οποίαν δια νέου Αυτής θαύματος έσωσεν η Παναγία η Μεγαλόχαρη, σώσασα ταυτοχρόνως την ημετέρα πατρίδα από ανυπολόγιστον καταστροφήν. Και την ικανοποίησιν ταύτην πρέπει να την λάβη κατά τρόπον πανηγυρικόν αλλά και όσον ένεστι ταχύτερον.” (ΑΣΤΡΑΠΗ 23/11/1916) Η αναφορά στον βασιλιά ως “Κωνσταντίνος ο 12ος” καταδεικνύει την (κατά φαντασίαν) συνέχεια του στέμματος από την εποχή του Βυζαντίου, τα αυτονόητα δικαιώματα του βασιλιά στην ανώτατη εξουσία και την αναλογία του με τον τελευταίο υπερασπιστή του Βυζαντίου, του οποίου αποτελεί άξιο επίγονο. Τέλος, η προστασία που παρέχει η Παναγία στο βασιλιά αποτελεί αδιαμφισβήτητο δείγμα της θεϊκής εύνοιας και επιβεβαίωση πως οι φιλοβασιλικοί είναι με τη μεριά του δικαίου.

Το πλήθος των επιβαρυντικών στοιχείων που βρέθηκαν στα σπίτια των συλληφθέντων επιβεβαιώνει πως αυτοί ήταν που υποκίνησαν τη σύγκρουση με τους Γάλλους νομιμοποιώντας ουσιαστικά κάθε βίαη μεταχείρισή τους “...έρευνα έφερεν στο φως τεράστια ποσότητα πυρομαχικών, δεσμίδας όπλων μάνλιχερ. Κιβώτια φυσιγγίων και εκατοντάδα περιστρόφων...”. Τα περισσότερα ενοχοποιητικά στοιχεία βρέθηκαν στο σπίτι του Βενιζέλου. Πρέπει να σημειωθεί πως οι υποστηρικτές του δεν αρνούσαν την ύπαρξη όπλων στην κατοικία του, η οποία, επειδή βρισκόταν υπό διαρκή απειλή, φρουρείτο συστηματικά και αδιάλειπτα από ομάδα δέκα Κρητών. Αρνούσαν όμως emphaticά πως τα όπλα αυτά και κάποιοι πύραυλοι που φυλάσσονταν εκεί, χρησιμοποιήθηκαν κατά τα Νοεμβριανά.⁶⁸ “Ερεύνης γενομένης υπό του εισαγγελέως κ. Λιβιεράτου εις την οικίαν του κ. Βενιζέλου, κατόπιν της παραδόσεως των εν αυτή οπλοφόρων, ανεκαλύφθη ολόκληρος αποθήκη πυρομαχικών, δεσμίδες όπλων μάνλιχερ, κιβώτια φυσιγγίων, περίστροφα, άτινα επί φορτηγών αμαζών μετεφέρθησαν

68 Χουρμούζιος Χρ. Σ., ό.π., σ.165

εις το Φρουραρχίον, Κατεσχέθη επίσης ενοχοποιητική αλληλογραφία και επαναστατικά προκηρύξεις, με συμβολικές παραστάσεις, ως προερχόμενοι δήθεν εκ της επαναστατικής οργανώσεως της ... Αμερικής. Άπειρον πλήθος λαού συνηγμένον προ της οικίας γιουχαϊζει...” (ΕΣΠΕΡΙΝΟΝ ΝΕΟΝ ΑΣΤΥ 19/11/1916) Το είδος του τροχοφόρου που χρειάστηκε να χρησιμοποιηθεί για τη μεταφορά των εγγράφων επιβεβαιώνει το πλήθος των πειστηρίων: “...έρευνα υπό του Εισαγγελέως κ. Λιβιεράτου, διενεργηθείσα εις την οικίαν Βενιζέλου έφερε στο φως ενοχοποιητικά έγγραφα [...] τα έγγραφα κατεσχέθησαν ως και άλλα είδη άτινα δια τετρατρόχου κάρρου μετεφέρθησαν εις την εισαγγελίαν...”. (ΣΚΡΙΠ 20/11/1916)

Ιδιαίτερα πλούσια ήταν τα ενοχοποιητικά ευρήματα στις κατοικίες των γνωστών Αθηναίων βενιζελικών. Η έρευνα αποκάλυψε πλήθος στοιχείων που καταμαρτυρούν πως τα γεγονότα ήταν σκηνοθετημένα από τον Βενιζέλο και τους συνεργάτες του. “...αι αποκαλύψεις των κατασχεθέντων εγγράφων εις τα κατοικίας των πρωταγωνιστών της αποπείρας προξενούν κατάπληξιν. Διότι αποδεικνύεται ότι τα μεγαλείτερα δεινά τα οποία ενέσκηψαν επί της Ελλάδος, όλα τα πλήγματα, όλαι αι δεσμεύσεις, όλαι αι ύβρεις και αι ταπεινώσεις τας οποίας υπέστη αύτη παρά των ξένων, ήσαν έργον αυτού και των αποτροπαίων συνενόχων του...”. (ΕΜΠΡΟΣ 22/11/1916) Η αποκάλυψη των ενοχοποιητικών εγγράφων οδηγεί στην ολοκληρωτική εξολόθρευση του βενιζελισμού, που παρουσιάζεται σαν βιβλικό θηρίο. Ο λαός - αντεπαναστάτης κυριαρχεί επί του θηρίου, παντοδύναμος και ανίκητος. Η υπέρπουσα θρησκευτική διάσταση της δρακοντοκτονίας σε συνδυασμό με την εναργή νατουραλιστική περιγραφή του κατακρεουργημένου θηρίου επιβεβαιώνουν το δίκαιο της τιμωρίας για την περιφρόνηση των κανόνων του ηθικού δικαίου. “...Τώρα ότε το αποτρόπαιον τέρας του Βενιζελισμού κείται νεκρόν και ασπαίρον υπό τα πλήγματα της λαϊκής αγανακτήσεως με τα εντόσθιά του χυμένα κατά γής, βλέπει κανείς μετά φρίκης το μέγεθος της αποτροπαιότητας και της θηριωδίας του εις τους καταλόγους των προγραφών και των τουφεκισμών και των άλλων διωγμών τους οποίους παρεσκεύαζε δια το ήμισυ περίπου των πολιτών της Ελλάδος. Η Σύλληψις των αρχηγών της αποπείρας καθ’ όν τρόπον εγένετο εν μέσω των γιουχαϊσμών και των εμπτυσμών του κοινού, αποτελεί μίαν λαϊκήν επανάστασιν κατά της τυραννίας και της προδοσίας, ήτις μας κατέθλιβεν επί μήνας ατιμώρητος.” (ΕΜΠΡΟΣ 22/11/1916)

Επισημαίνεται ιδιαίτερα ο σεβασμός στο κράτος δικαίου και τον νομικό πολιτισμό κατά τη διάρκεια των συλλήψεων. Το πλήθος μαινόμενο ζητάει βασανιστικές επί τόπου εκτελέσεις “...να τους κάψωμε με πετρέλαιο...”. Γίνεται έτσι μια ex ante αιτιολόγηση περιπτώσεων λυντσαρίσματος που δεν αποτελούν πολιτική επιλογή αλλά εκφράσεις της λαϊκής αγανάκτησης, γεγονότα που, αν συμβούν, θα

έχουν απλώς ξεφύγει από τις αρχές. Πρωταρχικός ρόλος της δικαιοσύνης δεν είναι η υπεράσπιση των βασικών συνταγματικών δικαιωμάτων και ελευθεριών αλλά η εγγύηση της καθεστωτικής νομιμότητας “...Όλος αυτός ο συρφετός μεταφέρεται εις τας φυλακάς, ίνα δώση λόγον των πράξεών του και υποστή τας βαρείας συνεπείας αυτών. Και λέγομεν βαρείας, διότι οι στασιάσαντες εναντίον του καθεστώτος και επιβουλευθέντες τον Θρόνον επί του οποίου επαζΐως Ανάσσει ο Κωνσταντίνος ο Δωδέκατος, οι δολοφόνοι, οι ραδιουργήσαντες και συκοφαντήσαντες την πατρίδα των εις τους ξένους, τους οποίους αυτοί έφεραν εις την Ελλάδα, πρέπει να τιμωρηθούν με την βαρυτέραν των ποινών. Εκείνο όμως το οποίον επιβάλλεται εις τα δικαστικά αρχάς, εκτός της βαρυτάτης τιμωρίας των εγκληματιών, περί της οποίας και χθες εγένετο λόγος εις την “Αστραπή”, είνε η όσον ένεστι ταχύτερα διεκπεραιώσις των υποθέσεων των συλληφθέντων...”. (ΑΣΤΡΑΠΗ 23/11/1916) Οι αποδείξεις της προδοσίας σε συνδυασμό με τα εκτενή άρθρα αφηρωισμού των νεκρών της Μάχης των Αθηνών οι οποίοι “...έπεσαν μαχόμενοι κατά μιας αδίκου ξενικής επιδρομής, την οποίαν προκάλεσεν η υψηλή ατιμία ενός αργυρωνήτου προδότου, με τον οποίον ουδείς Εφιάλτης και ουδείς Πανσανίας δύναται να συγκριθή...” έχουν σαν αποτέλεσμα την προβολή του αιτήματος για επιβολή στρατιωτικού νόμου ως αυτονόητη και μόνη δίοδο για να διασφαλιστεί η επιβίωση του κράτους “...ας αναλάβη λοιπόν η Κυβέρνησις όλην την ευθύνην της αμέσου κηρύξεως του Στρατιωτικού Νόμου. Είναι κοινή βοή ολοκλήρου του Λαού [...] όχι διότι ο στρατιωτικός νόμος μεταβάλλει ποινάς σε εγκλήματα. Μεταβάλλει όμως την μακράν διαδικασίαν. Είναι ανάγκη γοργόρητος, απλοποιήσεως και αμέσου τιμωρίας των συνωμοτών...”. (ΣΚΡΙΠ 20/11/1916) Στην πραγματικότητα, αυτό που προωθεί ο αρθρογράφος ως αίτημα της πλειοψηφίας του λαού, είναι να δικαστούν οι συλληφθέντες από στρατιωτικά και όχι από πολιτικά δικαστήρια, κάτι που θα οδηγούσε πολλούς από αυτούς στο εκτελεστικό απόσπασμα. Αυτονόητη είναι και η διενέργεια εκκαθαρίσεων στο δημόσιο “...Το αυθόρμητον κίνημα του λαού εις την Κυπαρισσίαν και εις τον Πύργον ζητούντος την απομάκρυνσιν των αντιδυναστικών υπαλλήλων πρέπει να επισύρη όλην την προσοχήν της κυβερνήσεως. Πρέπει να προληφθούν ενδεχόμεναι σκηναί και διατάραξις της τάξεως απολυομένων των υπαλλήλων αυτών, όπου τούτο είναι δυνατόν, ή παραπεμπομένων αυτών εις την δικαστικήν εξουσίαν ή τα συμβούλια, δια να ενεργήσωσι τα δέοντα. Είναι καιρός πλέον να εκκαθαρισθή η δημοσία υπηρεσία από τα όργανα αυτά τα οποία ελησμόνησαν τον όρκον των και τα καθήκοντά των...” (ΕΣΠΕΡΙΝΟΝ ΝΕΟΝ ΑΣΤΥ 21/11/1916) Καθήκον κάθε νομιμόφρονος πολίτη απέναντι στο βασιλιά και την πατρίδα είναι να καταδίδει τους βενιζελικούς. “...Δια να δοθή τέρμα εις το έργον των εναπομεινάνων Βενιζελικών, οίτινες κατορθώνουν να κρατούν εν διαρκεί ανησυχία τον κόσμον με τας τρομακικάς διαδόσεις των, εν καθήκον επιβάλλεται εις τους πολίτας: Να υποδεικνύουν αμέσως πάντα καλώς

πληροφορημένον διασπορέα τοιούτων ειδήσεων εις τας αρχάς. Είπομεν και χθες ότι ο Ποινικός νόμος προβλέπει επαρκώς την περίπτωσιν της μεθόδου ταύτης, ήτις απέμεινεν, ως μόνη παρηγορία εις τους κακοτυχήσαντας πατριώτας του βενιζελισμού. (ΕΣΠΕΡΙΝΟΝ ΝΕΟΝ ΑΣΤΥ 22/11/1916)

Ένα από τα επιφανέστερα θύματα της οργής των επιστράτων ήταν ο δήμαρχος της Αθήνας, εκπρόσωπος της μεγαλοαστικής τάξης της διασποράς που είχε αναφανδόν σταθεί, από την αρχή, στο πλευρό του Βενιζέλου. Ο εβδομηκοντούτης Μπενάκης, κατά τη διάρκεια των συγκρούσεων παρέμεινε κλεισμένος στο σπίτι του, το οποίο δέχτηκε πυροβολισμούς, όχι μόνο από το δρόμο, αλλά και από τις ταράτσες των γειτονικών σπιτιών, του Θ. Υψηλάντη, σταυλάρχη του βασιλιά, του Τζων Θεοτόκη, αυλάρχη της βασίλισσας Σοφίας και του Ι. Πεσμαζόγλου. Μετά την κατάπαυση του πυρός, ομάδα επιστράτων τους συνόδευε ο ίδιος ο Πεσμαζόγλου, ένστολος, εισέβαλλε στο σπίτι του Μπενάκη και, με το πρόσχημα της έρευνας, επιδόθηκε σε λεηλασία και εκτεταμένες καταστροφές. Οι εισβολείς δεν δίστασαν να επεκτείνουν τις έρευνές τους στα προσωπικά συρτάρια της κυρίας Μπενάκη, ενώ εκείνη ήταν παρούσα, προσβολή η οποία θα μπορούσε να θεωρηθεί μεγίστη αν δεν ακολουθούσε η δημόσια διαπόμπευση του συζύγου της. Ο Μπενάκης συνελήφθη και σύρθηκε στο Φρουραρχείο υπό τους εμπτυσμούς, τις κατάρες και τις ύβρεις ενός ετερόκλητου πλήθους, στο οποίο συμπεριλαμβάνονταν και άτομα της υψηλής τάξης, στενοί φίλοι ως τότε της οικογένειάς του, όπως οι κυρίες Ν. Στράτου και Ι. Πεσμαζόγλου, οι οποίες όπως μαρτυρείται φώναζαν έξαλλες “*βαράτε του*” συνδαυλίζοντας τη μανία των συγκεντρωμένων.⁶⁹ Ο Κωνσταντίνος, παρά τη μακρά φιλία τους, αρνήθηκε να δει την κόρη του, Π. Δέλτα, όταν αυτή αιτήθηκε ακρόαση. Ο Μπενάκης αφέθηκε ελεύθερος λίγο αργότερα με την ελπίδα πως θα προχωρήσει σε δημόσια αποκήρυξη του Βενιζέλου. Όταν αυτό δεν έγινε, φυλακίστηκε εκ νέου.⁷⁰ “...*Ο φιλόπολις Δήμαρχος Αθηνών κ. Εμμ. Μπενάκης ενώ η αγαπητή του πόλι είχε μεταβληθή εις πολεμικόν θέατρον και αι σφαίραι εσύριζον δια των οδών και πλην των στρατιωτών και συμπολίται και συμπολίτιδες θεαταί της πάλης έπιπτον υπό τα βλήματα των μαχομένων ΑΠΕΔΡΑ καταφυγών εις Κερατσίνιον. Εκεί όμως ελπίζομεν θα του υπενθύμισαν οι Σύμμαχοι το ηρωϊκόν παράδειγμα του δημάρχου του Βερδέν και τόσων άλλων ενδόξων γαλλικών πόλεων, οι οποίοι έμειναν ακλόνητοι εις τας θέσεις των κατά την εισβολήν των Γερμανών...*” (ΕΜΠΡΟΣ19/11/1916) Η ηθική και ανδρεία στάση των υπερασπιστών της Αθήνας αντιπαραβάλλεται με την άνανδρη στάση των βενιζελικών, που, στην προσπάθειά τους ν' αποφύγουν τη σύλληψη, παρακαλούν κλαίγοντας ή προσπαθούν να δωροδοκήσουν τους αξιωματικούς. Όπως ο Μπενάκης, έτσι και ο Ρακτιβάν, προσωρινός αρχηγός του Κόμματος Φιλελευθέρων, όσο ο Βενιζέλος βρισκόταν στη

69 Μαυρογορδάτος Γ., ό.π., σ.279 και Ζαβιτσιάνος Κ., ό.π., τ.Α, σ.225

70 Ζαβιτσιάνος Κ., ό.π., τ. Α, σ.225

Θεσσαλονίκη, επιδεικνύει αξιόμηπη δειλία κατά την σύλληψή του.⁷¹ “...ο Ρακτιβάν εβεβαίωσε δια λόγου τιμής ότι εκ της οικίας του δεν επυροβόλησαν, ικέτευσε δε να αφεθή, τιθέμενος εις την διάθεσιν της ανακρίσεως εις πάσαν στιγμήν [...] ο Μπενάκης τρέμων ενόμισεν ότι θα εξιλευότο αν ανεφώνει 'ζήτω ο Βασιλεύς'. Εφώναξε όσον το δυνατόν ζωηρότερον [...] όταν αντελήφθη ότι απέτυχε το πρώτο κόλπο δεν απηλήσθη. Έχυσεν πάλι μερικά δάκρυα και επρότεινε ιδιαιτέρως εις τον αξιωματικόν τον επί κεφαλής του αγήματος, να του δώση 10000 δραχμάς όπως τον αφήσει ελεύθερον...”. (ΕΜΠΡΟΣ 22/11/1916) Οι φίλοι και οι συγγενείς των επαναστατών βρέθηκαν αμέσως στο στόχαστρο των διωκτικών αρχών. Η προσωρινή κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης για να μπορέσει να διασφαλίσει κατά το δυνατόν την ασφάλειά τους, προχώρησε σε συλλήψεις επιφανών κωνσταντινικών. Ένας από αυτούς ήταν ο γιος του Δημητρίου Ράλλη που τηλεγράφησε στον πατέρα του ότι “*συνεπεία βιαιοπραγιών εν Αθήναις συνελήφθη ως όμηρος*”. Ο Ράλλης του απάντησε πως “*Ουδεμία βιαιοπραγία ετελέσθη ενταύθα, αλλά μονον συλλήψεις κατά κακούργων επιχειρησάντων ανατροπήν καθεστώτος. Πτώ κατά πρόσωπον τους προδότας, αλλοίμονον δε εις αυτούς εάν και μίαν έτι τρίχαν της κεφαλής σου θίξωσι*”.⁷²

Η παραδειγματική τιμωρία των δυνάμεων της επιβουλής είναι επιβεβλημένη, δίκαιη και φυσική ως επίρρωση της προδιαγεγραμμένης τιμωρίας όσων απερίσκεπτα τόλμησαν να σταθούν ενάντια στην ακατάλυτη ελληνική ψυχή. Έτσι, στο φύλλο της 1ης Δεκεμβρίου η Σκρίπ παρουσιάζει εκτενή κατάλογο όσων φιλοβενιζελικών συνελλήφθησαν ενώ δεν παραλείπει να αναφέρει αναλυτικές λεπτομέρειες των συλλήψεων “*...Απελογίσθησαν ωσαύτως χθες και οι συλληφθέντες έμποροι Πειραιώς [...] κατηγορούμενοι ως υπογράψαντες την προς τον ναύαρχον Φουρνέ αναφοράν. Άπαντες οι ανωτέρω απελύθησαν προσωρινώς, πλην του τελευταίου, καθ' όσον ούτος κατηγορείται ως υπογράμας το ανεβλαβές και υβριστικότατον προς την Α. Μεγαλειότητα ψήφισμα το συναχθέν υπό του Προδότου*⁷³, *κατόπιν του ιταμού λόγου τον οποίον εξεφώνησεν από τον εξώστην της οικίας του μετά το ψευδοσυλλαλητήριο της 15ης Αυγούστου...*”. Ο μακροσκελής κατάλογος, πέρα από τον ενημερωτικό του χαρακτήρα, λειτουργεί επιπλέον και σαν προειδοποίηση στους συμπαθούντες τους κινηματίες. Αυτό εξάλλου φανερώνει η ανάγκη πολλών πολιτών να δηλώσουν μέσω της εφημερίδας πως δεν σχετίζονται με τους συλληφθέντες. “*...Αξιότιμε κύριε διευθυντά, Παρακαλώ δηλώσατε δια της αξιοτίμου εφημερίδος σας ότι ουδεμίαν σχέσιν έχω μετά του Γεωργίου Σιδέρη, του αναγραφομένου εις το χθесινόν φύλλον μεταξύ των χρηματισθέντων επαναστατών. Ν. Σιδέρης δικηγόρος εκ Λευκάδος...*”. (ΣΚΡΙΠ 1/12/1916)

71 Μαυρογορδάτος Γ., 1922 Η Παράταση του Διχασμού, εκδ. «Πατάκης», Αθήνα 2017, σ.116

72 Μαυρογορδάτος Γ. 1915, ό.π.,, σ.100

73 Η λέξη 'προδότης' έχει ονοματοποιηθεί και αντικαθιστά σταθερά το όνομα του Βενιζέλου στα άρθρα της εφημερίδας.

Τα όργανα ενημέρωσης του πολιτικού αντιπάλου αποτελούν και αυτά στόχο της πολεμικής των φιλοβασιλικών εφημερίδων οι οποίες επισημαίνουν την αποτελεσματικότητα της προπαγάνδας μέσω του Τύπου, όχι μόνο γιατί μέσω της αλλοίωσης των ειδήσεων οδηγεί το λαό στη διαμόρφωση στρεβλής αντίληψης για την πραγματικότητα αλλά και γιατί μπορεί να καθοδηγεί τους εσωτερικούς και εξωτερικούς εχθρούς προκαλώντας ουσιαστικά τις εξελίξεις. *“...από την εν αυτό παρατιθεμένη πρότασιν του Εισαγγελέως των Εφετών [...] αποδεικνύεται μετά πόσης σατανικότητος διεστράφησαν και επλαστογραφήθησαν αι περί παραδόσεως του Ρούπελ σχετικά διαταγαί του υπουργείου των στρατιωτικών, ούτως ώστε να υποκινώνται αι Δυνάμεις της Ανταντ εις έχθραν κατά της Ελλάδος...”*. (ΣΚΡΙΠ 20/11/1916) Η προπαγάνδα εκπορεύεται από τη Θεσσαλονίκη. Το άρθρο, μέσω της κατηγορίας για παραπληροφόρηση και διασπορά ψευδών ειδήσεων που οδήγησαν στην επίθεση των συμμάχων, αποτελεί δημόσια έκφραση αποδοχής της προπαγανδιστικής λειτουργίας του Τύπου, διατυπώνει την ιδέα του Τύπου - συνεργού και προωθεί με αυτόν τον τρόπο μια ιδιότυπη επίθεση στον Τύπο μέσω του ίδιου του Τύπου. *“... οι από μηνών στήσαντες ολοκλήρους τηλεβολοστοιχίας επί των επάλξεων των εφημερίδων των και καθημερινώς δολοφονούντες δι αυτών την τιμήν και την ζωήν του κράτους [...] εάν οι εξαντλήσαντες όλα τα δημοσιογραφικά πυρομαχικά των δια να νεκρώσουν το “κράτος των Αθηνών” και να ανυψώσουν το “Κράτος της Θεσσαλονίκης” δεν είναι έσχατοι προδότες, τις είναι έσχατος προδότης της Πατρίδος;”*. (ΣΚΡΙΠ 21/11/1916)

Η “ενέδρα του Ζαπείου”, όπως ονομάστηκε από τους συμμάχους η σύγκρουση της 19ης Νοεμβρίου, αλλά και οι ειδήσεις για τις αγριότητες σε βάρος των βενιζελικών, προκάλεσαν το γαλλικό λαϊκό αίσθημα και την αγανάκτηση του γαλλικού Τύπου, που απαιτεί ικανοποίηση για την προσβολή που υπέστησαν.⁷⁴ Για πρώτη φορά διατυπώνεται από τον, φιλοδυναστικό ως τότε, Γάλλο πρωθυπουργό Α. Μπριάν, η πρόταση για εκθρόνιση του Κωνσταντίνου.⁷⁵ Ο βασιλιάς, υπό την πίεση των τελεσιγράφων αναγκάζεται να υποχωρήσει και να δεχτεί την αποχώρηση όλων των στρατευμάτων του στην Πελοπόννησο⁷⁶ ενώ φροντίζει να αποστείλει επιστολές προς την Αγγλική και τη ρωσική κυβέρνηση εκφράζοντας τη νομιμοφροσύνη του. Την ίδια στιγμή, η Προσωρινή Κυβέρνηση στη

74 Μαζαράκης Α, ό.π. σ.220, Παναγάκος Π., ό.π. σ.338

75 Μεταξάς Ι., ό.π. σ.271

76 Η απόφαση για αποστράτευση και μεταφορά του βασιλικού στρατού στην Πελοπόννησο είχε ληφθεί στη διάσκεψη της Βουλώνης, ως απαραίτητο μέτρο για τη διασφάλιση της ανταντικής Στρατιάς της Ανατολής. Ο Κωνσταντίνος υπέγραψε με τον Γάλλο Βουλευτή Paul Bénazet, στις 23 Οκτωβρίου, σχετική συμφωνία, κατόπιν διεβεβαιώσεων από την ανταντική πλευρά, πως το πολεμικό υλικό που θα παρέδιδε δεν θα έπεφτε στα χέρια των βενιζελικών και πως οι δυνάμεις της Εθνικής Άμυνας δεν θα επεξέτειναν την κυριαρχία τους στις περιοχές της Θεσσαλίας άμα τη αναχώρηση των βασιλικών στρατευμάτων. Η κατάληψη όμως της Κατερίνης από τα βενιζελικά στρατεύματα επέτρεψε την προσωρινή υπαναχώρηση του Κωνσταντίνου. Μουρέλος Γ., *Η Προσωρινή Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης και η σχέση της με τους συμμάχους (Σεπτέμβριος 1916-Ιούνιος 1917)*, Μνήμων τ. 8 (1980-2), σελ.155

Θεσσαλονίκη, με διάγγελμά της καταγγέλλει τα γεγονότα της 19ης Νοεμβρίου ως “...δημιουργήσαντα αγεφύρωτον χάσμα μεταξύ του βασιλέως και του έθνους...”.

Αποδυναμωμένο και απομονωμένο το κωνσταντινικό καθεστώς, αναγνωρίζει στα γεγονότα της 18ης Νοεμβρίου και στην ψυχική ανάταση που αυτά προκάλεσαν στον αθηναϊκό λαό, το μοναδικό πεδίο από το οποίο μπορεί να αντλήσει ερείσματα για να διατηρηθεί στην εξουσία. Ο φιλοβασιλικός Τύπος προσπαθεί να διατηρήσει τη φενάκη του πανηγυρικού κλίματος για την υποτιθέμενη νίκη του βασιλιά και του λαού του· μια νίκη που έρχεται να επιβεβαιώσει την διαχρονική επικράτηση των Ελλήνων πάνω σε κάθε δύναμη επιβουλής.

Η προσωπολατρία αποτέλεσε διαχρονικά έναν ισχυρότατο παράγοντα χειραγώγησης του πλήθους, γεγονός που δείχνουν να κατανοούν απόλυτα οι κωνσταντινικοί. Η προτροπή της εφημερίδας ΣΚΡΙΠ στους πολίτες να δηλώσουν την πολιτική τους προτίμηση μέσω ενδυματολογικών προσδιοριστικών στοιχείων (τα οποία μπορούν να θεωρηθούν και δηλωτικά πολιτικής νομιμοφροσύνης) αποτελεί, κατά την άποψή μας, ένδειξη όξυνσης της πολιτικής πόλωσης. “...απετέλεσε πλέον μόδαν να φέρονται αι καρφίδες με την προτομήν της Α. Μ. Του Βασιλέως εις την αριστεράν μπουτονιέραν εν έδει ροζέτας. Προτιμώνται αι μιτασιόν αργυραί...”. (ΣΚΡΙΠ 3/12/1916) Η προσωπολατρική τάση εντείνεται στο φύλλο της επόμενης ημέρας. Στην πρώτη σελίδα δεσπόζει μεγάλη φωτογραφία του Κωνσταντίνου ενώ το κεντρικό άρθρο ανοίγει με την επιστολή του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου προς τον Μωάμεθ λίγο πριν την πτώση της Πόλης. Η ανδρεία του βασιλιά “Κωνσταντίνου του 12ου” είναι εφάμιλλη της ηρωικής αυτοθυσίας του τελευταίου αυτοκράτορα του Βυζαντίου ενώ οι Αθηναίοι υπήκοοί του καλούνται να φανούν αντάξιοι της ιστορίας και των προγόνων τους “...διότι πού ηξέρεις αν, θαρρών ότι θέλεις κερδίσει, ευρεθής ότι εξημιώθης; Το δε την πόλιν σοι δούναι ούτ' εμόν εστίν ουτ' άλλου των κατοικούντων ενταύθα. Κοινή γαρ γνώμη άπαντες αυτοπροαιρέτως αποθανούμεν, μη φειδόμενοι της ζωής ημών...”. (ΣΚΡΙΠ 4/12/1916) Ο ηρωισμός των Αθηναίων είναι αδιαμφισβήτητος, έχει ήδη περάσει στην ιστορία η μάχη των Αθηνών “...δια τα γεγονότα της προπαρελθούσης Παρασκευής θα ομιλήσει η Ιστορία. Θ' αναφυλλίσει τας σελίδας της, εκείνας που αφιερούνται εις τους ευγενεστέρους υπέρ της ελευθερίας αγώνας, θα προσθέση εις τας χρυσάς της δέλτους μιαν ακόμη και επ' αυτής θ' αναγράψη: εποποιία της 18ης Νοεμβρίου...”. Ηρωικότεροι όλων οι επίστρατοι, τα δυναμικά ερείσματα της εξουσίας στην πιο αδύναμη φάση της “...χιλιάδες χιλιάδων, ενθουσιώδεις, αποφασιστικοί, είχαν ήδη προστεθή οι εθελονταί επίστρατοι εις τον υπάρχοντα στρατόν...”. Μοναδικοί αντίπαλοί τους αυτοί που κρύβονται πίσω από κάθε επιβουλή ενάντια στο κράτος, αυτοί που ευθύνονται για τα δεινά που πλήττουν το λαό και για τους κινδύνους

που απειλούν τον ελληνισμό εν γένει: οι Φιλελεύθεροι. “...οι συνωμόται βενιζελικοί, ητοίμαζαν οχυρώματα δια αν τα χρησιμοποιήση ο ξένος στρατός εναντίον των ιδικών μας στρατιωτών και παρεσκευάζοντο δια να του επιτεθούν και αύτοι δολοφονικώς εκ των νότων [...] εις το 'Μαριεμβάδ' εις του οποίου το καπνιστήριον διεσκέπτοντο αναμένοντες τα γεγονότα της επομένης, ειδοποιημένοι περί αυτών εκ των προτέρων, ο Ρέπουλης, ο Μιχαλακόπουλος, ο Διομήδης, ο ταγματάρχης Σ. Αντωνιάδης. Ο Ρέπουλης εβεβαίωσε τους συναδέλφους του: -Αύριον θα είνε πολύ διαφορετική η κατάστασις στις Αθήνας. Και ο Μιχαλακόπουλος, γελών και υποδεικνύων τον αδιαθετούντα Διομήδη, είπε: Ο Κ. Υπουργός είνε φαίνεται, πειραγμένος από την θάλασσα. Αλλά θ' αναπαυθή αύριο – μεθαύριο στο σπίτι του, στις Αθήνας...”. (ΣΚΡΙΠ 4/12/1916) Οι λεπτομέρειες παρατίθενται προς επίρρωση της αλήθειας. Ο τόπος, ο χρόνος, τα πρόσωπα, αλλά, κυρίως, η παράθεση της συνομιλίας τους σε ευθύ λόγο επιβεβαιώνουν, πέρα από κάθε αμφιβολία, τόσο το σχέδιο για την κατάληψη της Αθήνας όσο και τον αμοραλισμό των βενιζελικών. Ο προδοτικός ρόλος του κινήματος έχει πλέον κατά τον αρθρογράφο, αποκαλυφθεί πλήρως. Αποκλειστικός στόχος του Βενιζέλου και των υποστηρικτών του είναι η κατάλυση του κράτους και η κατάκτηση της εξουσίας με κάθε κόστος “...όλα τα προσχήματα τα αφήκαν πλέον οι Κομιτατζήδες της Θεσσαλονίκης. Ούτε αντιβουλγαρικός Αγών, ούτε Μακεδονία, ούτε Ρούπελ, ούτε όλα τ' άλλα ηχηρά ονόματα, με τα οποία εζήτουν να γελάσουν τον κόσμον. Ενώ οι Σέρβοι μάχονται σχεδόν μόνοι περί το Μοναστήριον, ενώ οι Γερμανοί κατέρχονται κατά φάλαγγας, απειλούντες γενικόν σάρωμα, οι γενναίοι και πατριώται κομιτατζήδες της Θεσσαλονίκης, λησμονήσαντες τας προκηρύξεις των περί του κινήματός των ως αντιβουλγαρικού, αντί να στραφούν κατά των Βουλγάρων και να βοηθήσουν τους συμμάχους των Σέρβους, στρέφονται κατά της Παλαιάς Ελλάδος, και υπό την σκέπη των στρατευμάτων της Αντάντ, καταλαμβάνουν τας Κυκλάδας και την Επτάνησον και στρέφουν το πρόσωπον προς τας Αθήνας! Κάτω όλα τα προσχήματα. Είναί έτοιμοι να συμμαχήσουν και με τους Βουλγάρους, αρκεί να υποστηριχθούν ίνα επιτεθούν κατά των Αθηνών:...”.

Οι σύμμαχοι, μετά το αρχικό σοκ της Μάχης των Αθηνών επανήλθαν με νέο τελεσίγραφο, που επιδόθηκε στην ελληνική κυβέρνηση στις 18 Δεκεμβρίου 1916, αξιώνοντας, όχι μόνο την υποχώρηση ολόκληρου του ελληνικού στρατού στην Πελοπόννησο, εκτός των τμημάτων που είχαν αστυνομική δραστηριότητα, και την οριστική απαγόρευση των συγκεντρώσεων των επιστράτων, αλλά και έκφραση δημόσιας συγνώμης για την προσβολή που υπέστησαν. “...Η Ελληνική Κυβέρνησις θα ζητήση επισήμως συγγνώμην (excuses formels) από τους Συμμάχους Πρεσβευτάς, αι δε Αγγλική, Γαλλική, Ιταλική και Ρωσική σημαίαι θέλουσι χαιρετισθή επί δημοσίας πλατείας των Αθηνών ενώπιον της συγκεντρωμένης φρουράς...”. (ΕΣΠΕΡΙΝΟΝ ΝΕΟΝ ΑΣΤΥ 20/12/1967). Υπό την πίεση των συμμάχων,

ο Κωνσταντίνος, αφού πρώτα λαμβάνει τις απαραίτητες διαβεβαιώσεις για τη διατήρηση του θρόνου του⁷⁷, υποκύπτει στις απαιτήσεις τους. Στις 16 Δεκεμβρίου, σε ένδειξη έμπρακτης συγνώμης προς τους Γάλλους, τμήματα του ελληνικού στρατού παρελαύνουν μπροστά από γαλλικό ναυτικό άγημα υποστέλλοντας τη σημαία τους. Στην εξευτελιστική γιορτή συμμετέχει, με την ιδιότητά του ως αρχηγού του ιππικού, ο αδελφός του Έλληνα μονάρχη, πρίγκηπας Ανδρέας.⁷⁸ Αν και η τελετή αποτελούσε στην ουσία δημόσιο εξευτελισμό του Κωνσταντινικού κράτους, εντούτοις ο λαός της Αθήνας ζητωκραυγάζει δηλώνοντας την υποστήριξή του στο βασιλιά του οποίου η αίγλη φαίνεται πως απλώνεται ακόμη περισσότερο στα ευρύτερα λαϊκά στρώματα λόγω της αδικαιολόγητης και απάνθρωπης συμπεριφοράς των συμμάχων ενώ ο φιλοβασιλικός Τύπος φροντίζει να κρατά σταθερή την υπόμνηση πως για όλα τα δεινά του λαού φταίει ο Βενιζέλος.

6. Το ανάθεμα

Πλήρως αποδυναμωμένο μετά την υποχρεωτική υποχώρηση του στρατού στην Πελοπόννησο, το κωνσταντινικό καθεστώς αναγνωρίζει μοναδικό καταφύγιο στην καλλιέργεια τυφλού μίσους και φανατισμού ενάντια στο Βενιζέλο και τους υποστηρικτές του, βρίσκοντας γόνιμο έδαφος στην εξάντληση του λαού λόγω του αποκλεισμού και ενισχύοντας τις δυνάμεις της αντίδρασης και της οπισθοδρόμησης. Ο Αρχιεπίσκοπος Θεόκλητος συγκαλεί Ιερά Σύνοδο και φτιάχνει πρακτικό αναθέματος ενάντια στο Βενιζέλο.⁷⁹ Μέσω του Τύπου, ο λαός καλείται να αναθεματίσει τον “τρискаτάρατο” Βενιζέλο. Την επόμενη μέρα, στις 12 Δεκεμβρίου, η Ιερά Σύνοδος, σε σώμα με επικεφαλής το Θεόκλητο και συνοδευόμενη από πλήθος αγανακτισμένου λαού και κατώτερων κληρικών, συγκεντρώνεται στο Πεδίον του Άρεως για να συμμετάσχει στην, μεσαιωνικής εμπνεύσεως και πρακτικής, τελετή⁸⁰. Ο Αρχιεπίσκοπος καλεί το λαό να καταδικάσει τον Βενιζέλο, ενώ ρίχνει πρώτος το λίθο του αναθέματος κατά του Ελευθερίου Βενιζέλου, “...φυλακίσαντος αρχιερείς και επιβουλευθέντος την βασιλείαν και την πατρίδα...”.⁸¹ Το φανατισμένο πλήθος εκστομίζοντας κατάρες κατά του Βενιζέλου, σχηματίζει σωρό λίθων ενώ η τελετή επαναλαμβάνεται σε περισσότερες από εκατό πόλεις και χωριά, όπου επικρατεί το παρακράτος των επιστράτων.⁸² Η κυβέρνηση φροντίζει να

77 Οι Σύμμαχοι εγγυήθηκαν πως δεν θα επέτρεπαν στους βενιζελικούς να καταλάβουν ελληνικό έδαφος που θα είχε μείνει απροστάτευτο λόγω της μεταφοράς του στρατού και του οπλισμού στην Πελοπόννησο. Παναγάκος Π., ό.π. σ.347

78 Μεταξάς Ι., ό.π. σ.274, Παναγάκος Π., ό.π. σ.342-343

79 Το ανάθεμα θεωρείται κυβερνητικής έμπνευσης και εντολής Μαζαράκης Α., ό.π. σ.222

80 Διάφορες αναφορές στον τύπο της εποχής επιβεβαιώνουν πως το “ανάθεμα” αποτελούσε συνήθη πρακτική μικρών ή μεγαλύτερων ομάδων, εκείνη την εποχή. Σε διάφορες περιοχές μάλιστα, είχαν πραγματοποιηθεί αναθέματα ενάντια στο Βενιζέλο. Ποτέ όμως δεν είχαν προσλάβει τόσο εκτεταμένο χαρακτήρα.

81 Ζαβιτσιάνος Κ., ό.π. σ.223

82 Μαυρογορδάτος Γ., ό.π. σ.23

γνωστοποιηθεί η τελετή στο εξωτερικό με ενημερωτικό τηλεγράφημα του Ζαλόκωστα στην ελληνική πρεσβεία του Παρισιού.⁸³

Η επιτυχία της τελετής όσον αφορά στην συμμετοχή του κόσμου ξεπέρασε τις προβλέψεις και τις προσδοκίες των φιλοβασιλικών, όπως φαίνεται στο φύλλο της ΣΚΡΙΠ της 11ης Δεκεμβρίου. Η συμμετοχή της εκκλησίας στην οργάνωση της διαδικασίας σχεδόν παραλείπεται. Η έμπνευση, η προετοιμασία και η διοργάνωση της τελετής αποδίδεται αποκλειστικά σε πρωτοβουλία των επαγγελματικών σωματείων “...*Η πρωτοβουλία την οποίαν έσχεν ο Πανελλήνιος Σύνδεσμος και οι Πρόεδροι τω διαφόρων Σωματείων και Συντεχνιών, εξ ονόματος του Λαού των Αθηνών και του Πειραιώς όπως σήμερα εις το Πεδίον του Άρεως όλος ο Λαός προσερχόμενος ρίψη λίθον αναθέματος κατά του καταπτύστου προδότου της Πατρίδος, εύρεν απήχησιν εις όλας τας λαϊκάς τάξεις, κατά δε την εκδοθείσαν προκήρηξιν του Πανελληνίου Συνδέσμου, σήμερα κλειομένων όλων των καταστημάτων, ουδείς θα μείνη χωρίς να συντελέση εις την ανύψωσιν του τύμβου του αναθέματος εν των Πεδίον του Άρεως...*”. (ΣΚΡΙΠ 12/12/1916) Την επομένη, όμως, ογκώδης τίτλος διατρανώνει το γεγονός, ενώ σχεδόν όλα τα άρθρα της πρώτης σελίδας είναι αφιερωμένα στο “ανάθεμα” προτρέποντας το λαό να συμμετάσχει “... *εάν η πολιτεία τιμωρεί τους προδότας δια δικαστικής αποφάσεως και καθ' όλους τους διαγεγραμμένους τύπους, η Λαϊκή συνείδησις τιμωρεί δια του αναθέματος και της αράς. Ας απαγγείλη σήμερα το παλλαϊκόν Δικαστήριον την καταδικαστικήν του απόφασιν κατά του εσχάτου Προδότου της Πατρίδος. Ο μέλλον να υψωθή τύμβος αναθέματος είνε η εκτέλεσις της αποφάσεως ταύτης, ήτις θα συνοψίζηται εις εν επίγραμμα: ΚΑΤΑΡΑ ΚΑΙ ΑΝΑΘΕΜΑ ΕΙΣ ΤΟΝ ΠΡΟΔΟΤΗΝ ΤΗΣ ΠΑΤΡΙΔΟΣ...*”. (ΣΚΡΙΠ 13/12/1916)

Αν και δεν μπορεί, κατά την άποψή μας, να αμφισβητηθεί το γεγονός πως το ανάθεμα αποτέλεσε καθαρά πολιτική επιλογή η οποία στόχευε στο, ούτως ή άλλως, λόγω των συμβάντων των τελευταίων μηνών, ιδιαίτερα ευαισθητοποιημένο λαϊκό συναίσθημα, εντούτοις, τόσο η συμμετοχή του κόσμου όσο και τα καταγεγραμμένα από τη δημοσιογραφική πέννα επιμέρους γεγονότα, που έλαβαν χώρα κατά τη διάρκεια της ημέρας, φωτίζουν αρκετά το μέγεθος της πόλωσης που καθόριζε το δημόσιο βίο σε όλες του τις εκφάνσεις “...*ριγηλή συγκίνησης κατέλαβε πάντας τους εις απείρους χιλιάδας συναθροισθέντας εις το Πεδίον του Άρεως, όταν ο αρχηγός της Ελληνικής Εκκλησίας απήγγειλε το ανάθεμα και τρισανάθεμα εις τον προδότην. Το ρίγος αυτό της συγκινήσεως εμαρτύρει την ιερότητα της λαϊκής αποφάσεως και κατεδείκνυεν από ποίαν υψηλήν ηθικήν αρχήν και από ποίαν υπέροχον φιλοπατρίαν κινούμενος ο λαός, προέβη χθες εις την ιστορικήν πράξιν του...*”. (ΣΚΡΙΠ 13/12/1916) Η

83 Ζαβιτσιάνος Κ., ό.π. σ.224

διαμορφωτική δύναμη του κλήρου στο λαϊκό θυμικό είναι αδιαμφισβήτητη “...τα πλήθη του λαού, βλέποντα τον Αρχηγόν της Εκκλησίας και τους Επισκόπους μετά των λοιπών κληρικών υψούντες τας χείρας, ύψωσαν και αυτά τας ιδικάς των, κατά τρόπον ώστε εις μίαν στιγμὴν ολόκληρος ἡ ἑκτασις του Πεδίου του Ἀρεως παρουσίαζε το θέαμα μυριάδων χειρῶν ανατεταμένων. -*Ανάθεμα, ἀπήντησεν ὁ Λαός εις τὴν ἀράν του Μητροπολίτου, καὶ ἡ κατάρα ἀντήχησε βαρεία καὶ ἐπιβλητικὴ εἰς ἄκρον του Πολυγώνου. Ἦτο κάτι τρομερόν. Ἦτο κάτι Φρικτόν [...] λίθοι ἐρρίπτοντο ἐπὶ των σωρῶν μέχρι τῆς νυκτός, καθ’ ὅλην δε τὴν διάρκειαν του ἀπογεύματος οἱ κώδωνες των ἐκκλησιῶν τῆς πόλεως ἤχουν συνεχῶς, προσθέτοντες μεγαλεῖον ἐξαιρετικόν εἰς τὴν λαϊκὴν ἐκδήλωσιν τὴν ἐπισημοποιηθεῖσαν ὑπὸ τῆς Εκκλησίας [...] ἐνῶ ὁ σωρός των λίθων του ἀναθέματος ολοέν ὠγκούτο, ἰδιαίτερος προσεῖλκυσε τὴν προσοχὴν του κόσμου καὶ μετὰ νέας ορμῆς ἀνερρίπισε τὴν κατά του Προδότου οργὴν του, ἡ θέα ἐνός ἀχυρίνου ὁμοιώματος του Βενιζέλου φέροντος κέρατα, ὡς ὁ Σατανάς, το οποίον ἐκράτει ἕνας ναύτης καὶ το περιήγε φλεγόμενον, ἐπὶ ἐνός κάρρου...”.*(ΣΚΡΠΙ 13/12/1916). Το μέγεθος της προδοσίας είναι τέτοιο ὥστε πρέπει, ὡς ἀπεχθῆς ἀνάμνηση, νὰ ἀποσβεστεῖ ἀπὸ τὴ συλλογικὴ μνήμη. Προωθείται μιὰ διαδικασίᾳ ‘καταδίκης μνήμης’ (damnatio memoriae), μιὰ ἀκύρωση κάθε ἴχνους του ἐχθροῦ τῆς πατρίδας, σαν νὰ μὴν εἶχε υπάρξει ποτέ. Ἡ διαδικασίᾳ σε αὐτὴν τὴν περίπτωσιν, δὲν ἀποτελεῖ ἐπίσημη κύρωση τῆς πολιτείας ἀλλὰ αὐθόρμητη ἀντίδραση τῆς κοινωνίας που προσπαθεῖ με αὐτὸν τὸν τρόπο νὰ διασώσει τὴν τιμὴ τῆς. “*Ἀποδοκιμάζεται, καθαιρεῖται καὶ διαγράφεται ὁ ἀπαίσιος συνωμότης τῆς Θεσσαλονίκης μετὰ βδελυγμίας καὶ ἀποτροπιασμοῦ ἀπὸ ὅλους τους δήμους καὶ τας κοινότητας. Μιὰ ἄλλη θύελλα των Ἑλληνικῶν ψυχῶν συναρπάζει καὶ θρυμματίζει καὶ ποδοπατεῖ ὅ, τι ἀπέμεινεν ὡς ἐξωτερικόν ἐμβλημα καὶ παράστασις ὑπενθυμίζουσα τὴν μορφήν καὶ τὸ ὄνομα ἐκείνου, ὅστις ἐβύθισε τὸ δολοφόνον ἐγχειρίδιον εἰς τὰ στήθη τῆς Πατρίδος. Ὅπως τὸ ὄνομά του ἐξερριζώθη ἀπὸ πάσαν Ἑλληνικὴν καρδίαν με ἀράς καὶ ἀναθέματα διὰ νὰ καταστήσῃ ὄχι μόνον μυριοπλασίως συνώνυμον πρὸς τὸν προδότην, ἀλλὰ καὶ νὰ δημιουργήσῃ νέον ὄρον εἰς τὸ Λεξικόν, τὸν ὄρον του στρατοῦ ὑπὲρ του προδότου. Ὅλοι οἱ δήμοι, οἱ οποίοι τὸν εἶχον ἀνακηρύξει δημότην των, καὶ αἱ πόλεις, των οποίων ὁδοὶ ἔφερον τὸ ὄνομά του, καὶ αἶθουσαι, αἱ ὁποῖαι ἐστολίζοντο με τὴν εἰκόνα του, ἀποκαθαίρονται ἀπὸ τὸ ἄγος καὶ ἀπὸ τὸν ρύπον του συνωμότη. Αἱ εἰκόνες του συντρίβονται. Τ’ ὄνομά του ἐξαφανίζεται ἀπὸ τα μητρώα των Ἑλλήνων, καὶ αἱ πινακίδες, αἱ ὁποῖαι ἔφερον τ’ ὄνομά του, ἀντικαθίστανται με τὸ ὑπέρλαμπρον ὄνομα τῆς 18ης Νοεμβρίου, τῆς μεγάλης ἱστορικῆς ἡμέρας – ἄλλης 25ης Μαρτίου- καθ’ ἣν ἡ κεφαλὴ του ὄφεως συνετρίβη ἐν Ἀθήναις!”* (ΕΜΠΡΟΣ 5/12/1916) Ἡ 18ῆ Νοεμβρίου ἰσοδυναμεῖ με τὴν ἡμέρα τῆς ἐθνεγερσίας γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση καὶ θα πρέπει στὸ ἐξῆς νὰ γιορτάζεται ἀνάλογα. Ἡ πάνδημη συμμετοχὴ του ἀθηναϊκοῦ λαοῦ στὸ ἀνάθεμα τὸ ἐπιβεβαιώνει. “...*Ἀπὸ τῆς 12ῆ μεσημβρινῆς ὥρας τῆς*

σήμερον αι Αθήναι, από των τεσσάρων των άκρων, από των κέντρων και των εσχατιών των, ευρίσκοντο επί ποδός. Οικογένειαι, κυρίαί, δεσποινίδες, κύριοι, μικρά, γέροντες μόλις δυνάμενοι να βαδίσουν, εγευμάτισαν εν τάχει και εξεκίνησαν βιαστικοί από τας συνοικίας των βαίνοντες προς το πεδίον του Πολυγώνου, με ογκώδεις λίθους εις τας χείρας των, εις τας αγκάλας των και επ' ώμου ακόμη, με την αυτην εγερτήριον κραυγήν πάντες εις το στόμα: -Όλοι εις το Ανάθεμα!... -Κατάρα στον προδότη!... (ΕΣΠΕΡΙΝΟΝ ΝΕΟΝ ΑΣΤΥ 12/12)

Και μόνο η υποψία πως κάποιος ήταν βενιζελικός αρκούσε για να προκαλέσει το μένος του πλήθους, ενώ δεν έλειψαν και οι, μεμονωμένες, παράτολμες και οπωσδήποτε ακαταλόγιστες, μέσα σε ένα τόσο εχθρικό περιβάλλον, περιπτώσεις εκδήλωσης πίστης και αγάπης προς τον Βενιζέλο, οι οποίες αντιμετώπιστηκαν άμεσα και δραστικά. “...εις την οδόν Ιπποκράτους, εσημειώθη θορυβώδες επεισόδιον εξ αφορμής του γεγονότος ότι εις οδηγός [...] δεν ηθέλησε να σταματήσει το όχημά του, καθ' ήν στιγμήν μια πυκνή ομάς πολιτών εν διαδηλώσει μετέβαινεν προς το Πεδίον του Άρεως. Οι πολίται εφώναζαν προς αυτόν να σταματήσει [...] τυχαίως κάποιος έρριψε την φράσιν 'είνε βενιζελικός'. Οι πολίται τότε εξεμάνησαν, ο δε ανόητος⁸⁴ οδηγός εδάρη και εξηναγκάσθη ζυλοκοπούμενος να σταματήσει το όχημά του...”.(ΣΚΡΙΠ 12/12/1916) “...Μερικοί επίστρατοι αντιληφθέντες μακρόθεν παρακολουθούντα τας σκηνάς τον Βενιζελικόν Γεώργιον Μπουκουβαλάκον επετέθησαν εναντίον του και τον ετραυμάτισαν εις το πρόσωπον και την κεφαλήν θα τον εφόνευον δε εάν δεν επρολάμβανεν να πέση εις την θάλασσαν.” (ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ 4/1/1917)

Η ακραία αντιπαράθεση και η αδιάλλακτη στάση απέναντι στον πολιτικό αντίπαλο είχε διεισδύσει και στον τομέα της εκπαίδευσης αφού, όπως ενημερώνεται ο αναγνώστης, δύο μαθητές της Ριζαρείου “...απεβλήθησαν δια παντός εκ της Σχολής διότι μεθ' όλης σχεδόν της Σχολής εφώναζαν και αυτοί Ζήτω ο Βενιζέλος' μετά την επιτραπείσαν να ψαλή εις την Σχολήν, Μασσαλιώτιδα...”. (ΣΚΡΙΠ 13/12/1916)

Το κωνσταντινικό καθεστώς φρόντιζε να τροφοδοτεί ανά τακτά χρονικά διαστήματα το λαϊκό μίσος ενάντια στον Βενιζέλο, επαναλαμβάνοντας τη διαδικασία του αναθέματος σε κάθε δοθείσα ευκαιρία. Οι φιλοβασιλικές εφημερίδες φρόντιζαν για την κοινοποίηση και προώθηση των εκδηλώσεων αυτών. “Κορώνη 26 Δεκ. Σήμερον εγένετο πάνδημος δοξολογία εις τον Μητροπολιτικόν ναόν, επί τη διασώσει του λατρευτού μας Βασιλέως, παραστάντων πάντων των αρχών. Κατά τη διάρκεια της δοξολογίας ωμίλησεν ο ενταύθα αστυνόμος κ. Νικ. Σώκος διαρκώς διακοπτόμενος υπό του ζητωκραυγάζοντος πλήθους. Μετά το πέρας της δοξολογίας παραλαβόντες το ομοίωμα του κατηραμένου

84 Με έναν απλό επιθετικό προσδιορισμό ολόκληρη η ευθύνη για το γεγονός επιρρίπτεται στον κακοποιημένο οδηγό ενώ προβάλλεται ο ξυλοδαρμός του ως φυσική απόρροια της δικής του στάσης.

αρχιπροδότη, και έχοντες επί κεφαλής μαύρας σημαίας, μετέβησαν εις τον τόπον του αναθέματος, ένθα οι ιερείς edιάβασαν το ανάθεμα σύμπαρ δε ο λαός έρριπτεν λίθον αναθέματος κατά του προδότη.” (ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ 4/1/1917) Το ανάθεμα προσλαμβάνει τυπικά χαρακτηριστικά και επαναλαμβάνεται, αποτελώντας διαδικασία διαρκούς υπόμνησης και αναζωπύρωσης του μίσους προς τον πολιτικό αντίπαλο. “Συνεχίζονται, ανά τας επαρχίας, αι πάνδημοι συναθροίσεις του λαού προς εκτέλεσιν αναθέματος εναντίον του Προδότη. Καθ’ εκάστην δε αγγέλλονται νέα αναθέματα, χαρακτηριστικά όχι μόνον της εναντίον του αλητηρίου πανελληνίου αποστροφής και κατάρας, αλλά και της καταστάσεως, ήτις εξ αφορμής του Βενιζέλου περιέχει τόσον άφθονα και τόσον πολυειδή δεινά. Κατόπιν του τοιούτου συναγερμού είνε πολύ πιθανόν ότι θα καθιερωθή και μια επέτειος του αναθέματος, ώστε ο Ελληνικός λαός συναθροιζόμενος κατ’ αυτήν έκαστον έτος να επαναλαμβάνη το εναντίον του Προδότη ανάθεμα, προσθέτων νέους λίθους έκαστοτε εις τους παλαιούς σωρούς. Δύναται δε να καθορισθή ως τοιαύτη ημέρα η επέτειος του εν Αθήναις αναθέματος.” (ΑΣΤΡΑΠΗ 6/1/1917)

Σταθερή πηγή άντλησης επιβεβαίωσης για κάθε ακραία τακτική αποτελεί διαχρονικά για τους νεοέλληνες η ιστορία και η μυθολογία, ως αδιαμφισβήτητο πεδίο ανάδειξης απaráμιλλης ηθικής και προτύπων αξιών, οι οποίες, σταθερότατες στην πραγματικότητα, αποκτούν ιδιαίτερη ελαστικότητα κάθε φορά που ο δημοσιογράφος -και όχι μόνο- επιλέγει να τις χρησιμοποιήσει και να τις προσαρμόσει στην επιχειρηματολογία του. Η επιλεκτική ανασύσταση όψεων και στοιχείων του παρελθόντος χρησιμοποιείται για να καταδειχθεί η δομική ισοδυναμία μεταξύ του μυθικού και του σύγχρονου προδότη. “...Ο Ετεοκλής και ο Πολυνείκης αδελφοί και υιοί του ατυχούς Οιδίποδος ήριζον περί της αρχοντίας των Θηβών. Ο Ετεοκλής έμενεν εν Θήβαις. Ο Πολυνείκης επεκαλέσθη την βοήθειαν των Αργείων. Είνε γνωστή η εκστρατεία “Έπτά επί Θήβαις”. Ο Ετεοκλής και ο Πολυνείκης εφρονεύθησαν. Οι πρόκριτοι των Θηβών, δηλαδή η Βουλή, απεφάσισε το μεν σώμα του Ετεοκλέους να ταφή με όλας τας επικηδείους τιμάς, ο δε νεκρός του Πολυνείκου να μείνη άταφος. Ο Αισχύλος ο ο ποιητής, επίστρατος των Περσικών κατά της Ελλάδος πολέμων με την μεγαλήγορον γλώσσαν του εν τη τραγωδία του ‘Έπτά επί Θήβαις’ διατυπώνει το δικαιολογητικόν της αποφάσεως της Βουλής των Θηβαίων. Ο Ετεοκλής, είπον, πρέπει να ταφή με όλας τας τιμάς εκεί, όπου θάπτονται όλα τα τίμια παλληκάρια της πατρίδος. Διότι διεξεδίκει τα δικαιώματά του σεβόμενος τους νόμους της πατρίδος του. Ο Πολυνείκης, απεναντίας, πρέπει να ριφθή έξω της πόλεως άταφος, τροφή των σκύλων διότι είνε χαλαστής της χώρας του. Είνε άξιος αναθέματος, κατηραμένος από τους Θεούς, διότι έφερεν εις την πατρίδα του ξενικόν στρατόν, ατιμάζων ούτω και τους Θεούς και την χώραν του. Δια τούτο απεφασισθη από την Γερουσίαν των Θηβών να λάβη ταφήν άτιμον, από τα πετούμενα όρνεα. Χείρες ανθρώπων δεν θα θέσουν χόμα επί του τάφου

του, κανείς δεν θα συνοδεύσει τον νεκρόν του και καμμία γυνή των Θηβών δεν θα θρηνολογήσει τον νεκρόν με την οξείαν της φωνήν. Βλέπετε, ω Έλληνες Ελλήνων απόγονοι, πώς οι πρόγονοί σας ετιμώρουν τους φέροντας εις βοήθειαν των ξενικούς στρατούς. Με την ατιμωτέρα των ποινών. Οία εθεωρείτο το άταφον σώμα επί της γης, την οποίαν επεβουλεύθη ο νεκρός. Και σημειώσατε την διαφοράν μεταξύ του Πολυνείκους και των Βενιζελικών. Ο Πολυνείκης διεξεδίκει δικαιώματα νόμιμα. Ήτο και αυτός υιός του αποθανόντος Οιδίποδος. Και οι Θηβαίοι δεν υφίσταντο καμμίαν εθνικήν βλάβην αν εδιοικούντο από ένα ή τον άλλον αδελφόν. Έπειτα ο στρατός, τον οποίον προσεκάλεσεν, ήτο Αργείος δηλαδή Ελληνικώτερος συμπάντων Ελλήνων. Οι Έλληνες πριν ονομασθούν Έλληνες, εκαλούντο Αργείοι. Και τι ετιμώρουν λοιπόν οι Θηβαίοι; Διότι κατά τον πολιτικόν οργανισμόν της εποχής, πάντως ήτο ξενικός ο στρατός. Και την πράξιν ταύτην ετιμώρουν οι Θηβαίοι. Ατενίσσατε τώρα και τους Βενιζελικούς. Αυτοί δεν διεξεδίκουν δικαιώματα επί του Θρόνου. Αυτοί δεν εξήτησαν την βοήθειαν, ούτε της Στερεάς Ελλάδος, ούτε της Πελοποννήσου, ούτε των νήσων. Αυτοί προσεκάλεσαν Άγγλους και Γάλλους εχθρούς της Πατρίδος των, όπως την πνίζουν, όπως την ληστεύσουν, όπως την διαμελίσουν, όπως την φονεύσουν δια της πείνης, όπως ανάψουν εις αυτήν τον εμφύλιον.”⁸⁵(ΑΣΤΡΑΠΗ 8/1/1917) Το εμβληματικό της επικίνδυνης, δεινής ισχύος μυθικό πρόσωπο τοποθετείται σε σχέση αναλογίας με τον πολιτικό αντίπαλο. Η, θρησκευτικού χαρακτήρα, αποπομπή του εχθρού της πατρίδας επιβεβαιώνεται από αδιαμφισβήτητου πατριωτισμού πρόσωπα του παρελθόντος. Όπως τότε, έτσι και τώρα, η μεταχείριση του νεκρού δεν υπακούει σε σταθερούς κανόνες, αλλά διαμορφώνεται ώστε να εξυπηρετήσει το πολιτικό συμφέρον. Σε μια απόπειρα επιλεκτικής ερμηνείας της αισχυλικής τραγωδίας, οι αποφάσεις του βασιλιά Κρέοντα δεν επιδρούν στη συλλογική ετυμηγορία, ο λαός δεν συνεργεί σε άνωθεν αποφάσεις, αλλά ενεργεί αυτόβουλα για να προστατέψει τους θεσμούς και τον εαυτό του. Ο ελληνικός λαός, κατ’ αναλογία με τους άξιους προγόνους του, το λαό της Θήβας, οφείλει, κατά τον αρθρογράφο, να τιμωρήσει τον σύγχρονο Πολυνείκη που ‘θέλησε να πυρπολήσει τους θεούς και να γευτεί αδελφικό αίμα’. Μολονότι ο Κρέοντας παρουσιάζεται από την αρχαία τραγωδία υβριστικός, απάνθρωπος και ωμά ασεβής απέναντι στους θείους νόμους, ο αρθρογράφος, με μια αποσπασματική αναφορά στο συγκεκριμένο κείμενο, επιλέγει να προσεταιριστεί τις απόψεις του, θεωρεί τους προβληματισμούς του Αισχύλου όπως παρουσιάζονται μέσω του Κρέοντα ως βεβαιότητα και τους υιοθετεί απόλυτα.

85 Γίνεται επιλογή να παρατεθεί ολόκληρο, αν και μεγάλο το απόσπασμα, διότι θεωρούμε πως αξίζει να αναγνωσθεί, ως απόδειξη της εξαντλητικής προσπάθειας του αρθρογράφου να αποδείξει πέρα από κάθε αμφιβολία την ισχυρή αναλογία ανάμεσα στην τραγωδία και τα σύγχρονα σε αυτόν γεγονότα και πρόσωπα.

7. Οι συμμαχικές πιέσεις

Οι πιέσεις των Δυνάμεων προς την κυβέρνηση της Αθήνας εντεινόνταν διαρκώς. Με τελεσιγραφική διακοίνωσή τους της 14ης Δεκεμβρίου απαιτούσαν τη μεταφορά ολόκληρου του στρατού στην Πελοπόννησο, εκτός από τα τμήματα που είχαν αστυνομική δραστηριότητα, την ολοκληρωτική απαγόρευση των συγκεντρώσεων των επιστράτων και *“...πλήρη επανόρθωσιν δια την πρόσφατον επίθεσιν γενομένην άνευ προκλήσεως των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων κατά των συμμαχικών στρατευμάτων εν Αθήναις και μέχρις ου δοθώσιν επαρκείς εγγυήσεις δια το μέλλον.”*⁸⁶ Παρεχόταν η ρητή διαβεβαίωση πως δεν θα επέτρεπαν στην κυβέρνηση της Εθνικής Αμύνης να επεκτείνει την επικράτειά της στις περιοχές που είχαν μείνει αφύλακτες λόγω της υποχώρησης του κωνσταντινικού στρατού.⁸⁷ Λίγες ημέρες αργότερα, στις 24 Δεκεμβρίου, η ελληνική Κυβέρνηση, θεωρώντας πως είχε ανταποκριθεί πλήρως στις συμμαχικές απαιτήσεις, απαντά στη διακοίνωση εκφράζοντας την ελπίδα πως *“Η άρσις του αποκλεισμού θα επανέφερε την αναγκαίαν γαλήνην εις την χώραν, όπως καταστελλομένης της πιέσεως της κοινής γνώμης η αρξαμένη διαπραγμάτευσις καταλήξη το ταχύτερον.”*. Στο ΕΣΠΕΡΙΝΟΝ ΝΕΟΝ ΑΣΤΥ της 12ης Ιανουαρίου ανακοινώνεται η διάλυση των συνδέσμων επιστράτων. Οι επίστρατοι, σύμφωνα με την εφημερίδα, δεν είναι όμως, απλά μια οργάνωση που μπορεί μια έξωθεν κακόβουλη επιθυμία να διαλύσει. Εδρεύει στην ψυχή κάθε πατριώτη, είναι η αληθινή έκφραση της φιλοπατρίας και γι αυτό θα συνεχίσει να κατατρύχει τον μεγαλύτερο εχθρό της πατρίδας *“...Ο εφιάλτης των Βενιζελικών ύπνων, η οργάνωσις των Ελλήνων Επιστράτων, δεν υφίσταται από της σήμερον. Η Κυβέρνησις, υπείκουσα εις τας αξιώσεις των Ισχυρών, εζήτησε την διάλυσιν των Συνδέσμων, οι δε αποτελούντες αυτούς, ευπειθείς πάντοτε εις του Βασιλέως και της Κυβερνήσεως τα κελεύσματα, έσπευσαν να συμμορφωθούν, χωρίς αντίρρησιν, χωρίς χρονοτριβήν, και εις αυτήν των την θέλησιν. Σύνδεσμοι Επιστράτων δεν υπάρχουν πλέον. Υπάρχουν όμως Επίστρατοι. Αν αι Βενιζελικαί προσπάθειαι επέτυχον την διάλυσιν της οργανώσεως, μένουν τα στοιχεία. Όπου δε ενωτικός δεσμός είναι το πατριωτικόν αίσθημα και μόνον, η οργάνωσις είναι πράγμα σχεδόν περιττόν. Αυτό δεν διαφεύγει βέβαια την αντίληψιν του Συνωμότου της Θεσσαλονίκης...”*. (ΕΣΠΕΡΙΝΟΝ ΝΕΟΝ ΑΣΤΥ 12/1/1917)

Οι Σύμμαχοι, χωρίς να λαμβάνουν καν υπόψη τις ελληνικές διαβεβαιώσεις, απαιτήσαν ικανοποιητικές εγγυήσεις για την πλήρη εκτέλεση των εντολών τους πριν άρουν τον αποκλεισμό των παραλίων.⁸⁸ Σύντομα, οι ελλείψεις σε βασικά είδη πρώτης ανάγκης άρχισαν να πιέζουν τον πιστό στον

86 Μεταξάς Ι., ό.π., σ. 277 και Παναγάκος Π., ό.π., σ.347

87 Παναγάκος Π., ό.π., σ.347

88 Μεταξάς Ι., ό.π., σ. 277

Κωνσταντίνο πληθυσμό. Το κάρβουνο εξέλειπε εντελώς ενώ το σιτάρι ήταν λιγοστό, γεγονός που υποβάθμισε σημαντικά την ποιότητα του βασικότερου διατροφικού είδους, του ψωμιού, που, ούτως ή άλλως, διανεμόταν με φειδώ⁸⁹. Τα κουκιά, οι σταφίδες και τα ξερά σύκα έγιναν το βασικό είδος διατροφής. Η πείνα καθιστούσε αβάσταχτη την καθημερινότητα των πολιτών. Τα περιστατικά δυσεντερίας και οι δηλητηριάσεις απειλούσαν τη ζωή της ευπαθέστερης μερίδας του πληθυσμού, των παιδιών και των γερόντων. Το κράτος απηύθυνε διαμαρτυρία προς τις Δυνάμεις αλλά και προς τα ουδέτερα κράτη (ΗΠΑ, Ελβετία κλπ). Η ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ, στις 16 Ιανουαρίου, επισημαίνει το μέγεθος της αδικίας που υφίσταται αναίτια η χώρα και ο λαός της. Ο αποκλεισμός αποτελεί πλήγμα για τον σύγχρονο πολιτισμό. Η Ελλάδα βάλλεται ομαδόν, από χώρες που προδίδουν με αυτόν τον τρόπο κάθε ιστορική πνευματική τους κατάκτηση. *“...Εάν αι Δυνάμεις της Αντάντ ήθελον να είναι εν τάξει και απέναντι εαυτών και απέναντι του πεπολιτισμένου κόσμου, ώφειλον ΑΜΕΣΩΣ μετά την παραδοχήν της Δρακοντείου νότας των και του σκληροτέρου και γρανίτου τελεσιγράφου των, να άρωσι τον αποκλεισμόν των από τα παράλια της πτωχής Ελλάδος. Το να θέλουν να πεινάση εις ολόκληρος λαός, εις ουδέν άλλο πταίσας ειμή εις το ότι ήθελε και θέλει την ειρήνην και ησυχίαν του αυτό είνε ανήκουστον και θα το αναγράψη ημέραν τινά η ιστορία με τα μελανώτερα χρώματα. Και να θέλη μεν την πείναν και τον θάνατον ολοκλήρου αθούου λαού η Αγγλία, το εννοούμεν, διότι δεν είνε η πρώτη φορά που το κάνει, αλλά να ακολουθή αυτήν η Γαλλία, η πατρίς των σταυροφόρων, η ομόθρησκος Ρωσία και η φιλελευθέρα Ιταλία αυτό δεν εμπορούμεν να το χωνεύσωμεν!...”*. (ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ 16/1/1917)

Ταυτόχρονα, η κυβέρνηση προσπάθησε, οργανώνοντας δημόσια συσσίτια στις μεγάλες πόλεις, να σταθεί στο πλευρό του χειμαζόμενου πληθυσμού. Οι Σύμμαχοι όμως, αντί να χαλαρώσουν τον αποκλεισμό, όπως ήλπιζε η κυβέρνηση της Αθήνας, τον ενέτειναν, συνοδεύοντάς τον με συστηματικές ψυχολογικές πιέσεις, για να να συντρίψουν το ήδη χαμηλό ηθικό του λαού, διαδίδοντας κάθε τόσο φήμες για επικείμενη άρση του αποκλεισμού, για τον κατάπλου κάποιου πλοίου φορτωμένου με σιτάρι στον Πειραιά ή στο Νέο Φάληρο ή μεταδίδοντας ειδήσεις για τον άφθονο επισιτισμό του κράτους της Θεσσαλονίκης.

Η πείνα και οι στερήσεις από τον συμμαχικό αποκλεισμό δοκιμάζουν την πίστη των φιλοβασιλικών στον μονάρχη. Ο φιλοβασιλικός Τύπος αποδίδει την απόφαση για αποκλεισμό των ελληνικών παραλίων και τις ολέθριες συνέπειές του αποκλειστικά στις βενιζελικές πιέσεις προς τους Συμμάχους. Αφού ο Βενιζέλος προκάλεσε την συμφορά είναι λογικό στο πρόσωπό του να συγκεντρώνεται ολόκληρη η λαϊκή οργή, όπως φαίνεται στο άρθρο του Εσπερινού Νέου Αστεως της

89 Η ημερίσια κατ' άτομο μερίδα άρτου ήταν μόλις 60 δράμια (λιγότερο από 200 γραμμάρια). Μεταξάς Ι., ό.π., σ.278

11ης Φεβρουαρίου: “...Οι ξένοι ανταποκριταί, εγγύτερον ευρισκόμενοι προς την Ελληνικήν κοινήν γνώμην από τους εν Κερατσινίω διατριβόντας πρεσβευτάς, διέγνωσαν καλώς τα πραγματικά αποτελέσματα της εναντίον της Ελλάδος ασκουμένης απανθρωπίας. Και τηλεγραφούν προς τας εφημερίδας των ότι η πείνα και αι στερήσεις, χωρίς να εξυπηρετούν καθόλου τας απόψεις της Αντάντ, έχουν συγχρόνως ως αποτέλεσμα την έντασιν του κατά του Βενιζέλου μίσους του λαού, γνωρίζοντος και εννοούντος ποίος είναι ο σκηνοθέτης της κακουργίας και ποίοι οι σκοποί του και αι ελπίδες του. Διότι δεν εχρειάζοντο ίσως αι δηλώσεις του εξέχοντος πολιτικού προσώπου, τας οποίας το “Ε.Ν. Άστν” εδημοσίευσε χθες, δια να γνωσθή το μυσαρόν και ανόσιον σχέδιον, του οποίου η Βενιζελική ραδιουργία κατέστησεν όργανον τας Δυνάμεις της Συνεννοήσεως. Και δια τους απλουστέρους ακόμη ήσαν εξ αρχής εμφανείς αι βλέψεις εκείνου, όστις εξήτησε την καταδίκην της χώρας εις τον δια της πείνης θάνατον. Αλλά δεν επέτυχεν άλλο τι, όπως και οι ξένοι ανταποκριταί αντελήφθησαν, παρά να γιγαντώση και να κάμη γρανιτικώτερον το προς αυτόν μίσος του Ελληνικού λαού...”. Ανάλογη στάση τηρεί και ο αρθρογράφος του ΘΑΡΡΟΥΣ στις 14 Ιανουαρίου, ο οποίος εκφράζει προς κάθε κατεύθυνση τη διαβεβαίωση πως ο ελληνικός λαός θα παραμείνει πιστός στο βασιλιά του “...εάν νομίζωσιν, ότι ο ελληνικός Λαός είνε τόσον άνανδρος, ώστε να σπεύση βουλιμιών και να υποδεχθή τον Βενιζέλον επανερχόμενον εις Αθήνας και αντί δαφνών βαδίζοντα θριαμβευτικώς επί καρβελίων και φραντζολών, λαμβάνομεν την τιμήν να πληροφορήσωμεν τας Α.Α. Εξοχότητας, τας Κυβερνήσεις των και όλον τον Κόσμον, ότι όση ακόμη δύναμις ζωής θα παραμείνη εις τον Ελληνικόν λαόν κατά την ημέραν εκείνην, θα διατεθή όπως θάψη τον αξιότιμον κύριον Ελευθέριον Βενιζέλον υπό τα ίδια του καρβέλια, τα οποία θα ονομάση η Ιστορία και ‘ΚΑΡΒΕΛΙΑ ΤΟΥ ΑΝΑΘΕΜΑΤΟΣ’.”. (ΘΑΡΡΟΣ 14/1/1917) Ο πιστός στον Κωνσταντίνο Τύπος υιοθετεί την οπτική της ηρωικής αντίστασης στις πιέσεις. Ο κίνδυνος να θεωρηθεί ο βασιλιάς υπεύθυνος για όσα υποφέρει ο λαός, επιβάλλει την επισήμανση πως ο Κωνσταντίνος είναι αντάξιος του ονόματος και του αξιώματός του, την υπόμνηση πως γι αυτόν υπήρξε ανέκαθεν πρώτιστο μέλημα το καλό της πατρίδας και του λαού του. Η ουδετερόφιλη στάση του είναι δείγμα φιλειρηνικής διάθεσης και όχι απόδειξη προσωπικής δειλίας, αφού ο ίδιος πολέμησε ηρωικά όποτε τον χρειάστηκε η πατρίδα. Υπεράξιος συνεχιστής μιας μακραίωνης παράδοσης ηρωικών ηγετών που θυσιάστηκαν στο βωμό του πατριωτικού συμφέροντος, υποφέρει για το λαό, μαζί με το λαό. Η υποχώρηση, η εγκατάλειψη, δηλαδή, της ουδετερότητας, θα είναι ολέθρια για τη χώρα. Ο Κωνσταντίνος λαμβάνει θέση στο πάνθεον των ελληνικών ηρώων. Μαζί του και ο λαός της Αθήνας, ανταποκρίνεται πλήρως στα εθνικά – ιστορικά του χαρακτηριστικά, αυτά που επιβεβαιώνουν τη εθνική υπερηφάνεια, την αντίσταση, την αντοχή στις στερήσεις, την καρτερικότητα, το υψηλό φρόνημα, την πίστη στις υψηλές

αξίες, την επιβεβαίωση πως στην Ελλάδα γεννήθηκε και εξακολουθεί να εδρεύει ο πολιτισμός, πως οι Έλληνες μπορούν ακόμα να είναι παράδειγμα για τους άλλους λαούς και βέβαια πως στο τέλος θα νικήσουν, όπως έγινε σε όλες τις προηγούμενες περιπτώσεις ηρωικής αντίστασης στον εχθρό. “...Βασιλεύς όπως ο ιδικός μας τον οποίον μίαν ημέραν θα αποκαλέση η ιστορίαν ΜΕΓΑΝ, δεν κύπτει ποτέ προκειμένου περί της σωτηρίας της πατρίδος του. Απόδειξις οι δύο τελευταίοι πόλεμοί μας και το αθάνατον Κιλκίς όπου ο Βασιληάς μας απέδειξεν ότι δεν εκτιμά την ζωήν του ουδέ μια πεντάρα, εάν πρόκειται να σώση και δοξάση την Ελλάδα. Αν ημπορείτε φέρετέ μου άλλον Βασιλέα, ύστερον από τον Λεωνίδα και τον Κωνσταντίνον, ο οποίος να προέβαλε τα στήθη του πολεμών ως ο τελευταίος στρατιώτης και δίδων το παράδειγμα της αυτοθυσίας και του ηρωισμού. Ο Κωνσταντίνος Παλαιολόγος εδείχθη και αυτός ήρωας, αλλά και δεν ηδύνατο να πράξη άλλως αφού ήταν εγκεκλεισμένος μετά του στρατού του εντός της πολιορκουμένης πόλεως. Το μόνον οπού είχε να κάμη ήτο να παραδοθή εις τους πολιορκητάς, αλλ’ επειδή ήτο και αυτός γενναίος επροτίμησε να αποθάνη μετά του λαού του επί των επάλξεων της πρωτευούσης του. Μέγας λοιπόν και ο Παλαιολόγος, μεγαλύτερος όμως ο Ντίνος. Ωστε απελπισθήτε ότι θα κλονίσετε και θα κάμετε ό,τι θετε ένα τέτοιον βασιλέα. [...] Η ψυχραιμία του και η εμπρίθειά του δια την εκπλήρωσιν των όρων του τελεσιγράφου και προ πάντων η δραστηριότης και μεθοδικότης του δια τας στρατιωτικάς μετακινήσεις, έχοντες προς τούτο και την συνδρομήν του ακαμάτου και σοφού επιτελείου του, θεωρούνται κάτι τι παρόμοιον προς άθλον ηράκλειον και πάντες ατενίζουσι προς Αυτόν, ως προς προστάτην Άγιον, παρ’ ού αναμένουσιν την σωτηρίαν και την λύτρωσίν των από τον Σατανά.”. (ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ 16/1/1917) Ανάλογο με τον ηρωισμό του βασιλιά είναι και το πατριωτικό φρόνημα του λαού του. Βρίσκεται στην ίδια θέση που βρίσκονταν οι ηρωικοί Μεσολογγίτες έναν αιώνα πριν και έχει απόλυτη συναίσθηση της ιστορικότητας των γεγονότων που βιώνει. Ταπεινές και πρόσκαιρες επιδιώξεις δεν μπορούν να κλονίσουν το φρόνημά του. Ο εχθρός του είναι, όπως τότε, το ίδιο σκληρός και διαβολικός. “...Θέλετε να κλονίσετε τον Ελληνικόν λαόν; Αλλά και αυτό δεν είνε δυνατόν διότι τοιούτος λαός με τόσας παραδόσεις και ιστορίαν, την οποίαν δεν έχει κανείς άλλος λαός, δεν εμπορεί χάριν του στομάχου να θυσιάση την κεφαλήν και την καρδιά, δεν εμπορεί να ταπεινωθή εις τοιούτον βαθμόν ώστε να δεχθή ως Πρωθυπουργόν και τον άνθρωπον τον ποίον τόσο περιφρονεί και βδελύσσεται και τον οποίον θεωρεί πλέον ως εχθρόν της Ελλάδος και του μεγαλείου αυτής, κατασπιλώσαντα το όνομα του Έλληνος και παραστήσαντα εις τον κόσμον ότι είνε δυνατόν να ευρεθώσιν εν Ελλάδι χίλιοι προδόται ή συμφεροντολόγοι και χίλιοι ανόητοι οι οποίοι να ακολουθήσουν ένα άνθρωπον άνευ πραγματικής αξίας, του οποίου το μόνον μέλημα και η μόνη φροντίς ήτο και είνε πώς να διαιρέση και να καταστρέψη τον Ελληνισμόν, υπείκων εις τα νεύματα της Αγγλίας!...”.

(ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ 16/1/1917) Η έκφραση μίσους ενάντια στον πολιτικό αντίπαλο παρέχει εκτόνωση στο συσσωρευμένο δυναμικό που δημιουργεί η φυσική εξάντληση και το αίσθημα της αδικίας, συντηρεί τη μαχητικότητα και το υψηλό φρόνημα και υποδεικνύει στο λαό τον υψηλό σκοπό για τον οποίο πρέπει να επιδείξει ηρωισμό και αυτοθυσία.

Ύστερα από απαίτηση των Συμμάχων, στις αρχές Ιανουαρίου, απελευθερώθηκαν οι 327 φιλοβενιζελικοί που είχαν συλληφθεί κατά και μετά τα γεγονότα του Νοεμβρίου και κρατούνταν στις φυλακές με την κατηγορία της εσχάτης προδοσίας. Η κυβέρνηση της Εθνικής Αμύνης απελευθέρωσε αμέσως κι εκείνη τους δικούς της κρατούμενους, μεταξύ των οποίων ήταν ο Ιωάννης Ράλλης και ο Ιερώνυμος Στάης, αδελφός του βουλευτή Κυθήρων, Σπυρίδωνος Στάη^{90, 91}.

Η αντίδραση του φιλοβασιλικού Τύπου είναι έντονη. Οι απολυθέντες είναι προδότες της πατρίδας και η θέση τους είναι στη φυλακή. Κανένας από αυτούς δεν απηλλάγη των κατηγοριών. Η απελευθέρωση οφείλεται αποκλειστικά στη συμμαχική παρέμβαση και αποτελεί καθαυτή ένα νέο έγκλημα ενάντια στην Ελλάδα και το λαό της.

“...Κατ απαίτηση των δυνάμεων, απελευθερώνονται οι βενιζελικοί που είχαν συλληφθεί για τα Νοεμβριανά: Από της χθες οι συνωμόται εναντίον του καθεστώτος, οι υπονομεύσαντες τον Θρόνον του Βασιλέως, οι δολοφόνοι των ανδρών του στρατού και των πολιτών αναπνέουν τον ελεύθερον αέρα. Οι αντιπρόσωποι της Αντάντ, του πολιτισμού δηλαδή, της νομιμοφροσύνης, του δικαίου, της προόδου οι αντιπρόσωποι, έτειναν την χείρα και ήνοιζαν διάπλατον την θύραν της φυλακής και εξαπέλυσαν εις την κοινωνίαν τους ανιέρους εγκληματίας, τους προδότας της ιδίας αυτών πατρίδος. Είνε τόσον μέγα, τόσον καταπληκτικόν το γεγονός, ώστε προξενεί φρίκην και αποτροπιασμόν, αποβαίνει δε αδύνατος ο πλήρης αυτού χαρακτηρισμός...”. (ΑΣΤΡΑΠΗ 4/1/17). Η αποφυλάκιση των βενιζελικών είναι προϊόν των απροκάλυπτων πιέσεων από την πλευρά των συμμάχων και αποτελούν κατάφωρη παραβίαση της ηθικής τάξης. “...Οι Βενιζελικοί συνωμόται και στασιασταί απεφυλακίσθησαν. Υπό το κράτος της βίας, των απειλών, του αποκλεισμού και της πείνης η Κυβέρνησις υπέκυψε. Και οι κακούργοι εξήλθον των φυλακών δια πολιτικού κακουργήματος. Οι πάτρονες είχαν υποχρέωσιν να προστατεύσουν τους πελάτας των. Αλλ’ ου οι αποφυλακισθέντες γνωρίζουν άρα γε ποίαν γνώμην είχαν, ποίας αποφάσεις ελάμβανον οι πρόγονοί μας δι εκείνους, οι οποίοι συνεμμάχουν με τους ξένους και προσεκάλουν ξενικόν στρατόν κατά του Κράτους των. Καλόν είνε, να το μάθουν, αν δεν το εδιδάχθησαν. Ας ακούσουν και αν έχουν ίχνος φιλοτιμίας, ας ζητήσουν κρύπτην δια να κρυβούν από τα όμματα των τιμίων ανθρώπων...”. (ΑΣΤΡΑΠΗ 8/1/1917)

90 Εφημ. ΘΑΡΡΟΣ 3/1/17

91 Μαυρογορδάτος Γ., 1915, ό.π., σ.106

Η ηθική ανωτερότητα και το μεγαλείο του βασιλιά αντιπαραβάλλεται στην ποταπότητα των εσωτερικών και εξωτερικών αντιπάλων του. Είναι ταυτόχρονα μάρτυρας (όπως επιβεβαιώνεται από την ασθμαίνουσα παράθεση όσων υπέστη) και ήρωας που μπορεί να συγκριθεί μόνο με τις επιφανέστερες μορφές του ελληνικού παρελθόντος. “...Γενναί γυναιών ωνειροπόλησαν ένα Βασιλέα, ένα Κωνσταντίνο, ένα άξιο του Κόδρου, του Μεγάλου Αλεξάνδρου, των Παλαιολόγων απόγονον. Και την δια των θυσιών τούτων κτηθείσαν ελευθερίαν παρέδωκαν εις τους ξένους αντί ολίγων αργυρίων βδελυροί μητραλοία. Και τον ονειροποληθέντα τούτον Βασιλέα τον οποίον εξαπέστειλεν ημίν η θεία Πρόνοια, εξύβρισαν, επροπηλάκισαν, διέσεισαν τον Θρόνον του, επεδουλεύθησαν την ζωήν του, ηπήλησαν να τον απαγάγουν δέσμιον, αιχμάλωτον, αλλά ποίοι, δι όνομα Θεού; Έλληνες, υποκρινόμενοι τον Έλληνα, πράγματι όμως παναίσχυντοι Φραγκολεβαντίνοι, νόθοι, ευτελείς, χαμερπή ανδράποδα, πουλημένοι μαστροποί, άνευ τιμής, άνευ συνειδήσεως, ανθρωπόμορφα τέρατα, τα οποία εξέβρασεν ο Άδης. Και παρόμοια τέρατα ήύρον υποστηρικτάς και αντιλήπτορας τους ευγενείς Γάλλους, τους πολιτισμένους Παρισινούς, τους νομιμόφρονας, τους Συνταγματικούς Άγγλους και τους Χριστιανούς Ρώσους. Οι δε υποστηρικταί ούτοι παρομοίων καταπτύστων προδοτών, οι μη παύοντες να κόπτονται αναιδέστατα ψευδόμενοι ότι υπεραμύνονται της ελευθερίας των λαών, δεν έλαβον υπ’ όψιν την φιλοτιμίαν, την αξιοπρέπειαν, τον εγωισμόν του Ελληνικού Λαού εναντίον του οποίου καίριον καταφέρουν και βαθύτατον πλήγμα δια της απολύσεως εκ των φυλακών των δολοφόνων αυτού. ...”. (ΑΣΤΡΑΠΗ 4/1/1917)

Στα πρόσωπα των απολυθέντων συγκεντρώνεται όλο το μίσος του αθηναϊκού λαού. Ο λαός υπομένει αθόρυβα και καρτερικά τα πάθη του, ενώ το αίσθημα της αδικίας διογκώνεται και απειλεί να πνίξει τους αδικοπραγούντες. “...Από τας 7μι τα έμπροσθεν του Παλαιού Στρατώνος πεζοδρόμια είχαν γεμίσει από περιέργους, αναμένοντας να δουν απολυομένους τους κακούργους της 18ης και 19ης Νοεμβρίου. Όλοι ήσαν σιωπηλοί και κατηφείς, σαν να περίμεναν την διέλευσιν καμμίας κηδείας. Κάπου κάπου μόνον κάποιος απειπειράτο να διαμαρτυρηθή, η φωνή του όμως επνίγετο από τας συστάσεις των άλλων, οι οποίοι τον παρεκάλουν να σιωπήση. -Σςςς... Δεν είναι τώρα καιρός...”. (ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ 5/1/1917) Η υπόσχεση για μελλοντική δικαίωση επέτρεπε στον κάθε βασιλικό που ένιωθε ντροπιασμένος και ηττημένος να διατηρήσει την αξιοπρέπειά του. Η απόφαση της απελευθέρωσης των βενιζελικών δεν αποτελεί μια ατιμωτική παραίτηση, αλλά συντεταγμένη, προσωρινή υποχώρηση. Ο λαός δεν θα αφεθεί έρμαιο στις διαθέσεις των αντιπάλων του, θα αντεπιτεθεί επιβάλλοντας δικαιοσύνη. “...Η κρίσιμος κατάστασις, υπό την οποίαν διατελεί η πτωχή μας πατρίδα, εξαναγκάζει τον Ελληνικόν Λαόν να

καταπνίγη τον πόνον, την οργήν, την αγανάκτησιν, το παράπονόν του.⁹² Υπέικων εις το πρόσταγμα του Βασιλέως του κύπτει μεθ' υπομονής την κεφαλήν και ανέχεται το ράπισμα, το οποίον κατέφεραν αυτού αι Δυνάμεις της Αντάντ ποιούμεναι κατάχρησιν της ισχύος των. Ας μην απατάται όμως κανείς, ότι και θα λησμονήση το ράπισμα τούτο. Θα εκδικηθή κατά τον πλέον τρομερόν και αμείλικτον τρόπον όταν απιστή η κατάλληλος στιγμή. Και η στιγμή αύτη η ευλογημένη δεν θα βραδύνη να ανατείλη. Αλλοίμονον τότε εις εκείνους, οι οποίοι υπήρξαν οι παραίτιοι του εξευτελισμού τον οποίον υπέστη. Θα τους κατασπαράξη κατά τον πλέον άγριον τρόπον, τας δε σάρκας των θα παραδώση βοράν των σκύλων...”. (ΑΣΤΡΑΠΗ 4/1/1917) Η φαινομενική υποταγή δεν είναι τίποτε άλλο από πειθαρχία και υπόσχεση εκδίκησης, κάτι που επιβεβαιώνεται από την καθολικότητα της παθητικής αντίδρασης. “...Στας 8 ήρχισεν η απόλυσις των συνωμοτών. Ένας – ένας εξήρχετο του κελλίου του, έπαιρνεν υπό μάλης το δέμα των ρούχων του και βιαστικός – βιαστικός επερνούσε την πόρταν της φυλακής, την οποίαν τα χέρια των Προστατίδων Δυνάμεων του άνοιζαν. Κανείς δεν τους συνώδευε, διότι ουδείς κίνδυνος τους απειλούσεν. Ο λαός πειθαρχούσεν. Ο απελεύθερος επερνούσε μπροστά από τα πλήθη των περιέργων με κατεβασμένο το κεφάλι και με βήμα ταχύ σαν άνθρωπος ο οποίος καταδιώκεται από απαισίας σκιάς. Κανείς δεν του μιλούσε. Κανείς δεν τον απεδοκίμαζε. Τον εκυττούσαν όλοι με περιφρόνησιν, με φρίκην και με οργήν. Δεν εξεδήλωναν όμως την οργήν των. Εδάγκωναν τα χείλη τους, κατέπιναν τα λόγια που ήρχοντο στο στόμα τους κ' έβλεπαν...”. (ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ 5/1/1917)

Όπως έχει ήδη επισημανθεί, ορισμένοι από τους συλληφθέντες των Νοεμβριανών ήταν επιφανείς εκπρόσωποι της εγχώριας οικονομικής ελίτ. Κατά την έξοδό τους από τις φυλακές τους περίμεναν καλοντυμένοι οδηγοί με αμάξια, στοιχεία τα οποία από γνωρίσματα πλούτου και κοινωνικοοικονομικής διαφοροποίησης μεταβλήθηκαν στα μάτια των φιλοβασιλικών σε ενδείξεις ενοχής. “...Έξω από τον Παλαιόν Στρατώνα είχαν παραταχθή μερικά αμάξια, περιμένοντα να πάρουν τους κάπως ευπόρους και μεγαλουσιάνους να πούμε εκ των συνωμοτών. Ο κόσμος, που έβλεπε τ' αμάξια έλεγε – Θέλουν και αμάξι τα μούτρα των. -Αμ έτσι είνε οι μεγάλοι γαιϊδάροι. -Δεν θέλει η Αντάντ να κουρασθούν τα ποδαράκια των...” (ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ 6/1/1917)

Στην προσπάθειά τους να μετριάσουν το αίσθημα της τραγικότητας των γεγονότων που βίωνε ο λαός της Αθήνας, οι εφημερίδες χρησιμοποίησαν, μεταξύ άλλων, την έμμετρη διακωμώδηση του αντιπάλου. Μέσω των ανάλαφρων σατιρικών στίχων γελοιοποιούνται οι απολυθέντες, που παρουσιάζονται σαν ανθρωπάκια χωρίς θάρρος, αδύναμοι και ανεπαρκείς να ανταποκριθούν στις προσδοκίες του αρχηγού τους και των Συμμάχων του.

92 Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη “Εστι δε ανδρείας και το πονείν και το καρτερείν και αιρείσθαι ανδραγαθίζεσθαι” (Ηθικά Νικομάχεια,3,9).

“Οι αμολυτοί
Όλοι οι Μπεχλιβάνιδες
και της Αντάντ οι φίλοι,
που οι Σύμμαχοι τους άφισαν
αμολυτοί να μένουνε,
απ’ τον μεγάλο τρόμο τους
επάθαν από κήλη
και στον γιατρό τον Προμπονά⁹³
καθημερινώς πηγαίνουνε.
Και η Αγγλία θλίβεται
για τούτη την κατάσταση,
που βλέπει τους Συμμαχούς της
να μένουν μουδιασμένοι
και λέει στον Λευτέρη της,
που τού καν’ επανάστασι
-Δέκα ανθρώπους μούδωσες
κι είν’ όλοι τους σπασμένοι.” (ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ 7/1/1917)

8. Η αποδυνάμωση του Κράτους των Αθηνών

Τα γεγονότα του Νοεμβρίου ενίσχυσαν τη θέση της κυβέρνησης των επαναστατών. Υπό την πίεση της κοινής γνώμης στις χώρες της Αντάντ, παραιτούνται οι Έλληνες πρέσβεις στο Λονδίνο, το Παρίσι και την Αγία Πετρούπολη και θέτουν τις υπηρεσίες τους στη διάθεση της Κυβέρνησης της Θεσσαλονίκης. Κατόπιν αυτού, οι κυβερνήσεις της Αγγλίας και της Γαλλίας διορίζουν αντιπροσώπους τους στη Θεσσαλονίκη, σε μια κίνηση de facto αναγνώρισης του κράτους των επαναστατών.⁹⁴ Στις 16 Ιανουαρίου, η Εφημερίδα της Κυβερνήσεως δημοσιεύει την απόλυσή τους. Η ΑΣΤΡΑΠΗ υποβαθμίζει το γεγονός, καθώς του αφιερώνει λίγες γραμμές στο κάτω μέρος της τρίτης σελίδας του φύλλου της 15ης Ιανουαρίου 1917: “*Η Κυβέρνησις απέλυσε τους δύο αδελφούς Κόλα, τον ένα Γραμματέα Πρεσβείας εις την Πετρούπολιν, τον δε άλλον εις το Λονδίνον. Και οι δύο αυτοί είχαν την αναίδειαν να δηλώσουν ότι προσχωρούν εις το κίνημα της Θεσσαλονίκης. Επίσης απέλυσε τον εις Μασσαλίαν Γενικόν*

93 Πιθανότατα αναφέρεται στον Ναξιώτη Δημήτριο Η. Προμπονά, γνωστό Φιλελεύθερο της Αθήνας και μετέπειτα βουλευτή του κόμματος Φιλελευθέρων. Ψηφιακό Αρχείο Ελ. Βενιζέλου, Μουσείο Μπενάκη, Φάκελος 367-75 (<http://www.venizelosarchives.gr/rec.asp?id=72912>)

94 Ζαβιτσιάνος Κ., ό.π. σ.229

Πρόξενον κ. Δ. Βερενίκην και τον γραμματέα του αυτού προξενείου Μασσαλίας κ. Δεπάσταν. Εμερίμνησε δε περί αποστολής άλλου υπαλλήλου, όστις να αναλάβη την διεύθυνσιν του προξενείου.”.

Την ίδια ημέρα, μόνο η εφημερίδα ΕΜΠΡΟΣ εκφράζει την οργισμένη αντίδρασή της για την προσχώρηση των Πρεσβευτών στο κίνημα της Θεσσαλονίκης. *“Μεταξύ των ανεξηγήτων ψυχολογικών μυστηρίων είνε και η διαγωγή των Ελλήνων εκείνων πρεσβευτών εις τας Ανταντικές πρωτεύουσας οίτινες παρητήθησαν της Ελληνικής υπηρεσίας, όπως αντιπροσωπεύσωσι το δημιούργημα τούτο του ψεύδους και της βίας. Αφού προέδιδον επί τοσούτον χρόνον το κράτος εις το οποίον ανήκον, αφίνοντες αυτό έκθετον εις τας ύβρεις των ξένων και τας συκοφαντίας του Βενιζέλου, ήλθεν ημέρα καθ’ ην εκήρυξαν γενικήν απεργίαν, κλείσαντες το στόμα της Ελλάδος και μη επιτρέποντες εις αυτήν ν’ απολογηθή δια της αθρόας παραιτήσεώς των και αντί να την υπερασπίσουν κινδυνεύουσαν, εγένοντο κατήγοροί της διά της πράξεως ταύτης, ήτις απετέλει την μεγαλειτέραν κατ’ αυτής αποδοκιμασίαν. Η περίοδος αύτη του βίου της Ελλάδος, είδεν επαισχύντους πράξεις αίτινες εκπλήττουν δια το μέγεθος της ατιμίας των. Είδε προδοσίας απροκαλύπτως τελουμένας υπό το φως της ημέρας. Είδε την Ελλάδα αποσχίζομένην δια της βίας ως πατριωτικήν δήθεν ανάγκην επιβαλλομένην χάριν της απελευθερώσεως της Ανατολικής Μακεδονίας. Είδεν αξιωματικούς του Ναυτικού απερχομένους μετά των πλοίων των και ανωτέρους βαθμοφόρους του κατά ξηράν στρατού, εγκαταλείποντας τας θέσεις των και συμμαχούντας μετά των ξένων κατά της ίδιας αυτών πατρίδος...”* Ο γράφων, μέσω της επαναληπτικής δομής του λόγου, δηλώνει την έντονη συναισθηματική του φόρτιση για το γεγονός. Το σχήμα της επαναφοράς του ίδιου ρήματος στην αρχή κάθε περιόδου προσελκύει την προσοχή του αναγνώστη. Το υποκείμενο, είναι επίσης σταθερό, η πατρίδα, με την οποία η ταύτιση είναι καθολική. Αυτόματα, τα κατηγορούμενα τοποθετούνται στη συνείδηση του δέκτη στο ίδιο συναισθηματικό πεδίο με το κατηγορούμενο της πρώτης πρότασης, τις άτιμες πράξεις εναντίον της πατρίδας. *“...Αλλ’ η λιποταξία των πρεσβευτών εν Γαλλία και Αγγλία και το ποταπόν αίσθημα υπέρ την υπηγόρευσεν, αποτελεί ανανδρίαν της οποίας η ιστορία δεν αναγράφει ανάλογον. Η Ελλάς όμως οφείλει ευγνωμοσύνην ότι έστω και δια τοιαύτης δοκιμασίας απηλλάγη της παρουσίας ανθρώπων οίτινες την επρόδιδον και απετέλουν αίσχος δι’ αυτήν. Εις άεργος και τυχαίος άνθρωπος εν Παρισίοις, αναδειχθείς δια των χρημάτων της προικός του και εις έκφυλος εν Λονδίνω φέρων αναζίως το όνομά του και αποζών δια της ίδιας μεθόδου, εγένοντο ένδοξοι πρωταγωνισταί του πραξικοπήματος τούτου εις το οποίον πάντες σχεδόν όσοι τους ηκολούθησαν κατά περίεργον σύμπτωσιν ήσκησαν την αυτήν τέχνην όπως καταστούν ανεξάρτητοι της θέσεως την οποίαν κατείχον. [...] Το πρώτο πράγμα όπερ διεκήρυξεν ο διπλωματικός πράκτωρ της κυβερνήσεως της Θεσσαλονίκης μεταβάς εις Παρισίους ήτο ότι η Ελλάς, συμπράττουσα μετά της Γερμανίας, θα επιτεθή*

κατά του Συμμαχικού στρατού! Ο άνθρωπος αυτός είναι Έλληνα, εγεννήθη εν Ελλάδι, φέρει Ελληνικόν όνομα και υπήρξεν Έλληνα υπουργός. Και εν τούτοις δεν εθεώρησε καθήκον να μη εκφέρη τοιαύτην συκοφαντίαν κατά της Ελλάδος. Τι είναι άρα γε το καθεστώς κατά του οποίου μάχεται; Είναι ο Βασιλεύς μόνον; Είναι η κυβέρνησις μόνον; Είναι εις κύκλος μόνον περί την αυλήν; Την πολιτικήν της ουδετερότητος ακολουθεί ολόκληρος η Ελλάς. Τοιαύτη δε συκοφαντία δεν αποτελεί επίθεσιν εναντίον ενός προσώπου μόνον ή κατά μίας αρχής. Αποτελεί επιβουλήν εναντίον της Ελλάδος. Λέγουν ότι ο Βενιζέλος έχει την μαγικήν δύναμιν ως η Κίρκη να μεταβάλη τους ανθρώπους εις κτήνη. Αλλά πώς να μην ευγνωμονή προς αυτόν εκείνος όστις αποτυχών δις εις τας εξετάσεις του δια την θέσιν του παρέδρου δικαστού, εγένετο επί Βενιζέλου υπουργός;”. Η αποσκίρτησις ισοδυναμεί με προδοσία και επιτρέπει την επίθεσιν επί του προσωπικού. Ο αρθρογράφος επιχειρεί να αχρηστεύσει όχι μόνο πολιτικά, αλλά και κοινωνικά τους πρέσβεις συνδέοντάς τους με απεχθείς συμπεριφορές. Ο διπλωματικός πράκτορας στο Παρίσι είχε, πολύ πριν την προσχώρησή του στο κίνημα, επιδείξει προδοτική συμπεριφορά και υπονόμει με τις δηλώσεις και τις πράξεις του το συμφέρον της πατρίδας. Πρόκειται, εξάλλου, για έναν τυχάρπαστο, άεργο, που απέκτησε πλούτο και αξιώματα μέσω του γάμου του και ζει σε βάρος των άλλων, χωρίς να είναι ο ίδιος σε θέση να καλύψει ούτε τις βασικές βιοποριστικές του ανάγκες. Ανίκανος, ύπουλος και πονηρός, αν και δεν κατάφερε να τοποθετηθεί με την αξία του ούτε στη βάση της δημοσιούπαλληλικής ιεραρχίας, κατάφερε να ανέλθει μέχρι τα ανώτατα αξιώματα με ποταπό τρόπο, όπως υπαινίσσεται ο αρθρογράφος. Ανάλογα χαρακτηριστικά αποδίδονται και στον πρέσβη του Λονδίνου. Το σχήμα της επανάληψης επανέρχεται εδώ στην πιο ισχυρή του μορφή. Η επαναλαμβανόμενη λέξις (η Ελλάς και τα παράγωγά της) αποτελεί ιεροποιημένη, αμετακίνητη αξία και μετατρέπει την συνείδηση του αναγνώστη σε εκτελεστικό όργανο της δολοφονίας χαρακτήρων. Την ίδια τακτική της ηθικής αποδόμησις των αξιωματούχων που τάχθηκαν στο πλευρό του Βενιζέλου, χρησιμοποιεί και η ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ, στις 4 Ιανουαρίου, μέσω της σάτιρας: “...Και, όταν τους είπαν ότι ξεύρετε η Αντάντ ανεγνώρισε τον Προδότην της Θεσσαλονίκης ως ένα είδος κυβερνήσεως, η οποία μπορεί να στείλη και αντιπροσώπους. Δεν παρακαλείτε να σας διορίση; Και έσκυψαν οι ελεεινοί προ του Προδότου την σπονδυλικήν των και ερώτησαν. - Μπορούμε να φέρουμε τρικαντώ εν ονόματί σας; Και ο προδότης απήντησε. - Όχι ένα, αλλά δύο. Και εφόρεσαν οι άθλιοι του Εθνικού Μπάνιου τον σταχτήν στιγματισμένον σκούφον και με αυτόν κοκορεύονται δι ολίγον καιρόν με τον άθλιον εαυτόν τους!”

Η στήριξις του λαού της πρωτεύουσας στον Κωνσταντίνο είναι αδιαμφισβήτητη. Ένα μεγάλο μέρος των βενιζελικών, εξάλλου, υπό τον φόβο αντιποίνων, είχε επιλέξει να αποχωρήσει από το κέντρο ή δεν εκδήλωνε ανοιχτά την πολιτική του τοποθέτησι. Στις επαρχίες όμως, η κατάστασι ήταν πιο

περίπλοκη. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η προσπάθεια των βενιζελικών να επεκτείνουν την κυριαρχία τους στα Κύθηρα. Στις 29 Δεκεμβρίου 1916, μετά την κατάληψη των Ιονίων νήσων, ένα αγγλικό τορπιλαλιευτικό μετέφερε από την Κρήτη έναν λόχο τακτικού στρατού, ένα τμήμα της Κρητικής χωροφυλακής και πολιτικό προσωπικό, υπό την αρχηγία του αντιπροσώπου της Προσωρινής Κυβέρνησης, πολιτευτή Περικλή Καραπάνου. Οι αρχές καταλήφθηκαν αναίμακτα καθώς οι κάτοικοι του νησιού δεν προέβαλαν αντίσταση. Ανακοινώθηκε η προσάρτηση των Κυθίων στο Κράτος της Θεσσαλονίκης και οργανώθηκε νέα διοίκηση. Η κυβέρνηση της Αθήνας απηύθυνε διάβημα διαμαρτυρίας στην Αντάντ, η οποία είχε ρητά δεσμευτεί, μέσω της διακοίνωσης της 14ης Δεκεμβρίου, πως δεν θα επιτρέψει την επέκταση του κράτους της Θεσσαλονίκης. Η Αντάντ, στις 7 Ιανουαρίου 1917, αποδεχόμενη το βάσιμο της διαμαρτυρίας, διέταξε την επαναφορά του νησιού στην προτεραία κατάσταση και την αποχώρηση των βενιζελικών αρχών⁹⁵. μια απόφαση που δεν υπολόγιζε τη δυναμική αντίδραση των φιλελεύθερων κατοίκων του νησιού, που ξεσηκώθηκαν, στις 24 Μαρτίου, και κήρυξαν τα Κύθηρα Αυτόνομη Πολιτεία! Οργανώθηκε πολιτοφυλακή και ορίστηκε ως διοικητής ο φιλελεύθερος τοπικός πολιτευτής Π. Τσιτσιλίας. Τα Κύθηρα παρέμειναν Αυτόνομη Πολιτεία μέχρι την επανένωση του κράτους.⁹⁶

Η ΣΚΡΙΠ αποδίδει την απουσία ειδήσεων σχετικών με το ζήτημα στην πολιτική τοποθέτηση του τοπικού τηλεγραφετή, ενός βενιζελικού εξτρεμιστή, ο οποίος εκμεταλλεύεται το λειτούργημα του και επιβάλλει “σιγή ασυρμάτου”, διακόπτοντας τη ροή των πληροφοριών από και προς το νησί. *“Αι περί της καταλήψεως των Κυθίων πληροφορία εξακολουθούν να είνε σκοτειναί. Αγνωείται αν οι κάτοικοι προσεχώρησαν ή ανθίστανται. Εις το τηλεγραφείον Κυθίων φαίνεται, ότι ο τηλεγραφετής είνε Βενιζελικός και απαγορεύει την διαβίβασιν τηλεγραφημάτων εκείθεν.”*. (ΣΚΡΙΠ 3/1/1917)

Η θετική ανταπόκριση των Συμμάχων στο αίτημα της Αθήνας για αποκατάσταση των νόμιμων αρχών στο νησί, αποτελεί για τον φιλοβασιλικό τύπο, δικαίως, επιβεβαίωση της ορθότητας των κυβερνητικών επιλογών και καταδεικνύει περίτρανα πως πλησιάζει το πολιτικό τέλος του Βενιζέλου.

“Η υπόσχεσις ήτις εδόθη εις αυτήν δια της τελευταίας συμφωνίας και η απάντησις των Δυνάμεων επί του ζητήματος των Κυθίων, ήτις την επικύρωσεν, αποδεικνύουν καθαρά ότι η ιστορία του Βενιζέλου ετελείωσεν. Από της στιγμής δε ταύτης ουδείς υπάρχει εν Ελλάδι ο διατεθειμένος ν’ αρνηθή τας υπηρεσίας του. Αλλά το είχομεν γράψει εξ αρχής των γεγονότων τούτων. Οτι αι Δυνάμεις θα ευρεθούν εις

95 Οι Πρέσβεις της Αγγλίας Έλλιοτ και της Γαλλίας Γκυλμέν παρέδωσαν στον Έλληνα Πρωθυπουργό, τηλεγράφημα των κυβερνήσεών τους, μέσω του οποίου ανακοινωνόταν στην κυβέρνηση της Αθήνας πως η Αντάντ αποδεχόταν τη διαμαρτυρία της και της επέτρεπε να εγκαταστήσει ξανά διοίκηση στα Κύθηρα. Εφημερίδα ΣΚΡΙΠ 8/1/1918

96 Γερακάρης Ν., Σελίδες εκ της συγχρόνου ιστορίας. Πρόσωπα και Πράγματα, Τόμος Α, εκδ. Ελληνική Πρωτοπορία, Αθήνα 2021, σ. 389

την ανάγκη να εκλέξουν μεταξύ της Ελλάδος και του Βενιζέλου. Διότι είναι αδύνατον να τους εύρουν πλέον ομού και επί του αυτού δρόμου.”. (ΕΜΠΡΟΣ 12/1/1917)

Η πραγματικότητα όμως ήταν πολύ διαφορετική. Οι πιέσεις για παράδοση του οπλισμού συνεχίζονταν εντεινόμενες, ενώ, ταυτόχρονα, η κυβέρνηση της Αθήνας ακολουθούσε παρελκυστική τακτική, προσβλέποντας σε γερμανική αντεπίθεση στο μακεδονικό μέτωπο. Την ίδια στιγμή που διαβεβαίωνε την Αντάντ για την υπακοή και τη νομιμοφροσύνη της, ενίσχυε τις αντάρτικες ομάδες που είχαν οργανωθεί με τη βοήθεια των Γερμανών και δρούσαν στη Θεσσαλία ενάντια στα γαλλικά στρατεύματα⁹⁷, επιβεβαιώνοντας όσους υποστήριζαν πως οποιαδήποτε συνεννόηση μεταξύ της Αντάντ και του Κωνσταντίνου ήταν αδύνατη. Φυσικά, η κυβέρνηση της Αθήνας, μέσω του Τύπου, όχι μόνο αρνήθηκε την ύπαρξη των αντάρτικων ομάδων, αλλά αποδίδει τη διασπορά ψευδών σχετικών ειδήσεων σε δόλιο σχέδιο των βενιζελικών, που επιδιώκουν, με αυτόν τον τρόπο, να προκαλέσουν οριστική και ολοκληρωτική ρήξη ανάμεσα στο νόμιμο κράτος και τους Συμμάχους. “*Εις εν των τελευταίων φύλλον (24 Μαρτίου) της εν Θεσσαλονίκη εκδιδομένης εφημερίδος “Νέα Αλήθεια” δημοσιεύεται τηλεγράφημα εξ Αθηνών -προφανώς όμως χαλκευθέν εν Θεσσαλονίκη- κατά το οποίον αι περίφημοι συμμορίαί της ουδετέρας ζώνης, περί ων τοσάκις ωμίλησαν τα ανακοινωθέντα του στρατηγού Σαράιγ, οργανώθησαν εν μέσαις Αθήναις και δη εις τα γραφεία της “Πολιτικής Επιθεωρήσεως”. Ως οργανωτάς δε των συμμοριών αναφέρει το κακόβουλον δημοσίευμα, τον Μητροπολίτην Κορυτσάς, τους βουλευτάς κ.κ. Γ. Μπούσιον , Ι. Δραγούμην και Σ. Λιούμπην και τους αξιωματικούς του Επιτελείου κ.κ. Εξαδάκτυλον και Λιώτην. Τας αναζίας πάσης διαφεύσεως συκοφαντίας ταύτας αναφέρομεν μόνον και μόνον ως ενδεικτικάς των ελεινών μεθόδων τας οποίας μετέρχονται οι εν Θεσσαλονίκη κατά του υπό το νόμιμον καθεστώς Κράτους...”* (ΕΣΠΕΡΙΝΟΝ ΝΕΟΝ ΑΣΤΥ 30/3/1917)

Ο αποκλεισμός των παραλίων οδήγησε τον Αθηναϊκό πληθυσμό στα όρια της φυσικής και ψυχικής του αντοχής. Το πιο ευάλωτο μέρος του πληθυσμού πλήττεται θανάσιμα από τις ελλείψεις σε βασικά είδη διατροφής και φαρμάκων αλλά κυρίως από την χαμηλή ποιότητα του βασικότερου διατροφικού αγαθού, του ψωμιού. Σαν να μην ήταν αυτό αρκετό, φοβερές ασθένειες, όπως η Πανώλη, κάνουν την εμφάνισή τους, δοκιμάζοντας ακόμη περισσότερο τις αντοχές των ήδη εξαντλημένων κατοίκων. Όπως είναι φυσικό, η κατάσταση συνοδεύτηκε από σοβαρούς κοινωνικούς κλυδωνισμούς, καθώς μεγάλες εργατικές απεργίες ξέσπασαν στις πόλεις της Παλαιάς Ελλάδας, των οποίων υποκινητής θεωρήθηκε ο Βενιζέλος. Μία από αυτές ήταν η μεγάλη απεργία των Ηλεκτροτεχνητών, που ξεκίνησε στις 4 Μαρτίου και κράτησε, με μικρά διαστήματα παύσης, για περίπου δύο μήνες,

97 Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, εκδ. «Εκδοτική Αθηνών», τόμ. ΙΕ΄, Αθήνα 1977, σ.43

πλήττοντας σοβαρά αρκετούς παραγωγικούς τομείς της ήδη εξαντλημένης οικονομίας και δυσχεραίνοντας σημαντικά την εκτύπωση των εφημερίδων, που έπρεπε να γίνεται χειροκίνητα, με μεγάλο κόπο και σημαντικές απώλειες.⁹⁸ “...Και αν δεν υπήρχαν άλλαι ενδείξεις παρέχουσαι την υπόνοιαν ότι οι ηλεκτροτεχνίται έπεσαν θύματα βενιζελικών πρακτόρων, η διατυπωθείσα παρ’ αυτών αξιώσις όπως προτού αναλάβωσιν εργασίαν, απομακρυνθώσιν αφ’ ενός αι στρατιωτικά φρουραί των εργοστασίων και δοθή εις αυτούς αφ’ ετέρου έγγραφος η επί των αιτημάτων των υπόσχεσις της Κυβερνήσεως, θα ήρκει να εμπνεύση παρομοίας υποψίας. Διότι τοιαύται αξιώσεις, μη έχουσαι άλλον πρακτικόν σκοπόν παρά την ταπείνωσιν του εννόμου Κράτους απέναντι μιας ομάδος παρανομούντων πολιτών, μόνον από αναρχικών εγκεφάλων δύνανται να εκπηγάζωσιν. Είναι εντολαί και κελεύσματα του Βενιζελικού κορανίου, του οποίου οι πιστοί είναι διαποτισμένοι μέχρις οστέων πλέον από τη θεμελιώδη αρχήν ότι εκδούλευσις προς την πατρίδα και εξυπηρέτησις των δικαίων του πολίτου είναι η εκ του εμφανούς ή εκ του αποκρύφου, δια της ισχύος ή του δόλου, κατασπίλωσις και υπονόμεισις της αξιοπρεπείας του Κράτους.” (ΕΣΠΕΡΙΝΟΝ ΝΕΟΝ ΑΣΤΥ 14/3/1917) Το κλίμα ανασφάλειας και φόβου που επικρατεί στους κόλπους της αθηναϊκής κοινωνίας εντείνουν την καχυποψία ακόμη και απέναντι στα μέλη της Κυβέρνησης που κατηγορούνται ανοιχτά για προδοσία και απειλούνται έμμεσα με λυντσάρισμα: “...Το Σκριπ κατήγγειλε τον Υπουργόν της Συγκοινωνίας ως υπεύθυνον δια την γνωστήν αναρχικήν απεργίαν η οποία ανέστειλε πάσαν κίνησιν εις τας δύο πόλεις, διέκοψε τον φωτισμόν, παρέλυσε την έκδοσιν των εφημερίδων και παρεκώλυσε την άλεσιν του διά τον λαόν προωρισμένου σίτου. [...] Γνωστοί δεν είνε οι λόγοι, διά τους οποίους ο κ. Αργυρόπουλος είνε ακόμη υπουργός της Συγκοινωνίας δια να υποθάλη δια της ενόχου αδρανείας του νέον τι αναρχικόν κίνημα, το οποίον θα διασειση και πάλιν την τόσον ευπαθή δημοσίαν τάξιν. Γνωστοί δεν είνε οι λόγοι διά τους οποίους οι κ.κ. υπουργοί δεν φοβούνται μήπως εφαρμοσθή ο νόμος του Λύντς κατά του πεπωρωμένου συναδέλφου των. (ΣΚΡΙΠ 2/3/1917)

Ο φιλοβασιλικός Τύπος καταβάλλει έντονες προσπάθειες να διατηρήσει τα αντιβενιζελικά αισθήματα του λαού, μεταδίδοντας ειδήσεις για θηριωδίες των βενιζελικών στις επαρχίες, για ξεσηκωμό των τοπικών πληθυσμών του κράτους της Θεσσαλονίκης ενάντια στις αρχές, για ηρωικές ατομικές και συλλογικές εκδηλώσεις λατρείας στο πρόσωπο του Κωνσταντίνου. “...Κατ’ ασφαλείς πληροφορίας εκ Κρήτης, η κατάστασις καθ’ όλην την νήσον εξακολουθεί η αυτή, των επαναστατών τρομοκρατούντων τους χωρικούς πληθυσμούς και βιαιοπραγούντων εις βάρος αυτών. Αι φυλακαί της νήσου επληρώθησαν ήδη από γυναίκας, γέροντας και εφήβους, οίτινες εσύρθησαν εκεί μόνον επί τω

98 Τις δυσκολίες που έφερε η απεργία των ηλεκτροτεχνιτών στην έκδοση του Τύπου περιγράφει η εφημερίδα ΣΚΡΙΠ στο φύλλο της 7ης Μαρτίου.

λόγω ότι συγγενείς ή γνωστοί των κατέφυγον εις τα όρη, μη δεχθέντες να στρατολογηθούν...” (ΕΣΠΕΡΙΝΟΝ ΝΕΟΝ ΑΣΤΥ 16/4/1917) Ο αρθρογράφος χρησιμοποιεί μια μόνο δευτερεύουσα πρόταση για να αναφερθεί στην άρνηση των Κρητών να ενταχθούν στο στρατό της Προσωρινής Κυβέρνησης, καθιστώντας, με αυτόν τον τρόπο την πληροφορία αδιαμφισβήτητο δεδομένο για τον αναγνώστη. Το κέντρο βάρους της είδησης μετατίθεται στα φρικαλέα αποτελέσματα που έχει αυτή η άρνηση για τον άμαχο πληθυσμό του νησιού. Η δύναμη των επαναστατών έρχεται σε απόλυτη αντίθεση με τα χαρακτηριστικά των θυμάτων τους, των χωρικών, που είναι φύσει, σύμφωνα με τη διαχρονική στερεοτυπική αντίληψη, αγνοί και άδολοι. Οι επιτιθέμενοι είναι στυγνοί εγκληματίες που δεν ορρωδούν προ ουδενός, βιαιοπραγούν, τρομοκρατούν και φυλακίζουν, όχι άνδρες ικανούς να αντέξουν και να αντισταθούν, αλλά το πιο αδύναμο κομμάτι της κοινωνίας, γέρους, γυναίκες και παιδιά, που έχουν την ατυχία να συνδέονται, με οποιονδήποτε τρόπο, με κάποιον φιλοβασιλικό. Υπερβαίνουν τα όρια της βαρβαρότητας στρεφόμενοι ενάντια στα ιερά και τα όσια της φυλής: *“ΟΙ ΣΤΑΣΙΑΣΤΑΙ ΑΡΠΑΖΟΥΝ ΠΑΡΘΕΝΟΥΣ Ηγγέλθη εξ Αικατερίνης εις τον ενταύθα διαμένοντα κ. Παρασκευάν φαρμακοποιόν ότι την παρελθούσαν νύκτα στασιασταί μετέβησαν εις την οικίαν του και απήγαγον την νεωτέραν αδελφήν του. Ο κ. Παρασκευάς διαμένει προ καιρού ενταύθα διότι εξεδιώχθη εκ της Αικατερίνης δια τα φιλοβασιλικά του αισθήματα. Άπασα η περιουσία του διηρπάγη και κατεστράφη υπό των στρατιωτών του στρατού της αμύνης.”* (Εσπερινόν Νέον Άστυ 22/4) Η παρθενία, αψευδής μαρτυρία αγνότητας και ηθικής ακεραιότητας αποτελούσε τιμή για την οικογένεια και την κοινωνία. Σύμφωνα με τα κρατούντα έθιμα, συνιστούσε υποχρέωση της χριστιανής γυναίκας και της οικογένειάς της η οποία κατέβαλλε κάθε φροντίδα και ιδιαίτερη επιμέλεια για τη διατήρηση της κόρης αμόλυντης.⁹⁹ Η “ατίμωση” δεν περιοριζόταν στην κόρη αλλά υποβίβαζε κοινωνικά ολόκληρη την οικογένεια και σημάδευε την κοινωνία, της οποίας κάθε πολιτισμένο μέλος ήταν επιφορτισμένο με τον σεβασμό και τη προστασία των ηθών και των αξιών της. Οι επαναστάτες, λοιπόν, αποτελούν απειλή όχι μόνο για τους αντιπάλους τους αλλά για την κοινωνία εν συνόλω. Η εγκληματική τους δράση στρέφεται ενάντια σε στοιχεία αδιαμφισβήτητης ιερότητας για μια πολιτισμένη κοινωνία, όπως η προστασία των γηραιότερων: *“Έγκυραι πληροφορία εξ Ικαρίας μεταδίδουσι φρικιαστικάς λεπτομερείας των υπό των επαναστατών διαπραττομένων ωμοτήτων εξ αφορμής της κηρύξεως αναγκαστικής στρατολογίας και της αρνήσεως των κατοίκων να υπακούσουν. Ούτω ο ιερέυς του χωρίου Ράχες υπεβλήθη εις το εξής ανήκουστον μαρτύριον, διότι ηρνήθη να καταδώση τον καταζητούμενον υιόν του. Οι επαναστάται του έδεσαν τας τρίχας της κεφαλής του με τας της συζύγου του, ομοίως δε τας χείρας, και*

99 Εξάλλου, η παρθενία συνδέθηκε άρρηκτα στη συλλογική συνείδηση με την επιβίωση του γένους, καθώς μέσω αυτής διασφαλιζόταν η γνησιότητα των απογόνων.

ακολούθως τους εκρέμασαν εκ της στέγης ενός δωματίου της οικίας των, ανάψαντες κάτωθεν αυτών περιπτώματα βωών, ίνα δια του καπνού αποπνιγμού τους εξαναγκάσουν να αποκαλύψουν το καταφύγιον του υιού τους. [...] Σπαρακτικόν είναι επίσης το μαρτύριον και ο φρικώδης θάνατος του 90ετούς Οθωμανού Σουλεϊμάν, μεταφερθέντος εκεί εκ Θεσσαλονίκης. Αφού οι επαναστάτες χωροφύλακες του έκοψαν την ρίνα και τα χείλη και του αφήρεσαν 300 δραχμάς, άς έφερε μετ' αυτού, τον έθαψαν ζώντα. Το μόνον σφάλμα του ατυχούς Σουλεϊμάν ήτο ότι είχεν εκφρασθή υπέρ του Βασιλέως.” (ΕΜΠΡΟΣ 31/3/1917) Ο σεβασμός στους ηλικιωμένους ήταν αυτονόητος στο πέραςμα των αιώνων, στοιχειώδης για κάθε πολιτισμένη κοινωνία, καθορισμένος ακόμα από τον Μωσαϊκό Νόμο (Λευιτικό 19:32) ως απόδειξη του ευλαβικού φόβου προς το Θεό. Οι επαναστάτες υποβάλλουν σε βασανιστήρια, με σκοπό την εξαγωγή πληροφοριών, όχι έναν οποιονδήποτε πολίτη, αλλά έναν ιερέα, τον εκπρόσωπο του Θεού στη γη, και τη γυναίκα του, καταπατώντας την ιερότητα της γονεϊκής, εξ ορισμού θυσιαστικής, αγάπης. Η βαρβαρότητα με την οποία αντιμετωπίζεται ο, εξίσου ιερός λόγω της ηλικίας, 90χρονος, αποκαλύπτει πέρα από κάθε αμφιβολία πως ο Βενιζέλος έχει εξαπολύσει ενάντια στον ελληνικό λαό στυγνούς εγκληματίες με σοβαρές συναισθηματικές διαταραχές. Με αυτόν τον τρόπο ο φιλοβασιλικός Τύπος προσπάθησε να εμφυσήσει στον αθηναϊκό λαό έναν φόβο μεγαλύτερο από αυτόν της πείνας, το φόβο της επιστροφής των βενιζελικών και της εκδικητικής μανίας που σίγουρα θα ξεσπούσε πάνω στους αθώους πολίτες των περιοχών που παρέμειναν πιστές στον βασιλιά. Η αντικατάσταση του ποινικού δικαίου και κάθε ηθικού κώδικα από τα βασανιστήρια, εγγυάται πως αν ο Βενιζέλος επικρατήσει, θα εκφυλίσει τον αξιακό πυρήνα της κοινωνίας, θα αχρηστεύσει κάθε αξία, και θα εγκαθιδρύσει τη συστηματική, εκδικητική σφαγή.

Παράλληλα, ο αποκλεισμός και τα φοβερά αποτελέσματά του αποδίδονται σταθερά στις πιέσεις που ο Βενιζέλος ασκεί στους Συμμάχους. Ενώ υπάρχουν πληροφορίες πως η γαλλική κυβέρνηση Ριμπώ εισηγήθηκε άρση του αποκλεισμού: “...δια δεύτερην ήδη φοράν, διότι είνε γνωστόν ότι και άλλη προηγουμένη σκέψις περί άρσεως του αποκλεισμού εματαιώθη δι' επεμβάσεως του Βενιζέλου, παρενεβλήθη η σατανική ραδιουργία και ο αποχαυνωμένος αντιπατριωτισμός του προδότου της Θεσσαλονίκης. Ούτος πληροφορηθείς δια των πρακτόρων του την Γαλλικήν πρότασιν, έσπευσε ν' απευθύνη τηλεγράφημα προς τον Λούδ Τζώρτζ εν τω οποίω διαμαρτυρόμενος εντονότατα δια την άρσιν του αποκλεισμού διετύπου πλην των άλλων την απειλήν ότι ‘εάν επραγματοποιείτο, αυτός μετά των φίλων του θα εγκτέλειπον τον αγώνα και θα απήρχοντο εις Αμερικήν’...”.

Οι εσωτερικές και εξωτερικές πιέσεις τοποθέτησαν τον Κωνσταντίνο μεταξύ σφύρας και άκμονος, καθιστώντας κάθε προσπάθεια ελιγμού του σπασμοδική και εκ προοιμίου ατελέσφορη. Οι

μεγάλες διεθνείς μεταβολές που συντελέστηκαν κατά τους πρώτους μήνες του 1917, η πτώση του τσάρου Νικολάου στη Ρωσία, η είσοδος της Αμερικής στον πόλεμο και η κυβερνητική αλλαγή στη Γαλλία, είχαν αφαιρέσει όποιο έρεισμα του είχε απομείνει. Στις 16 Μαρτίου, οι Σύμμαχοι, σε ειδική διάσκεψη στο Λονδίνο, επεξεργάστηκαν σχέδιο του στρατάρχη Φορς που προέβλεπε την έκπτωση του Κωνσταντίνου και την ενοποίηση του ελληνικού κράτους. Η ιδέα της εκθρόνισης είχε τεθεί στο συμμαχικό τραπέζι από τον Δεκέμβριο του 1916, από τον Μπριάν, δεν τελεσφόρησε όμως λόγω των σθεναρών αγγλικών, ρωσικών και ιταλικών αντιδράσεων. Τις ανησυχίες, πως η έκπτωση του Κωνσταντίνου μπορούσε να οδηγήσει σε αλλαγή του ελληνικού πολιτεύματος και κρίση του βασιλικού θεσμού εν γένει, δεν μπόρεσαν να κατασιγάσουν ούτε οι γαλλικές εγγυήσεις για προστασία και επιβίωση του βασιλικού θεσμού¹⁰⁰ ούτε ο ίδιος ο Βενιζέλος, ο οποίος διαβεβαίωνε τους Συμμάχους, στην αίτηση αναγνώρισης της Προσωρινής Κυβέρνησης της Θεσσαλονίκης, από τις 7 Δεκεμβρίου 1916, πως: *“...από της στιγμής αυτής, ο Βασιλεύς Κωνσταντίνος είναι έκπτωτος του θρόνου του. Δεν αμφιβάλλομεν ότι ο λαός, πανδήμως συνερχόμενος, θα επιδοκιμάση την έκπτωσιν ταύτην, ήτις αφορά προσωπικώς τον τύραννον Βασιλέα και όχι την δυναστείαν.”*¹⁰¹

Τον Απρίλιο, όμως, κάθε ενδοιασμός των Συμμάχων είχε πλέον σβήσει, υπό την πίεση των καταγιστικών εξελίξεων στο πολεμικό μέτωπο. Ο πόλεμος των υποβρυχίων, αν και είχε προκαλέσει σημαντικές απώλειες στο ναυτικό των Συμμάχων, προοιωνιζόταν, τελικά, την ήττα της Γερμανίας, που έδειχνε να καταρρέει υπό το βάρος της εισόδου της Αμερικής στον πόλεμο και της συνεπακόλουθης αύξησης της ανταντικής δύναμης. Στο Μακεδονικό μέτωπο, η στρατιά του Σαράιγ είχε ενισχυθεί με τους 40.000 στρατιώτες και 1.500 αξιωματικούς της μεραρχίας Σερρών.¹⁰² Στην Αθήνα, οι εφημερίδες με πηχιαίους τίτλους, αντιστρέφουν την πραγματικότητα και προσπαθούν να συντηρήσουν την ελπίδα για τελική επικράτηση των Γερμανών που θα δικαίωνε τις βασιλικές επιλογές. *“ΙΔΙΑΙΤΕΡΑ ΤΗΛΕΓΡΑΦΗΜΑΤΑ ΑΠ ΕΥΘΕΙΑΣ ΕΚ ΒΕΡΟΛΙΝΟΥ ΚΑΙ ΡΩΜΗΣ – ΑΙ ΤΡΟΜΕΡΑΙ ΕΠΙΘΕΣΕΙΣ ΤΩΝ ΓΕΡΜΑΝΩΝ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΓΑΛΛΩΝ – ΑΛΩΣΙΣ ΘΕΣΣΕΩΝ, ΠΥΡΟΒΟΛΩΝ ΚΑΙ ΑΙΧΜΑΛΩΣΙΑΙ”* (ΣΚΡΙΠΙ 22/3/1917) Τα αποτελέσματα της συμμαχικής αντεπίθεσης, των οποίων ο απόηχος έφτασε στο

100 Πετρίδης Π. Β., Ξενική Εξάρτηση και Εθνική Πολιτική 1910-1918, εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1991, σ.356

101 Είναι γεγονός πως ο Βενιζέλος, από την πρώτη του εμφάνιση στην ελληνική πολιτική σκηνή, από την πρώτη του ομιλία στο λαό της Αθήνας, στάθηκε ιδιαίτερα προσεκτικός στις διατυπώσεις του σχετικά με τον βασιλικό θεσμό, απογοητεύοντας, μάλιστα, μια σημαντική μερίδα των οπαδών του που ήλπιζαν σε πολιτειακή μεταβολή. Ενδεικτική είναι η τηλεγραφική διαταγή του προς τους αξιωματικούς και τους οπλίτες στην Κρήτη και τη Μυτιλήνη, μετά τα Νοεμβριανά, να ξαναράψουν τα βασιλικά στέμματα που είχαν ξηλώσει από τα πηλήκιά τους γιατί δεν είχε καταλυθεί η δυναστεία ούτε καταργηθεί ο θεσμός της βασιλείας. Πετρίδης Π., ό.π., σ.357 Εντούτοις έστειλε τον Διομήδη στο Παρίσι και το Λονδίνο να διερευνήσει το καθεστωτικό ζήτημα, σχετικά με αλλαγή της δυναστείας των Γλύξμπουργκ που βρισκόταν κάτω από την γερμανική επιρροή και εκλογή νέου βασιλιά από τον αγγλικό βασιλικό οίκο. Πετσάλης-Διομήδης Ν., σ.49

102 Η πρώτη ηρωική μάχη της μεραρχίας Σερρών δόθηκε στο Ραβινέ στις 22 Απριλίου.

αθηναϊκό κοινό από τις φιλοβενιζελικές εφημερίδες, υποβαθμίζονται, καθώς οι δημοσιογράφοι επιλέγουν να μετατοπίσουν το κέντρο βάρους της είδησης, από τις νίκες στο μέτωπο στις ανθρώπινες απώλειες που, αναμφισβήτητα ήταν πολύ μεγάλες. *“...Τα πρώτα αποτελέσματα της επιθέσεως ταύτης υπήρξαν μηδαμινά απέναντι των κολοσσιαίων εις άνδρας και υλικόν απωλειών των Συμμάχων...”*. (ΣΚΡΙΠ 29/4/1917) Οι μεταδιδόμενες ειδήσεις για νίκες του συμμαχικού στρατού διαφεύδονται εκ προοιμίου, καθώς οι αναγνώστες καλούνται να κρατήσουν επιφυλακτική στάση απέναντί τους. *“...Διαβάζετε καθημερινώς νίκας και τρόπαια του στρατού των στασιαστών; Ακούετε ηρωισμούς αυτού και ανδραγαθίας; Κάποιαν μεγάλην καταστροφήν έχει υποστή. Αναμείνάτε την. Κάποιαν συγκάλυψιν ήττης και δολοφονίας αυτού του στρατού από τους στασιαστές αρχηγούς του ζητούν να επιτύχουν. Θα την μάθωμεν μετά ημέρας...”*. (ΣΚΡΙΠ 29/4/1917) Η χρήση της τεχνικής που χρησιμοποιείτο στους ονειροκρίτες της λαϊκής παράδοσης, με τους οποίους ο κάθε αναγνώστης ήταν οπωσδήποτε εξοικειωμένος, καθιστά το μήνυμα άμεσο και πειστικό. Η ερωτηματική πρόταση, που στους ονειροκρίτες αντιστοιχεί στο όνειρο, αποδίδει τις ειδήσεις για τις νικηφόρες εξορμήσεις του επαναστατικού στρατού. Έτσι, αυτές τοποθετούνται αυτόματα στο υποσυνείδητο του αναγνώστη, στη σφαίρα του μη πραγματικού. Η ερμηνεία – απάντηση αντανακλά τη θλιβερή, κατά τον συντάκτη, πραγματικότητα. Με αυτόν τον τρόπο οι εξελίξεις στρεβλώνονται ως κατασκευασμένες, τροφοδοτείται η δυσπιστία και αποκλείονται συγκεκριμένες ενημερωτικές προσπάθειες που προέρχονται από τον πολιτικά αντίπαλο Τύπο. *“...Μια εφημερίς των προδοτών πλην των διθυράμβων της δια το ... πρώτον Ελληνικόν αίμα το οποίον εχύθη εις την Μακεδονίαν κατά τον αγώνα των προδοτών, παρέθεσε και το κείμενον μιας διαταγής ενός εκ των φοβερών στρατηγών του συρφετού της Θεσσαλονίκης δια της οποίας προ της τελευταίας επιθέσεως, προτρέπει τον συρφετόν του να αγωνισθή γενναίως και να μη λησμονήση ότι είνε Έλλην. Όλα αυτά είναι όμορφα όταν λέγωνται ή όταν γράφονται δια να καταπλήξουν τους αφελεστέρους. Αλλά δια την πραγματικότητα αποτελούν κατάφωρα ψευδολογήματα εξ εκείνων, τα οποία μόνον η ψευδολογική βιομηχανία της τελευταίας περιόδου γνωρίζει να παράγη. Η σύστασις του πρώην Έλληνοσ και νυν προδότου στρατηγού ίνα μη οι σταυραετοί του λησμονήσουν ότι είνε Έλληνες ήτο περιττή διότι το είχαν λησμονήσει όταν προσεχώρουν εις το προδοτικόν κίνημα. Κυρίως όμως δεν πρόκειται περί τούτου. Πρόκειται περί του κατά πόσον οι σταυραετοί υπήκουσαν εις την υπόδειξιν να δειχθούν γενναίοι και νικηταί. Γνωρίζομεν τούτο μόνον διά το οποίον υπάρχουν πληροφορίες αναμφισβήτητοι, πληροφορίες βεβαιωτικά ενός στρατιώτου του περιφήμου στρατού κατορθώσαντος να διασωθή και να φθάση ενταύθα. Είνε λοιπόν αληθές ότι προτού οι σταυραετοί διαταχθούν να μεταβούν εις το μέτωπον, ακριβώς την ημέραν καθ’ ήν εξεδόθη η διαταγή του περιφημοτάτου στρατηγού των*

Ελλήνων σταυραετών, ο αρχιπροδότης ενήργησεν επιθεώρησιν του στρατού του. Κατ' αυτήν ο επικεφαλής παρήγγειλε -Ζητωκραυγάσατε λοιπόν υπέρ του κ. Βενιζέλου. Δύο (αριθ. 2) ήνοιξαν το στόμα των και.. εζήτωκραύγασαν. Απογοητευμένος ο αρχιπροδότης έφυγε. Και εξεδόθη η παραινετική διαταγή και οι σταυραετοί, ρακένδυτοι, δυστυχείς, απρόθμοι, φρικάλέοι, εξεκίνησαν και απεστάλησαν εις το μέτωπον. Αλλ' εκεί αντί να ενθουμηθούν τας ενθουσιώδεις παραινέσεις του αρχηγού των ενθουμήθησαν την δυστυχίαν των και ... έρριψαν την ασπίδα ζητήσαντες ν' αυτομολήσουν. Έως εδώ είνε αρκετή η αφήγησις. Τα λοιπά εννοούνται. Δυνατόν αι προδοτικάί εφημερίδες των Αθηνών να διαμφισβητήσουν, μάλιστα δε να διαψεύσουν με οργήν τα γεγονότα. Αλλά δύνανται να πληροφορηθούν τας λεπτομερείας των εκ Θεσσαλονίκης και να τας κρατήσουν δια τον εαυτόν των εξακολουθώντας να περιγράφουν ενθουσιώδεις πράξεις και ηρωισμούς των σταυραετών ανυπόκτους...". (ΑΣΤΡΑΠΗ 27/4/1917) Οι ειδήσεις που μεταδίδουν οι φιλοβενιζελικές εφημερίδες είναι κατασκευασμένες από ένα καλά οργανωμένο σύστημα ειδικών στην παραγωγή ψευδών ειδήσεων (βιομηχανία), γι αυτό είναι πολύ πειστικές, προσκρούουν, όμως, στις πληροφορίες που μεταφέρουν αδιάψευστοι, λόγω της βιωματικής σχέσης τους με τα γεγονότα, μάρτυρες. Η χρήση της ειρωνείας επιτείνει την αμφισβήτηση. Ο φέρελπις βενιζελικός στρατός, τον οποίον οι ντόπιοι υποστηρικτές του Βενιζέλου στολίζουν με επίθετα που αντιστοιχούν σε μεγαλεπήβολες επιδιώξεις, αποτελείται από εξαθλιωμένους κουρελήδες που μόλις βρεθούν στο πεδίο της μάχης το βάζουν στα πόδια.

Η συμμαχική στρατιά που πολεμούσε τις Κεντρικές Δυνάμεις στο Μακεδονικό μέτωπο αριθμούσε πλέον περί τους 700.000 άνδρες και, παρά τις σημαντικές της επιδόσεις στην αναχαίτιση των εχθρών, που καθιστούσαν βάσιμες τις ελπίδες για ολοκληρωτική εξόντωσή τους, ο επισιτισμός της και ο ανεφοδιασμός της σε πολεμικό υλικό αποτελούσε σημαντικό πρόβλημα για τους Συμμάχους, οι οποίοι, έχοντας απολέσει σημαντικό μέρος από τη δύναμή τους στη θάλασσα, έπρεπε να εξασφαλίσουν δρόμους προσπελάσεως δια της ξηράς, από τη νότια Ελλάδα, δηλαδή και μέσω της σιδηροδρομικής γραμμής Αθήνας – Λάρισας – Θεσσαλονίκης, για να στηρίξουν λαό και στρατό. Βασική προϋπόθεση ήταν να απαλλαγούν από τον γερμανόφιλο Κωνσταντίνο και να ενοποιήσουν τα δύο ελληνικά κράτη εγκαθιδρύοντας φιλική σε αυτούς κυβέρνηση που θα μπορούσε να εγγυηθεί την ασφάλεια στα νώτα της προελαύνουσας στρατιάς. Επιπλέον, έπρεπε να δράσουν γρήγορα, πριν το θερισμό των θεσσαλικών σιτηρών, τα οποία προσπαθούσε να εξασφαλίσει και η μια και η άλλη πλευρά. Υπήρχαν πληροφορίες πως, αν ο Κωνσταντίνος δεν κατόρθωνε να καρπωθεί τη σοδειά, θα την κατέστρεφε για να μην πέσει στα χέρια των Συμμάχων¹⁰³. Για τις φιλοβασιλικές εφημερίδες, όμως, η

103 Βεντήρης Γεώργιος, Η Ελλάς του 1910-1920, τ.2, εκδ. ΠΥΡΣΟΣ, Αθήνα 1931, σ.333

θεσσαλική σοδειά αποτελεί ένα ισχυρό διαπραγματευτικό χαρτί στα χέρια του Κωνσταντίνου. Οι πληροφορίες που παρουσιάζουν τη ελληνική πλευρά σε θέση ισχύος απέναντι στους συμμάχους, διανθίζονται με ιδιαίτερες λεπτομέρειες και αριθμητικά δεδομένα, σχετικά με τη διαθέσιμη ποσότητα και την τιμή πώλησης, ώστε να μην μπορούν να τεθούν υπό αίρεση. *“Το ζήτημα τούτο παραμένει πάντοτε εις το στάδιον των διαπραγματεύσεων, της Κυβερνήσεως αποδεχθείσης κατ’ αρχήν την αίτησιν των πρεσβευτών περί παροχής σίτου εκ Θεσσαλίας δια τας ανάγκας του στρατού της Ανατολής. Η πρώτη βολιδοσκόπησις εκ μέρους των πρεσβευτών περιείχε την πρότασιν αγοράς ενός μέρους της Θεσσαλικής παραγωγής, αντή 2 εκατομμυρίων λιρών, ήτοι 50 εκατομμυρίων φράγκων, επειδή όμως δια του ποσού τούτου θα ηγοράζετο το μεγαλύτερον μέρος του Θεσσαλικού σίτου (δεδομένου ότι ο μέσος όρος της παραγωγής κατά τα τελευταία έτη είναι 62 περίπου εκατομμύρια οκάδες), ετροποποιήθη η πρότασις, ούτως ώστε η παροχή μικροτέρας ποσότητος εκ του Θεσσαλικού σίτου να γίνη υπό τύπον δανείου, παραδιδομένης εις τον λιμένα Πειραιώς ίσης ποσότητος εκ συμμαχικών σιτοφορτίων...”* (ΕΣΠΕΡΙΝΟΝ ΝΕΟΝ ΑΣΤΥ 13/5/1917)

9. Η καθαίρεση του Κωνσταντίνου

Ο Κωνσταντίνος προσπαθεί απεγνωσμένα, αλλά μάταια, να αποτρέψει τις προδιαγεγραμμένες εξελίξεις. Επιτρέπει να επανακυκλοφορήσουν οι φιλοβενιζελικές εφημερίδες, των οποίων η κυκλοφορία είχε απαγορευθεί μετά τα Νοεμβριανά και, στις 6 Απριλίου, μετά από παραίτηση του πρωθυπουργού Λάμπρου και κατόπιν εκτεταμένων συνομιλιών με τον σερ Έλλιοτ, αναθέτει το σχηματισμό κυβέρνησης στον, συμπαθή προς τους Συμμάχους λόγω της διαλλακτικότητάς του, Αλέξανδρο Ζαΐμη¹⁰⁴. Ο Ζαΐμης διστάζει να αναλάβει την πρωθυπουργία. Θα απαντήσει στη βασιλική έκκληση δύο εβδομάδες αργότερα, σχηματίζοντας κυβέρνηση στις 20 Απριλίου 1917. Αμέσως μετά την ορκωμοσία της, η νέα κυβέρνηση απευθύνει αίτημα προς τους Συμμάχους για άρση του αποκλεισμού. Ένα αίτημα, όμως, που προσκρούει στις ειλημμένες συμμαχικές αποφάσεις, καθώς, μία μόλις ημέρα μετά την πτώση της κυβέρνησης Λάμπρου, στις 7 Απριλίου, στη συνδιάσκεψη της Μωριέννης οι σύμμαχοι, αποδεχόμενοι τη γαλλική πρόταση, είχαν ήδη πάρει την απόφαση για την εκθρόνιση του Κωνσταντίνου. Παρά τις αντιδράσεις των Άγγλων συντηρητικών¹⁰⁵ και χωρίς την υπογραφή της Ρωσίας, συντάχθηκε η τελευταία τελεσιγραφική διακοίνωση που ζητούσε την καθαίρεση του Κωνσταντίνου. Το τελεσίγραφο αποφασίστηκε να αποδώσει, ως Ύπατος αρμοστής με

104 Ήταν η τέταρτη φορά που ο Αλέξανδρος Ζαΐμης θα αναλάμβανε τον πρωθυπουργικό θώκο. Συνολικά, διετέλεσε πρωθυπουργός της Ελλάδας έξι φορές.

105 Οι Άγγλοι συντηρητικοί αντιδρούσαν στην εκθρόνιση λόγω της συγγένειας του Κωνσταντίνου με τον αγγλικό βασιλικό οίκο. Βεντήρης Γ., ό.π., σ.336

πλήρη πληρεξουσιότητα, ο Γάλλος γεροισιαστής Charles Jonnart. Ο Γάλλος επιτετραμμένος κατευθύνθηκε αρχικά στη Θεσσαλονίκη, όπου πραγματοποίησε ενημερωτικές συναντήσεις με τον Sarrail και τον Βενιζέλο. Κατά τη διάρκεια αυτών των συναντήσεων ο Βενιζέλος ζήτησε από τον Ζοννάρ να παρουσιαστεί η εκθρόνιση ως έργο των επαναστατικών δυνάμεων, χωρίς την παρέμβαση της Αντάντ, ώστε, αφενός ο Κωνσταντίνος να φανεί αδύναμος και να μην οσιοποιηθεί στα μάτια του λαού ως θύμα της ξενικής δύναμης¹⁰⁶, αφετέρου να καταξιωθεί ως κραταιός και ικανός να επιβάλλει τη δύναμή του στο εχθρικό γι αυτόν περιβάλλον της Αθήνας, όπου επρόκειτο σύντομα να επανεγκατασταθεί. Το αίτημά του δεν έγινε δεκτό και ο Ζοννάρ επιβιβάστηκε στη γαλλική ναυαρχίδα Jurien de la Graviere και κατευθύνθηκε με τη συνοδεία μιας γαλλικής μεραρχίας, προς τον Πειραιά, ενώ, ταυτόχρονα, μια ακόμα γαλλική μεραρχία κατευθύνθηκε προς τη Θεσσαλία. Στις 29 Μαΐου, επάνω στο γαλλικό πλοίο, ο επιτετραμμένος των Συμμάχων επέδωσε στον Έλληνα Πρωθυπουργό το τελευταίο τελεσίγραφο, με το οποίο απαιτούσαν την παραίτηση του Κωνσταντίνου από τον θρόνο, εντός είκοσι τεσσάρων ωρών, διότι *“...προφανώς παρεβίασε, ιδία Αυτού πρωτοβουλία, το Σύνταγμα όπερ ηγγυήθησαν η Γαλλία, η Μεγάλη Βρετανία και η Ρωσσία”*¹⁰⁷. Ο Κωνσταντίνος έπρεπε να φύγει από τη χώρα, μαζί με ολόκληρη την οικογένειά του, αφήνοντας στη θέση του τον δευτερότοκο γιό του, τον 23χρονο πρίγκηπα Αλέξανδρο¹⁰⁸. Ο νόμιμος διάδοχος του θρόνου, ο ακραιφνής γερμανόφιλος¹⁰⁹ πρίγκηπας Γεώργιος αποκλειόταν ρητά από τη διαδοχή και θα ακολουθούσε τον πατέρα του στην εξορία. Το τελεσίγραφο όριζε επίσης πως τριάντα σημαίνοντα πολιτικά πρόσωπα που ανήκαν στον στενό κωνσταντινικό κύκλο, μεταξύ των οποίων ήταν ο τέως πρωθυπουργός Γούναρης, οι στρατηγοί Δούσμανης και Μεταξάς, ο πρώην πρέσβης Ίων Δραγούμης, ο πρώην δήμαρχος Αθηναίων Σπ. Μερκούρης και ο γιος του Γεώργιος, ο Γ. Πεσμαζόγλου, ο Έσλιν, ο Λιβιεράτος, ο Ι. Σαγιάς θα εγκατέλειπαν άμεσα το ελληνικό έδαφος, ενώ θα δινόταν πλήρης αμνηστία στους διωκόμενους ως τότε βενιζελικούς.¹¹⁰

106 Στεφάνου Στ. Ι., ό.π., σ.283

107 Το κείμενο του τελεσιγράφου δημοσιεύτηκε αυτούσιο σε πολλές εφημερίδες. Το απόσπασμα αντλήθηκε από το φύλλο της εφημερίδας ΕΜΠΡΟΣ της 2ας Ιουνίου 1917. Η απαίτηση των Δυνάμεων στηριζόταν στο 3ο άρθρο της Συνθήκης του Λονδίνου, του Ιουλίου 1865, σύμφωνα με το οποίο “Η Ελλάδα υπό την ηγεμονία του πρίγκηπα Γουλιέλμου της Δανίας και με την εγγύηση των Αυλών της Αγγλίας, της Γαλλίας και της Ρωσίας αποτελεί ένα μοναρχικό, ανεξάρτητο και συνταγματικό κράτος.”. Εφόσον ο Κωνσταντίνος είχε παραβεί το σύνταγμα του οποίου την εφαρμογή εγγυώντο οι Δυνάμεις, η παρέμβασή τους και η αίτηση για παραίτηση του Κωνσταντίνου ήταν νομότυπη. Seligman V. J., ό.π., σ.140

108 Ο Βενιζέλος προτιμούσε να δοθεί το στέμμα στον μικρότερο γιο του Κωνσταντίνου, τον πρίγκηπα Παύλο, με ορισμό αντιβασιλείας. Μαυρογορδάτος Γ., 1915, ό.π., σ.112

109 Δαγκλής Π.Γ., ό.π., τ.2, σ.250

110 Παναγάκος Π., ό.π., σ.349 Εκτός από τους τριάντα που εξορίστηκαν, άλλοι 103 πολιτικοί και πολίτες τέθηκαν υπό στενή επιτήρηση και ορισμένοι από αυτούς μεταφέρθηκαν σε στρατόπεδο αιχμαλώτων στη Μυτιλήνη. Παναγάκος Π., ό.π., σ. 356

Στα ανάκτορα, συνεκλήθη αμέσως Συμβούλιο του Στέμματος, στο οποίο, παρά τις επιμέρους προτάσεις για ηρωική αντίσταση, επεκράτησε η άποψη του Ζαΐμη πως δεν υπήρχε περιθώριο αντίδρασης και έπρεπε να πειθαρχήσουν στις συμμαχικές αποφάσεις. Ο Σκουλούδης πρότεινε η απάντηση στο τελεσίγραφο να μην περιλαμβάνει ρητή διατύπωση παραίτησης του βασιλιά και του Διαδόχου.¹¹¹ Το ίδιο απόγευμα, ο Ζαΐμης επέστρεψε στο γαλλικό πλοίο και επέδωσε στον Ζωννάρ την απάντηση στο τελεσίγραφο, σύμφωνα με την οποία ο Κωνσταντίνος “...μεριμνών, όπως πάντοτε, δια το συμφέρον της Ελλάδος, απεφάσισε να αναχωρήσει μετά του Διαδόχου εκ της χώρας και υποδεικνύει ως Διάδοχόν του τον πρίγκηπα Αλέξανδρον”.¹¹²

Η είδηση έπεσε στον αθηναϊκό λαό σαν κεραυνός εν αιθρία. Κάποιες από τις φιλοβασιλικές εφημερίδες, υπό το σοκ των γεγονότων και προσπαθώντας να ανακτήσουν τον βηματισμό τους σύμφωνα με τα νέα δεδομένα, σταματούν την κυκλοφορία τους για λίγες ημέρες (το ΘΑΡΡΟΣ από τις 29 Μαΐου έως την 1η Ιουνίου, η ΣΚΡΙΠ από τις 31 Μαΐου έως τις 4 Ιουνίου, το ΕΜΠΡΟΣ από τις 28 έως τις 31 Μαΐου). Όταν επανακυκλοφορούν γεμίζουν με άρθρα που ξεχειλίζουν από οδύνη. Η επιστροφή στο ένδοξο παρελθόν και τις εμβληματικές μορφές του είναι μάλλον αυτονόητη και αναμενόμενη τη στιγμή της υπέρτατης εθνικής ταπείνωσης: “...Δεν εξητήθη η ζωή Του. Παραχώρησις άλλη εξητήθη. Και ο ευγενής, και ο βασιλικώς και συνταγματικώς εύορκος Ηγεμών, ο την έννοιαν της φιλοπατρίας λόγω και έργω ενσαρκώσας, ο μεγαλόφρων και μεγαλόψυχος Αυτός, από των χειρών του Οποίου απέρρευσε η ελευθερία μυριάδων δούλων αδελφών και το όνομα του Οποίου ηνωμένον μετά του στρατού Του αντήχησε λαμπρόν εις φάραγγας και πελάγη, Ολύμπιος την χειρονομίαν και το ήθος, την απεδέχθη. Ταυτότητος και προαιρέσεως δεσμός συνάπτει τον έσχατον των αρχαίων Αθηνών Βασιλέα, προς το πρότον βασιλικόν τέκνον των συγχρόνων Αθηνών. Ελευθερωταί εγένοντο αμφοτέροι, και αμφοτέροι πρόθυμοι και ήρεμοι εις θυσίαν, ζητηθείσαν εν ονόματι της πατρίδος των. Εις τον μοιραίον δεσμόν παρεμβάλλεται, υπό της χειρός της Ειμαρμένης, και τρίτος τις, συνάπτων διαμέσως τα δύο άκρα. Είναι ο δεσμός του εθνομάρτυρος, του ενόπλιως πεσόντος παρά την πύλην του Αγίου Ρωμανού. Η αρχαία Ελλάς, η μεσαιωνική και της αναγεννήσεως Ελλάς, και η σύγχρονος, εμφανίζονται, εν μέσω πόνου και δόξης, εις τρία ταυτόσημα αρχικά γράμματα και εις τα ονόματα του Κόδρου και των δύο Κωνσταντίνων, Έλληνας Αυτοκράτορος του ενός, εν πίστει αναμενομένου του άλλου...”. (ΣΚΡΙΠ 31/5/1917) Το πομπώδες ύφος της γραφής είναι ευθέως ανάλογο του μεγαλείου της (αυτο) θυσίας του βασιλιά· ενός

111 Μεταξάς Ι., ό.π., σ.321 Ο Μαυρογορδάτος αποδίδει την πατρότητα της ιδέας στον Ζαΐμη.

112 Η απάντηση έγινε δεκτή, παρά τις διαμαρτυρίες του Βενιζέλου, ο οποίος πίστευε, όχι άδικα, πως η νόθη κατάσταση που δημιουργείτο θα συντηρούσε μια διαρκή αναταραχή στη ελληνική πολιτική σκηνή τη στιγμή ακριβώς που η πολιτική ομαλότητα αποτελούσε την εκ των ων ουκ άνευ προϋπόθεση για την μεγάλη στρατιωτική προσπάθεια που προετοίμαζε. Μεταξάς Ι., ό.π., σ.321

βασιλιά, που η επίγνωση του ηγεμονικού του χρέους και η βαθιά του προσήλωση στο καλό του λαού και του έθνους τον καθιστούν αντάξιο των ηρωικών προκατόχων του και τον ανεβάζουν στο βάθρο των εμβληματικών μορφών της ελληνικής ιστορίας. Την ίδια στιγμή, όμως, που οι αρθρογράφοι ομνύουν πίστη και αφοσίωση στον απερχόμενο μάρτυρα-βασιλέα, το “μέλλον γενέσθαι” μετά την αναχώρησή του αναδεικνύεται ως αναπόφευκτο κέντρο του προβληματισμού. Η προοπτική να ενοποιηθεί το κράτος υπό τον Βενιζέλο φαντάζει απίθανη. “...*Εν σχέσει με την απέναντι του Βενιζέλου στάσιν των Συμμάχων, ο κ. Ζονάρ επανέλαβεν ότι ουδένα έχουν σκοπόν ή πρόθεσιν περί εγκαταστάσεως αυτού εν Αθήναις δια της βίας ή άλλως πως, αλλ’ ότι η έλευσις του Βενιζέλου εις Ελλάδα εξαρτάται μόνον εκ του Ελληνικού λαού, όστις αν θέλη δύναται να τον φέρη δια της ψήφου του όταν εν τω μέλλοντι γίνουν εκλογαί...*” (ΕΜΠΡΟΣ 31/5/1917) “*Πληροφορούμεθα εξ αυθεντικής πηγής ότι ο κ. Ζονάρ εις τας συνομιλίας τας οποίας έσχε μετά του κ. Ζαΐμη προέβη εις την δήλωσιν ότι αι Δυνάμεις, ων τας αποφάσεις ανέλαβε να εκτελέση, επιθυμούσαι την πλήρη και όσον το δυνατόν ταχείαν συγχώνευσιν της Παλαιάς και της Νέας Ελλάδος, συνέστησαν εις την Τριανδρίαν της Θεσσαλονίκης όπως απομακρυνθή εκείθεν μεταβαίνουσα προσωρινώς εις εν εκ των ουδετέρων Κρατών της Ευρώπης, πιθανώτατα εις Ισπανίαν. Κατά τας αυτάς πληροφορίας – επικυρουμένας και εξ όσων είπεν ο κ. Πρωθυπουργός προς επιτροπήν επισκεφθείσαν αυτόν σήμερα και τα οποία εδημοσιεύθησαν εν παραρτήματι του “Ε.Ν. Άστεως” - ο κ. Ζονάρ υπεσχέθη να διευκολύνη την όσον οίόν τε ταχύτερον εγκατάστασιν αρχών του επισήμου Κράτους εις Θεσσαλονίκην και εις τα μέρη της Ν. Ελλάδος, εις τα οποία εκτείνεται η δικαιοδοσία της καταργουμένης Προσωρινής Κυβερνήσεως...*”.(ΕΣΠΕΡΙΝΟΝ ΝΕΟΝ ΑΣΤΥ 30/5/1917)

Πρέπει να επισημανθεί πως ο θρήνος για την καθαίρεση του βασιλιά δεν συνοδεύεται, όπως θα ήταν ίσως αναμενόμενο, από εκφράσεις μίσους προς τον Βενιζέλο και τους υποστηρικτές του. Οι συμπληγάδες των ιστορικών εξελίξεων συνέτριψαν κάθε δείγμα φιλοβασιλικής δημοσιογραφικής υποκειμενικότητας. Αν και εκφράζεται ο ευσεβής πόθος, με τη μορφή της αδιαμφισβήτητης βεβαιότητας, πως ο σχηματισμός νέας κυβέρνησης της ενοποιημένης Ελλάδας δεν θα περιλαμβάνει τα πρόσωπα της Προσωρινής Κυβέρνησης της Θεσσαλονίκης -ελπίδα απόλυτα δικαιολογημένη, αφού όσοι μέχρι στιγμής παρέμειναν πιστοί στο βασιλιά βρίσκονταν υπό το κράτος του φόβου των αντιποίνων- εντούτοις, πλέον κάθε αναφορά στον Βενιζέλο και τους συνεργάτες του γίνεται τυπικά, χωρίς επιτιμητικούς χαρακτηρισμούς.

Η διάδοση της είδησης προκάλεσε λαϊκό ολοφυρμό. Όλη τη νύχτα οι καμπάνες των εκκλησιών ηχούσαν πένθιμα, τα καταστήματα παρέμειναν κλειστά σε ένδειξη πένθους, ενώ ένα σύμμεικτο πλήθος, από υψηλόβαθμους και χαμηλόβαθμους στρατιωτικούς, απλούς στρατιώτες, επιστράτους και

μέλη όλων των κοινωνικών τάξεων, συγκεντρώθηκε έξω από τα ανάκτορα διατυπώνοντας αποφασιστικά την πρόθεσή του να αποτρέψει την αναχώρηση του βασιλιά. Οι εύζωνοι της βασιλικής φρουράς έπεσαν μπροστά στις ρόδες των αυτοκινήτων που μετέφεραν τη βασιλική οικογένεια. Για τους βενιζελικούς αυτές οι εκδηλώσεις δεν ήταν παρά ένα οργανωμένο σχέδιο του κωνσταντινικού επιτελείου, που προσπαθούσε με αυτόν τον τρόπο, έστω και την τελευταία στιγμή να ακυρώσει τη συμμαχική απόφαση.¹¹³ Η λαϊκή οίμωγή, όμως, που αντηχούσε απ' άκρου εις άκρον της Αθήνας, δεν επιτρέπει να τεθεί εν αμφιβόλω η ειλικρίνεια των εκδηλώσεων λατρείας στο πρόσωπο του Κωνσταντίνου. Σε ορισμένες περιπτώσεις ο θρήνος μετεβλήθη σε δυναμική αντίδραση ενάντια σε γνωστούς βενιζελικούς, που αναγκάστηκαν να φύγουν εσπευσμένα από την πρωτεύουσα για να σωθούν από το λυντσάρισμα. Την επομένη, οι αθηναϊκές εφημερίδες κυκλοφόρησαν με το διάγγελμα του Κωνσταντίνου, μέσω του οποίου τόνιζε πως ο ίδιος θυσιαζόταν υπέρ της πατρίδας και καλούσε τον ελληνικό λαό να πειθαρχήσει στις αποφάσεις των συμμάχων: *“...Δια να μη ματαιώσετε όμως την σκληράν μου αυτήν προς την πατρίδαν θυσίαν, σας εξορκίζω όλους, αν αγαπάτε τον Θεόν, εάν αγαπάτε την Ελλάδα, εάν αγαπάτε τέλος εμέ, να τηρήσετε απόλυτον τάξιν, ησυχίαν και πειθαρχίαν.”*¹¹⁴

B. Ο Βενιζέλος στην πρωθυπουργία του ενοποιημένου κράτους

Ο Κωνσταντίνος έφυγε χωρίς να παραιτηθεί επίσημα, αφήνοντας στη θέση του τον δευτερότοκο γιό του, Αλέξανδρο. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος επανήλθε στην Αθήνα και ανέλαβε τα ηνία της φαινομενικά ενοποιημένης Ελλάδας, όχι όπως προσδοκούσε, συντρίβοντας τυπικά και ουσιαστικά τους αντιπάλους του, αλλά με την συνοδεία και την προστασία των γαλλικών όπλων. Ορισμένες από τις αντιβενιζελικές εφημερίδες σταματούν για λίγο την έκδοσή τους. Όταν επανακυκλοφορούν, αμήχανες εμπρός στα ελαύνοντα και δίχως να έχουν ενεργοποιήσει πλήρως τα αντανακλαστικά τους, εξακολουθούν να τηρούν ανοιχτά αντιβενιζελική στάση. Αναφέρονται, όμως, πλέον στον Βενιζέλο και τους συνεργάτες του με τυπικό τρόπο, χωρίς απαξιωτικούς και επιθετικούς χαρακτηρισμούς. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η ευρηματικότητα με την οποία αντιμετωπίζεται ο κραταιός πλέον αντίπαλος. Χαρακτηριστικό δείγμα αυτής της ευρηματικότητας αποτελεί η περιγραφή της υποδοχής του Βενιζέλου από τους οπαδούς του: *“Διαδηλώσεις. [...] Περί την δην νυκτερινήν ώραν, αρκετόν πλήθος κόσμου, ιδίως εργατικών, το οποίον είχε συγκεντρωθή προ της παραλίας, όπου ήτο ηγκυροβολημένη η “Σφενδόνη”, κατέληξεν υπό το Δημαρχείον, ζητωκραυγάζον υπέρ του κ. Βενιζέλου. Προς τους συγκεντρωθέντας ωμίλησεν ο Δήμαρχος κ. Παναγιωτόπουλος, εξελθών εις τον πρόσθιον εξώστην της*

113 Βεντήρης Γ., ό.π., τ.2, σ.354

114 Βεντήρης Γ., ό.π., τ.2, σ.353

Δημαρχίας, ενώ περί αυτόν ίσταντο τινές των Γάλλων αξιωματικών, ως εξής· -Ζήτω ο μέγας αρχηγός μας! - Ζήτω η μητέρα Γαλλία! -Ζήτωωωω! -Ζήτω η μητέρα Αγγλία! -Ζήτωωωωω! Επανελάμβανε το πλήθος. -Ζήτω η μητέρα μας Ρωσσία! -Ζήτωωωωω! -Και τώρα -κατέληξε- διαλυθήτε δια να δείξωμεν ότι είμεθα ήσυχοι οι φιλελεύθεροι”. -Οχι βόλτα, εφώναζε κάποιος. Και τα πλήθη με μίαν σημαίαν φέρουσαν την εικόνα του κ. Βενιζέλου και ηγουμένης στρατιάς μικρών διελύθησαν με χειροκροτήματα και ζητωκραυγάς υπέρ του κ. Βενιζέλου.” (ΕΜΠΡΟΣ 9/6/1917) Η φαινομενικά απλή παράθεση των γεγονότων υποκρύπτει βαθύτατες αξιολογικές κρίσεις για τους ακολούθους του νέου Πρωθυπουργού. Το πλήθος αποτελείται στην πλειοψηφία του από εργάτες, ομάδα που στη συλλογική αστική συνείδηση είναι άβουλη και παθητική, μαζοποιείται εύκολα λόγω της χαμηλής κριτικής της ικανότητας, κάτι που επιβεβαιώνεται από την άβουλη επανάληψη των ζητωκραυγών που υποδεικνύονται από το μπαλκόνι του Δημαρχείου. Οι ζητωκραυγές δεν έχουν πατριωτικά – εθνικά χαρακτηριστικά. Αποθεώνουν τις ξένες δυνάμεις που επέβαλαν το νέο καθεστώς, το πρόσωπο που αυτές τοποθέτησαν στο τιμόνι της χώρας, αλλά όχι η πατρίδα. Η παρουσία των ξένων στρατιωτών στο πλευρό του Δημάρχου, εξάλλου, συνδέει άρρηκτα το νέο καθεστώς με αυτές. Η τελευταία προτροπή του ομιλητή προς το πλήθος είναι να εξυπηρετηθεί το “φαίνεσθαι” που, ως εξ ορισμού αντίθετο με το “είναι”, επαληθεύει τον μη ειρηνικό χαρακτήρα των φιλοβενιζελικών και υποκρύπτει απειλή -κάτι που, ούτως ή άλλως, επιβεβαιώνουν τα τυπικά χαρακτηριστικά της κοινωνικοοικονομικής ομάδας στην οποία ανήκουν, καθώς, από την αρχαιότητα, τα κουρέλια ήταν στη συνείδηση της ανώτερης τάξης συνυφασμένα με το δόλο και την απάτη-. Το άναρχο κοινό δεν υπακούει στην προτροπή και προχωρά σε μια ιδιότυπη διαδήλωση με προπομπό ένα τσούρμο μικρών παιδιών, όπως είχαν οι αποκριάτικες πομπές και οι περιοδεύοντες θίασοι.

Εκ διαμέτρου αντίθετη είναι η εικόνα που παρουσιάζουν ανάλογες εκδηλώσεις των φιλοβασιλικών: *“Χθες την 10ην ώρα της νυκτός πολίται τινές μετα ναυτών διερχόμενοι δια της πλατείας της Ομονοίας ήρχισαν να ψάλλουν του “Αητού τον Γυιό”. Το εμβατήριον τούτο ενεθουσίασε το καθήμενον εις τα κέντρα της Ομονοίας πλήθος, το οποίον ήρχισε να χειροκροτή και να ζητωκραυγάζη υπέρ του Βασιλέως Κωνσταντίνου. Συνεκροτήθη τότε αυθόρμητος και πρόχειρος πολυπληθής διαδήλωσις, ήτις ζητωκραυγάζουσα τον “Αητού τον Γυιό”, ανήλθε δια της οδού Σταδίου προς το Σύνταγμα. Είς των διαδηλωτών εκράτει υψηλα μίαν εικόνα του Βασιλέως. Όταν έφθασεν η διαδήλωσις εις την πλατειαν Σύντάγματος ο εκεί συγκεντρωμένος κόσμος υπεδέχετο τους διαδηλωτάς με ζητωκραυγάς αποκαλυπτόμενος. Η διαδήλωσις κατόπιν διαρκώς ζητωκραυγάζουσα κατήλθε πάλιν δια της λεωφόρου Πανεπιστημίου εις την Ομόνοιαν. Ο εις το “Πάνθεον”, “Πανελλήνιον”, “Βουστάσια” και*

άλλα ζυθοπωλεία και καφενεία ευρισκόμενος κόσμος έσπευσε και εχαιρέτα τους διαδηλωτάς με ζητωκραυγάς, ενώ άλλοι ηγούνται μετ' αυτών. Η μουσική του "Πανθέου" ανέκρουσε τότε επανειλημμένως τον "Γυιόν του Αητού" υπό τα χειροκροτήματα και τας ζητωκραυγάς του κόσμου. Η διαδήλωση μετά ταύτα διηρέθη εις δύο τμήματα, το μεγαλύτερον της οποίας εξηκολούθησε και πάλιν με ζητωκραυγάς τον δρόμον της προς το Σύνταγμα οπόθεν δια των οδών Ερμού, Αθηνάς αυξανόμενη εις όγκον η διαδήλωση έφθασεν εις την Ομόνοιαν και δια των οδών Αιόλου, Σοφοκλέους, Σταδίου, Προαστείου, κατέληξε πάλιν εις την Ομόνοιαν εν μέσω ενθουσιωδεστάτων εκδηλώσεων εις τας οποίας ηγούνται και οι πολυπληθείς θαμώνες των κέντρων υπέρ του Βασιλέως Κωνσταντίνου. Αι εκδηλώσεις παρετάθησαν μέχρι της 1.30 της πρωίας. Το πλήθος κατόπιν διελύθη ησύχως. Καθ' όλην την διάρκειαν των εκδηλώσεων ουδέν επεισόδιον συνέβη. Δύναμις αστυνομική προηγείτο και είπετο της διαδηλώσεως και άλλα τμήματα πεζικού εις την Ομόνοιαν." (ΕΜΠΡΟΣ 12/6/1917) Στο απόσπασμα είναι εμφανής η προσπάθεια να μετατραπεί το αίσθημα της ήττας και του φόβου σε ελπίδα για τελική επικράτηση και δικαίωση των επιλογών. Οι πηγαίες και αυθόρμητες λαϊκές αντιδράσεις καταδεικνύουν πως ο Βενιζέλος δεν μπορεί να αναζητήσει ερείσματα στην αθηναϊκή κοινωνία. Το αντιπροσωπευτικότερο δείγμα των ενεργών πολιτικά Αθηναίων, αυτοί που συχνάζουν στα καφενεία του κέντρου και συμμετέχουν ενεργά στις πολιτικές ζυμώσεις, είναι ακραιφνείς φιλοβασιλικοί. Μια σπίθα αρκεί για να ξεσηκωθούν και να εκδηλώσουν τα αισθήματά τους, ακόμα και μπροστά στη Βουλή. Η πολύωρη διαδήλωση, αν και δεν υστερεί σε πάθος και ενθουσιασμό, πραγματοποιείται εντούτοις, πολιτισμένα και σύμφωνα με τις επιταγές του νόμου. Η παρουσία του στρατού και της αστυνομίας είναι δεδομένη, αλλά κανένας από τους συμμετέχοντες δεν τους δίνει δικαίωμα να επέμβουν.

Ανεξάρτητα από όλα αυτά, οι φιλοβασιλικές εφημερίδες έχουν να διαχειριστούν μια πραγματικότητα διαφορετική από αυτήν που θα επιθυμούσαν. Στην κυβέρνηση βρίσκεται ο πολιτικός αντίπαλος, που, με τη δική τους σημαντική συνδρομή, μετετρέπη στον πιο επικίνδυνο εχθρό. Γνωρίζοντας πως έχουν χάσει το πλεονέκτημα, οι περισσότερες από αυτές αλλάζουν την τακτική τους και επιλέγουν ψύχραιμα τα σημεία στα οποία θα ασκήσουν πίεση στους αντιπάλους τους. Παραμένουν συνεπείς στον ιδεολογικό τους προσανατολισμό αλλά παρουσιάζουν μια συντονισμένη συμμόρφωση και υποταγή στις απαιτήσεις του κρατούντος πολιτικού σχηματισμού· μια συμμόρφωση όμως που, όπως αποκαλύπτει η μελέτη της αρθρογραφίας της περιόδου, είναι, για τις περισσότερες, φαινομενική και σε καμία περίπτωση δεν μπορούμε να τη δούμε ως ταύτιση αλλά μόνο ως προσαρμοστική αντίδραση.

Η ΣΚΡΙΠ, την ίδια στιγμή που διατυμπανίζει την ανάγκη για ενότητα και ομοψυχία, υπαινίσσεται την δια των ξένων όπλων επιβολή του νέου καθεστώτος το οποίο, ως εκ τούτου, δεν έχει, επ' ουδενί λαϊκά ερείσματα: *“...Ό,τι προέχει σήμερα από απόψεως γενικής και ευρύτατα κρατικής είναι η ταχεία αποκατάσταση της κρατικής ενότητας συμφώνως προς το διαμορφωθέν δια της ραγδαίας εξελίξεως των γεγονότων κατά τας τελευταίας τρεις εβδομάδας νέον καθεστώς. Όταν η θέλησις τριών Δυνάμεων, αποκρυσταλλωθείσα εις συγκεκριμένας αποφάσεις, προσέλαβε την μορφήν της εις τον ανώτατον αυτών εν Ελλάδι επίτροπον ανατεθείσης εντολής, ήτις και εξετελέσθη ήδη κατά το μέγιστον αυτής μέρος δια των μέσων, άτινα διέθεσαν προς τούτο αι Δυνάμεις αύται, των πολιτών και των ομάδων συμφέρον και καθήκον είναι όπως εν ενόσει πραγματική προσβλέψωσι προς την νέαν πραγματικότητα και τα εκ ταύτης επαγόμενα.”* (ΣΚΡΙΠ 17/6/1917)

Το Εσπερινόν Νέον Άστυ σε κεντρικό πρωτοσέλιδο άρθρο του προχωρεί σε δήλωση νομιμοφροσύνης και υπακοής προς τις Δυνάμεις. Πρέπει βέβαια να επισημάνουμε πως η εφημερίδα, αν και παρέμενε ακραιφνώς φιλοβασιλική, είχε από τις αρχές της Άνοιξης ταχθεί υπέρ της συμμετοχής στον πόλεμο με τις Δυνάμεις της Αντάντ: *“...Η χώρα αποβλέπει μετά πλήρους εμπιστοσύνης προς τας Δυνάμεις, αι οποίαι επρωτοστάτησαν εις την ανεξαρτησίαν της και την πολιτικήν και εθνικήν της άνδρωσιν. Δεν δίδει σήμερα μόνον τα δείγματα των διαθέσεων τούτων, αλλά πάντοτε και μάλιστα εις ό,τι εξητήθη παρ' αυτής κατά την τελευταίαν διετίαν. Αι ανάγκαι του πολέμου απήτησαν όπως ενταθή μέχρι των υψίστων θυσιών η εμπιστοσύνη αύτη και όταν τούτο κατεδηλώθη ως επιβαλλόμενον, κανείς εις την Ελλάδα δεν ηρνήθη μα συνεισφέρει τον φόρον του όσον μέγας και άν είναι. ...”* (ΕΣΠΕΡΙΝΟΝ ΝΕΟΝ ΑΣΤΥ 4/6/1917) Δύο ημέρες αργότερα, όχι μόνο καλεί το λαό να υπακούσει στο νέο καθεστώς, αλλά εφιστά την προσοχή των αναγνωστών του στον φοβερό επικρεμάμενο κίνδυνο της ολοκληρωτικής κατάρρευσης της πατρίδας που ενέχει η παράταση της πολιτικής αστάθειας: *“...Μία πολιτική, ισχύουσα μέχρι σήμερα, εξεμηδενίσθη. Δεν κινεί, ούτε δύναται να κινήση πλέον αύτη τους τροχούς της πολιτικής, της εθνικής, της κυβερνητικής μας ζωής. Εάν η Ελλάς δεν θέλη να σταματήσει εν τω μέσω του πελάγους ακίνητος, παραπαίουσα και κινδυνεύουσα, εάν δεν θέλη ν' απαρνηθή τους πόθους της, τα ιδεώδη της και τα καθήκοντά της, οφείλει να εγκολπωθή την μόνην οδόν της σωτηρίας της, την πολιτικήν, η οποία της επιβάλλεται. Μόνον οι άφρονες εξετάζουν από ποίον είδος ζυλείας είναι η σανίς, η αποκλειστικώς και μοναδικώς παρουσαιζομένη προ αυτών εν ώρα υπερτάτου κινδύνου. Οι φρόνιμοι την εναγκαλίζονται χωρίς κανέναν ενδοιασμόν, χωρίς τον παραμικρόν δισταγμόν...”*. (ΕΣΠΕΡΙΝΟΝ ΝΕΟΝ ΑΣΤΥ 6/6/1917) Ταυτόχρονα, στην προσπάθειά του να προστατευτεί από τις ενδεχόμενες πράξεις αντεκδίκησης των βενιζελικών, “υπενθυμίζει” πως η εφημερίδα ήταν ενάντια στις ακρότητες

των Νοεμβριανών. Η παρούσα μελέτη έχει ήδη επισημάνει πως, εκείνη την περίοδο, η εφημερίδα απηύθυνε προς τις αρχές επίμονες εκκλήσεις για εκκαθαρίσεις. “...Ο παραμείνας εν Αθήναις βενιζελικός κόσμος και οι συλληφθέντες διατηρούν ευγνώμονα ανάμνησιν της στάσεως τους Ε.Ν. Αστεως, το οποίον εξήντηλησεν όλη την επιρροήν του δια να καταστείλη τας ακρότητας και να περιορίση τας παρεκτροπάς (σ.σ. του Νοεμβρίου) Η προσπάθειά μας όπως προλάβωμεν την καταστροφήν των πιεστηρίων των εφημερίδων ήτο μία λεπτομέρεια του αγώνος, τον οποίον διεξηγάγομεν. Ό,τι πρωτίστως επεδιώξαμεν ήτο να περιορισθούν αι καταδιώξεις και να λείψουν αι κακοποιήσεις των συλλαμβανομένων. Και πάντες ενθυμούνται, ότι δια την στάσιν μας αυτήν υπέστημεν σφοδράς κατακρίσεις εκ μέρους αδιαλλάκτων τινών στοιχείων. ...”. (ΕΣΠΕΡΙΝΟΝ ΝΕΟΝ ΑΣΤΥ 6/6/1917)

Σαφή ένδειξη μεταστροφής αποτελεί πρωτοσέλιδο άρθρο της εφημερίδας ΘΑΡΡΟΣ, στο οποίο ο συντάκτης με απολογητικό τόνο επιχειρεί να αιτιολογήσει την στάση απέναντι στο νέο καθεστώς όχι μόνο ως λογικά επιβεβλημένη αλλά και ως υπακοή στις διαταγές του Κωνσταντίνου: “... Όσον δε δια την μεταβολήν του ύφους υμών, θα ήτο αφροσύνη, εάν επερχομένης της σημερινής σχετικής αποκαταστάσεως, εξακολουθούμεν ως άλλοι Δον Κιχώται να εμαχόμεθα κατ’ ανεμομύλων. Ο Βασιλεύς και Αρχηγός ημών αφήκεν απερχόμενος μίαν ανέκκλητον επιταγήν· Να συνδιαλλαγόμεν εντός των ορίων της ευπρεπείας, και του πατριωτισμού. Το πρόγραμμα τούτο ακολουθούμεν πιστώσ από της 30ης Μαΐου. Ευρισκόμεθα μέχρι της στιγμής ταύτης απέναντι μίας πολιτικής ανταντικής, δηλαδή της των τριών προστατίδων Δυνάμεων, ΕΙΛΙΚΡΙΝΟΥΣ ΚΑΙ ΑΠΟΒΛΕΠΟΥΣΗΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΒΕΛΤΙΩΣΙΝ ΤΩΝ ΚΑΚΩΣ ΠΕΡΙΠΛΑΚΕΝΤΩΝ [...] Ομιλούμεν κατά την στιγμήν ταύτην ως δημοσιογράφοι, απευθυνόμενοι προς πολιτικόν, έχοντες όλην την καλήν διάθεσιν σήμερον ίνα συντρέξωμεν εις το έργον του. Δεν σημαίνει εάν μέχρι χθες υπήρξαμεν όλοι εδώ πολέμοι αυτού. Αι χθεσιναί συνθήκαι ήσαν άλλαι, και άλλαι αι σημεριναί. Προχθές ευρίσκετο ο κ. Βενιζέλος εις Θεσσαλονίκην, κυβερνών τμήμα της Ελλάδος. Σήμερον ευρίσκεται εις τας Αθήνας, ενδεδειγμένος να κυβερνήση την Ελλάδα ολόκληρον. Θα ήτο έλλειψις πολιτικής αντιλήψεως να διετίθετο ο αντίπαλος τύπος εις προκαταβολικήν αντιπολίτευσιν, παρεμποδίζων ούτω το έργον της περισυλλογής, και παρασύρων τας εξηρηθισμένας συνειδήσεις εις χιμαιρικός εχθροπαθείας. Εφόσον δεν ασκηθή βία και δεν τρομοκρατηθή ο λαός, και εφ’ όσον ο τύπος δεν θέλει περιορισθή εις την ελευθερία της γνώμης του, ημείς τουλάχιστον θέλομεν εν όλη τη ειλικρινεία ταχθή και παρά το πλευρόν της νέας Κυβερνήσεως, ως και των προηγουμένων, εφόσον ενομίζομεν το έργον των ευεργετικών και από του χρηστού πάντοτε συνεδότης ότι αποτελεί τούτο καθήκον επιβαλλόμενον εκ της κρατούσης αναγκαιότητος της ανοικοδομήσεως επί των σωρευθέντων ερειπίων” (ΘΑΡΡΟΣ 12/6/1917)

1. Οι εκκαθαρίσεις

Στην πρώτη ομιλία του προς τον αθηναϊκό λαό, από το μπαλκόνι του ξενοδοχείου Μεγάλη Βρετανία, όπου είχε καταλύσει με το επιτελείο του, διατύπωσε τους βασικούς άξονες της πολιτικής, την οποία η κρισιμότητα της στιγμής επέβαλλε να ακολουθήσει: σιδηρά πειθαρχία και ριζική εκκαθάριση του κρατικού μηχανισμού. Στο πλαίσιο αυτό *“...θα αναστείλη από τούδε την δικαστική ισοβιότητα και μονιμότητα, όπως καταστή δυνατόν, ίνα επιδιωχθή η εκκαθάρισις εκείνη του δικαστικού σώματος, ήτις είναι αναγκαία δια να αποκατασταθή η εμπιστοσύνη της κοινωνίας προς την δικαστική εξουσίαν, της οποίας ουκ ολίγα, δυστυχώς, των μελών απεδείχθησαν εντελώς ανάξια της ανεξαρτησίας, ην ησφάλισεν εις αυτά το Πολίτευμα...”*.¹¹⁵ Η απομάκρυνση των εντεταλμένων του παλαιού καθεστώτος ήταν αυτονόητη. *“...πριν ή σκεφθώμεν να προσκαλέσωμεντους κατοίκους του μέρους τούτου της χώρας εις τας αναγκαίας στρατιωτικές θυσίας, έχομεν ανάγκην να μεριμνήσωμεν συντόμως περί της εξυγιάνσεως και της ενισχύσεως του οργανισμού τούτου και υλικώς και ψυχικώς...”*.¹¹⁶ Η “εξυγίανση” του δημόσιου τομέα είχε όμως αρχίσει ήδη από την επομένη της αποχώρησης του Κωνσταντίνου, όταν ο Ζοννάρ απέστειλε στον Ζαίμη κατάλογο τριάντα πολιτικών και στρατιωτικών προσώπων που έπρεπε η ελληνική κυβέρνηση να παραδώσει στις γαλλικές αρχές για να εξοριστούν στην Κορσική.¹¹⁷ Ένας δεύτερος κατάλογος περιελάμβανε εκατόν τριάντα ονόματα επιφανών υποστηρικτών του βασιλιά που έπρεπε να τεθούν υπό στρατιωτική επιτήρηση¹¹⁸.

Οι φιλοβασιλικές εφημερίδες επιλέγουν να δώσουν στη δημοσιότητα τον κατάλογο με τα ονόματα των εκτοπισθέντων, χωρίς κανένα σχολιασμό. Ταυτόχρονα, συνεχίζουν να τοποθετούν στην πρώτη σελίδα, άρθρα στα οποία διατυπώνουν ξεκάθαρα την πρόθεσή τους να μην αντιπαρατεθούν με την κυβέρνηση Βενιζέλου, αφού μια τέτοια αντιπαράθεση θα ήταν βλαπτική για το “κοινό συμφέρον” το οποίο προτάσσεται ως μείζων προκειμένη της πολιτικής επιλογής: *“...Η επί την Αρχήν άνοδος του κ. Βενιζέλου εγκαινιάζει νέαν περίοδον εθνικής ζωής. Και ποίος είνε ο Έλλην, όστις δεν επιθυμεί, όπως η νέα αύτη περίοδος καταστή τοιαύτη, ώστε να λησμονηθή εντελώς όλον το θλιβερόν παρελθόν ή μάλλον*

115 Στεφάνου Στ. Ι., ό.π., σ.299

116 Στεφάνου Στ. Ι., ό.π., σ.300

117 Η ελληνική κυβέρνηση, αδύναμη να αντιδράσει, έκανε δεκτό το αίτημα του Ζοννάρ και παρέδωσε στις γαλλικές αρχές όσους περιλαμβάνονταν στον κατάλογο, κάνοντας χρήση του τέταρτου άρθρου του Συντάγματος. Μεταξάς Ι., ό.π., σ.323 Σε κάθε έναν από όσους περιελάμβανε ο κατάλογος απεστάλη μια επιστολή του Διευθυντή της Αστυνομίας Καραγκούνη που έλεγε τα εξής: *“Κύριε, κατά σημείωμα του Υπάτου Αρμοστού των Συμμαχικών Δυνάμεων, προσκαλείσθε μέχρι της εσπέρας της αύριον, ίνα παρουσιασθήτε ενώπιον του στρατηγού διοικητού των εν Πειραιεί Συμμαχικών Δυνάμεων, όπως απομακρυνθήτε εκ της Ηπειρωτικής Ελλάδος είτε προσωρινώς, είτε μέχρι πέρατος του πολέμου. Εν εναντία περιπτώσει θα υπαχθήτε εις όλην τη αυστηρότητα του στρατιωτικού Νόμου και θα συλληφθήτε, η δε περιουσία σας θα δημευθή.”* (εφημερίδα Εσπερινόν Νέον Άστυ 5 Ιουνίου 1917)

118 Μεταξάς Ι., ό.π., σ.325

ώστε να μείνη τούτο ως μέγα μόνον δίδαγμα δια το μέλλον; Η θέλησις, ήτις ισχυρά και σαφής, κυβερνά από της χθες την Ελλάδα, βεβαιοί την επαναφοράν της γαλήνης εις την εθνικήν ψυχήν και την αναζωογόνησιν των ελπίδων. Ποίος Έλλην δεν είνε πρόθυμος να δεχθή την βεβαίωσιν ταύτην και να εργασθή, όπως μη διαψευσθή, ίνα η νέα περίοδος της εθνικής ζωής παρουσιασθή ευθύς εξ αρχής φωτεινή και πλήρης πεποιθήσεως επί το μέλλον της φυλής;” (ΣΚΡΙΠ 15/7/1917) Η επίκληση του “συμφέροντος της φυλής” βρίσκεται υπεράνω ατομικών συμφερόντων και ελευθεριών και αρκεί για να απορριφθεί οποιοσδήποτε ισχυρισμός περί του αντιθέτου.¹¹⁹ Έχει, ως εκ τούτου, διπλή λειτουργία: αφενός χρησιμοποιείται ως αδιαμφισβήτητο τεκμήριο για την νομοταγή στάση που πρόκειται να τηρήσει στο εξής η εφημερίδα, αφετέρου αιτιολογεί στον αναγνώστη την εικόνα της μεταστροφής.

Η μελέτη της καθημερινής αρθρογραφίας επιβεβαιώνει την ριζική αλλαγή της στάσης της εφημερίδας ΘΑΡΡΟΣ, που δεν αρκείται στη δημοσίευση των ονομάτων των εξορισθέντων, αλλά θεμελιώνει την απόφαση της εκτόπισής τους στη βάση της εγκληματικής τους δράσης απέναντι στο Έθνος. Ο κακουργηματικός χαρακτήρας των ενεργειών τους επιβεβαιώνεται μέσω του σχήματος της διπλής αντίθεσης: αθώος – δόλιος, πολιτισμένος – βάρβαρος: “...Και όμως τα αισθήματα εκείνα του Έλληνος προσεπάθησαν να καταπνίξωσιν επί τριετίαν σχεδόν απαισίως εργαζόμενοι βδελυροί όφεις, ους εξωογόνησεν και εξέθρεψεν εις τους κόλπους αυτής η Ελληνική ψυχή! Ετρομοκράτησαν τα πάντα, επλαστογράφησαν τα πάντα, διέφθειραν συνειδήσεις εκμεταλευόμενοι καταχθονίως προσωπικάς αντιπαθείας και μίση πολιτικά και εδημιούργησαν πεπωρωμένους δολοφόνους αθών της ευεργέτιδος Γαλλίας τέκνων, τα οποία ελθόντα όπως προστατεύσωσι την Ελληνικήν ελευθερίαν συνεχίζοντα το έργον του Μαιζώνος και του Φαβιέρου, επέπρωτο να εύρωσι τον θάνατον εξ αδελφικών θεωρουμένων χειρών, υπό την σκιάν της Ακροπόλεως, του κλέους της οποίας υπήρξαν διάθερμοι υμνηταί. Επήλθεν εν τούτοις η αντίδρασις, επήλθεν η αφύπνησις της καταπεπονημένης εκ της τοιαύτης τυραννίας εθνικής συνειδήσεως, επήλθεν η τιμωρός χειρ, καταρρίπτουσα τα είδωλα, διασκορπίζουσα τους φαύλους και αποδίδουσα και πάλιν την ελευθερίαν εις τον Ελληνικόν λαόν, τυχόντα της ευκαιρίας να εορτάση πανδήμως την χθесινήν επέτειον ως άλλην ιδίαν αυτού εθνικήν εορτήν, ην θα εορτάζη και του λοιπού μετά του αυτού ενθουσιασμού μεθ’ όσου πανηγυρίζει και την άλλην αυτού εθνικήν ημέραν της 25ης Μαρτίου. Ελεύθερος πλέον αποκατεστημένος εν τη συνειδήσει των καθηκόντων αυτού θα βαδίση προς τον προορισμόν του παρά το πλευρόν των φυσικών προστατών και ευεργετών του, ρίπτων εις λήθην το παρελθόν και επαφίνων την εκδίκησιν δια τα δεινοπαθήματα αυτού εις το αίμα των αθών θυμάτων, το οποίον θα πνίγη εν τη εξορία αυτών τους ερυθρούς μητροκτόνους και αδελφοκτόνους του Νοεμβρίου, τιμωρίαν ην,

¹¹⁹ Η ανάγκη να προτάσσεται το συλλογικό συμφέρον πάνω από κάθε ατομικό είναι βαθιά ριζωμένη στην ελληνική συνείδηση από την αρχαιότητα. (Αριστοτέλης, Πολιτικά Α, 1, 1252 Α, 1 και 19, Γ, 2, 1276 Β, 28, Ι, 5, 1279 Α, 30 κτλ.

αντί της λαιμητόμου του Καπέτου προέκρινεν ο Ελληνικός λαός ως αρμόζουσαν εις τα αισθήματα και τας παραδόσεις αυτού...” (ΘΑΡΡΟΣ 2/7/1917) Η εγκληματική δράση των εξορισθέντων γίνεται ακόμη πιο απεχθής και επιβαρυντική γι αυτούς αν ληφθεί υπόψη το γεγονός πως εκμεταλλεύτηκαν αθώους, όπως υπαινίσσεται ο αρθρογράφος με την έμμεση αναφορά στο γνωστό μύθο του Αισώπου. Η τιμωρία τους, συνεπώς, αποτελεί αδιαμφισβήτητη πράξη δικαιοσύνης. Με την αναφορά στον Μαιζών και τον Φαβιέρο υπενθυμίζεται η καθοριστική συμβολή των Γάλλων στην απελευθέρωση του έθνους από τον τουρκικό ζυγό, η μεγάλη συνεισφορά τους στην ίδια την ύπαρξη του ελληνικού κράτους. Έτσι, τα Νοεμβριανά ανάγονται σε προπατορικό αμάρτημα και η στάση των κρατούντων εκείνη την περίοδο αποτελεί έμπρακτη προδοσία προς τα πάτρια, τα οποία είναι εξ ορισμού ιερά.

Ισχυρές πιέσεις ασκήθηκαν στον αντιπολιτευτικό τύπο, όπως αποκαλύπτει η αρθρογραφία των ημερών. Πριν ακόμα επικυρωθεί από τη Βουλή ο σχετικός νόμος, φαίνεται πως είχε επιβληθεί μια ιδιότυπη λογοκρισία, με τη μορφή του αποκλεισμού τους από τη ροή της πολιτικής πληροφόρησης. Ο αρθρογράφος της ΑΣΤΡΑΠΗΣ ζητά την παρέμβαση του Βενιζέλου, επικαλούμενος την ηθική ακεραιότητα και τον υψηλό αξιακό κώδικα του ίδιου προσώπου που, λίγους μήνες πριν, αποκαλούσε “αρχιπροδότη”: “*Εκ δευτέρου επανερχόμεθα επί ζητήματος επί του οποίου προ τινος επικαλέσθημεν την προσοχήν και την επέμβασιν του κ. Πρωθυπουργού. Και επανερχόμενοι εις τούτο εκφράζομεν και εκ δευτέρου την ελπίδα ότι ο κ. Βενιζέλος θα πράξη ό,τι των επιβάλλει το καθήκον. Πρόκειται περί του αποκλεισμού, όστις ασκείται εκ μέρους διαφόρων δημοσίων γραφείων προς τας εφημερίδας εκείνας, αίτινες αρχικώς δεν ύμνησαν τας αρχάς του κόμματος, όπερ κυβερνά σήμερον την χώραν. Ανεφέραμεν προ τινός ως παράδειγμα το ζήτημα του διορισμού των νέων νομαρχών, τα ονόματα των οποίων δεν εδόθησαν εις όλας τας εφημερίδας προς δημοσίευσιν, αλλ’ έχομεν και το γεγονός ότι εξ ωρισμένων δημοσίων γραφείων απεκλείσθησαν οι συντάκται ενίων εφημερίδων. Αναμφιβόλως ο κ. Πρωθυπουργός δεν έχει γνώσιν του πράγματος. Και όταν λάβη γνώσιν υπάρχει πεποίθησις ότι θα υποδείξη όπου δει το καθήκον. [...] Πρόκειται περί εκτελέσεως ενός καθήκοντος το οποίον εννοείται αμερόληπτον και ξένον προς δημιουργίαν αφορμών παραπόνων. Εάν πρόκειται περί εξακολουθήσεως μιας τοιαύτης καταστάσεως αποκλειούσης το δικαίωμα εις τους άλλους να εκτελέσουν το καθήκον των, τότε πρέπει να υπάρξη και άλλη υποχρέωσις. Η υποχρέωσις του να δηλωθή τούτο απροκαλύπτως ίνα γνωρίζη εκάστη εφημερίς να κανονίση την υπηρεσίαν του προσωπικού της. Αλλά τοιούτον τι δεν θα συμβή βεβαιότατα όταν λάβη γνώσιν ο κ. Πρωθυπουργός. Διότι προ παντός άλλου είμεθα βέβαιοι ότι δεν εγκρίνει αυτού του είδους και αυτής της υποστάσεως τας μικροπρεπειάς.*” (ΑΣΤΡΑΠΗ 21/7/1917) Με αναγκαστικά διατάγματα ανεστάλη, από την πρώτη κιόλας συνεδρίαση του νέου Υπουργικού Συμβουλίου, η

ισοβιότητα ή η μονιμότητα των δημοσίων υπαλλήλων¹²⁰ και ακολούθησαν απολύσεις δικαστών, δημοσίων υπαλλήλων και δασκάλων. Οι πιο εκτεταμένες διώξεις έγιναν στα σώματα ασφαλείας και στις ένοπλες δυνάμεις. Το δύσκολο έργο της εκκαθάρισης του δημοσίου από τους φιλοβασιλικούς και της δημιουργίας αξιόπιστου κρατικού μηχανισμού, που θα μπορούσε να ανταποκριθεί στην επικείμενη συμμετοχή στον πόλεμο, ανέλαβε ο Υπουργός Εσωτερικών Κ. Ρακτιβάν¹²¹. Για το σκοπό αυτό, συγκροτήθηκαν στα υπουργεία ειδικές επιτροπές εντεταλμένες με τον εξονυχιστικό έλεγχο του φακέλλου κάθε υπαλλήλου. Σύμφωνα με τα πορίσματα των επιτροπών αυτών, οι δημόσιοι υπάλληλοι χωρίστηκαν σε τέσσερις κατηγορίες. Όσοι είχαν εμπλακεί ενεργά σε αξιόποινες πράξεις κατά την προηγούμενη περίοδο θα απολύονταν και θα ακολουθούσε η ποινική τους δίωξη. Απλή απόλυση, χωρίς περαιτέρω διώξεις, ανέμενε όσους είχαν απλώς είχαν συνεργήσει στην επιβολή αντιβενιζελικών μέτρων, χωρίς όμως να παραβιάσουν τον νόμο. Θα απολύονταν επίσης οι δημόσιοι υπάλληλοι του Κράτους της Θεσσαλονίκης που επέλεξαν να εγκαταλείψουν τις θέσεις τους για να μην υπηρετήσουν την Προσωρινή Κυβέρνηση. Θα παρέμεναν, τέλος, στις θέσεις τους όσοι δεν είχαν με κανέναν τρόπο εμπλακεί στην πολιτική διαμάχη.¹²²

Ακολούθησε μια πρωτοφανούς έκτασης εκκαθάριση του κρατικού μηχανισμού που δεν αφορούσε μόνο την αποκαθίλωση της ηγεσίας αλλά επεκτεινόταν σε όλες τις βαθμίδες της διοίκησης. Το 40% των μονίμων αξιωματικών του στρατού και το 30% των μονίμων αξιωματικών του ναυτικού ετέθη σε διαθεσιμότητα ενώ ταυτόχρονα ένα σημαντικός αριθμός χωροφυλάκων, που είχαν χρησιμοποιήσει τα όπλα τους κατά τη διάρκεια των Νοεμβριανών οδηγήθηκαν στη φυλακή. Πεντακόσιοι εβδομήντα δικαστικοί¹²³ και εξήμισι χιλιάδες δημόσιοι υπάλληλοι, που είχαν συνεργήσει σε διώξεις βενιζελικών ή συμμετείχαν σε ανιβενιζελικές δραστηριότητες εν γένει, απολύθηκαν.¹²⁴

Στον πίνακα που ακολουθεί παρουσιάζεται με ενάργεια η έκταση των εκκαθαρίσεων που έλαβαν χώρα κατά την διετία 1917-1918¹²⁵:

120 Το Νομοθετικό Διάταγμα περί αναστολής της ισοβιότητας Δικαστικών (αναστολή των άρθρων 88, 89, 90 του Συντάγματος) υπεγράφη αμέσως μετά την ορκομοσία της Κυβέρνησης, από τον Αλέξανδρο. Στην εισηγητική έκθεση διατυπωνόταν σαφώς η πρόθεση της Κυβέρνησης να τιμωρήσει με αυτόν τον τρόπο τους δικαστικούς που είχαν με οποιοδήποτε τρόπο συμπράξει στα γεγονότα του Νοεμβρίου. ΣΚΡΙΠ 15/6/1917

121 Ζαβιτσιάνος Κ., Αι Αναμνήσεις του εκ της Ιστορικής Διαφωνίας Βασιλέως Κωνσταντίνου και Ελευθερίου Βενιζέλου όπως την έζησε (1914-1922), Τόμος Β, Αθήνα 1947, σ.35

122 (Λεονταρίτης 90-91)

123 Σε ένα μέρος των δικαστικών, που θεωρήθηκε πως είχαν την ενεργότερη αντιβενιζελική δραστηριότητα, αφαιρέθηκε, με ξεχωριστό νομοθετικό διάταγμα, το δικαίωμα του δικηγορείν, γεγονός που δίνει στις απολύσεις τη μορφή όχι μόνο της ηθικής αλλά και της φυσικής εξόντωσης. Τα στοιχεία για το ιδιαίτερο αυτό νομοθετικό διάταγμα αντλήθηκαν από σχετικό άρθρο της εφημερίδας ΕΜΠΡΟΣ της 20ης Ιουλίου 1917.

124 Μαυρογορδάτος Γ., 1915, ό.π., σ.119

125 Λεονταρίτης, Γ. Β., Η Ελλάδα στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο 1917-1918, εκδ. ΜΙΕΤ, Αθήνα 2000, σ.92

	1917	1918
Υπουργείον Στρατιωτικών	1105	449
Υπουργείον Ναυτικών	324	58
Υπουργείον Εξωτερικών	21	18
Υπουργείον Εσωτερικών	172	101
Υπουργείον Συγκοινωνίας	300	555
Υπουργείον Οικονομικών	271	403
Υπουργείον Γεωργίας και Δημοσίων Κτημάτων	71	114
Υπουργείον Εκκλησιαστικών και Δημοσίου Εκπαιδεύσεως	819	778
Υπουργείον Δικαιοσύνης	183	204
Υπουργείον Εθνικής Οικονομίας	49	81
Υπουργείον Επισιτισμού και Αυταρκείας	54	56
Υπουργείον Περιθάλψεως	21	50
Μερικό σύνολο	3.390	2.867
Σύνολο	6.257	

Από τις υπό εξέταση φιλοβασιλικές εφημερίδες, μόνο το Εσπερινόν Νέον Άστυ διαμαρτύρεται ήπια, επισημαίνοντας τους κινδύνους που ενέχει η εκτεταμένη εκκαθάριση του κρατικού μηχανισμού από τους αντιπολιτευόμενους, όχι μόνο για την κοινωνική συνοχή, αλλά και για το ίδιο το πολίτευμα. Φροντίζει, όμως, να κάνει σαφές πως η κριτική της εφημερίδας είναι καλοπροαίρετη, τοποθετώντας στο μέσο του σύντομου άρθρου σαφή επίνευση τόσο για το συντελούμενο έργο όσο και για τις προθέσεις της κυβέρνησης σχετικά με την αναδιάρθρωση και την ανόρθωση της χώρας: *“Είναι αδύνατον να φαντασθώμεν ότι υπό το αυτό αδιάλλακτον πνεύμα της διαταγής του κ. Τσιριμώκου θα εξακολουθήση η εκκαθάρισις των δημοσίων υπαλλήλων, διότι θα καταλήξωμεν εις ογκώδη άτοπα, δυνάμενα να έχουν ολεθριάν επιρροήν δια το μέλλον. Το πρόγραμμα της συμφιλιώσεως και της ενότητος και η ηθική και πολιτική ανάπλασις, την οποίαν ευχαρίστως βλέπομεν μετά γοργότητος συντελουμένην, δεν εξυπηρετείται διά των άκρων μέτρων, ουδ’ έχει συμφέρον, νομίζομεν, το νόμιμον καθεστώς, το οποίον εκπροσωπεί σήμερον ο κ. Βενιζέλος, να καθιερώση την επικίνδυνον αρχήν, ότι οι δημόσιοι*

λειτουργοί οφείλουν να συντρέχουν τας επαναστάσεις δια να εξασφαλίζουν τας θέσεις των.”
(ΕΣΠΕΡΙΝΟΝ ΝΕΟΝ ΑΣΤΥ 18/6/1917)

Η απλή καταγραφή μιας είδησης χωρίς κανένα σχολιασμό δεν σημαίνει πως η είδηση απαλλάσσεται από το υποκειμενικό στοιχείο. Η ΣΚΡΙΠ μετατοπίζει το κέντρο βάρους της στο εξωγλωσσικό πλαίσιο Υποβαθμίζει τις ειδήσεις σχετικά με τις εκκαθαρίσεις δημοσιεύοντάς τες στην τρίτη σελίδα, σύντομα, χωρίς κανένα σχολιασμό. Η εφημερίδα έχει επιλέξει την αποστασιοποίηση από την ήττα και προσάρμοσε με τέτοιο τρόπο την ύλη της ώστε να μην φαίνεται πως βρίσκεται από την πλευρά των ηττημένων.¹²⁶ *“Κατ’ έγκυρον ανακοίνωσιν οι συλλαμβανόμενοι δικαστικοί θα παραπέμπωνται ενώπιον των κατά τόπους εισαγγελέων Εφετών. Εάν δε εκ των ανακρίσεων προκύψη ότι υπέχουν ενοχήν εις τα διαπραχθέντα γεγονότα, θα διατάσσεται και αυτών η σύλληψις.”*. (ΣΚΡΙΠ 18/6/1917)

Αν για το Εσπερινόν Νέον Άστυ η αποδοχή και η πειθάρχηση των δημοσίων λειτουργών στις επαναστάσεις ενέχει τον κίνδυνο εκφυλιστικής εκτροπής του πολιτεύματος, το ΘΑΡΡΟΣ, αντιστρέφοντας το επιχείρημα, παρουσιάζει ως προσόν το επαναστατικό παρελθόν του Βενιζέλου και των συνεργατών του, αφού μόνο αυτό μπορεί να εξασφαλίσει τη δυναμική αντιμετώπιση του σάπιου πολιτικού συστήματος και την ουσιαστική και βαθιά εξυγίανση του κράτους. Η εφημερίδα παρουσιάζει εικόνα πλήρους μεταστροφής, καθώς, όχι μόνο αποδέχεται, αλλά και ενισχύει την κυβερνητική επιχειρηματολογία σχετικά με το επιβεβλημένο των εκκαθαρίσεων, φθάνοντας να διατυπώσει την άποψη πως όλες οι επαναστάσεις γίνονται για το καλό της πατρίδας και αποτελούν εγγύηση για την επιστροφή στη νομιμότητα και την πρόοδο. *“...Ουδείς λοιπόν να μην ανησυχή σήμεραν, διότι τόσοσ όγκος στρατιωτικών, δικαστικών, Αρεοπαγιτών, διοικητικών, κληρικών και άλλων υπαλλήλων σωρεύονται υπό της επαναστάσεως εις την σωρόν των ακρήστων. Η πατρίς ουδέν κινδυνεύει να χάση εκ της εκτοπίσεως αυτών από των εδρών, αφ’ ων εκακούρησαν, ή από των βαθμών υπό την αίγλην των οποίων εκήρυττον ως τείνουσαν εις σωτηρίαν δήθεν της Πατρίδος την τερατώδη μετά των εχθρών συνεννόησιν αυτών. Πάσα επανάστασις φέρει πάντοτε επί της επιφανείας άνδρας μεγάλης αξίας, χαρακτήρας αδαμαντίνους, τους οποίους εκράτει τέως εν τη αφανεία η τρομοκρατούσα φαυλότης, αφ’ ης εξεγείρεται εκάστοτε ο λαός. [...] Η επανάστασις του 1909 ανέδειξεν ένα Βενιζέλον, ον εν τοις στενοίς ορίοις της πατρίδος του είχαν αναδείξει άλλαι επαναστάσεις, και όστις κληθείς έσωσε την Ελλάδα, ανασύρας αυτήν εκ της σαπρίας, εγιγάντωσεν αυτήν και εξησφάλισεν υπέρ αυτής τον γενικόν σεβασμόν, σώζει δε και νυν εκ βεβαίας καταστροφής, ανασύρων αυτήν εκ του βάθους της αβύσσου. Η επανάστασις*

126 Η νίκη, εξάλλου, έχει πολλούς πατέρες, η ήττα είναι ορφανή, όπως είπε ο Γκαλεάτσο Τσιάνο

τέλος αυτή αναδείξασα τόσους νέους άνδρας, πολυτίμους συνεργάτας του μεγάλου Αρχηγού, έχει πλείστους αξίους αντικαταστάτας όλων των εκκαθαριζομένων, οίτινες επεβάλλοντο μέχρι σήμερα δια μυρίων προσχημάτων, αλλ' ανεδείχθησαν επιβλαβείς και απαίσιοι εν των προορισμώ, εν ω έκαστος είχε κληθή. Οι ανησυχούντες δια την απώλειαν τόσων τέως διακεκριμένων δήθεν προσωπικοτήτων εν των Στρατώ, των Ναυτικών, τη Διοικήσει, τη Δικαιοσύνη, τη Εκκλησία, έστωσαν βέβαιοι, ότι εν τοις διαδόχοις αυτών θα εύρωσιν άνδρας ανταξίους πραγματικώς της αποστολής των.” (ΘΑΡΡΟΣ 19/7/1917)

2. Η κατάσταση στο στράτευμα και η συμμετοχή στον πόλεμο

Αμέσως μετά την αναχώρηση του Κωνσταντίνου, ένας σημαντικός αριθμός βασιλοφρόνων αξιωματικών του στρατού¹²⁷ αναζήτησε καταφύγιο στην Πελοπόννησο, όπου υπήρχαν ισχυρά ερείσματα της φιλοβασιλικής μερίδας και η δύναμη των επιστράτων εξακολουθούσε να είναι μεγάλη.¹²⁸ Όταν εγκαταστάθηκε στην Αθήνα, ο Βενιζέλος ζήτησε από τους διοικητές των συνταγμάτων που έδρευαν στην Πελοπόννησο να μεταβούν στην πρωτεύουσα, ως δήλωση της υπακοής τους στο νέο καθεστώς. Μολονότι οι αξιωματικοί ανταποκρίθηκαν στην εντολή, λίγο αργότερα αντικαταστάθηκαν, γεγονός που φαίνεται πως ενέτεινε τον ήδη υπάρχοντα αναβρασμό στις στρατιωτικές μονάδες της περιοχής.¹²⁹ Λίγο αργότερα, στις 23 Ιουνίου, εξερράγη στην Τρίπολη κίνημα κατώτερων αξιωματικών του ενδεκάτου Συντάγματος Πελοποννήσου, με σκοπό την επαναφορά του Κωνσταντίνου στην εξουσία, το οποίο οι τοπικές αρχές κατέπνιξαν άμεσα.¹³⁰

Η ΣΚΡΙΠ αναφέρεται στο γεγονός και στις συλλήψεις που ακολούθησαν μόνο μεταφέροντας επίσημα τηλεγραφήματα, χωρίς κανένα σχόλιο. Εξάλλου, οι ειδήσεις της εσωτερικής πολιτικής επικαιρότητας έχουν μεταφερθεί στη δεύτερη και την τρίτη σελίδα της εφημερίδας. Αντίθετα, ο αρθρογράφος του Εσπερινού Νέου Άστεως απαξιώνει την αποτυχημένη προσπάθεια των αξιωματικών της Τριπόλεως. Κατά την εφημερίδα, στο κίνημα συμμετείχαν ελάχιστοι στους οποίους, μάλιστα, δεν περιλαμβάνονταν αξιωματικοί και ο στρατός κινήθηκε ο ίδιος για να τους αντιμετωπίσει, γεγονός που φανερώνει πέρα από κάθε αμφιβολία πως το στράτευμα είναι πειθαρχημένο και βρίσκεται δίπλα στην Κυβέρνηση: *“Το θλιβερόν συμβάν της Τριπόλεως είναι ανάξιον λόγου αυτό καθ’ εαυτό, και δικαίως ο κ. Πρωθυπουργός το εχαρακτήρισε ως στερούμενον σημασίας, όταν κατεδείχθη πόσον στενώς περιορίζεται*

127 Ο Βεντήρης αναφέρει πως διεσπάρησαν στην πελοπόννησο τέσσερα σώματα στρατού, Βεντήρης Γεώργιος, Η Ελλάς του 1910-1920, τ.2, εκδ. ΠΥΡΣΟΣ, Αθήνα 1931, σ.364

128 Λεονταρίτης, Γ. Β., Η Ελλάδα στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο 1917-1918, εκδ. ΜΙΕΤ, Αθήνα 2000, σ.153

129 Λεονταρίτης Γ., ό.π., σ.133

130 Ως υποκινητής του κινήματος φυλακίστηκε ένα μήνα αργότερα, ο, υποστράτηγος τότε και αργότερα αρχιστράτηγος της μικρασιατικής εκστρατείας, Α. Παπούλας. Καταδικάστηκε σε θάνατο, αλλά δεν εκτελέστηκε μετά από προσωπική παρέμβαση του Βενιζέλου.

ο κύκλος των παραφρόνων δραστών του, και όταν όχι μόνον ουδείς αξιωματικός συμμετέσχεν αυτού, αλλ' ηδυνήθη αυτός ο στρατός εξ ιδίας αυτοβουλίας να καταστείλη το απονενομημένον διάβημα. ...” (Εσπερινόν Νέον Άστν, 27/6/17) Μολονότι η αναφορά στο γεγονός είναι ευσύνοπτη, η χρήση της λέξης “δράστης” φανερώνει πως για τον γράφοντα το κίνημα ήταν, αδιαμφισβήτητα, κολάσιμη πράξη. Την αιτιολόγηση αυτής της άποψης δίνει εναργέστερα σχετικό άρθρο της εφημερίδας ΕΜΠΡΟΣ: “Δεν εχρειάζετο καλλιτέρα απόδειξις ότι η ησυχία και η τάξις υφίσταται πλήρης εν Πελοποννήσω, από το μικρόν στασιαστικόν πείραμα της Τριπόλεως όπερ κατεστάλη εντός ολίγων ωρών και δια των ανδρών της αυτής φρουράς. Και το μωρόν της συλλήψεως και το αστεϊόν της εκτελέσεως καθιστώσιν αμφίβολον εάν επιτρέπεται να χαρακτηρισθή καν ως στάσις μία έκρηξις ακατανοήτου παιδαριωδίας ήτις εξεψύχησεν εις το πρώτον κτύπημα. Ουδείς Έλλην πονών τον τόπον δύναται να επιδοκιμάση τοιαύτας απεγνωσμένας πράξεις εις ώραν μάλιστα καθ’ ην η σοβαρότης της καταστάσεως απαιτεί όλους τους βραχίονας του Έθνους ηνωμένους προς την αυτήν κατεύθυνσιν. Ποίος σκοπός θα εξεπληρούτο δια του κινήματος τούτου; Τι ηδύνατο να επιζητηθή δι αυτού; ήτο εξέγερσις κατά της κυβερνήσεως και του νέου εν γένει καθεστώτος, ή κατά της Αντάντ; Εκεί δε όπου ο Βασιλεύς Κωνσταντίνος και οι πολιτικοί άνδρες της χώρας και ολόκληρος ο στρατός ευρέθησαν σύμφωνοι, τις άλλος δύναται να έχη γνώμην αντίθετον; Όλαι αι ενδείξεις παρέχουν το συμπέρασμα ότι το Έθνος σωφρονεί και ότι μίαν κατάστασιν κρίσιμον δεν θα θελήση να καταστήση δεινότεραν δι εμφυλίων σπαραγμών και ερίδων των οποίων το αναπόφευκτον αποτέλεσμα θα ήτο η άμεσος καταστροφή. Αφ’ ης δε στιγμής η Ελλάς κατέστη εμπόλεμος, πάσα ενέργεια τείνουσα εις την διαίρεσιν και την εκμηδένισιν αυτής δια της εσωτερικής πάλης αποτελεί φοβερόν κατά της υπάρξεως αυτής έγκλημα. Ευτυχώς η ταχύτης με την οποία κατεστάλη η στάσις και η νομιμοφροσύνη των άλλων ανδρών καθιστούν βέβαιον, ότι τα δηλητηριώδη σπέρματα της αναρχίας δεν εύρον έδαφος γόνιμον προς σποράν, η δε Ελλάς εξήλθε νικηφόρος εκ της μικράς ταύτης δοκιμασίας, εις μίαν περίοδον καθ’ ην έχει ανάγκην της συγκεντρώσεως όλων των ηθικών και υλικών αυτής δυνάμεων.” (ΕΜΠΡΟΣ 28/6/1917) Για την εφημερίδα, το κίνημα στερείτο λογικής βάσης. Με τη χρήση της ειρωνείας ευτελίζεται εντελώς η απόπειρα των κινηματιών, ενώ με εύσχημο τρόπο δηλώνεται πως οι Έλληνες πειθαρχούν, όχι στην κυβέρνηση Βενιζέλου, αλλά στην Αντάντ. Επισημαίνεται πως η νομιμοφροσύνη αποτελεί πατριωτικό καθήκον και είναι επιβεβλημένη λόγω της κρισιμότητας των περιστάσεων· μια νομιμοφροσύνη, όμως, που δεν αναιρεί επ’ ουδενί την πίστη στο βασιλιά, αλλά, αντίθετα, την επιβεβαιώνει, αφού ο ίδιος ο Κωνσταντίνος συναινεί σε αυτήν.

Το απονενομημένο του τολμήματος υπογραμμίζει και ο αρθρογράφος του ΘΑΡΡΟΥΣ, ο οποίος, όμως, δεν αρκείται στην υποβάθμιση της απόπειρας και των προσώπων που την διεξήγαν, αλλά

προχωρά στη διατύπωση αιτήματος για τη λήψη μέτρων που θα αποτρέψουν στο μέλλον παρόμοιες προσπάθειες. Το κείμενο ξεκινά με την, αποτρεπτική για κάθε επίδοξο μιμητή των κινηματιών, βεβαιότητα για τη σκληρή τιμωρία που περιμένει τους εξεγερθέντες και κλείνει με την θερμή εξύμνηση του καθεστώτος. *“Το οικτρών τέλος του τολμήματος δύο υπαξιωματικών εν Τριπόλει, το οποίον θα στοιχίση εις αυτούς μεν την ζώην ίσως, πολυετή δε δεσμά εις τους αποπλανηθέντας και ακολουθήσαντας αυτούς στρατιώτας προκαλεί σκέψεις περί της ανάγκης ληπτέων τινών μέτρων, ήτις δεν πιστεύομεν να διαφεύγη την αντίληψιν των αρμοδίων και ιδία του κ. Πρωθυπουργού. Ποίαν θέσιν, ποίαν μόρφωσιν και τίνα γνώσιν των πραγμάτων είχαν οι δύο υπαξιωματικοί και οι ατυχείς εκείνοι ακολουθήσαντες αυτούς στρατιώται, ώστε να σχηματίσωσι την πεποίθησιν, ότι επ’ αυτούς έλαχεν ο κλήρος να σώσωσι δήθεν την κινδυνεύουσαν πατρίδα από καθεστώτος, το οποίον εχαιρέτησεν εγκαρδίως σύμπασα η φυλή και χειροκρότησε σύμπας ο πεπολιτισμένος κόσμος ως σωτηρίαν από βεβαίας και αιμωτικής καταστροφής;”* (ΘΑΡΡΟΣ 3/7/1917)

Όπως ήταν αναμενόμενο, ο Βενιζέλος συνδύασε την επιστροφή του με την συμμετοχή της ενοποιημένης Ελλάδας στον πόλεμο, στο πλευρό της Αντάντ. Στα τέλη Ιουνίου το Υπουργικό Συμβούλιο, κατά την πρώτη συνεδρίασή του, αποφάσισε τη διακοπή των διπλωματικών σχέσεων με τις Κεντρικές Δυνάμεις και τους συμμάχους τους και ανακάλεσε τους Έλληνες πρεσβευτές στο Βερολίνο, τη Βιέννη, την Κωνσταντινούπολη και τη Σόφια¹³¹. Επίσημη κήρυξη πολέμου δεν έγινε καθώς τα στρατεύματα του Κράτους της Θεσσαλονίκης μάχονταν ήδη στο Μακεδονικό Μέτωπο. Με αυτόν τον τρόπο εξάλλου γινόταν μια ex post νομιμοποίηση του Κράτους της Θεσσαλονίκης, του οποίου το ενοποιημένο κράτος παρουσιαζόταν ως συνέχεια, και επιβεβαιώνονταν οι βενιζελικές επιλογές.¹³² Για να μπορέσει η Ελλάδα να διεκδικήσει από τους Συμμάχους τις εδαφικές της αξιώσεις, ήταν επιβεβλημένη η συμμετοχή στον πόλεμο με αξιόμαχο στρατό. Η δύσκολη κατάσταση όμως που επικρατούσε στο εσωτερικό της χώρας δεν επέτρεψε να πραγματοποιηθεί γενική επιστράτευση αλλά σταδιακή πρόσκληση των κλάσεων στα όπλα με διαδοχικά διατάγματα.¹³³ Ο Βενιζέλος γνώριζε πως η

131 “Η Κυβέρνησις δι’ομοιομόρφου τηλεγραφήματος αυτής προς τους πρεσβευτάς εν Βερολίνω κ. Θεοτόκην, Βιέννη κ. Γρυπάρην, Κων/πόλει κ. Καλλέργην και Σόφια κ. Ναούμ, διίταξεν αυτούς όπως ζητήσουν παρά των Αυλών παρ’ αϊς διατελούν διαπιστευμένοι τα διαβατήριά των και αναχωρήσουν αμέσως μετά του προσωπικού των Πρεσβειών και των Προξενείων, εμπιστευόμενοι τα αρχεία εις τους αντιπροσώπους της Ολλανδίας, ήτις ανέλαβε την προστασίαν των υπηκόων της Ελλάδος. Η ανάκλησις των παρά ταις Κεντρικαίς Αυτοκρατορίαϊς και τοις Συμμάχοις αυτών Ελλήνων πρεσβευτών, δικαιολογείται εν τη σχετική τηλεγραφική διαταγή εκ του ότι, εφ’ όσον τα Ελληνικά στρατεύματα πολεμούν ήδη κατά των στρατευμάτων του συνασπισμού των Κεντρικών Αυτοκρατοριών, η εμπόλεμος κατάστασις υφίσταται ουσιαστικώς μεταξύ της Ελλάδος και της Γερμανίας, της Αυστρίας, της Βουλγαρίας και της Τουρκίας.”
εφημ. ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ 17/6/1917

132 Λεονταρίτης Γ.Β., ό.π., σ.88

133 Λεονταρίτης Γ.Β., ό.π., σ.185

επιστράτευση θα ήταν μια πολύ δύσκολη διαδικασία, καθώς είχε προηγηθεί η άσκοπη επιστράτευση του 1905, στην οποία είχε σπαταληθεί δημόσιο χρήμα και είχε μείνει ανενεργό ένα σημαντικό ποσοστό του παραγωγικότερου τμήματος του πληθυσμού, ενώ ταυτόχρονα υπήρχε η βεβαιότητα πως την προσπάθεια θα υπονόμεινε η φιλοβασιλική προπαγάνδα.¹³⁴ Μια ακόμη σημαντική παράμετρος που έπρεπε να ληφθεί υπόψη ήταν πως η στρατολόγηση των νέων αγροτών πριν τη συγκομιδή της σοδειάς θα προκαλούσε σίγουρα έντονες αντιδράσεις στον αγροτικό κόσμο¹³⁵. Ταυτόχρονα, η κυβέρνηση μετέλλε όλων των δυνατών μέσων για να προκαλέσει την εθελοντική συμμετοχή των ανδρών στον πόλεμο, όπως αποκαλύπτει η μελέτη του Τύπου: *“...Εν τω μεταξύ, βεβαιούται ότι δεν πρόκειται να κληθή άλλη ηλικία υπό τα όπλα, θα παρμείνη όμως ελευθέρα η στρατολογία εκ της Παλαιάς Ελλάδος εθελοντών, εις ους θα χορηγείται σημαντικόν επίδομα κατά το Αγγλικόν σύστημα. Εις τους διακρινομένους εκ των εθελοντών τούτων και λαμβάνοντας τον υπό της Προσωρινής Κυβερνήσεως ιδρυθέντα πολεμικόν σταυρόν, θα χορηγείται δωρεάν έκτασις εκ των δημοσίων γαιών ικανή να διαθρέψη μίαν γεωργικήν οικογένειαν. ...”* (ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ 18/6/1917)¹³⁶

Από τις υπό μελέτη φιλοβασιλικές εφημερίδες, μόνο η ΑΣΤΡΑΠΗ περιορίστηκε στην απλή αναγραφή των επίσημων ανακοινωθέντων. Οι περισσότερες στήριζαν μέσω των άρθρων τους, λίγο έως πολύ, την προσπάθεια της στρατολογικής ενίσχυσης του στρατεύματος ενόψει της αναπότρεπτης συμμετοχής στον πόλεμο. Η ΕΜΠΡΟΣ, συνεπής στις διακηρύξεις της, υποδεικνύει ως μόνη πατριωτική στάση, δεδομένων των ειλημμένων αποφάσεων για συμμετοχή στον πόλεμο, την προθυμία για συμμετοχή στην πολεμική προσπάθεια, ώστε η Ελλάδα να προστατευθεί από τις καταστροφικές συνέπειες του πολέμου. Η εφημερίδα δεν κάνει μνεία των ελληνικών προσδοκιών για εδαφικά κέρδη από την συμπαρατάξη με τα στρατεύματα της Αντάντ ούτε αναφέρεται στις συμφορές των αλύτρωτων. Για τον αρθρογράφο, η συμμετοχή της χώρας στον πόλεμο μόνο βλαπτική μπορεί να είναι και καθήκον κάθε Έλληνα πατριώτη είναι να συμμετάσχει για να μετριάσει κατά το δυνατόν τις απώλειες. *“...η Ελλάς κηρύξασα τον πόλεμον, πρέπει ν’ αποδείξω ότι είναι πρόθυμος να τον διεξαγάγη με όλας τας δυνάμεις της. Βεβαίως οι Έλληνες επί του ζητήματος του πολέμου και της ειρήνης δεν ήσαν σύμφωνοι. Αλλ’ αφ’ ης στιγμής σειρά γεγονότων κατέστησε την Ελλάδα εμπόλεμον, ουδείς άλλος τρόπος*

134 Στεφάνου Στ. Ι., ό.π., σ.305-306

135 Σχετική επισήμανση υπάρχει στο φύλο της 23ης Ιουνίου της εφημερίδας ΕΜΠΡΟΣ.

136 Κατά τη διαδικασία της επεξεργασίας των δεδομένων, παρατηρήθηκε ανατιστοιχία μεταξύ των, σχετικών με τη στρατολογία των εθελοντών, δημοσιεύσεων του φιλοκυβερνητικού τύπου και των ανάλογων του φιλοβασιλικού τύπου. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί δημοσίευμα της εφημερίδας ΕΜΠΡΟΣ, σύμφωνα με το οποίο: *“Κατόπιν των σκέψεων της Κυβερνήσεως περί ενισχύσεως του στρατού δια ληφθησομένων παρ’ αυτής μέτρων, εξεδόθη διαταγή απαγορεύουσα την κατάταξιν επί του παρόντος εθελοντών, τόσον εις τα εν τη Παλαιά Ελλάδι Σώματα και Υπηρεσίας, ως και εις την Χωροφυλακήν, καθώς και εις τον τέως στρατόν της Εθνικής Αμύνης, όστις συνεχωνεύθη ήδη μετά του λοιπού στρατού”* εφημ. ΕΜΠΡΟΣ 27/6. Περιεαίρω ανάλυση ξεπερνά τα όρια της παρούσης εργασίας.

υπάρχει όπως μετριάσωμεν τας συνεπείας του πολέμου τούτου από του να προσέλθῃ ἕκαστος προθύμως προς υπεράσπισιν του πατρίου εδάφους, ρίπτων εἰς λήθην ὅλας ἐκεῖνας τῖς πράξεις, αἰτίνες ἐδημιούργησαν τας ἀντιθέσεις καὶ τας ἀμοιβαίας ἐχθρότητας. ...”. (ΕΜΠΡΟΣ 6/7/17) Υπογραμμίζεται ἡ ἀνάγκη νὰ τοποθετηθεῖ τὸ συμφέρον τῆς πατρίδας πάνω ἀπὸ τῖς πολιτικὲς ἀντιπαραθέσεις καὶ ὅλοι οἱ Ἕλληνες, ὄχι κατ’ ἀνάγκη ὁμόφωνοι, ἀλλὰ ὁμόθυμοι, νὰ τεθοῦν στὴν υπηρεσία τοῦ κοινού ὑψηλοῦ σκοποῦ. Στὸ ἴδιο μοτίβο κινεῖται καὶ ὁ ἀρθρογράφος τῆς ΣΚΡΙΠ, ὁ ὁποῖος, ὅμως, δὲν παραλείπει νὰ ἀναφερθεῖ στὴν ἀνδρεία καὶ τὴν πολεμικὴ δεινότητα τοῦ ἐλληνικοῦ στρατοῦ, ἡ ὁποία ἔχει ἀποδειχθεῖ πολλές φορές κατὰ τὸ παρελθόν. Δὲν ἐκφράζεται φόβος γιὰ τὰ δεινὰ ποῦ μπορεῖ νὰ φέρεῖ ὁ πόλεμος. Ἀντίθετα, στὸ κείμενο ὑπάρχει ἡ ὑπόρρητη ἀναφορά στὴν προσδοκία τῆς ἐθνικῆς ὁλοκλήρωσης, μέσω τῆς βεβαιότητας πὼς οἱ Ἕλληνες στρατιῶτες πολεμοῦν γιὰ ἱερό σκοπό καὶ πὼς θὰ δοξάσουν ἐτι περισσότερο τὴν πατρίδα. Ὡς ἰσχυρό συνεκτικὸ στοιχεῖο προβάλλεται ὁ πατριωτισμὸς μετὰ τὴ μορφή τῆς ἱστορικῆς υποχρέωσης νὰ τιμηθοῦν οἱ ἀγῶνες καὶ οἱ θυσίες τῶν προγόνων. *“...Ἐδημιουργήθησαν νέα συνθήκαί ἐθνικῆς ζωῆς, ἐχαράχθη νέος δρόμος διὰ τὴν σταδιοδρομίαν τῆς πατρίδος. Τὸ τοιοῦτο ἐπιβάλλει καὶ εἰς ἀπαντας μὲν τοὺς Ἕλληνας νέα καθήκοντα, ἀλλ’ ἰδίως εἰς τὸν στρατόν. Αὐτὸς εἶνε σήμερον ὁ κύριος παράγων, ὅπως ἡ Ἑλλάς ἀνταποκριθῆ ἐπαξίως τῆς ἱστορίας τῆς πρὸς τὰς νέας συνθήκας καὶ ἐξακολουθήσῃ τὴν σταδιοδρομίαν τῆς μετὰ τὴν ἰδίαν ὁρμὴν καὶ αἰγλήν τοῦ παρελθόντος. Αὐτὸς εἶνε ἡ ἠθικὴ τῆς δύναμις. Καθοριζομένης ἤδη τῆς διεθνούς θέσεως τῆς Ἑλλάδος, διαγράφεται καθαρὰ καὶ ἡ ἀποστολὴ τοῦ στρατοῦ τῆς. Ὑπὸ τὴν ἀντίληψιν ταύτην τῶν πραγμάτων καὶ τῶν περιστάσεων, ποῖος Ἕλλην δύναται νὰ ἔχῃ γνώμην ἄλλην ἢ ὅτι ὁ Ἑλληνικὸς στρατὸς θὰ εἶνε καὶ πάλιν ὅ,τι ὑπῆρξε κατὰ τὸ παρελθόν καὶ ὅ,τι γίνεται δημιουργικὸν πόθων ἱερῶν καὶ πεποιθήσεων ὑπερηφάνων;...”* (ΣΚΡΙΠ 19/6/1917) Ἀντίθετα μετὰ τῖς συνεπεῖς φιλοβασιλικὲς ἐφημερίδες, οἱ ἀναφορὲς τοῦ ΘΑΡΡΟΥΣ στὴν συμμετοχὴ τῆς χώρας στὸν πόλεμο καὶ στὴν ἐπιστράτευση εἶναι τακτικὲς καὶ ἐπιβεβαιώνουν πλήρως τὴν μεταστροφὴ τῆς ἐφημερίδας, ἡ ὁποία διατυπώνει πλέον ἀναφανδὸν τὴν ὑποστήριξή τῆς στὴν κυβέρνησιν Βενιζέλου. *“...Δικαιούται βεβαίως πᾶς τις σήμερον νὰ στηρίξῃ τὰς ἐλπίδας τοῦ εἰς τὸν μέγαν πρωθυπουργὸν τῆς Ἑλλάδος καὶ ἀντὶ πάσης ἀπαντήσεως εἰς πάσαν σκεπτικιστικὴν μεμψιμοιρίαν ν’ ἀπαντήσῃ μετὰ πεποιθήσεως καὶ ὑπερηφανείας. -Ἐχομεν τὸν Βενιζέλον!! Ἀπαντῶμεν συμεριζόμενοι πλήρως τὴν ἐπὶ τούτῳ δικαίαν πεποίθησιν καὶ ὑπερηφάνειαν παντός ἀληθοῦς Ἕλληνο. -Ναί! Ἐχομεν τὸν μέγαν Σωτήρα, ὅστις διδὼν τὴν ἐξέλιξιν τῶν γεγονότων ἐκήρυττεν ἐγκαίρως ἀπὸ τοῦ βήματος τῆς Βουλῆς, ὅτι ἡ Ἑλλάς θὰ διέλθῃ διὰ πολὺ πλειόνων δοκιμασιῶν εἰάν δὲν εἰσέλθῃ εἰς τὸν πόλεμον ἢ ἐκείνων θὰ υφίστατο εἰάν εἰσέλθῃ. Δὲν εἰσηκούσθη τότε καὶ εἶδομεν πάντες τὴν τρομερὰν ἐξέλιξιν, εἶδομεν τὸ βάραθρον εἰς τὸ ὁποῖον ἔρριψαν αὐτὴν οἱ ἀναλαβόντες ἀθεραΐτως τὴν διεύθυνσιν*

των τυχών της, είδομεν τα αίσχη και τα στίγματα, τα οποία προδότηι ανηλεείς ενεκόλαισαν επί του αγνού και υπερηφάνου μετώπου της ατυχούς Ελλάδος. Και είδομεν τότε τον Βενιζέλον αναλαμβάνοντα το τεράστιον έργον να σώση ό,τι δυνατόν...”. (ΘΑΡΡΟΣ6/7/1917) Ο Βενιζέλος εμφανίζεται να έχει τα μεσσιανικά χαρακτηριστικά του σωτήρα που παρέλαβε τη χώρα στο χείλος της καταστροφής και καταβάλλει κάθε δυνατή προσπάθεια για να περισώσει ό,τι μπορεί να περισωθεί. Η πολιτική του διορατικότητα και σοφία είναι αδιαμφισβήτητη καθώς επιβεβαιώνεται από τα ίδια τα πρόσφατα ιστορικά γεγονότα. Η αμφισβήτηση των επιλογών του είχε στο παρελθόν τραγικά αποτελέσματα για τη χώρα και το λαό. Συνεπώς, δεν υπάρχουν περιθώρια αντιλόγου στις πρόσφατες αποφάσεις του. Αξιοσημείωτη είναι η επανάληψη της λέξης “υπερηφάνεια”, μιας λέξης που επηρέαζε ανέκαθεν ισχυρά το θυμικό των νεοελλήνων. Η τρωθείσα, από την προδοτική δράση ανάξιων πολιτικών, υπερηφάνεια αποκαθίσταται από τον ιδανικό ηγέτη, τον πραγματικό ταγό του έθνους. Με σημαία και παράσημο την υπερηφάνεια θα ξεκινήσουν εξάλλου οι νέοι της Ελλάδας να ριχτούν στη φωτιά του πολέμου και να εκπροσωπήσουν επάξια την πατρίδα. Η αρθρογραφία του ΘΑΡΡΟΥΣ παρουσιάζεται πλήρως ευθυγραμμισμένη με αυτήν των φιλοβενιζελικών εφημερίδων της εποχής, που τοποθετούν σταθερά στην πρώτη σελίδα τους ανταποκρίσεις από τη μακεδονική μεθόριο και τη Μικρά Ασία και περιγράφουν με μελανά χρώματα τα παθήματα των αλύτρωτων αδελφών, ενώ δεν απουσιάζουν οι επιθέσεις στις φιλοβασιλικές κυβερνήσεις και τα φίλια προς αυτές δημοσιογραφικά όργανα των οποίων αμφισβητείται ανοιχτά, όχι μόνο ο πατριωτισμός, αλλά και η πνευματική επάρκεια. “...Και όμως ονόμασαν αποικίαν την μεγάλην κατά πάντα Ελλάδα εκείνην, οι μικροί το πνεύμα και την καρδίαν Έλληνες της ελευθέρως γωνίας, ην ως ακρόπολιν αυτού έπηξε δι’ αίματος και οστών σύμπασις ο Ελληνισμός. Και όμως ύβρισαν αυτήν, και κατεδίωξαν και εβασάνισαν και εδολοφόνησαν τα τέκνα της Μεγάλης εκείνης Ελλάδος πολιτικοί μικροί και δημοσιογράφοι ευτελείς, μίσθια όργανα των προαιωνίων εχθρών, αποκαλούντες αυτήν αποικίαν και αποστέλλοντες τα τέκνα της οπίσω εις την αιματομένην πατρίδα των, ην ονόμαζον Καπερναούμ. Αλλ’ ουδέν παράπονον βεβαίως αρμόζει κατά των ηλιθίων εκείνων, οίτινες δεν δικαιούνται καν να ονομάζονται Έλληνες. Και ουδείς φυσικά ο αληθής Έλλην, όστις θα ρυθμίση τα αισθήματά του ή θα κηρύξη εαυτόν εξωμότην των παραδόσεών του, εκ της ποταπότητος ολίγων ατόμων ή εκ της δυστυχίας της προσκαιρού τρομοκρατικής επικρατήσεως ηλιθίων πολιτικών. Τα πράγματα ευτυχώς απεκαταστάθησαν, οι μωρός και προδοτικώς πολιτευθέντες εξεδιόχθησαν και την διαχείρισιν των τυχών της όλης φυλής ανέλαβεν ήδη ο ενδεδειγμένος υπό της εμπιστοσύνης ολοκλήρου του Ελληνισμού, ελευθέρου και υποδούλου, Μέγας Κυβερνήτης, ο διεθνούς κύρους, επιβολής και

σεβασμού ανήρ, τον οποίον εξαπέστειλεν ο Θεός της Ελλάδος, όπως σώση αυτήν επανειλημμένως εις τας κρισιμωτέρας στιγμάς των κινδύνων της. [...]” (ΘΑΡΡΟΣ 10/7/1917)

3. Η Βουλή των Λαζάρων

Μια από τις πρώτες ενέργειες του Βενιζέλου ήταν να επαναφέρει την Βουλή της 31ης Μαΐου 1915¹³⁷, την οποία είχε οδηγήσει σε διάλυση ο Κωνσταντίνος -ήταν η δεύτερη Βουλή που διέλυε από την αρχή του έτους¹³⁸-, προσπαθώντας να θέσει υπό τον απόλυτο έλεγχό του τα ζητήματα εξωτερικής πολιτικής. Με την προσφυή αυτή κίνηση ο Βενιζέλος έλυσε το διττό πρόβλημα της άμεσης ανάγκης για Βουλή στην οποία θα απηύθυνε τον όρκο του ο Αλέξανδρος¹³⁹ και της διασφάλισης συνέχειας στη λειτουργία του πολιτεύματος και τη διακυβέρνηση της χώρας, καθώς ήταν αδύνατη η διενέργεια εκλογών ενόσω η χώρα βρισκόταν σε εμπόλεμη κατάσταση¹⁴⁰, ενώ ταυτόχρονα εξασφάλισε τη στήριξη της Κυβέρνησής του από μια Βουλή στην οποία είχε διευρυμένη πλειοψηφία και της οποίας η εκλογή αποτελούσε σαφή λαϊκή εντολή για συμμετοχή της χώρας στον Α' παγκόσμιο πόλεμο.¹⁴¹ Για τους βενιζελικούς η κίνηση αυτή αποτελούσε αποκατάσταση της συνταγματικής ανωμαλίας που είχε προκληθεί από την απροκάλυπτη παρέμβαση του βασιλιά σε ζητήματα που άπτονταν των πρωθυπουργικών αρμοδιοτήτων. Για τους αντιπάλους τους, όμως, αποτελούσε κατάφωρη παραβίαση του Συντάγματος και προκάλεσε πλήθος αντιδράσεων.

Την έντονη διαμαρτυρία του με τη μορφή ανοιχτής επιστολής προς τον Ζοννάρ, απευθύνει μέσα από τις σελίδες του ΘΑΡΡΟΥΣ ο διευθυντής της εφημερίδας Πολ Δημητρακόπουλος, υποστηρίζοντας πως η Βουλή του 1915 δεν έχει τη λαϊκή νομιμοποίηση το 1917. Σύμφωνα με το άρθρο, η ασάφεια των συνθηκών δεν επιτρέπει την ασφαλή ερμηνεία της λαϊκής βούλησης. Κατά συνέπεια η συγκεκριμένη πολιτική επιλογή αποτελεί αυθαίρετη ερμηνεία της θέλησης του λαού και,

137 Η Βουλή αυτή ονομάστηκε ειρωνικά από τους αντιβενιζελικούς “Βουλή των Λαζάρων” γιατί “αναστήθηκε εκ νεκρών”.

138 Ο εξαναγκασμός της κυβέρνησης από το βασιλιά να παραιτηθεί για δεύτερη φορά αποτελούσε πρωτοφανή ενέργεια στα παγκόσμια κοινοβουλευτικά χρονικά. Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Salus populi suprema lex*: εσωτερική σύγκρουση και διεθνείς σχέσεις 1915-1916, στο : Πρακτικά συμποσίου για τον Διχασμό

139 Η Βουλή συνήλθε σε σώμα στις 14 Ιουλίου και οκτώ ημέρες μετά, στις 22 Ιουλίου, ο Αλέξανδρος απήγγειλε τον Λόγο του Θρόνου και ορκίστηκε πίστη στο Σύνταγμα. Στεφάνου Στ. Ι., ό.π., σ.285

140 Η προσήλωση στους κοινοβουλευτικούς θεσμούς αλλά και ο φόβος της εκτεταμένης και πέραν του δικού του ελέγχου συμμετοχής των στρατιωτικών στην εξουσία, δεν επέτρεψαν στον Βενιζέλο την επιβολή δικτατορίας. Όσον αφορά την πολιτειακή αλλαγή και την κατάργηση της βασιλείας, ήταν βέβαιο πως θα τον έφερνε αντιμέτωπο με ένα σημαντικό μέρος των κρατών που συγκροτούσαν την Αντάντ, Υπήρχε, βέβαια, και “ρήτρα αιρεσιμότητας” για την περίπτωση που ο Αλέξανδρος δεν υποτασσόταν στις κυβερνητικές επιλογές. Σε μια συζήτησή του με τον Ρώσο πρεσβευτή, πρίγκηπα Νεμίντωφ ο Βενιζέλος είπε ότι “αν αποδειχθεί ότι ο νέος βασιλιάς δεν κινείται αυστηρά μέσα στο προδιαγεγραμμένο από το Σύνταγμα πλαίσιο, θα έχει την ίδια τύχη με τον δικό σας στη Ρωσία”. Λεονταρίτης Γ.Β., ό.π., σ.83

141 Στεφάνου Στ. Ι., ό.π., σ.309 Οι εκλογές είχαν διενεργηθεί επί του συγκεκριμένου ερωτήματος, της συμμετοχής ή όχι στον πόλεμο.

ως εκ τούτου, παραχάραξη της δημοκρατικής επιταγής. “...Η Βουλή της 31 Μαΐου δεν αποτελεί ασφαλές βάθρον δια την απότομον ανάβασιν του κ. Βενιζέλου εις την εξουσίαν. Η εκ νέου επικράτησις του Αρχηγού των Φιλελευθέρων πρέπει να επιδιωχθή δι αυτού του Λαού, και όχι δια των αντιπροσώπων του Λαού, τους οποίους απέστειλεν ούτος εις την Βουλήν, καθ’ ην εποχήν η κατάστασις ήτο διαμετρικώς αντίθετος της σημερινής. Διότι τι αντιπροσωπεύουν τάχα οι βουλευταί της διαλυθείσης Βουλής εκείνης δια να διερμηνεύσουν σήμερον ΑΥΘΕΝΤΙΚΩΣ την γνώμην του Λαού;...” (ΘΑΡΡΟΣ 11/6/1917)

Έναν μόλις μήνα αργότερα, στις 7 Ιουλίου, η ίδια εφημερίδα, στο κύριο άρθρο της, εξαπολύει σφοδρή επίθεση ενάντια στους βουλευτές της αντιπολίτευσης, που αμφισβητούν τη συνταγματικότητα της Βουλής, ενώ δε διστάζει να ειρωνευτεί τον ίδιο τον Κωνσταντίνο παραποιώντας το όνομα της δυναστείας του. “...Την τοιαύτην γροθιάν ανάγκη να καταφέρει αποφασιστικώς και την φοράν ταύτην ο κ. Πρωθυπουργός κατά των σκευωρούντων εν ιδιαιτέραις συνεδριάσεσι ερειπίων της φαυλοκρατίας υπό την τήβεννον δήθεν των αντιπολιτευομένων και την σκιάν των Συνταγματικών δικαιωμάτων, τα οποία αυτοί πρώτοι κατέρριψαν εις ράκη επί δύο ήδη έτη. Τίνες, ούτοι οι συνερχόμενοι εις ιδιαιτέρας συνεδριάσεις και συζητούντες περί αποχής ή διαμαρτυρίας κατά της συγκλήσεως της Βουλής; Αυτοί λέγονται βουλευταί; Αλλά τίνος; Οι πλείστοι τούτων δεν είναι καν βουλευταί της συγκαλουμένης Βουλής. Είναι τυφλά όργανα μιας καταρριφθείσης φαυλοκρατίας, είναι υπάλληλοι διορισθέντες υπό της αυλικής κλίκας του Κωνσταντίνου Γλύψβουργ, ίνα λησμονούντες εαυτούς και τον προορισμόν του τίτλου δι’ ου περιεβλήθησαν, άρωσι τας ευθύνας τόσων τερατοουργημάτων. [...] (ΘΑΡΡΟΣ 7/7/1917) Η διάβρωση των κέντρων λήψης των αποφάσεων από μια παρασιτική πολιτική ελίτ που απομυζούσε τον τελευταίο καιρό τα ζωτικά στοιχεία της χώρας για να εξυπηρετήσει τις ιδιοτελείς επιδιώξεις της είναι ουσιαστικά αυτή που προκάλεσε, σύμφωνα με το άρθρο, την αξιακά προσανατολισμένη πολιτική επιλογή της επαναφοράς της Βουλής του 1915. Η δράση των βουλευτών της αντιπολίτευσης ως διορισμένων υπαλλήλων και όχι ως εκλεγμένων κοινοβουλευτικών αντιπροσώπων αναιρεί το δικαίωμά τους να εκφέρουν άποψη σχετικά με τη συνταγματικότητα ή όχι της Βουλής, αφού οι ίδιοι καταπάτησαν κατάφωρα τους θεσμούς και ακύρωσαν στην πράξη τη δημοκρατία. Τρεις ημέρες αργότερα, η εφημερίδα αποθεώνει τον Βενιζέλο και τα μέλη της Βουλής του 1915, εκφράζοντας τη βεβαιότητα πως η επαναφορά της συνταγματικής κανονικότητας και ο σεβασμός στη λαϊκή βούληση θα άρει τα σφάλματα του παρελθόντος και θα ανασυνθέσει τις ευκαιρίες που παρουσιάστηκαν δύο χρόνια πριν. “... Ο Ελληνικός Λαός εξηγέρθη. Απεδίωξε τους καταχραστάς και κλέπτας των δικαιωμάτων αυτού, απεδίωξε τους καταπροδώσαντας τα συμφέροντα αυτού και κατασπιλώσαντας ανιέρως την τιμήν του, και απεκατέστησε τον Μέγαν Κυβερνήτην, ον δια της ανεπηρεάστου και ελευθέρας εκλογής της 31 Μαΐου

ανέδειξεν εν πάση και απολύτω εμπιστοσύνη διαχειριστήν των τυχών αυτού. Και ο Κυβερνήτης καλεί σήμερα τους γνησίους εκείνους αντιπροσώπους του Ελληνικού λαού, ενώπιον των οποίων, θα εκθέση το μέγα πρόγραμμά του, θα υποδείξη την οδόν, ην ενδεικνύουσιν εις την Ελλάδα η τιμή και τα συμφέροντα αυτής. Οι αντιπρόσωποι του λαού θ' αποφανθώσι. Τιμή εις αυτούς εις ους έλαχεν ο κλήρος της αποστολής δια την διαχείρισιν των μεγάλων ζητημάτων, δια την έγκρισιν του εθνοσωτηρίου προγράμματος. ...". (ΘΑΡΡΟΣ 12/7/1917)

Το Εσπερινόν Νέον Άστυ υπερασπίζεται ως αυτονόητη την αποκατάσταση της συνταγματικής κανονικότητας και τάσσεται υπέρ της γρήγορης λύσης του ζητήματος. Για την εφημερίδα, το μείζον, πιεστικό διακύβευμα είναι η σωτηρία της πατρίδας. Για το σκοπό αυτό, επιβάλλεται να εξυπηρετηθούν παντί τρόπω οι ανάγκες για ένα στιβαρό, συνεκτικό, συντονιστικό σώμα θεσμικά καλυμμένο που θα στηρίξει τις αποφάσεις του αρχηγού του κράτους, κυρίως στο πεδίο της εξωτερικής πολιτικής "...Η αλήθεια είναι ότι η χώρα πρέπει να εξέλθη το ταχύτερον από το πολιτικόν χάος, εις το οποίον ευρίσκεται, ν' ανακτήση δε και την πληρότητα των λειτουργιών της, όσαι είναι δυναταί υπό τας σημερινάς διεθνείς και εσωτερικάς συνθήκας. Καμμία θυσία δεν πρέπει να δικαιολογήση αμφιβολίας και δισταγμούς όπως επιτύχωμεν τούτο. Όταν δε σκεφθώμεν ότι από πολλού ευρισκόμεθα εις συνταγματικήν και πολιτικήν ανωμαλίαν πασίγνωστον, δεν βλέπομεν κατά τι η νέα προς την θέλησιν των Δυνάμεων, υποχώρησις, μετά τόσας άλλας πολύ σπουδαιοτέρας, θα επεβάρυνε τας ευθύνas του κ. Ζαΐμη ή θα χειροτέρευε την κατάστασιν. [...] Το νέον καθεστώς πρέπει να εμπεδωθή όπως λήξη μία φάσις του πολιτικού και εθνικού βίου, μετέωρος και πλήρης αοριστίας. Η Ελλάς έχει ανάγκην ισχυράς πολιτικής Κυβερνήσεως, με αντιλήψεις θετικές και ωρισμένας...". (ΕΣΠΕΡΙΝΟΝ ΝΕΟΝ ΑΣΤΥ 10/6/1917)

Αντίθετα, η ΣΚΡΙΠ αμφισβητεί ως κατ' επίφαση τις προθέσεις της νέας κυβέρνησης σχετικά με τον σεβασμό του πολιτεύματος και δηλώνει ανοιχτά την αντίθεσή της στην πρωτοφανή αυτή για τα κοινοβουλευτικά χρονικά απόφαση, που αποτελεί κατάφωρη νομική αυθαιρεσία και θέτει εν κινδύνω την εσωτερική ομαλότητα. "...Αι συνέπειαι κατά θεωρίαν της συγκλήσεως της Βουλής της 31ης Μαΐου είνε αληθώς φρικώδεις. Η σύγκλησις αύτη ανατρέπει άδην το συνταγματικόν πολίτευμα, την προστασίαν του οποίου ανέλαβαν ευτυχώς αι Δυνάμεις της Αντάντ. Τα επιχειρήματα δε περί κανονικής λειτουργίας του πολιτεύματος, δια της συγκλήσεως της Βουλής της 31ης Μαΐου, είνε λέξεις, και μόνον λέξεις, δια των οποίων επιδιώκεται να καλυφθή το πραξικόπημα των φιλελευθέρων, εναντίον του Συντάγματος, και επιτευχθή η φαινομενικώς συνταγματική κατάληψις της εξουσίας υπό του κόμματος αυτών, εναντίον των αξιεπαίνων προσπαθειών του κ. Ζοννάρ, περί κατευνασμού των κομματικών αντιθέσεων, και συμφιλιώσεως και ενότητος του κράτους." (ΣΚΡΙΠ 10/6/1917) Λίγο αργότερα, ενώ εξακολουθεί να

εκφράζει τις ενστάσεις και τις ανησυχίες της σχετικά με τη συνταγματικότητα του εγχειρήματος, εμφανίζεται σημαντικά προσεκτικότερη στις διατυπώσεις της. Η γραμμή της μετωπικής σύγκρουσης που ακολουθούσε απαρέγκλιτα η εφημερίδα τους τελευταίους μήνες έχει δώσει τη θέση της στην ήπια εκδήλωση δυσφορίας μέσω της παράθεσης εκτεταμένης και λεπτομερούς επιχειρηματολογίας με αιχμή του δόρατος την προστασία του πολιτεύματος. *“Αναγνωρίζομεν την ανάγκην της συμπράξεως της Εθνικής Αντιπροσωπείας εις πολιτικές πράξεις της κυβερνήσεως υψίστης σπουδαιότητος εχούσας ανάγκην της εγκρίσεως εκείνης. Αναγνωρίζομεν επίσης το αδύνατον υπό τας ενεστώσας συνθήκας της ενεργείας εκλογών προς σύγκλησιν της Βουλής ή Εθνοσυνελεύσεως, ως επίσης και το αδύνατον της συνεργασίας της Κυβερνήσεως μετά της υφισταμένης Βουλής της 6ης Δεκεμβρίου. Αλλ’ όταν την αναστολήν του Συντάγματος και την πολιτειακήν μεταβολήν ήν ανέλαβεν η Κυβέρνησις υπό ιδίαν ευθύνην μέχρι της συγκλήσεως της Εθνοσυνελεύσεως, η εξακολούθησις της διακυβερνήσεως του Κράτους δια Νομοθετικών Διαταγμάτων λόγω της ανάγκης των περιστάσεων υφ’ ας διατελεί θα ήτο ασυγκρίτως προτιμωτέρα του κακού προηγουμένου ενός συνταγματικού και πολιτικού τραγελάφου, το οποίον δημιουργεί επί κινδύνω αυτής της πολιτειακής και συνταγματικής τάξεως”* (ΣΚΡΙΠ 30/7/1917)

Η ΑΣΤΡΑΠΗ, με μια λακωνική διακοίνωση, αναφέρει χωρίς κανέναν σχολιασμό την είδηση. Οι εσωτερικές πολιτικές ειδήσεις έχουν εξάλλου μεταφερθεί στη δεύτερη σελίδα της εφημερίδας και μεταδίδονται ως επί το πλείστον με τη μορφή επίσημων διακοινώσεων: *“Προ πάσης συζητήσεως οι αντιπολιτευόμενοι βουλευταί θα καταθέσουν διαμαρτυρίαν δια την σύγκλησιν της Βουλής, θεωρούντες ταύτην ως αντισυνταγματικήν. Ο κ. Πρωθυπουργός εξ όλων τούτων των αιτίων θα προβή εις δηλώσεις εκτενείς περί της καταστάσεως.”* (ΑΣΤΡΑΠΗ 23/7/1917)

Στους πρώτους μήνες της λειτουργίας της Βουλής των Λαζάρων η Κυβέρνηση λειτούργησε στη βάση μιας σειράς αντίθετων στο ισχύον Σύνταγμα νομοθετικών μέτρων, τα οποία τέθηκαν σε a priori ισχύ, αναμένοντας την έγκρισή τους από την επόμενη, Αναθεωρητική Βουλή.¹⁴² Στις κοινοβουλευτικές συνεδριάσεις του πρώτου δεκαπενθημέρου του Αυγούστου, που ακολούθησαν τον βασιλικό λόγο, η αντιπολίτευση, αν και σημαντικά αποδυναμωμένη, εξαπέλυσε δριμεία επίθεση ενάντια στην Κυβέρνηση και τον αρχηγό της. Μια επίθεση που είχε ενορχηστρωθεί λίγες ημέρες πριν, από το σπίτι του Ι. Ράλλη, όπου πενήντα βουλευτές -μεταξύ τους ο Ν. Στράτος, Ν. Καλογερόπουλος, Κ. Μαυρομιχάλης, Κ. Τσαλδάρης, Κ. Καραπάνος, Ν. Καμπάνης, Γ. Μπούσιος- αναζήτησαν δυνατότητες ανασύνταξης και αντίστασης στα νέα δεδομένα. Η πλειοψηφία αποφάσισε να μη συμμετάσχει στις συνεδριάσεις της “έκνομης” Βουλής, καταγγέλλοντας με αυτόν τον τρόπο την αντισυνταγματικότητα

142 Μαυρογορδάτος Γ., ό.π., σ.119

της επαναφοράς της.¹⁴³ Οι λίγοι συντηρητικοί βουλευτές που προσήλθαν στις συνεδριάσεις του Αυγούστου εξαπέλυσαν μύδρους από το βήμα της Βουλής κατά του Βενιζέλου για το σύνολο των επιλογών του. Η θέση τους δεν ήταν εύκολη. Σε διάστημα λίγων ημερών, καθώς έπρεπε σύντομα να ξεκινήσει η ψήφιση των επειγόντων νομοσχεδίων, έπρεπε να υπερασπιστούν το ηττημένο καθεστώς και, πολλοί από αυτούς, τις δικές τους επιλογές, οι οποίες ελέγχονταν εξονυχιστικά από το δημόσιο βήμα. Ο αντίπαλος αγωνιούσε να εδραιώσει την ισχύ του και η ισορροπία ήταν τόσο ευαίσθητη ώστε μπορούσε ανά πάσα στιγμή να ανατραπεί. Οι συζητήσεις ήταν, λοιπόν, εκ φύσεως πολωτικές. Ο περιορισμός του αριθμού των συνεδριάσεων, λόγω της πυρκαγιάς της Θεσσαλονίκης, ενέτεινε ακόμη περισσότερο τα πνεύματα.¹⁴⁴ Σε μια από αυτές τις συνεδριάσεις ο βουλευτής Κοζάνης Γ. Μπούσιος αμφισβήτησε ανοιχτά πως ο Κωνσταντίνος είχε παραιτηθεί, προκαλώντας έντονες αντιδράσεις στα βενιζελικά έδρανα¹⁴⁵. Ο φρούραρχος της Βουλής, έμπιστος του Βενιζέλου, υπολοχαγός Παύλος Γύπαρης, κατέβασε, ίδια βουλήσει, με τη βία, τον Μπούσιο από το βήμα της Βουλής και τον οδήγησε έξω από την αίθουσα των συνεδριάσεων, η οποία βούσε από τις βρισιές και τις κατάρες των αντιπάλων του¹⁴⁶. Η αυτόβουλη επέμβαση του φρουράρχου δεν είχε ιστορική ratio στα ταραγμένα ελληνικά κοινοβουλευτικά χρονικά και απειλούσε να καταστρέψει την εικόνα του θεματοφύλακα της δημοκρατικής νομιμότητας και των θεσμών που με τόσο κόπο ο Βενιζέλος προσπαθούσε, μετά την επανένωση του κράτους, να οικοδομήσει.¹⁴⁷ Έτσι, πριν συνεχίσει της εργασίες της, και υπό το βάρος των διαμαρτυριών της αντιπολίτευσης, η Βουλή δέχτηκε την δημόσια απολογία του αρχηγού των Φιλελευθέρων για το γεγονός και πληροφορήθηκε την άμεση επιβολή ποινής στον Γύπαρη.

Ανεξάρτητα από την άμεση αντίδραση του Βενιζέλου, το γεγονός αποτελούσε για τους αντιπάλους του μια πρώτης τάξεως απάντηση σε αυτό που οι φιλελεύθεροι πρόβαλλαν ως δομική αιτιότητα της επαναφοράς της Βουλής του '15, την αποκατάσταση, δηλαδή, της συνταγματικής νομιμότητας που είχε διαταραχθεί από τις επεμβάσεις του στέμματος. Θα περίμενε κανείς να δει στις αντιβενιζελικές εφημερίδες μακροσκελή, πύρινα άρθρα διαμαρτυρίας για έλλειψη σεβασμού απέναντι

143 Λεονταρίτης Γ.Β., ό.π., σ.533

144 Λόγω του αναγκαστικού περιορισμού του αριθμού των συνεδριάσεων, πολλές από αυτές παρατάθηκαν και μετά τα μεσάνυχτα, πραγματοποιήθηκαν δε και το Σαββατοκύριακο 11 και 12 Αυγούστου, ώστε να προλάβουν να μιλήσουν από του βήματος της Βουλής όσοι βουλευτές ήθελαν και να δοθεί χρόνος στον πρόεδρο της κυβέρνησης να απαντήσει.

145 Ο Μπούσιος ήταν ιδιαίτερα μαχητικός αντιβενιζελικός και απόλυτος σχετικά με την υποχρέωση περιφρούρησης των εργασιών της Βουλής. Κατά τη συνάντηση των φιλοβασιλικών βουλευτών στο σπίτι του Ράλλη, είχε ταχθεί διαρρήδην υπέρ της συμμετοχής όλων των μακεδόνων βουλευτών στις επερχόμενες συνεδριάσεις της Βουλής. 6/7

146 Παναγάκος 373 και 1915 117 Ο Βενιζέλος, σε μια προσπάθεια να αποδείξει την προσήλωσή του στο σεβασμό των θεσμών, αναγκάστηκε να ζητήσει τη σύλληψη του Γύπαρη. Μαυρογορδάτος Γ., ό.π., σ. 117

147 Η Βουλή είναι, έως και σήμερα, με ελάχιστες εξαιρέσεις, εξαιρετικά διστακτική στη χρήση των κατασταλτικών κρατικών μηχανισμών κατά τη διάρκεια των συνεδριάσεων.

στους εκλεγμένους αντιπροσώπους του λαού, καταπάτηση της θεσμικής δυνατότητας της αντιπολίτευσης να ασκεί κριτική στην κυβέρνηση, προσχηματικό διάλογο και απόπειρα τρομοκράτησης και φίμωσης του αντιπάλου. Αντ' αυτού, το γεγονός απασχολεί ιδιαίτερα τις φιλοβενιζελικές εφημερίδες, ως δηλωτικό του εριστικού λόγου των αντιπάλων, ενώ παροράται από τον αντιπολιτευόμενο τύπο. Η ΣΚΡΙΠ και το ΕΜΠΡΟΣ μεταφέρουν, σταθερά κατά τη διάρκεια των κοινοβουλευτικών συζητήσεων, τα πρακτικά της Βουλής, χωρίς κανένα έμμεσο ή άμεσο σχόλιο. Από τις σελίδες της ΑΣΤΡΑΠΗΣ απουσιάζει κάθε αναφορά στο επεισόδιο. Αναμενόμενη είναι, εντούτοις, η στάση του ΘΑΡΡΟΥΣ, που δράττεται της ευκαιρίας για να επισημάνει τα ισχυρά λαϊκά ερείσματα της κυβέρνησης ερμηνεύοντας με ιδιαίτερο τρόπο το συνταγματικά κατοχυρωμένο δικαίωμα της ελευθερίας λόγου των βουλευτών, που, κατά τον αρθρογράφο, πρέπει να λειτουργούν ως αντιπρόσωποι και όχι ως εκπρόσωποι των εκλεκτόρων τους¹⁴⁸: *“Ο ΛΑΟΣ ΚΡΙΤΗΣ Η αποκήρυξις του βουλευτού κ. Μπουσίου υπό των κατοίκων της εκλογικής του περιφέρειας δι’ όσα εν τη Βουλή ελάλησεν, ας χρησιμεύση ως μάθημα δια τους τυχόν εμμένοντας εν τη πλάνη ου μόνον βουλευτάς αλλά και άλλους πολίτας, εις οίαν δήποτε κοινωνικήν κλίμακα και αν ίστανται. Ο λαός κατανοήσας πλήρως προς ποίον μέρος ευρίσκεται η αλήθεια και πού η προδοσία εγείρεται ο ίδιος κριτής των πράξεων ενός εκάστου. Είναι δε η λαϊκή κρίσις και καταδίκη αυστηρά όσον ουδενός άλλου δικαστηρίου. Ας προσέξουν λοιπόν οι ελάχιστοι, όσοι εξακολουθούν να εθελουφλώτουν. (ΘΑΡΡΟΣ17/8)*

4. Διώξεις

Η εικόνα που παρουσιάζει η αρθρογραφία της περιόδου μπορεί με ασφάλεια να αποδοθεί στις επικρεμάμενες διώξεις για όποιον ξεπερνούσε τα εσκαμμένα. Κατά τη διάρκεια των κοινοβουλευτικών συζητήσεων, τρεις ημέρες μετά το Λόγο του Θρόνου, ανακοινώθηκε, στη βάση του στρατιωτικού νόμου που είχε εγκρίνει η Βουλή στις 25 Ιουλίου, η επιβολή λογοκρισίας, η οποία, σύμφωνα με τον πρωθυπουργό, δεν αφορούσε την κριτική ενάντια στην Κυβέρνηση και τον ίδιο, αλλά αποσκοπούσε αποκλειστικά στην αναχαίτιση της αντιπολεμικής προπαγάνδας από τη μεριά των φιλοβασιλικών: *“...Δεν θα ήθελον ποτέ να καταδιωχθή δημοσιογράφος, ο οποίος προσεπάθει να κλονίση το κύρος της Κυβερνήσεως διά τα εσωτερικά πράγματα, διά ζητήματα επισιτισμού, δημοσίων έργων και λοιπά· δεν εννοώ όμως ότι δύναται να επιτραπή η συζήτησις επί της πολεμικής πολιτικής. Την στιγμήν καθ’ ην το Κράτος είναι εις πόλεμον, δεν δύνανται οι πολίται να συζητώσιν, εάν καλώς ή κακώς γίνεται*

148 Το ζήτημα της σχέσης του βουλευτή με τους εκλέκτορές του εξακολουθεί μέχρι σήμερα να ταλανίζει τους συνταγματολόγους. Βουλή των Ελλήνων, Επιτροπή Συνταγματικής Αναθεώρησης, Περίοδος: ΙΒ, Σύνοδος: Α', Συνεδρίαση: Ε' 27/02/2008

πόλεμος... ”.¹⁴⁹ Ταυτόχρονα, ψηφίζεται από την ολομέλεια το νομοσχέδιο “περί αδικημάτων τινών κατά της ασφαλείας της χώρας”, που χρησιμοποιήθηκε, με μεγάλη αποτελεσματικότητα, κυρίως για να κατασταλεί κάθε εσωτερική αντίσταση στο καθεστώς, παρέχοντας νομική ισχύ στις εκτοπίσεις των πολιτικών αντιπάλων της Κυβέρνησης. Ο ίδιος ο Βενιζέλος δήλωσε πως επρόκειτο για ένα δικτατορικό νομοσχέδιο, το οποίο θα ντρεπόταν να φέρει υπό άλλες περιστάσεις στη Βουλή, που ήταν, εντούτοις, επιβεβλημένο από την κρισιμότητα των στιγμών.¹⁵⁰ Παρά τις δημόσιες διατυπώσεις του, όμως, με την επίφαση της προστασίας από τον εξωτερικό εχθρό εξαπολύθηκε εκτεταμένο κύμα διώξεων ενάντια στους πολιτικούς αντιπάλους του Βενιζέλου. Οι επιτροπές Δημόσιας Ασφάλειας μαζί με την, πανίσχυρη πλέον, Κρητική Χωροφυλακή, παρακολουθούσαν κάθε δημόσια και ιδιωτική δραστηριότητα και δεν δίσταζαν να ασκήσουν διώξεις για το παραμικρό.¹⁵¹

Για τον αποτελεσματικό έλεγχο της ροής των πληροφοριών, συστάθηκαν ειδικές επιτροπές λογοκρισίας, οι οποίες ήταν επιφορτισμένες με το έργο της απαλοιφής από τον τύπο κάθε είδησης, εσωτερικής ή εξωτερικής¹⁵², που μπορούσε, με οποιονδήποτε τρόπο, να υπονομεύσει την εθνική προσπάθεια – η αντιπολιτευτική ρητορική ήταν, στο πλαίσιο αυτό, αυτονόητα επιβλαβής-. Ως εκ τούτου, οι συντελεστές του αντιβενιζελικού τύπου αποτελούσαν εκ προοιμίου στόχο των υπηρεσιών ελέγχου και διώξεων των αντιφρονούντων και παρακολουθούνταν στενά, τόσο οι ίδιοι όσο και οι εφημερίδες τους. Οποιαδήποτε παρέκκλιση από όσα ο νόμος επέτασσε, μπορούσε να οδηγήσει τον διευθυντή και τον αρχισυντάκτη της εφημερίδας στο ειδικό δικαστήριο. Υπό τον φόβο των νομικών ή άλλων συνεπειών, πριν ακόμη εφαρμοστεί ο νόμος, οι αρχισυντάκτες του φιλοβασιλικού τύπου εφάρμοσαν μια ιδιότυπη “αυτολογοκρισία”, η οποία καταγράφεται στη μεταβολή τόσο της δομής όσο και του περιεχομένου των εκδόσεων. Στο εξής, οι πολιτικές ειδήσεις μεταφέρονται στη δεύτερη και την

149 Ελ. Βενιζέλος, Αγόρευση στη Βουλή, 9 Αυγούστου 1917, Βεντήρης Γ., ό.π.

150 Συνεδρίαση της 9ης Αυγούστου. Κείμενα 326 Με αυτόν τον τρόπο, από το βήμα της Βουλής, ετέθη ουσιαστικά το πλαίσιο των ανθρώπινων δικαιωμάτων σε ευκαιριακή βάση. Η επίκληση του “δημοσίου συμφέροντος”, όπως αυτό ορίζεται κάθε φορά από την κυβερνητική πλειοψηφία, αποτέλεσε, εξάλλου, διαχρονικά ένα πρώτης τάξεως επιχείρημα καταπάτησης του Συντάγματος και επικύρωσης, ως δικαιολογημένων, επεμβάσεων σε ατομικά δικαιώματα και ελευθερίες. Παρά τις περί του αντιθέτου δηλώσεις του, πάντως, ο ίδιος ο Βενιζέλος δεν δίσταζε να παρεμβαίνει, όταν θεωρούσε πως η αντιπολιτευτική αρθρογραφία εξετράπη. Χαρακτηριστική είναι η, κοινοποιημένη στον τύπο, επιστολή του της 4ης Μαΐου 1918, προς τον Υπουργό Επισιτισμού, Π. Βουρλούμη, μέσω της οποίας απαιτεί να κινηθούν οι διαδικασίες για να τιμωρηθεί μια εφημερίδα η οποία εξύβρισε τον υπουργό αλλά και να προληφθούν παρόμοια φαινόμενα. Εφημ. ΕΜΠΡΟΣ, 5 Μαΐου 1918

151 Ακόμη και η ιδιωτική κατοχή μιας φωτογραφίας του έκπτωτου Κωνσταντίνου αρκούσε για να ασκηθεί ποινική δίωξη. Ζαβιτσιάνος Β 37.

152 Η ελληνική λογοκρισία ήταν αυστηρότερη από αυτήν που ίσχυε στα υπόλοιπα συμμαχικά κράτη, καθώς απέκλειε και τις ειδήσεις που προέρχονταν από τον ξένο τύπο. Ζαβιτσιάνος Κ., ό.π., σ.37

τρίτη σελίδα των εφημερίδων και μεταδίδονται χωρίς σχόλια¹⁵³ – πολύ συχνά πρόκειται απλή μετάδοση επίσημων ανακοινωθέντων - ενώ πληθαίνουν τα θέματα κοινωνικού ενδιαφέροντος.¹⁵⁴

Ιδιαίτερα προσεκτικοί ήταν όσοι ιδιοκτήτες εφημερίδων ήταν ενεργότερα αναμεμειγμένοι στην πολιτική ζωή της χώρας. Αν και δεν θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε πως η δημοσιογραφία αποτελούσε δίαυλο για τη διεκδίκηση πολιτικής ισχύος (τουλάχιστον μέχρι την εξεταζόμενη περίοδο), ο Τύπος και η πολιτική αποτελούσαν ανέκαθεν συγκοινωνούντα δοχεία¹⁵⁵. Στο θολό πεδίο αλληλεξάρτησης ανάμεσά τους, οι πρωταγωνιστές της πολιτικής ζωής συχνά αρθρογραφούσαν ενώ ταυτόχρονα ιδιοκτήτες εφημερίδων διεκδικούσαν μια θέση στους εκλογικούς καταλόγους των πολιτικών σχηματισμών. Χαρακτηριστική περίπτωση αποτελούν ο Κ. Γιολλάσης και ο Γρ. Ευστρατιάδης, ιδιοκτήτες και αρχισυντάκτες των εφημερίδων ΑΣΤΡΑΠΗ και ΣΚΡΙΠ αντίστοιχα, οι οποίοι στις εκλογές του Δεκεμβρίου 1915 είχαν εκλεγεί βουλευτές με το κόμμα των Εθνικοφρόνων. Η πολιτική μεταβολή και η επιβολή του στρατιωτικού νόμου και των άλλων περιοριστικών διατάξεων έθετε σε δοκιμασία, όχι μόνο την κυκλοφορία των εντύπων τους¹⁵⁶, αλλά και την προσωπική τους ασφάλεια, με δεδομένο πως ένα μεγάλο μέρος των βουλευτών της αντιπολίτευσης είχε ήδη απελαθεί ή τεθεί υπό επιτήρηση.

Η ΑΣΤΡΑΠΗ, αμέσως μετά την αποχώρηση του Κωνσταντίνου, σταμάτησε για λίγο την κυκλοφορία της. Επανεκδόθηκε με νέο διευθυντή, αφού ο ιδιοκτήτης και έως τότε διευθυντής της επέλεξε να αποσυρθεί: *“Ο ιδιοκτήτης της “Αστραπης” κ. Γιολλάσης διαμένων από μηνών εις την εξοχήν ανέθεσε την Διεύθυνσιν του φύλλου εις τον κ. Ιω. Κουτηφάριον, προς τον οποίον πρέπει να απευθύνονται πάσαι αι αφορώσαι την σύνταξιν επιστολαί”*. (ΑΣΤΡΑΠΗ 24/7/1917) Έκτοτε, οι πολιτικές ειδήσεις μεταφέρθηκαν στη δεύτερη σελίδα, ενώ στα πρωτοσέλιδα και στο μεγαλύτερο μέρος των φύλλων κυριάρχησαν τα θέματα κοινωνικού περιεχομένου. Οι πολιτικές ή στρατιωτικές ειδήσεις μεταδίδονταν

153 Σε πολλές περιπτώσεις, η ίδια η κραυγαλέα απουσία διασταύρωσης και σχολιασμού της πληροφορίας υποσκάπτει, στη συνείδηση του δέκτη, την αξιοπιστία της ενημέρωσης.

154 Η σημασιодότηση των θεμάτων από τον δέκτη επηρεάζεται σημαντικά από την ημερήσια διάταξη. Αν και δεν μπορούμε να ισχυριστούμε πως ο Τύπος επιβάλλει στους αναγνώστες του έναν ορισμένο τρόπο σκέψης, εντούτοις δεν μπορεί να αμφισβητηθεί πως η ιεράρχηση των θεμάτων (agenda-building), όπως ορίζεται από τους αρχισυντάκτες, αποτελεί σημαντική παράμετρο για την εισαγωγή του θέματος αυτού στη δημόσια θεματολογία και οριοθετεί ουσιαστικά τη δημόσια συζήτηση. Τ. Δουλκέρη: «Διαφήμιση και Επικοινωνία. Εμπειρική έρευνα κοινής γνώμης», Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2001 σ.37 και Cohen, B. (1963). The press and foreign policy. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, σ. 13 Σε ορισμένες περιπτώσεις, πάντως, μέσα από την επιλογή της ύλης και την επινόηση υπαινικτικών τρόπων και αλληγορικών εκφράσεων για τη μετάδοση του επιθυμητού μηνύματος, μπορούμε να αναγνωρίσουμε μια νέα, παραγωγική αντιπολιτευτική διάσταση.

155 Το φαινόμενο είναι διαχρονικό και παγκόσμιο.

156 Κατά την εξεταζόμενη περίοδο η κυκλοφορία κάθε έκδοσης αποτελούσε την κύρια πηγή εσόδων για τον ιδιοκτήτη και τους συντελεστές της. Υπήρχε, κατά συνέπεια, σημαντική εξάρτηση από την πολιτική. Στις μέρες μας ο πολιτικός πάτρωνας μεταβλήθηκε σε οικονομικό, καθώς το βασικότερο έσοδο των εντύπων προέρχεται από τις διαφημίσεις.

αποστασιοποιημένα, κατά κανόνα χωρίς κανένα σχολιασμό. Η εφημερίδα τήρησε νομιμόφρονα στάση μέχρι τις αρχές του 1919, οπότε άρχισαν να εμφανίζονται σημάδια λογοκρισίας σε ορισμένα φύλλα της. Σταδιακά, κατά τη διάρκεια του ίδιου έτους, οι πολιτικές ειδήσεις επανήλθαν στην πρώτη σελίδα της εφημερίδας.

Την ίδια στρατηγική επιλογή της νομιμόφρονος υποταγής ακολουθεί και η “ναυαρχίδα” του αντιβενιζελικού τύπου, η εφημερίδα ΣΚΡΙΠ. Οι πολιτικές ειδήσεις μεταφέρθηκαν στη δεύτερη σελίδα ενώ το ενδιαφέρον μετατοπίστηκε κυρίως στο διεθνές πολιτικό σκηνικό και στα μεγάλα πεδία των μαχών. Στη δεύτερη σελίδα, όμως, υπάρχει σχεδόν σταθερά άρθρο, μικρής ή μεγάλης έκτασης, που τιτλοφορείται “Περί τον κ. Πρωθυπουργόν” και αναφέρεται στις περιόδους του Βενιζέλου και στα, πάντα εγκωμιαστικά, σχόλια που συγκεντρώνει η παρουσία του στις χώρες του εξωτερικού. Οι εσωτερικές ειδήσεις έχουν να κάνουν κυρίως με κοινωνικά ζητήματα και οι πολιτικές και στρατιωτικές ειδήσεις μεταδίδονται μόνο μέσα από επίσημα ανακοινωθέντα. Αποστασιοποιημένα μεταδίδει η εφημερίδα ακόμα και σημαντικές ειδήσεις που την αφορούν. Στις 3 Μαΐου 1918 δημοσιεύει την απόφαση για προφυλάκιση του ιδιοκτήτη της, χωρίς περαιτέρω σχολιασμό: *“Δυνάμει εντάλματος του Εισηγητού του Στρατοδικείου κ. Κολοκυθά προφυλακίσθη χθες ο ιδιοκτήτης του “Σκριπ” κ. Γρηγόριος Ευστρατιάδης, καθ’ ου απηγγέλθη κατηγορία επί εσχάτη προδοσία διαταράζει της ησυχίας των πολιτών κλπ. δια την εν τω “Σκριπ” δημοσίευσιν κατά Μάρτιον περίσιν της επιστολής του κ. Λουκά Ρούφου. Ο κ. Ευστρατιάδης οδηγήθη εις τας φυλακάς “Αβέρωφ”. (ΣΚΡΙΠ 3/5/1918).* Μία εβδομάδα αργότερα, η εφημερίδα ανακοίνωσε τη διακοπή της έκδοσής της: *“ΔΗΛΩΣΙΣ Μετά την προφυλάκισιν του ιδιοκτήτου του “Σκριπ” κ. Γρηγ. Ευστρατιάδου, κληθέντος υπό την ιδιότητα του ιδιοκτήτου του “Σκριπ”, να δώση λόγον δια την εν τη εφημερίδι ταύτη δημοσίευσιν της γνωστής επιστολής του κ. Ρούφου κατά την 24ην Μαρτίου 1917, το “Σκριπ” είνε υποχρεωμένον να διακόψη την έκδοσίν του, μη θέλοντος του ιδιοκτήτου αυτού να φέρη και δια το μέλλον αυτός προσωπικώς ευθύνας, τας οποίας ηννόησε να αποβάλη από δύο περίπου ετών δια της απομακρύνσεώς του από της συντάξεως και εκτυπώσεως του “Σκριπ” και δια της εγκαταστάσεως ιδίου Διευθυντού της Συντάξεως και υπευθύνου της ύλης Συντάκτου ή Αρχισυντάκτου. “. (ΣΚΡΙΠ 10/5/1917).* Η εφημερίδα επανεκδόθηκε στις 20 Σεπτεμβρίου 1920, λίγο πριν από τις εκλογές, μπαίνοντας αμέσως στην αντιβενιζελική μάχη.

Η ΕΜΠΡΟΣ, αν και ακραιφνής φιλοβασιλική, είχε υιοθετήσει φιλοανταντική ρητορική από την ημέρα που η Ρουμανία μπήκε στον πόλεμο και υποστήριζε τη συμμετοχή της Ελλάδας στον πόλεμο, στο πλευρό της Αντάντ. Η επιστροφή του Βενιζέλου στην εξουσία σηματοδότησε την υποχώρηση της πολεμικής ενάντια του και την ενασχόληση της εφημερίδας κυρίως με θέματα αντλημένα από την

κοινωνική καθημερινότητα. Ο αρχισυντάκτης, Ν. Ανύσιος, που διατηρούσε σταθερό άρθρο στη δεύτερη σελίδα της εφημερίδας, από το οποίο εξαπέλυε καθημερινά μύδρους ενάντια στον Βενιζέλο, μετά τον Ιούλιο του 1917 αποφεύγει κάθε αναφορά στην πολιτική επικαιρότητα και ασχολείται με ζητήματα της κοινωνίας (ενδεικτικά, στη μεταβολή μιας οικίας στην Πατησίων σε φθισιατρείο, στα χτυπήματα που καταφέρνει η αστυνομία στις χαρτοπαικτικές λέσχες, στα μικτά λουτρά του Φαλήρου κλπ). Η εφημερίδα δεν περιορίζεται στην προσπάθεια να προσδώσει στην αρθρογραφία της την επίφαση της αντικειμενικότητας, αλλά συχνά, όπως θα δούμε παρακάτω, φαίνεται πως υποστηρίζει αναφανδόν τις κυβερνητικές επιλογές. Η απόκρυψη σημαντικών πολιτικών ειδήσεων ή η προβολή τους ως γεγονότα ήσσονος σημασίας, όμως, αποκαλύπτουν την προσήλωση της εφημερίδας στον αρχικό πολιτικό της προσανατολισμό. Στο φύλλο της 2 Μαρτίου 1918 παρουσιάζονται τα πρώτα σημάδια λογοκρισίας.

Από την έως τώρα μελέτη έχει ήδη εντοπισθεί μεταστροφή της πολιτικής γραμμής της εφημερίδας ΘΑΡΡΟΣ. Στην ίδια διαπίστωση φαίνεται πως προχώρησε μέρος του φιλοβασιλικού τύπου, που κατηγόρησε ανοιχτά το ΘΑΡΡΟΣ για την αλλαγή της στάσης του, αναγκάζοντας τον αρχισυντάκτη να διατυπώσει δημόσια απολογία για τις επιλογές του. *“... Όσον δε δια την μεταβολήν του ύφους υμών, θα ήτο αφροσύνη, εάν επερχομένης της σημερινής σχετικής αποκαταστάσεως, εξακολουθούμεν ως άλλοι Δον Κιχώται να εμαχόμεθα κατ’ ανεμομόλων. Ο Βασιλεύς και Αρχηγός ημών αφήκεν απερχόμενος μίαν ανέκκλητον επιταγήν· Να συνδιαλλαγόμεν εντός των ορίων της ευπρεπείας και του πατριωτισμού. Το πρόγραμμα τούτο ακολουθούμεν πιστώσ από της 30ης Μαΐου. Ευρισκόμεθα μέχρι της στιγμής ταύτης απέναντι μίας πολιτικής ανταντικής, δηλαδή της των τριών προστατίδων Δυνάμεων, ΕΙΛΙΚΡΙΝΟΥΣ ΚΑΙ ΑΠΟΒΛΕΠΟΥΣΗΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΒΕΛΤΙΩΣΙΝ ΤΩΝ ΚΑΚΩΣ ΠΕΡΙΠΛΑΚΕΝΤΩΝ.”* (ΘΑΡΡΟΣ 4/6/1917) Λίγες ημέρες αργότερα αλλάζει διευθυντή, ενημερώνοντας πως *“Ο κ. Πολύβιος Τ. Δημητρακόπουλος προτιθέμενος να επανέλθη εις τας φιλολογικάς και θεατρικάς ασχολίας του, απεσύρθη της διευθύνσεως του “Θάρρους” από της 4ης Ιουνίου ε.ε.”* (ΘΑΡΡΟΣ 12/6/1917), ενώ στις 19/7 δηλώνει πλέον στον τίτλο της *“Εφημερίς Φιλελευθέρων Αρχών”* και διαβεβαιώνει πως θα σταθεί στο εξής στο πλευρό του Βενιζέλου, εξηγώντας τη μεταστροφή, όχι ως αλλαγή πολιτικής τοποθέτησης, αλλά ως δείγμα καλής προαίρεσης *“...Ομιλούμεν κατά την στιγμήν ταύτην ως δημοσιογράφοι, απευθυνόμενοι προς πολιτικόν, έχοντες όλην την καλήν διάθεσιν σήμερον ίνα συντρεύωμεν εις το έργον του. Δεν σημαίνει εάν μέχρι χθες υπήρξαμεν όλοι εδώ πολέμιοι αυτού. Αι χθεσινάί συνθήκαι ήσαν άλλαι, και άλλαι αι σημερινάί. Προχθές ευρίσκετο ο κ. Βενιζέλος εις Θεσσαλονίκην, κυβερνών τμήμα της Ελλάδος. Σήμερον ευρίσκεται εις τας Αθήνας, ενδεδειγμένος να κυβερνήση την Ελλάδα ολόκληρον. Θα ήτο έλλειψις πολιτικής αντιλήψεως να*

διετίθετο ο αντίπαλος τύπος εις προκαταβολικήν αντιπολίτευσιν, παρεμποδίζων ούτω το έργον της περισυλλογής, και παρασύρων τας εξηρηθισμένας συνειδήσεις εις χιμαιρικές εχθροπαθείας. Εφόσον δεν ασκηθή βία και δεν τρομοκρατηθή ο λαός, και εφ' όσον ο τύπος δεν θέλει περιορισθή εις την ελευθερία της γνώμης του, ημείς τουλάχιστον θέλομεν εν όλη τη ειλικρινεία ταχθή και παρά το πλευρόν της νέας Κυβερνήσεως, ως και των προηγουμένων, εφόσον ενομίζομεν το έργον των ευεργετικών και από του χρηστού πάντοτε συνεδότης ότι αποτελεί τούτο καθήκον επιβαλλόμενον εκ της κρατούσης αναγκαιότητας της ανοικοδομήσεως επί των σωρευθέντων ερειπίων” (ΘΑΡΡΟΣ 12/6/1917) Εξάλλου, η μεταστροφή αποτελεί για την εφημερίδα λαϊκή επιταγή και αντιστοιχεί στη μεγάλη μεταστροφή ολόκληρου του λαού, που βρίσκεται πλέον σύσσωμος στο πλευρό του Βενιζέλου “... ότι ο Ελληνικός Λαός από παραδόσεως πατρογονικής εθεώρησε πάντοτε την μεν Γαλλίαν και Αγγλίαν ως ευεργέτιδας Δυνάμεις, την δε Βουλγαρίαν και Τουρκίαν ως προαιωνίους εχθρούς. Η δε ιστορικήν παράδοσις της επαναστάσεως, μας εκκληροδότησεν ως μεγίστην προστάτιδα την Ρωσίαν, υποθάλψασα όλην την προπαρασκευήν εκείνης μετ' εξαίρετικής στοργής. Επομένως, εκλιπούσης της ειδικής επιδράσεως, όλαι αι κληρονομικότητες του Ελληνικού Λαού ανέκυψαν και πάλιν, κατευθυνθείσαι προς τας αφετηρίας αυτών, αι οποίαι σήμερον αποτελούσι και το θεμέλιον του Ανταντικού συνασπισμού. Τι φυσιολογικώτερον και τι μάλλον αβίαστον της τοιαύτης αποτόμου και ραγδαίας μεταστροφής του λαϊκού φρονήματος προς αντίθετον της προηγουμένης φοράν; Και αυτοί ακόμη οι σημερινοί αντίπαλοι ημών, εάν ήθελον φιλοσοφήση επί του φαινομένου τούτου και το έκρινον εν ακριβοδικαία συνειδήσει, θα το εθεώρουν ως φαινόμενον μοναδικής φυσικότητας.” (ΘΑΡΡΟΣ 21/6/1917)

Στο σημείο αυτό δεν μπορούμε να προχωρήσουμε σε διαπιστώσεις σχετικά με τη στάση των εφημερίδων ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ και ΕΣΠΕΡΙΝΟΝ ΝΕΟΝ ΑΣΤΥ, που έχουν διακόψει την κυκλοφορία τους και επανεκδίδονται τον Ιανουάριο του 1918.

5. Οι δίκες των κληρικών

Από τις πρώτες ημέρες της κυβέρνησης Βενιζέλου στην Αθήνα διατυπώθηκε εμφαντικά το αίτημα της “εκκαθάρισης” της εκκλησιαστικής διοίκησης από τα στοιχεία αυτά που είχαν ταχθεί ανοιχτά ενάντια στον Βενιζέλο. Για το σκοπό αυτό, εκδόθηκε Νομοθετικό Διάταγμα «Περί Τροποποιήσεως του Καταστατικού της Ι. Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδος», με το οποίο παύονταν από τα καθήκοντά τους και τα πέντε μέλη της Ιεράς Συνόδου, που είχαν αποφασίσει το ανάθεμα. Στο Διάταγμα αποτυπωνόταν επίσημα η οργή του Βενιζέλου για τη συμπεριφορά της Ιεράς Συνόδου κατά την προηγούμενη περίοδο: “...Δεν εδίστασε δε η Ιερά Σύνοδος σύσσωμος, εκμεταλλεομένη, υπέρ της

πολιτικής μερίδος ην υπερήσπιζε, το θρησκευτικόν του λαού αίσθημα, να μεταχειρισθή το έσχατον και αποτρόπαιον εναντίον των πολιτικών αυτής αντιπάλων μέσον του αναθέματος, εις τούτο δε εξ ιδίας πρωτοβουλίας και εκ κακής διαθέσεως και πολιτικής εμπαιθείας [...] προβάσα και τελείως δια του καταδεδικασμένου μεσαιωνικού τούτου μέσου καταστιγματίσασα την άμεμπτον υπό των ιερών κανόνων και των πολιτειακών νόμων απαιτουμένην δράσιν και ενέργειαν εν τη κοινωνία της εκκλησίας. [...] Ουδαμώς μετά ταύτα παράδοξος η αηδεστάτη κατωτέρων κληρικών θέα, πάντως τη ανοχή της ανωτέρας αυτών αρχής ηγουμένων αυτόχρημα εγκληματικών πράξεων και εαυτούς και ως ποταπά όργανα καθαρώς αγρίας κομματικής πάλης παρεχόντων¹⁵⁷ Η νέα Ιερά Σύνοδος ονομάστηκε “Αριστίνδην”. Στην κεφαλή της τοποθετήθηκε ο Επίσκοπος Κιτίου της Κύπρου, Μελέτιος Μεταξάκης, που χαρακτηρίστηκε “Βενιζέλος με ράσα”.¹⁵⁸

Στις σχέσεις των νεοελλήνων με την ορθόδοξη εκκλησία κυριαρχούσε, από τις απαρχές της ίδρυσης του ελληνικού κράτους, το συναισθηματικό στοιχείο.¹⁵⁹ Η έντονη θρησκευτικότητα αποτελούσε κατευθυντήριο παράγοντα στις καθημερινές επιλογές, τα κίνητρα, τη συμπεριφορά και τον τρόπο ζωής. Η πολιτική, κατά την περίοδο του διχασμού¹⁶⁰, αναγνωρίζοντας ως κεφαλαιώδους σημασίας ιδεολογικό φορέα τη θρησκεία, άντλησε εργαλειακά από αυτήν ηθικό κύρος και νομιμοποίηση και εκμεταλλεύτηκε την επιρροή της για να τροφοδοτήσει τα πολιτικά πάθη. Η αλλαγή της κυβέρνησης επέβαλλε, λοιπόν, τις μεταβολές στην εκκλησιαστική ιεραρχία.¹⁶¹ Με ένα από τα “προληπτικά” νομοθετικά διατάγματα, στα οποία έγινε ήδη αναφορά, συστάθηκε, στις 11 Ιουλίου

157 ΦΕΚ 11ης Ιουλίου 1917, αρ. φύλλου 137, σ. 431. Για το ίδιο θέμα, βλ. επίσης, ΑΓΓΚ, Πρακτικά Συνεδριάσεων Υπουργικού Συμβουλίου 1917-1918, 19 ος τόμ., Συνεδρίαση Θ΄, Πράξη 38, Αθήνα, 11 Ιουλίου 1917, σ. 28.

158 Φίλιππος Στεφ. Δραγούμης, Ημερολόγιο. Διχασμός (1916-1919), Μάρκος Φ. Δραγούμης (επιμ.), Εκδόσεις “Δωδώνη”, Αθήνα-Γιάννινα 1995, σ. 272.

159 Στην Ελλάδα, αντίθετα με την υπόλοιπη Ευρώπη, όπου, μέσα στα έντονα πολυπολιτισμικά περιβάλλοντα, αναπτύχθηκε το φαινόμενο της εκκοσμίκευσης, επιτεύχθηκε υψηλός βαθμός εθνικής και θρησκευτικής ομοιογένειας. Η Ορθόδοξη Εκκλησία αποτέλεσε καθοριστικό παράγοντα δημιουργίας της νεότερης Ελληνικής πολιτιστικής και πνευματικής ταυτότητας. Διατηρώντας, λοιπόν, ως βάση το ευαγγελικό “τα του Καίσαρος τω Καίσαρι”, καθιστά κυρίαρχο επιχείρημα το «έκαστος εν ω εκλήθη εκεί και μενέτω και εις την εξουσίαν μηδέν αντιτεινέτω» για να διατυπώσει πολιτικό -επ’ ουδενί κομματικό- λόγο. Ο λόγος αυτός δεν έχει ως στόχο την κατάληψη της εξουσίας αλλά εμφορούμενος από βαθιά πατριωτικά χαρακτηριστικά, έχει ως μοναδικό στόχο την φροντίδα και την προστασία του λαού και του έθνους. Φ. Ηλιού, Δογματισμός και Αυθεντία στις Διαδρομές του Νεοελληνικού Στοχασμού, στο Π. Μπιτσαξής, Σ. Αγουρίδης, Φ. Ηλιού κ.ά. (επιμ.), Θρησκευτική Ελευθερία και Δημοκρατία, Αθήνα, Παρασκήνιο, 2000, σ. 43.

160 Κατά την άποψη της γράφουσας, η σχέση της πολιτικής με την εκκλησία, όπως διαφαίνεται σε περιόδους μεγάλων πολιτικοκοινωνικών εντάσεων, όπως η μελετώμενη, διαμορφώθηκε από τη δημιουργία του νεοελληνικού κράτους και παραμένει ίδια έως σήμερα, αποδεικνύοντας την, ιδιαίτερης μορφής, σε σχέση με την δυτική Ευρώπη, απόλυτη εκκοσμίκευση της ελληνικής εκκλησίας. Οποιαδήποτε περαιτέρω αναφορά στο θέμα αποτελεί αντικείμενο διαφορετικής μελέτης.

161 Μια διαδικασία που δεν ήταν άπαξ γενομένη. Την 17η Νοεμβρίου, η μόλις αναρρηθείσα στην εξουσία κυβέρνηση Γούναρη, απέλυσε με απλό κυβερνητικό έγγραφο τον Μεταξάκη και επανέφερε τον Θεόκλητο στα παλιά του καθήκοντα. Μετά την μικρασιατική καταστροφή, η επαναστατική κυβέρνηση Πλαστήρα απομάκρυνε με τον ίδιο τρόπο τον Θεόκλητο από τη θέση του. Γ. Καραγιάννης, ό.π., σ. 39-40. Εκκλησία και Κράτος, 1833-1997: Ιστορική Επισκόπηση των Σχέσεών τους, Αθήνα, Ποντίκι, 1997, σ. 34.

1917, το Ανώτατο Εκκλησιαστικό Δικαστήριο, που θα δικάζε τους αρχιερείς οι οποίοι είχαν εμπλακεί στα αναθέματα. Τα διορισμένα από την Κυβέρνηση μέλη του σώματος αυτού ήταν ορισμένοι Αρχιερείς της Εκκλησίας της Ελλάδος που είχαν ανοιχτά εκδηλώσει τα φιλοβενιζελικά τους αισθήματα και όλα τα μέλη του Αρχιερατικού Συμβουλίου της Θεσσαλονίκης¹⁶². Με αυτόν τον τρόπο, η ευθύνη της “εκκαθάρισης” πέρασε στα χέρια των ίδιων των κληρικών ώστε οι επερχόμενες καταδικαστικές αποφάσεις να είναι αδιαμφισβήτητες, ως έργο της ίδιας της Εκκλησίας και όχι της Κυβέρνησης.¹⁶³

Ο σφιχτός εναγκαλισμός κοινωνίας και εκκλησίας, που καθιστούσε τη δεύτερη προνομιακό ρυθμιστή κάθε πλευράς του δημόσιου και ιδιωτικού βίου, θα έκανε, με απλή επαγωγική λογική, αυτονόητη την παλλαϊκή αντίδραση σε οποιαδήποτε προσπάθεια της πολιτικής εξουσίας να αμφισβητήσει τα κίνητρα ή την ηθική του ιερατείου. Η πραγματικότητα, όμως, ήταν πολύ διαφορετική. Ο φόβος απενεργοποίησε τα αντανακλαστικά του “χριστεπώνυμου πληρώματος” και η λογοκρισία κράτησε φιωμένες τις φιλοβασιλικές εφημερίδες, τα κύρια όργανα έκφρασης του αντιπολιτευτικού λόγου.

Η ΑΣΤΡΑΠΗ αφιερώνει ελάχιστο μέρος της δεύτερης σελίδας των φύλων της περιόδου κατά την οποία πραγματοποιούνται οι δίκες των κληρικών. Με λακωνικές αναφορές δίνει το γενικό πλαίσιο των γεγονότων, χωρίς σχολιασμό. Ενδεικτικά: *“Εξακολούθησε σήμερα ενώπιον του Εκκλησιαστικού δικαστηρίου η δίκη του τέως Μητροπολίτου Θεοκλήτου και των Επισκόπων Ηλείας, Κεφαλληνίας και Φωκίδος. Οι κατηγορούμενοι εκλήθησαν προς απολογία.”* (ΑΣΤΡΑΠΗ 26/9/1917) Με τον ίδιο τρόπο μεταφέρει την είδηση για την έκδοση της απόφασης του Εκκλησιαστικού Δικαστηρίου. *“Η απόφασις της Ι. Συνόδου δια τους υποδίκους κληρικούς έχει ούτω. Ο Μητροπολίτης Αθηνών και Λαρίσης καθαιρείται μετά διетуός εις μονήν εγκαταβιώσεως. Ο Επίσκοπος Ηλείας εις έκπτωσιν από του θρόνου μετά Ζετούς αργίας από πάσης ιεροτελεστίας. Οι Κεφαλληνίας και Φωκίδος έκπτωσιν από του θρόνου. Αύριον θα εκδοθή η απόφασις δια τον Τρωάδος.”* (ΑΣΤΡΑΠΗ 3/10/1917) Πρέπει, βέβαια, να επισημανθεί πως η ΑΣΤΡΑΠΗ μεταδίδει με τον ίδιο απρόσωπο τόνο, ακόμα και ειδήσεις που την αφορούν άμεσα, όπως η καταδίκη του διευθυντή της. Το παράδειγμα που παρατίθεται αποκαλύπτει πέρα από κάθε αμφιβολία πως η απουσία σχολιασμού δεν μπορεί να ερμηνευθεί επουδενί ως

162 Θεόκλητος Α. Στράγκας, Εκκλησίας Ελλάδος Ιστορία εκ πηγών αψευδών (1817-1967), β' τόμ., Αθήνα 1970, σσ. 719-722.

163 Η απάντηση του Μητροπολίτη Γενναδίου στη συγχαρητήρια επιστολή του Υπουργού Παιδείας, μετά το πέρας της δίκης, δεν αφήνει αμφιβολίες σχετικά με την πολιτική καθοδήγηση του δικαστηρίου: “...δεν θα θεωρηθή υπερβολικόν εάν είπον ότι το δικαστήριον ήτο άξιον των ευχαριστιών του υπουργού εξ ονόματος της Κυβερνήσεως, διότι αναντιρρήτως εξεπλήρωσε τα ανατεθέντα αυτώ καθήκοντα μετά πάσης προθυμίας». Καραγιάννης Γ. Ν., Η Εκκλησία από την Κατοχή στον Εμφύλιο, εκδ. Προσκήνιο, Αθήνα 2001, σ. 38

φιλοβενιζελική μεταστροφή της εφημερίδας: “Κατεδικάσθησαν σήμεραν υπό του Στρατοδικείου ο διευθυντής της “Αστραπής” εις 20ήμερον φυλάκισιν και εκατόν δραχμών πρόστιμον δια τι δημοσίευμα, και ο κ. Χρυσοχόος εις 6μηνον φυλάκισιν διότι εξύβρισεν τον κ. Βενιζέλον.” (ΑΣΤΡΑΠΗ 3/10/1917)

Την ίδια εικόνα παρουσιάζει και η σχετική αρθρογραφία των εφημερίδων ΣΚΡΙΠ και ΕΜΠΡΟΣ. Ενδεικτικά είναι τα ακόλουθα αποσπάσματα: “Ανεγνώσθη χθες εν τω Εκκλησιαστικώ Δικαστηρίω η έκθεσις του Επισκόπου Σύρου περί παραπομπής εις δίκην του Επισκόπου Λευκάδος, ωρίσθη δε δικάσιμος η 4η προσεχούς Νοεμβρίου. Μετά τούτο ο εισηγητής του Ανωτάτου Εκκλησιαστικού Δικαστηρίου Μητροπολίτης Βεροίας Καλλίνικος, λαβών τον λόγον επί των εκδικασθεισών ήδη κατηγοριών κατά των Συνοδικών, ετόνισεν την ενοχήν αυτών ως αναμιχθέντων εις ζητήματα ζένα προς το υψηλόν αυτών αρχιερατικόν υπόργημα, προσέθηκε δε ότι αι παραβάσεις των Συνοδικών προβλέπονται και τιμωρούνται αυστηρώς υπό των Κανόνων, ζητήσας εν τέλει την εφαρμογήν αυτών επί του προκειμένου.” (ΣΚΡΙΠ 3/10/1917) “Εξεδόθη χθες π.μ. η απόφασις του Εκκλ. Δικαστηρίου δια τους τέως Συνοδικούς, κατά την οποίαν καταδικάζονται εις καθάίρεσιν μετά διетуός εγκαταβιώσεως εις Μονήν ο Μητροπολίτης Θεόκλητος και ο Λαρίσης Αρσένιος, εις έκπτωσιν από του θρόνου του μετά τριетуός αργίας από πάσης ιεροπραξίας ο Ηλείας Δαμασκηνός και εις έκπτωσιν από του θρόνου των άνευ αργίας οι Κεφαλληνίας Δαμασκηνός και Φωκίδος Αμβρόσιος. Της αποφάσεως έλαβον γνώσιν οι κατηγορούμενοι. Κατά την σημερινή συνεδρίασιν του Εκκλ. Δικαστηρίου θα γίνη η δίκη του Επισκόπου Τρωάδος.”. (ΕΜΠΡΟΣ 4/9/1917)

Αντίθετα με τις υπόλοιπες μελετώμενες εφημερίδες, το ΘΑΡΡΟΣ έχει αλλάξει τοποθέτηση σε τέτοιο βαθμό, ώστε να θεωρείται πλέον ακραιφνής φιλοβενιζελική εφημερίδα. “Η Δίκη του κλινού πρώην Μητροπολίτου και των συνενόχων του Συνοδικών ήρχισε να διεξάγεται ενώπιον του Εκκλησιαστικού Δικαστηρίου, κεκλεισμένων των θυρών. Ιδού τι μας κινεί την απορίαν. Διατί άρα γε τόση μυστικότης; Τι φοβείται το Εκκλησιαστικόν Δικαστήριον μη γνωσθούν τα αίσχη του κλήρου μας; Αλλ’ ο Λαός οφείλει να γνωρίζη τα πάντα. Οφείλει να κρίνη αυτός περί της διαγωγής ενός εκάστου. Αι κεκλεισμένοι θύραι μυρίζουν μεσαιωνισμόν, τον οποίον δεν ανέχονται αι σημερινάί ελεύθεραι κοινωνίαί. Ο Κλήρος οφείλει να ανορθωθή, και τούτο θα κατορθωθή μόνον, όταν το ποιμνιον του μάθη να μην εξαπατάται πλέον παρ’ αυτού.”. (ΘΑΡΡΟΣ 26/9/1917) Η εφημερίδα ευθυγραμμίζεται απόλυτα με την θέση των υπόλοιπων φιλοκυβερνητικών εφημερίδων, που παρουσιάζουν τους υπόδικους κληρικούς ως γαγγραινώδεις εξεργασίες του εκκλησιαστικού σώματος και απαιτούν κάθαρση. Με τη χρήση σχετικού λεξιλογίου (συνένοχοι, αίσχη, εξαπατάται) οι υπόδικοι κληρικοί αντιμετωπίζονται ως εγκληματίες του

κοινού ποινικού δικαίου και η άποψη του αρθρογράφου εκφράζεται ως γνήσια, ειλικρινής έκφραση της λαϊκής απογοήτευσης για τις πρακτικές τους, που απείχαν πολύ από την *vita apostolica*.

Με τον ίδιο ακριβώς τρόπο αντιμετωπίζει ο υπό εξέτασιν Τύπος τις δίκες των κυβερνήσεων Σκουλούδη (Στεφ. Σκουλούδη, Δ. Ράλλη, Στεφ. Δραγούμη, Δ. Γούναρη, Ι. Γιαννακίτσα, Α. Μιχελιδάκη, Μ. Χατζάκο)¹⁶⁴ και Λάμπρου (Σπ. Λάμπρο, Α. Τσέλο, Ευαγ. Ζαλοκώστα, Ι. Δαμιανό, Μ. Σουλτάνη, Σ. Τζανετουλέα, Ι. Χατζόπουλο, Ν. Αποστολίδη, Ι. Αργυρόπουλο, Τ. Ηλιόπουλο, Ν. Δράκο, Επ. Χαρίλαο), επί εσχάτη προδοσία, στο Ειδικό Δικαστήριο, που ξεκινούν αυτήν την περίοδο και θα διαρκέσουν δύο χρόνια περίπου.¹⁶⁵

6. Η αναζήτηση δανείων για την αντιμετώπιση του επισιτιστικού προβλήματος

Η απουσία αντιπολιτευτικής αρθρογραφίας¹⁶⁶ δεν ανταποκρίνεται επ' ουδενί λόγω σε κοινωνική ειρήνευση και γαλήνη. Αν ο λαός έδειχνε να πειθαρχεί στις βίαιες πολιτικές μεταβολές και στην επιστράτευση, η πείνα διατηρούσε την πρωτεύουσα σε αναβρασμό δημιουργώντας εύφορο έδαφος για προπαγάνδα.

Μολονότι η επάνοδος του Βενιζέλου στην εξουσία συνοδεύτηκε από την άρση του συμμαχικού αποκλεισμού, η ανάκαμψη της ελληνικής εμπορικής δραστηριότητας δεν κατέστη εφικτή, παρά τις εντατικές προσπάθειες της νέας κυβέρνησης. Τα γαλλικά, αγγλικά και ιταλικά εμπορικά γραφεία που είχαν ιδρυθεί και λειτουργούσαν στις αντίστοιχες πρεσβείες της Αθήνας είχαν γίνει πανίσχυρα θέτοντας υπό τον απόλυτο έλεγχο τους ολόκληρο το εισαγωγικό και εξαγωγικό εμπορικό δίκτυο.¹⁶⁷ Μετά την κυβερνητική μεταβολή, συνέχισαν απρόσκοπτα τις δραστηριότητές τους, επιτρέποντας την διακίνηση προϊόντων που στόχευαν στην εξυπηρέτηση των συμμαχικών αναγκών (οι αγγλογάλλοι είχαν επιτάξει το μεγαλύτερο μέρος της θεσσαλικής παραγωγής δημητριακών, για να καλύψουν τις

164 Εξαίρεθηκαν από τις δικαστικές διώξεις ο συνεργάτης του Βενιζέλου και πρωτοστάτης του Κινήματος της Θεσσαλονίκης, Π. Κουντουριώτης και ο Χ. Ζωγράφος, ο οποίος, αν και είχε διατελέσει υπουργός της κυβέρνησης Γούναρη, είχε αγωνιστεί για την είσοδο της Ελλάδας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ. Γ. Λεονταρίτης, Η διεθνής θέση της Ελλάδος στις παραμονές του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου», Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, εκδ. «Εκδοτική Αθηνών», τ. ΙΕ΄, Αθήνα 1977,... σ.23

165 Ταυτόχρονα, οδηγήθηκαν μπροστά στο διαρκές Στρατοδικείο Αθηνών οι υπαίτιοι των Νοεμβριανών, πέντε από τους οποίους καταδικάστηκαν σε θάνατο. Ανάμεσα σε αυτούς ήταν και ο Ι. Μεταξάς, που καταδικάστηκε ερήμην. Μαυρογορδάτος Γ., 1915, ό.π. σ.120 Η δίκη του Σκουλούδη ξεκίνησε αλλά δεν τελείωσε, καθώς με τις εκλογές του 1920 άλλαξε η Κυβέρνηση, η δίκη του Σπ. Λάμπρου δεν ξεκίνησε ποτέ ενώ στην περίπτωση του Δ. Γούναρη δεν κατατέθηκε ούτε καν η έκθεση της ανακριτικής επιτροπής για την στοιχειοθέτηση κατηγορίας 499. Σπ. Μαρκεζίνης, Πολιτική Ιστορία...ό.π., σ. 230

166 Την περίοδο αυτή δεν απουσιάζει μόνο η αντιπολιτευτική αρθρογραφία, αλλά δεν υπάρχει γενικότερη αντιπολιτευτική δραστηριότητα. Από τον Αύγουστο του 1917 έως και τον Μάιο του 1919 το κόμμα των Εθνικοφρόνων απουσιάζει ουσιαστικά από τα πολιτικά τεκταινόμενα. Σπ. Μαρκεζίνης, Πολιτική Ιστορία...ό.π., σσ. 315-316

167 Λεονταρίτης 164-166

ανάγκες των στρατευμάτων τους)¹⁶⁸, περιορίζοντας, όμως, κάθε άλλη εμπορική δραστηριότητα. Ταυτόχρονα, η παρατεταμένη ξηρασία περιορίσε στο ελάχιστο τα διατιθέμενα στην αγορά λαχανικά, ενώ η απόκρυψη αγαθών και η αισχροκέρδεια σε συνδυασμό με τις ατασθαλίες και τη δωροληψία των υπεύθυνων κρατικών λειτουργιών καθιστούσε ατελέσφορη κάθε προσπάθεια επισιτισμού της πρωτεύουσας και της υπόλοιπης χώρας και διόγκωνε το πρόβλημα. Για να οργανωθεί αποτελεσματικά ο επισιτισμός της πρωτεύουσας και να διανεμηθούν σωστά οι διαθέσιμοι πόροι, συστάθηκε, υπό τον εφοπλιστή και πολιτικό Λ. Εμπειρίκο¹⁶⁹, το Υπουργείο Επισιτισμού και Αυταρκείας. Τον Οκτώβριο του 1917, όμως, η στενότητα σε βασικά είδη διατροφής εξακολουθούσε να ταλανίζει τον ήδη εξαντλημένο αθηναϊκό λαό. Η πείνα και οι κακουχίες έπλητταν ιδιαίτερα τα χαμηλότερα στρώματα, τα οποία δεν είχαν πρόσβαση παρά μόνο στον κακής ποιότητας άρτο¹⁷⁰ που δεν αρκούσε για να καλύψει τις βασικές διατροφικές τους ανάγκες. Το γεγονός οδήγησε σε σημαντική διόγκωση των ποσοστών θνησιμότητας¹⁷¹.

Η κατάσταση απειλούσε να καταστρέψει το βενιζελικό αφήγημα σαν χάρτινο πύργο. Η διοχέτευση, μέσω του τύπου, διαβεβαιώσεων της Αντάντ, περί ικανοποίησης των ελληνικών εδαφικών διεκδικήσεων και άμεσης παροχής τροφίμων και υλικού, δεν στάθηκε επαρκής για να αποδυναμώσει την αντιπολεμική και αντισυμμαχική προπαγάνδα και να αποσοβήσει τον κίνδυνο των λαϊκών αντιδράσεων.¹⁷² Οι όποιες προσδοκίες για βελτίωση της κατάστασης δεν ευοδώθηκαν, παρά τις πολύπλευρες προσπάθειες, και η δημοσιονομική κρίση έφτασε σε τέτοιο επίπεδο ώστε η κυβέρνηση να μελετά σχέδιο εκτεταμένων αδειών σε μέρος του στρατεύματος, για ν' αντιμετωπιστούν οι επισιτιστικές ανάγκες των στρατιωτών που πολεμούσαν στο μέτωπο.¹⁷³ Στα τέλη Οκτωβρίου, ο Βενιζέλος αποφάσισε να περιοδεύσει στις ευρωπαϊκές πόλεις προς αναζήτηση δανείου¹⁷⁴. Οι σύμμαχοι

168 Λεονταρίτης ό.π., σ 172

169 Η αυτοθυσία που απαιτείτο από την κρισιμότητα της κατάστασης δεν ήταν αυτονόητη για κανένα μέρος της ιεραρχικής κλίμακας του νέου υπουργείου, αφού η δωροληψία, οι ατασθαλίες και οι καταχρήσεις κυριαρχούσαν. Ο ίδιος ο Υπουργός, παραβλέποντας τη μεγάλη έλλειψη τροφίμων που αντιμετώπιζε η χώρα, τοποθέτησε ένα μεγάλο μέρος του στόλου του στις υπερατλαντικές μεταφορές. Λεονταρίτης σ.164-166

170 Η διανομή του άρτου γινόταν με δελτίο ημερήσιας μερίδας 160 γραμμαρίων. Λεονταρίτης ό.π., σ 173 Το ψωμί ήταν ανακατεμένο με άχυρο και για να είναι βαρύτερο (πωλείτο με το ζύγι) το άφηναν άψητο. Η αρθρογραφία της εποχής αποκαλύπτει πως πολλές φορές, η αισχροκέρδεια πήρε εγκληματικές διαστάσεις, αφού για να αυξήσουν το βάρος του ψωμιού περιορίζοντας όσο το δυνατό περισσότερο το κόστος παραγωγής του, οι παραγωγοί πρόσθεταν στο ζυμάρι υλικά που απειλούσαν άμεσα τη ζωή του καταναλωτή.

171 Το 1917 το ποσοστό θνησιμότητας ήταν διπλάσιο από αυτό του 1916. Λεονταρίτης ό.π., σ 175

172 Πετρίδης ό.π., σ.417

173 Λεονταρίτης ό.π., σ 270

174 Οι οικονομικές διεκδικήσεις αφορούσαν κονδύλια προοριζόμενα αφενός για να καλύψουν το έλλειμμα και τις δαπάνες των ετών μέχρι το 1917 και αφετέρου να χρησιμεύσουν για την συντήρηση στρατεύματος 300.000 ανδρών καθ όλη τη διάρκεια του 1918, δηλαδή, 485 εκατ δρχ και 50 εκατ δρχ για συντήρηση του στόλου. Λεονταρίτης ό.π., σ 273 Ο Ρέπουλης αντικατέστησε τον Βενιζέλο στα καθήκοντά του, καθ' όλη τη διάρκεια της απουσίας του, εισάγοντας για πρώτη φορά στην ελληνική πολιτική πραγματικότητα το θεσμό του αντιπροέδρου της Κυβέρνησης. Η εφεκτική στάση

(Αγγλία, Γαλλία και ΗΠΑ) ανταποκρίθηκαν στις οικονομικές του διεκδικήσεις, παρέχοντάς του άμεσα 50 εκατομμύρια δραχμές, για να καλύψει τις τρέχουσες υποχρεώσεις, και πίστωση 700 εκατομμυρίων δραχμών, από την οποία θα μπορούσε να αντλήσει η χώρα το ποσό που θα αντιστοιχούσε στις εκάστοτε ανάγκες της. Την επιβεβαίωση των αναγκών αυτών αναλάμβανε διασυμμαχική επιτροπή που έδρευε στην Αθήνα.¹⁷⁵

Όπως είναι αναμενόμενο, η αναφορά του ΘΑΡΡΟΥΣ στα αποτελέσματα της βενιζελικής ευρωπαϊκής περιόδου συνοδεύεται από διθυραμβικά σχόλια. Η εφημερίδα ηρωοποιεί τον Βενιζέλο, παρουσιάζοντάς τον ως ισχυρή προσωπικότητα, απόλυτα προσηλωμένο στην εξυπηρέτηση των εθνικών συμφερόντων, τα οποία τοποθετεί πάνω από τις δικές του, προσωπικές ανάγκες, αφού με μεγάλη αυτοθυσία, κάτω από πολύ αντίξοες συνθήκες, κατόρθωσε αυτή τη μεγάλη νίκη για την πατρίδα και το λαό. Η λέξη “δάνειο” δε χρησιμοποιείται. Με τη συσσώρευση ρημάτων ο αρθρογράφος επιβεβαιώνει τόσο την υπερπροσπάθεια που κατέβαλε ο πρωθυπουργός της χώρας όσο και τη σημαντική επιτυχία που επέσπευξε την περιόδο του· επιτυχία που επιβεβαιώνει η αποθεωτική υποδοχή που επιφύλαξε στον Βενιζέλο ο λαός της πρωτεύουσας. *“ΕΠΑΝΗΛΘΕ ΝΙΚΗΤΗΣ Μετά μακράν απουσίαν η Πρωτεύουσα επανείδε χθες τον Πρωθυπουργόν, και η χαρά της και ο ενθουσιασμός της επί τη επανόδω του Μεγάλου Εθνικού Αρχηγού είνε τελείως δικαιολογημένη. Ο κ. Βενιζέλος καθ’ όλην την διάρκειαν της απουσίας του ηγωνίζετο, ειργάζετο, επαλαιεν υπέρ της Πατρίδος. Και οι αγώνες του επέτυχον πάντες. Δεν ανεπαύθη ουδ’ επί στιγμήν. Όπου και αν μετέβη, με οιονδήποτε και αν συνωμίλησε, το έκαμε προς το συμφέρον της Ελλάδος, ειργάζετο υπέρ ημών. Αδιάφορος προς την σωματικήν κόπωσιν, ουδαμώς σκεπτόμενος περί του εαυτού του και της ηλικίας του, ανέλαβεν εν μέσω και βαρυστάτω χειμώνι ταξείδιον βασανιστικόν. Χθες επανήλθε μεταξύ μας και επανήλθε και πάλιν νικητής. Εξοικονόμησεν εις την Ελλάδα τροφήν, παρ’ όλας τας δυσχερείας των μεταφορών εν πολέμω, εξησφάλισεν εις αυτήν μέσα οικονομικά άφθονα ίνα ανασυνταχθή, και όπερ σπουδαιότερον, εξεύρε χάριν του Ελληνικού Στρατού όλα τα εφόδια εκείνα τα οποία απαιτούνται δια να αναδείξουν αυτόν ικανόν εκδικητήν της τιμής και υπερασπιστήν των συμφερόντων της Πατρίδος. Εξησφάλισεν ακόμη ο Αρχηγός και άλλα ωφελήματα σπουδαιότατα και ζωτικότατα υπέρ της χώρας του, ωφελήματα πολιτικά, δια τα οποία ας μας επιτρέψουν οι αναγνώσται μας να μην κάμωμεν λόγον σήμεραν. Και υπό τοιούτους όρους είνε απολύτως διακιολογημένος ο ενθουσιασμός και η χαρά, μετά της οποίας ο Αθηναϊκός Λαός. αντιπροσωπεύων εις τούτο την Ελλάδα ολόκληρον, υπεδέχθη χθες τον υπέροχον Κυβερνήτην του.”* (ΘΑΡΡΟΣ 21/12/1917) Η αποδοχή του Βενιζέλου είναι αδιαμφισβήτητη και καθολική. Η χρήση του

το οδήγησε σε διόγκωση των εσωτερικών προβλημάτων. Βεντήρης Γ., ό.π., τ.2, σ. 366
175 Λεονταρίτης ό.π., σ 274

ασύνδετου σχήματος επιβεβαιώνει την πολλαπλότητα των ωφελημάτων που προκύπτουν για τη χώρα από τις άοκνες προσπάθειες του πρωθυπουργού. Τα ωφελήματα, μάλιστα, αυτά τοποθετούνται σε κλιμακωτό σχήμα, ενώ ο υπαινικτικός λόγος διευρύνει τις προσδοκίες.

Αν ο τρόπος διαπραγμάτευσης της είδησης από το ΘΑΡΡΟΣ είναι αναμενόμενος, παρόμοια διαχείριση από την εφημερίδα ΕΜΠΡΟΣ ξενίζει τον μελετητή. Η μετάδοση της είδησης για την επιστροφή του Βενιζέλου στην Αθήνα και για τα αποτελέσματα της περιόδου του γίνεται μέσω πρωτοσέλιδου άρθρου, το οποίο, αν και περιορισμένης έκτασης, όχι μόνο εκφράζει την βαθιά ικανοποίηση της εφημερίδας για την επιτυχή έκβαση της πρωθυπουργικής προσπάθειας, αλλά δηλώνει απόλυτη εμπιστοσύνη στον ίδιο τον Βενιζέλο, επαινώντας τον θερμά και αποδίδοντάς του προσωπικά τα εύσημα. *“...πλήρης και λίαν ικανοποιητική επιτυχία επέσπευε τας ενεργείας του κ. Πρωθυπουργού πλησίον των Συμμάχων ως προς τον αφθονότερον και τακτικώτερον επισιτισμόν της χώρας και την εξασφάλισιν των μεταφορικών μέσων των διαφόρων εφοδίων. Ουδέ υπήρχε, άλλως τε αμφιβολία περί των λίαν ευαρέστων αποτελεσμάτων, τα οποία θα είχε η άμεσος και προσωπική υπό του κ. Βενιζέλου παράστασις όπου δει των αναγκών της Ελλάδας.”* (ΕΜΠΡΟΣ 12/11/1917) Λίγες ημέρες μετά, η ίδια εφημερίδα επαναφέρει το ζήτημα σε εκτενές κεντρικό άρθρο, μέσω του οποίου εγκωμιάζει θερμά τον Βενιζέλο, αναγνωρίζει την φιλοπονία και το σθένος του, επισημαίνει τη δυσκολία του εγχειρήματος το οποίο έφερε με επιτυχία σε πέρας. *“Μετά δίμηνον ταξείδιον εις τας Συμμαχικάς χώρας, κατά την διάρκειαν του οποίου υπερέβαλεν εαυτόν εις θερμουργόν δραστηριότητα και κατέβαλε τον κάματον, ο κ. Πρωθυπουργός επανήλθε χθες αισίως εις την πρωτεύουσαν. Σπανίως αποστολή εις το εξωτερικόν υπευθύνου Κυβερνήτου ενός κράτους εγένετο υπό περιστάσεις τόσον δραματικώς κρισίμους και δυσχερείς, όσον εκείνη ην ανέλαβε με τόσον θάρρος ο κ. Πρωθυπουργός. Αλλά και σπανίως αποστολή εφόσον δύναται τις να κρίνη εξ όσων εγνώσθησαν, εστέφθη υπό τόσης επιτυχίας όσον το έργον το οποίον εξετέλεσεν ο κ. Βενιζέλος. Αι δυσχέρειαι δεν ήσαν φαίνεται μικραί, και ο μόχθος, όστις έδει να καταβληθή προς υπερνίκησιν των δεν ήτο εκ των συνήθων. Ουδένα δε τούτο ηδύνατο να εκπλήξη λαμβανομένων υπ όψει όπόσων και οποίων ζητημάτων και προβλημάτων εν μέσω της φοβεράς αυτής παγκοσμίου θύελλης, εις ην περιστρέφεται και η Ελλάς, ήτο υποχρεωμένος ο Πρόεδρος της Κυβερνήσεως να επιδιώξη την λύσιν. Ζητημάτων σχετιζομένων με την θέσιν της Ελλάδος εις τον αγώνα των Συμμάχων και την δράσιν αυτής εις το πλευρόν αυτών. Προβλημάτων, συνδεδεμένων με τον ανεφοδιασμόν της χώρας, ήτοι με την ζωήν αυτήν και την ύπαρξιν του λαού της. Αλλ’ ανάλογος προς την δυσχέρειαν των θεμάτων υπήρξε και η έντασις της ενεργητικότητος του κ. Πρωθυπουργού, αμειφθείσα εν τέλει δια της πλήρους και ικανοποιητικής αποδοχής όλων των αιτημάτων αυτού.”* (ΕΜΠΡΟΣ 21/12/1917)

Η ΣΚΡΙΠ, όπως έχει ήδη επισημανθεί, ξοδεύει ελάχιστη μελάνη για να μεταδώσει εσωτερικές πολιτικές ειδήσεις. Η επιτυχημένη προσπάθεια του Βενιζέλου να καλύψει τον επισιτισμό της χώρας, όμως, δεν μπορούσε να αφήσει ανενεργή τη δημοσιογραφική πέννα, διότι, λόγω της πείνας, το ενδιαφέρον της κοινής γνώμης ήταν επικεντρωμένο στα αποτελέσματα της βενιζελικής περιοδείας. Πάντως, η αναφορές στο γεγονός περιορίζονται στο ελάχιστο. Ενώ το ταξίδι του Βενιζέλου και ο επισιτισμός συνδέονταν ολοφάνερα με σχέση αιτίου-αιτιατού, η εφημερίδα αποσυνδέει τα δύο γεγονότα και αναφέρεται ξεχωριστά, σε περιορισμένης έκτασης άρθρα, μόνο στα νέα που αφορούν τον επισιτισμό. Αναπαράγει, όμως, δύο φορές, αυτούσια άρθρα ξένων εφημερίδων, που εκθειάζουν τον Βενιζέλο. Είναι, κατά την άποψη της γράφουσας, το ελάχιστο που μπορούσε να κάνει η διεύθυνση της εφημερίδας για να παραμείνει στο απυρόβλητο της, σιδηράς επί του αντιπολιτευτικού τύπου, κυβερνητικής εποπτείας, ανταποκρινόμενη ταυτόχρονα στις απαιτήσεις του αναγνωστικού της κοινού: *“ΟΙ ΤΑΙΜΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ κ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ Οι “Τάιμς” εν κυρίω άρθρω περί της εν Λονδίνω αφίξεως του κ. Βενιζέλου γράφουν ότι ο Έλλην Πρωθυπουργός δύναται να είνε βέβαιος ότι ο Αγγλικός λαός χαίρει μεγάλως διότι ούτος ευρίσκεται μεταξύ αυτού. Οι Άγγλοι αναγνωρίζουν εν τω προσώπω του κ. Βενιζέλου την ευθύτητα του πνεύματος ήτις ανταποκρίνεται εις τα βαθύτερα αυτών αισθήματα. Ουδέποτε υπήρξεν αμφιβολία εν Αγγλία περί της καλής πίστεως της μεγάλης πλειονοψηφίας του Ελληνικού λαού. Από της εις την αρχήν επανόδου του ο κ. Βενιζέλος έσχε να εξαλείψη τα ίχνη της προδοσίας. Τούτο θ’ απαιτήση χρόνον τινά, αλλ’ ο κ. Βενιζέλος γνωρίζει ότι κέκτηται της συμπαθείας της Αντάντ. Δεν είνε κατάλληλος η στιγμή ίνα συζητηθή ο σκοπός της εις Ιταλίαν, Γαλλίαν και Αγγλίαν επισκέψεώς του. Εν πάση περιπτώσει είνε λίαν ευπρόσδεκτος εν Αγγλία. -Ο κ. Βενιζέλος επεσκέφθη το Ανάκτορον Βούκιγγαμ, το Μάρμπλω Χάουζ και το ανάκτορον της Βασιλομήτορος την πρωίαν. [...]”* (ΣΚΡΙΠ 5/11/1917)

Η επιλογή των άρθρων έγινε πολύ προσεκτικά. Στη συνείδηση του αναγνώστη, οι απόψεις που εκφράζονται δεν μπορούν επ’ ουδενί να συνδεθούν με την εφημερίδα, η οποία δε διστάζει να αναδημοσιεύσει άρθρο που αποδοκιμάζει τον Κωνσταντίνο. *“ΠΕΡΙ ΤΟΝ Κ. ΠΡΩΘΥΠΟΥΡΓΟΝ Τηλεγραφοῦσιν ἐξ Ἐδιμβούργου· Ἡ μεγάλη εφημερίς “Σκότσμαν” (Σκώτος) λέγει ἐν κυρίῳ ἀρθρῳ τα ἐξῆς περὶ τοῦ κ. Βενιζέλου· “Ὁ κ. Βενιζέλος συγκαταλέγεται εἰς τὸν σχετικῶς μικρὸν ἀριθμὸν τῶν Ἑυρωπαϊῶν πολιτικῶν τῶν ὁποίων τὸ μεγαλεῖον ἐπιβεβαιώθη καὶ ἐξυψώθη ὑπὸ τοῦ πολέμου. Ἀναγνωρίζοντες τὴν εὐγνωμοσύνην καὶ τὴν ἐκτίμησιν τῶν συγχρόνων καὶ μελλουσῶν γενεῶν, οφείλομεν νὰ λάβωμεν ὑπ’ ὄψιν πρὸς τι ἀντεστάθῃ, τι προύλαβε καὶ τι κατάρθωσε νὰ κάμῃ. Δεν λέγομεν ὑπερβολὴν ἀν τὸν ἀποκαλέσωμεν σωτήρα τῆς Νεωτέρας Ἑλλάδος, διότι εἰάν δεν ἠδυνήθη νὰ προφυλάξῃ τὴν Πατρίδα τοῦ ἀπὸ μίαν καταστροφὴν, τουλάχιστον τὴν προεφύλαξεν ἀπὸ τὸ αἰώνιον αἴσχος. Οἱ λόγοι τοῦ κ.*

Μπάλφουρ και των άλλων υπουργών εις το Μάνσιον Χάουζ εξέφρασαν εξόχως τον θαυμασμόν και την ευγνωμοσύνην του αγγλικού κοινού. Αλλ' ο λόγος του κ. Βενιζέλου εξέθεσεν ειπέρποτε και άλλοτε ζωηρότερον τον κίνδυνον από τον οποίον αυτός κυρίως έσωσε την Πατρίδα του. Είνε ίσως πολύ ενωρίς να κατανείμωμεν τας ευθύναις μεταξύ εκείνων οι οποίοι έπαιζαν ένα τινά ρόλον εις το τελευταίον Ελληνικόν δράμα, αλλά δυνάμεθα να κρίνωμεν τους δύο κυρίους χαρακτήρας αυτού, τον κ. Βενιζέλον και τον τεως Βασιλέα Κωνσταντίνον. Ο πρώτος έπαιξε ρόλον πλήρη παντός είδους δυσχερειών και πειρασμών, μεθ' ικανότητος και θάρρους αξιοθαυμάστου. Και απέδειξεν ότι η μακρά οδός της ευθύτητος και της τιμής είναι η καλλιτέρα. Ο τέως Βασιλεύς θα στηλιτευθή υπό της ιστορίας ως άνθρωπος, ο οποίος υποταχθείς εις μίαν ξένην Δύναμιν και προς το συμφέρον ταύτης, επεζήτησε την καταστροφήν ενός έθνους του οποίου ηγείτο, και έπεσε διά παντός εις την δυσμένειαν του κόσμου. ...” (ΣΚΡΙΠ 12/11/17)

Η γνωστοποίηση, πάντως, της επιστροφής του πρωθυπουργού στα πάτρια εδάφη γίνεται με άρθρο της δεύτερης σελίδας, χωρίς σχολιασμό ή αναφορά στην υποδοχή του πρωθυπουργού. *“Αφίκετο χθες, μικρόν μετά την 3ην απογευματινήν εις Πειραιά, επιβαίνων Αυστραλιανού αντιτορπιλικού συνοδευομένου υφ' ετέρου Αγγλικού και του “Ίερακος” ο κ. Πρωθυπουργός, επιστρέφων εκ του ανά τας Συμμαχικάς χώρας ταξιδίου του. Εις προϋπάντησιν αυτού κατήλθεν ενωρίς εις Πειραιά το Υπουργικόν Συμβούλιον το οποίον άμα τω κατάπλω του Αγγλικού αντιτορπιλικού διεπεραιώθη επ' αυτού προς δεξίωσιν του Προέδρου του. Ο κ. Πρωθυπουργός απεβιβάσθη ολίγον μετά την 4ην χαιρετισθείς διά συριγμάτων των εν τω λιμένι ατμοπλοίων, ανήλθε δε εις Αθήνας δι' αυτοκινήτου την 4.30 μμ.”. (ΣΚΡΙΠ 21/12/1917)*

7. Οι αντιδράσεις των φιλοβασιλικών συνεχίζονται. Η στρατιωτική στάση στη Λαμία

Αν και οι καρποί της περιουσίας του Βενιζέλου στις ευρωπαϊκές πρωτεύουσες ανακούφισαν προσωρινά την τραυματισμένη ελληνική οικονομία, οι πληγές που άφησε πίσω του ο Διχασμός ήταν ακόμα ανοιχτές και η χώρα, μισό χρόνο μετά την ενοποίησή της, παρέμενε βαθιά διχασμένη. Η εικόνα της ενωμένης, θεσμικά σταθερής, Ελλάδας, που σύσσωμη ορμούσε να διεκδικήσει τα δίκαια, να προστατέψει τα ιερά και να πραγματώσει τη Μεγάλη Ιδέα ήταν πέρα για πέρα πλασματική, όπως αποδεικνύει η ανάδυση κινημάτων, όπως αυτό που ξέσπασε τον Ιανουάριο του 1918 στη Λαμία. Οι φιλοβασιλικοί, αν και δεν είχαν, κατά τη συγκεκριμένη περίοδο, ανατρεπτική δύναμη, παρέμεναν ενεργοί και η δραστηριότητά τους απειλούσε να καταστρέψει την ήδη ασταθή και εύθραυστη ισορροπία που είχε επιτευχθεί.

Στα μέσα Ιανουαρίου εξεδόθη βασιλικό διάταγμα με το οποίο καλούνταν στα όπλα οι κλάσεις 1911-1916 των Ι, ΙΧ και ΧΙΙΙ στρατιωτικών περιφερειών.¹⁷⁶ Στους στρατιώτες της ΧΙΙΙ μεραρχίας, που εκείνη την περίοδο έδρευε στη Λαμία υπό τη διοίκηση του αντσουνταγματάρχη Πεζικού Αθ. Μάρκου, ανακοινώθηκε πως θα αναχωρούσαν την 5η Μαρτίου, σιδηροδρομικώς, αρχικά για το στρατόπεδο Νάρες όπου θα εκπαιδεύονταν στα όπλα, και κατόπιν για το μέτωπο.¹⁷⁷ Λίγες ημέρες αργότερα, κατά τη διάρκεια πορείας στις παρυφές της πόλης, διαδόθηκε η πληροφορία για επικείμενο κωνσταντινικό κίνημα. Το ίδιο βράδυ, περίπου χίλιοι οπλίτες, μετά από κατανάλωση αλκοόλ, βγήκαν οπλισμένοι στους δρόμους της Λαμίας πυροβολώντας στον αέρα και φωνάζοντας συνθήματα υπέρ του Κωνσταντίνου¹⁷⁸. Η εξέγερση φαινόταν αυθόρμητη και άναρχη και έληξε όταν οι περισσότεροι οπλίτες επέστρεψαν στους κοιτώνες τους. Η συνέχεια αποδεικνύει πως αποτελούσε μέρος προσχεδιασμένης απόπειρας των φιλοβασιλικών να θέσουν την περιοχή και τα στρατεύματά της υπό τον έλεγχό τους¹⁷⁹. Ένα μέρος των εξεγερθέντων διεσπάρη στις γύρω περιοχές, ενώθηκε με επίστρατους και κατοίκους της ευρύτερης περιοχής¹⁸⁰, που είχαν οπλιστεί πρόχειρα και είχαν συγκεντρωθεί στη Θήβα, και κατέλαβαν το σιδηροδρομικό σταθμό του Σχηματαρίου. Οργάνωσαν επαναστατική επιτροπή και αποπειράθηκαν, χωρίς να το κατορθώσουν, να συμπαρασύρουν την τοπική μονάδα πεδινής πυροβολαρχίας, η οποία όμως, μαζί με την τοπική Χωροφυλακή, παρέμεινε πιστή στην κυβέρνηση¹⁸¹.

Τα στρατιωτικά αποσπάσματα που επιφορτίστηκαν με την αντιμετώπιση των κινηματιών έφεραν σε πέρας την αποστολή τους γρήγορα και αποτελεσματικά, κατορθώνοντας, ύστερα από ολιγόωρες συγκρούσεις, να εκκαθαρίσουν την περιοχή.¹⁸² Αμέσως μετά, συγκροτήθηκαν έκτακτα

176 Εφημ. ΕΣΠΕΡΙΝΟΝ ΝΕΟΝ ΑΣΤΥ 17/1)

177 Δαγκλής Π.Γ, Αναμνήσεις - Έγγραφα – Αλληλογραφία, επιμ. Ξ. Λευκοπαρίδη, Τόμος Β, εκδ. Ε.Γ. Βαγιονάκη, Αθήνα 1965, σ.265)

178 Το επίσημο ανακοινωθέν της κυβέρνησης σχετικά με τα γεγονότα της Λαμίας κάνει λόγο για τη συμμετοχή "της πλειοψηφίας του Συντάγματος" και 68 ανδρών από τη Μοίρα Πυροβολικού. Εφημ. Έθνος, 21/1/1918

179 Η κυβέρνηση είχε πληροφορίες σχετικά με επικείμενο κίνημα στη Λαμία. Στο ΔΙΣ/Φ.250/Ζ/11 ο συν/ρχης Πεζικού Κ. Κανάκης αναφέρει ότι είχε σταλεί στην Θήβα λίγες ημέρες πριν τα επεισόδια, ως αξιωματικός της 13ης Μ.Π. που ήταν, και είχε ενημερώσει την Μεραρχία σχετικά με την έκρυθμη κατάσταση που επικρατούσε εκεί. Στο ΔΙΣ/Φ.250/Ζ/9 από τον διοικητή της ΧΙΙΙ Μεραρχίας γίνεται λόγος για πλήρη αποτυχία της "οργανωθείσας παρ' ημών αντικατασκοπείας, ενδεχομένως λόγω όμοιων (με τους στασιαστές) 'ιδεών φιλοτομαρισμού". Ο Κ. Ζαβιτσιάνος αναφέρεται σε "... στάση οργανωμένη με πολλή μυστικότητα και τέχνη, στην οποίαν είχε συμμετάσχη μέγα μέρος των ελληνικών φρουρών...", η οποία ματαιώθηκε λόγω "κακής συνεννοήσεως" Ζαβιτσιάνος Κ., Αι Αναμνήσεις του εκ της ιστορικής διαφωνίας Βασιλέως Κωνσταντίνου και Ελευθερίου Βενιζέλου όπως την έζησε (1914- 1922), Τόμος Β', Αθήνα 1947, σελ. 47.

180 Ο χειμώνας είναι διαχρονικά, εποχή ανασύνταξης του γεωργικού - αγροτικού κόσμου. Όταν οι ασχολίες με τη γη περιορίζονται εξ αντικειμένου λόγω των καιρικών συνθηκών στο ελάχιστο, πραγματοποιούνται ζυμώσεις και αναπτύσσεται προβληματισμός σχετικά με το μέλλον. Η αντιπολεμική προπαγάνδα είναι βέβαιο πως βρήκε εκεί ευήκοα ώτα, αφού η επιστράτευση απειλούσε να στερήσει από τη γη το πιο σφριγηλό κομμάτι των καλλιεργητών της.

181 Γιώργος Μαυρογορδάτος, 1915: Ο Εθνικός Διχασμός, Αθήνα: Πατάκης 2016, σελ. 297 και ΔΙΣ/Φ.250/Ζ/10). Επεισόδια περιορισμένης έκτασης σημειώθηκαν επίσης στην ευρύτερη περιοχή της Φθιώτιδας και της Βοιωτίας. (εφημ. Πατρίς, 29/1/1918) ΔΙΣ/Φ.250/Ζ/11

182 Εφημ. Πατρίς, 29/1/19

στρατοδικεία που ανέλαβαν το έργο της ανεύρεσης και της τιμωρίας των πρωταίων της εξέγερσης. Μετά από εξαιρετικά σύντομες δικαστικές διαδικασίες, οδηγήθηκαν μπροστά στο στρατιωτικό απόσπασμα τριάντα ένας στρατιωτικοί, οπλίτες και απλοί πολίτες, ενώ η ποινή της καθαίρεσης, της φυλάκισης ή της εκτόπισης επιβλήθηκε σε όσους αποδείχθηκε πως συμμετείχαν απλώς στα γεγονότα χωρίς να έχουν διαδραματίσει πρωταγωνιστικό ρόλο σε αυτά.

Τα γεγονότα της Λαμίας αποτέλεσαν μιας πρώτης τάξεως ευκαιρία για να ξεκαθαρίσει ο Βενιζέλος τους λογαριασμούς του με τους εναπομείναντες στην πρωτεύουσα φιλοβασιλικούς πολιτευτές. Κηρύχθηκε η λήξη της Συνόδου της Βουλής και ακολούθησαν συλλήψεις και εκτοπίσεις ορισμένων πρώην και εν ενεργεία βουλευτών της αντιπολίτευσης, οι οποίοι θεωρήθηκαν ηθικά υπεύθυνοι για το κίνημα.¹⁸³ Με διαταγή του Α' Σώματος Στρατού, εξορίστηκαν οι Θ. Υψηλάντης, Σπ. Λάμπρος, Ευγ. Ζαλόκωστας, Γ. Μπαλατζής, Ν. Τριανταφυλλάκος, Π. Τσαλδάρης, Ιω. Χατζόπουλος, Ιω. Ράλλης, Γ. Αναστασόπουλος, Δ. Καλλιμασιώτης, Σπ. Στάης, Αγγ. Κανελλόπουλος, Χρ. Μητσόπουλος¹⁸⁴. Ταυτόχρονα, πραγματοποιούνται συλλήψεις επιστράτων σε όλη τη χώρα και αθρόες αποτάξεις αξιωματικών.¹⁸⁵

Αναμφίβολα, η στασιαστική κίνηση, αν και απέτυχε, αποτελούσε γροθιά στο μαλακό υπογάστριο της ελληνικής πολεμικής προσπάθειας, καθώς έθετε εν αμφιβόλω την συνοχή και την πειθαρχία του στρατεύματος. Ως εκ τούτου, αποδοκιμάστηκε ομοθυμαδόν, από όλο το φάσμα του πολιτικού και στρατιωτικού κόσμου. Οργανώθηκαν πολυπληθή συλλαλητήρια σε όλη τη χώρα υπέρ της επιστράτευσης και επιφανείς αντιβενιζελικοί, όπως ο αντιστράτηγος Καλλάρης και ο υποστράτηγος Ματθαίοπουλος, καταδίκασαν δημόσια, μέσω του τύπου, το κίνημα.¹⁸⁶ Την έντονη αποδοκιμασία του ενάντια στα γεγονότα της Λαμίας και σε οποιαδήποτε στασιαστική ενέργεια εξέφρασε και ο ίδιος ο βασιλιάς Αλέξανδρος. Κατά τη διάρκεια της περιόδου του στο βαλκανικό μέτωπο, διατύπωσε αναφανδόν τη στήριξή του στην κυβέρνηση και απηύθυνε έκκληση για εθνική ενότητα ενάντια στον κοινό εχθρό¹⁸⁷: "...Είνε προδοτική πράξις, όχι μόνον πάσα ενέργεια τείνουσα εις

183 βλ. δηλώσεις Βενιζέλου, ενδεικτικά εφημ. ΕΜΠΡΟΣ 23 Ιανουαρίου "Εν εκ των μέτρων, των οποίων η λήψις επεβάλετο άμεσα, ήτο ο εκτοπισμός των πολιτικών προσώπων. Και διότι εφρόνει η Κυβέρνησις ότι το μέτρον τούτο έπρεπε να ληφθή άνευ τινός αναβολής, δια τούτο προεκάλεσε το Διάταγμα δι ου κηρύσσεται η λήξις της Συνόδου της Βουλής [...] δια να ληφθή η αναγκαία άδεια πριν γείνουν οι εκτοπίσεις..." εφημ. ΕΜΠΡΟΣ 23/1

184 Υπεύθυνοι θεωρήθηκαν επίσης ο αντιστράτηγος ε.α. Κουμουνδούρος που λόγω προχωρημένης ηλικίας περιορίστηκε στο σπίτι του -απελάθηκε λίγο αργότερα- και ο Σκουλούδης που ήταν ούτως ή άλλως κρατούμενος στο σπίτι του. Εφημ. Εσπερινόν Νέον Άστυ 22/1/1918 Ο Λεονταρίτης θεωρεί απίθανη την ενορχήστρωση του κινήματος από φιλοβασιλικά πολιτικά κέντρα της πρωτεύουσας, Ελλάδα, ό.π. σελ 565, υποσημείωση 71

185 Θάνος Βερέμης στο Μελετήματα γύρω από τον Ε. Βενιζέλο και την εποχή του, Αθήνα: Φιλιππούτη 1980, σελ. 568 και Μαυρογορδάτος Γ., Διχασμός, ό.π σελ. 302

186 Ενδεικτικά εφημ ΑΣΤΡΑΠΗ 29/1/1918

187 Η στάση του Αλεξάνδρου θεωρήθηκε από τους μελετητές ένδειξη της απαγκίστρωσης του νεαρού βασιλιά από την καθοδήγηση του πατέρα του. Λεονταρίτης ό.π. σ.215

την μη ενίσχυσιν του ιερού τούτου αγώνος, αλλά και απλή μόνον σκέψις. Προδότης δεν είνε μόνον εκείνος όστις παρεμβάλλει προσκόμματα εις τον αγώνα αυτόν, αλλά προδότης είνε επίσης και όστις απλώς συλλαμβάνει την ιδέαν να στασιάση. Οφείλετε λοιπόν εν ονόματι της κινδυνευούσης Πατρίδος μας να ενισχύσετε το έργον της Κυβερνήσεως, ήτις απολαμβάνει της αμερίστου εμπιστοσύνης Μου, και να υποταχθήτε εις τας διαταγάς της.”¹⁸⁸

Ο αθηναϊκός φιλοκυβερνητικός Τύπος παρουσίασε το κίνημα της Λαμίας ως απότοκο της προπαγανδιστικής δραστηριότητας των κωνσταντινικών στο στράτευμα και ένδειξη ευρύτερων καταθρόνιων σχεδίων των σκοτεινών πολιτικών κύκλων που δρούσαν στην Αθήνα ναρκοθετώντας τα θεμέλια της χώρας. Αντίθετα, ο αντιβενιζελικός Τύπος, ομόφωνα, καταδίκασε με αποτροπιασμό τα γεγονότα ως τερατώδεις, αντιπατριωτικές ενέργειες μιας μικρής ομάδας αφρόνων (έως παραφρόνων) που, λειτουργώντας εξ ίδιας βουλήσεως, επιχείρησαν ενάντια της πατρίδας. Οι υπό μελέτην εφημερίδες συντάσσονται στο “*νον υπέρ πάντων αγών*”, επισημαίνουν πως παρόμοιες συμπεριφορές περιφρονούν την κοινωνία και την πατρίδα και απαιτούν την έγκαιρη καταδίωξη, σύλληψη και παραδειγματική τιμωρία των ενόχων ώστε να αντιμετωπιστεί ριζικά το φαινόμενο και να αποτραπεί οποιαδήποτε παρόμοια προσπάθεια. Διαφοροποιούνται, όμως, σε σχέση με το χρόνο και τη συχνότητα μετάδοσης των ειδήσεων που σχετίζονται με τα γεγονότα της Λαμίας.

Η ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ μεταδίδει απλώς, στις 21 και στις 25 Ιανουαρίου, τα επίσημα ανακοινωθέντα που σχετίζονται με την ανταρσία των ενστόλων, τις δίκες και τις εκτελέσεις των πρωταιτίων, χωρίς σχολιασμό. Σε άρθρο της 26ης Ιανουαρίου, όμως, ο συντάκτης, στοχεύοντας ευθέως στο συναίσθημα του αναγνώστη, θέτει την πέννα του στην υπηρεσία της επιστράτευσης για τη διεκδίκηση των υψηλών εθνικών στόχων και επιτρέπει να διαφανεί η αποδοκιμασία του ενάντια στους κινηματίες. “*Χθες την δην πρωινήν εις την θέσιν Ταράτσαν και ενώπιον του Βασ. Επιτρόπου ετυφεκίσθησαν οι στασιασταί λοχίαί Αρχανιώτης και Γιαννακόπουλος. Η εκτέλεσις έγινεν υπό μικτού αποσπάσματος του πεζικού συντάγματος της Λαμίας και του 9ου των Κρητών. Παρέστησαν δε και αποσπάσματα εξ όλων των σωμάτων της φρουράς. Η δίκη των υπολοχαγών των υπαιτίων του κινήματος εξηκολούθει χθες καθ’ όλην την ημέραν. Ο στρατηγός κ. Παρασκευόπουλος επεσκέφθη χθες το πρωί τους στρατώνας του πυροβολικού και ωμίλησεν εις τους αξιωματικούς και στρατιώτας περί του όρκου και των υποχρεώσεών των, καθώς και περί του κινδύνου τον οποίον διατρέχει η Πατρίς, αν σύσσωμον το Έθνος δεν αποδυθή εις τον αγώνα, εις τον οποίον πρώτος καλείται ο στρατός. Οι λόγοι του κ. Παρασκευοπούλου προεκάλεσαν συγκίνησιν μεταξύ του στρατού, όστις διεδήλωσε και την πειθαρχίαν του εις τους νόμους*

188 Ενδεικτικά: εφημ. ΠΑΤΡΙΣ 25/1/1918

και την πίστιν εις το προς την Πατρίδα καθήκον. Εις την πόλιν της Λαμίας, καθώς και εις όλον τον νομόν επικρατεί άκρα τάξις. Οι λιποτάκται εξακολουθούν να προσέρχονται αθρόοι εις τας αρχάς, δηλώντες μετάνοιαν. Γέροντες γονείς συγκεκινημένοι οδηγούν τα παιδιά των οπίσω εις τους στρατώνας. Επιτροπή πολιτών της Λαμίας εξήτησε παρά του κ. Παρασκευοπούλου να επιτρέψη όπως ο λαός διαδηλώση εις πάνδημον συλλαλητήριον εμφανέστερον την αποδοκιμασίαν του κατά του κινήματος. Ο στρατηγός παρεχώρησεν την άδειαν. Τη πρωτοβουλία των Συλλογων και Σωματείων των Αθηνών, γίνεται σκέψις όπως μεθαύριον το απόγευμα γίνη συλλαλητήριον αποδοκιμασίας του προδοτικού κινήματος. Εις το πολιτικόν γραφείον του κ. Πρωθυπουργού εξακολουθούν καταφθάνοντα τηλεγραφήματα αποδοκιμασίας του στασιαστικού κινήματος της Λαμίας.”. (ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ 26/1/1918)

Πρέπει να σημειωθεί πως η ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ είναι η μόνη από τις υπό μελέτην εφημερίδες που αναφέρεται ευθέως (αν και εξαιρετικά συνοπτικά) στα αποτελέσματα των κυβερνητικών ερευνών που συνέδεαν τους υποκινητές του κινήματος της Λαμίας με φιλοκωνσταντινικούς της πρωτεύουσας. “Συνεχίζονται αι καταδίκαι των στασιαστών: Απεκαλύφθη ότι το κίνημα είχεν υποκινηθή από παλαιοκομματικούς των Αθηνών. [...]” (ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ 3/2/1918) Συντονισμένη όμως με την αόρατη κεντρική θεματογραφική γραμμή των εφημερίδων της εποχής, μεταδίδει καθημερινά ειδήσεις που αποδεικνύουν την καθολική αποδοκιμασία του κινήματος από τον ελληνικό λαό και την πλήρη επικράτηση της νομιμοφροσύνης στην επικράτεια: “Κατά τηλεγραφικάς πληροφορίας εις την Λάρισσαν εξακολουθεί ενθουσιασμός των εφέδρων. - Κατά τηλεγράφημα εκ Κέας, ο λαός της νήσου απεδοκίμασε μετ’ αγανακτήσεως το Κίνημα της Λαμίας και των Θηβών. - Συλλαλητήριον επίσης έλαβε χώραν και εις την Σέριφον κατά του κινήματος. - Προς τον κ. Πρωθυπουργόν καταφθάνουν καθ’ εκάστην απειρία τηλεγραφημάτων διά των οποίων αποδοκιμάζεται το στασιαστικόν κίνημα και εκφράζεται η αφοσίωσις του λαού εις τον εθνικόν αγώνα.” (ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ 5/2/1918)

Απερίφραστα καταδικάζει το κίνημα και το ΕΣΠΕΡΙΝΟΝ ΝΕΟΝ ΑΣΤΥ, με πρωτοσέλιδο άρθρο της 21ης Ιανουαρίου. Η εφημερίδα εκφράζει την αγανάκτηση και τον αποτροπιασμό της για τις σαφέστατα αντιπατριωτικές ενέργειες των κινήματιών και επισημαίνει πως η εθνική στάση επιβάλλει νομιμόφρονα σεβασμό, εσωτερική πειθαρχία και σταθερή προσήλωση στην ιδέα της πατρίδας. “Είναι τόσον στυγερά, τόσον εθνοκτόνα, τόσον αποτρόπαια τα συμβάντα της Λαμίας, ώστε να μην υπάρχη λέξις ακριβώς χαρακτηρίζουσα το μέγεθος του κατά της χώρας εγκλήματος και αποδίδουσα όλην την αγανάκτησιν και την θλίψιν πάσης αληθώς Ελληνικής ψυχής. Είναι δυνατόν εις τας κρισιμωτάτας αυτάς στιγμάς, τας σοβαροτέρας τας οποίας διήλθε ποτέ το Έθνος μας, να ευρεθούν Έλληνες προκαλούντες εμφύλιον σπαραγμόν και την καταστροφήν της πατρίδος των ασφαλή και βεβαιοτάτην; Ημείς αδιστάκτως

λέγομεν όχι. Οι εργάται του κινήματος της Λαμίας είναι ασυνείδητα όργανα των εχθρών της Ελλάδος, Τούρκων και Βουλγάρων, αλλ' όχι της Ελληνικής συνειδήσεως. Εκείνοι οι οποίοι υπήρξαν μύσται, εισηγηταί και υποβολείς τοιούτων αποτροπαίων κινήματων, βεβαιότατα ζητούν της Ελλάδος τον ενταφιασμόν, είναι οι νεκροθάπται της. [...] Όσοι Έλληνες όχι απλώς ωνειρεύθημεν Ελλάδα θριαμβεύουσαν και επικρατούσαν, αλλά και πάσαν προς τούτο θυσίαν κατεβάλλομεν, ας συνασπισθώμεν και πάλιν περί την Κυβέρνησιν και υπό την σημαίαν της πατρίδος, ας θυσιάσωμεν και ό,τι ακόμη δυνάμεθα δια να σώσωμεν αυτήν από του ιοβόλου εχθρού της εσωτερικής τάξεως, όστις είναι ο πλέον επικίνδυνος και ολέθριος.”. (ΕΣΠΕΡΙΝΟΝ ΝΕΟΝ ΑΣΤΥ 21/1/1918)

Η ΣΚΡΙΠ κοινοποιεί, στις 21 Ιανουαρίου, στους αναγνώστες της τα διαμειφθέντα στη Λαμία, μέσω επίσημου ανακοινωθέντος, χωρίς σχολιασμό. Όσον αφορά τη διακοπή των συνεδριάσεων της Βουλής, παρά τις δηλώσεις Βενιζέλου, την ανακοινώνει χωρίς να τη συνδέει με το κίνημα, και τις συλλήψεις. Στο πρώτο φύλλο της 27ης Ιανουαρίου προβαίνει σε μια συνοπτική καταδίκη του κινήματος, διατυπώνοντας ταυτόχρονα την βεβαιότητα πως ο λαός παραμένει στις επάλξεις για την προστασία των εθνικών συμφερόντων: “Δεν θέλωμεν να πιστεύσωμεν, ότι Έλληνες στρατιώται υπήρξαν οι πρωτεργάται και υποκινηταί της αποπείρας του στασιαστικού κινήματος της Λαμίας. Ο Ελληνικός στρατός υπήρξε πάντοτε νομιμόφρων και νομοταγής, εσεβάσθη το καθεστώς και ετέθη εις το πλευρόν των νομίμων του Κράτους εξουσιών, έτοιμος να υπεραμυνθή των δικαίων της Πατρίδος και του Έθνους, της Εξουσίας, του Κράτους και των συμφερόντων και δικαιωμάτων του Ελληνικού Λαού.”. (ΣΚΡΙΠ 27/1/1918) Την ίδια ημέρα, η εφημερίδα ΑΣΤΡΑΠΗ δημοσιεύει μικρό πρωτοσέλιδο άρθρο μέσω του οποίου καταδικάζει τα γεγονότα της Λαμίας: “Είνε περιττόν να επαναλάβωμεν εκείνο, όπερ ήδη εγράψαμεν εν σχέσει προς το κίνημα της Λαμίας, όπερ κατεδικάσαμεν. Τοιαύτα κινήματα δεν έχουν κανένα σκοπόν και είνε προωρισμένα να σκορπίζουν μόνον την θλίψιν. Εις τας παρούσας στιγμάς το Έθνος δέον ηνωμένον να ατενίζη προς την επιτυχίαν του αγώνος.”. (ΑΣΤΡΑΠΗ 27/1/1918) Ο ισχυρισμός του συντάκτη πως, μέσω της αρθρογραφίας των προηγούμενων ημερών, η ΑΣΤΡΑΠΗ έχει ήδη αποδοκιμάσει το κίνημα της Λαμίας δεν επιβεβαιώνεται από την μελέτη, καθώς δεν βρέθηκαν σχετικές αναφορές στα φύλλα της εφημερίδας πριν από την 27η Ιανουαρίου. Ο χρονικός συντονισμός των δύο εφημερίδων, της ΣΚΡΙΠ και της ΑΣΤΡΑΠΗΣ, οδηγεί στην αμφισβήτηση της προαίρεσης των συντακτών και επιτρέπει την υπόθεση πως επιβλήθηκε το περιεχόμενο της σχετικής με το γεγονός αρθρογραφίας. Ως εκ τούτου, με επιφυλακτικότητα πρέπει να αντιμετωπιστεί και το άρθρο της 30ης Ιανουαρίου, σύμφωνα με το οποίο: “Παρ' όλων δέον να κατανοηθή ότι αι περιστάσεις επιβάλλουν να στραφή σήμερον πάσα η προσοχή του Έθνους προς τον κοινόν αγώνα. Τα κινήματα, τα οποία βεβαίως

είναι προδοτικά, και οιαδήποτε σκέψις αντίθετος προς το συμφέρον της Πατρίδος και προς τον αγώνα προς τον οποίον αυτή απεδύθη, πρέπει να κατανοηθή ότι δεν έχουν θέσιν. Η Κυβέρνησις δέον να αφεθή ελευθέρα να συνεχίση το έργον, το οποίον έχει αναλάβει. Το Έθνος σύσσωμον πρέπει να ατενίση προς το μεγαλείον της Πατρίδος της οποίας κρίνεται η τύχη. Σήμερον τούτο προέχει. Πώς να αγωνισθώμεν πάντες τον καλόν και τίμιον υπέρ Πατρίδος αγώνα υπείκοντες εις την φωνήν αυτήν και πειθαρχούντες εις τα κελεύσματα αυτής και εις τας οδηγίας της Κυβερνήσεως. Ουδεμία άλλη σκέψις επιτρέπεται να έχη θέσιν. Η Πατρίς καλεί τα τέκνα της εις τον αγώνα. Και ο αγών είναι ιερός. Ας υπακούσωμεν πάντες εις την φωνήν της” (ΑΣΤΡΑΠΗ 30/1/1918). Το κείμενο έχει τη μορφή διαγγέλματος καθώς απευθύνει κάλεσμα επαγρύπνησης και συμπόρευσης με την κυβέρνηση στον κοινό εθνικό αγώνα.

Στην ίδια γραμμή της ανεπιφύλακτης καταδίκης του κινήματος της Λαμίας κινείται και η εφημερίδα ΕΜΠΡΟΣ, η οποία, δύο μόλις ημέρες μετά τα γεγονότα, έσπευσε να αποδοκιμάσει ευθέως, όχι μόνο αυτήν, αλλά και κάθε παρόμοια, αντιπατριωτική σύμφωνα με τον συντάκτη, ενέργεια και να εκφράσει την αμέριστη εμπιστοσύνη της στην κυβερνητική πολιτική. “...Καθ’ ας ημέρας η Ελλάς εμπόλεμος ήδη από μηνών ετοιμάζεται να κινητοποιήση τας στρατιωτικάς της δυνάμεις δια να εισέλθη επιβλητικώτερα εις τον εθνικόν αγώνα παρά το πλευρόν των Συμμάχων, το κίνημα μέρους της φρουράς της Λαμίας, το οποίον ανηγγέλθη δια του χθεσινού ανακοινωθέντος της Κυβερνήσεως, δεν ήτο δυνατόν ή να γεννήση εις πάσαν πατριωτικήν καρδίαν όχι μόνον το αίσθημα της δικαιοτέρας αγανακτήσεως αλλά και της μάλλον επωδύνου εκπλήξεως. [...] Η Ελλάς έχει υπεύθυνον Κυβέρνησιν ήτις, μόνη δυναμένη να γνωρίζη την κατάστασιν, εχάραξεν ήδη σταθερώς εκείνην την πολιτικήν ην κρίνει επιβεβλημένην προς περιφρούρησιν των εθνικών συμφερόντων. Πάντες οφείλουν αδιστακτως και μετά ορμής πατριωτικής να ακολουθήσουν και ενισχύσουν αυτήν...”. (ΕΜΠΡΟΣ 22/1/1918) Η εφημερίδα απευθύνει έκκληση να αποφευχθεί η κοινωνική αναρχία και ο αλληλοσπαραγμός που απειλούν να αναστείλουν τις στρατηγικές στοχεύσεις της Ελλάδας. Τονίζει πως το έθνος θα επιβιώσει μόνο αν ο λαός συσπειρωθεί σε ένα συμπαγές και αρραγές εθνικό μέτωπο και υψώσει τη δύναμή του ενάντια στον κοινό εξωτερικό εχθρό: “...Η Ελληνική κοινωνία απεδοκίμασε με τον εντωνότερον τρόπον το κίνημα της Λαμίας, και τα γεγονότα των Θηβών. Αλλά φαντάζεται τις οποίαν απελπιστικήν και αξιοθρηνητον εικόνα ήθελεν εμφανίσει η Ελλάς και εις ποίους μεγίστους και απαισιωτάτους κινδύνους αυτής της ελευθέρας υπάρξεώς της ήθελεν εκτεθή εάν εις την απειλήν των εξωτερικών εχθρών ήθελε προστεθή και το Ελληνικόν αλληλοφάγωμα; Ποίος Έλλην φιλόπατρις, αδιακρίτως πολιτικών φρονημάτων, ανεξαρτήτως πολιτικών αντιλήψεων, αισθανόμενος όμως πρωτίστως ότι είναι Έλλην, δεν εξεγείρεται και δεν φρίττει επί τη τερατώδει ιδέα ότι την πολυτιμωτέραν επικουρίαν εις τον εναντίον της Ελλάδος εξωτερικόν εχθρόν και

τα ισχυρότερα όπλα εναντίον των Ελληνικών συμφερόντων θα έδιδε μία Ελλάς αναρχομένη, μία Ελλάς αλληλοσπαρασσομένη, μία Ελλάς κυλιομένη εις αδελφικόν Ελληνικόν αίμα έρμαιον τυφλών εσωτερικών παθών, μία Ελλάς ήτις θα εξηρθούτο και θα παρέλυε και θα κατετεμαχίζετο. ...". (ΕΜΠΡΟΣ 28/1/1918)

8. Η περίοδος διακυβέρνησης Βενιζέλου, έως το καλοκαίρι 1920

Κατά την τριετία της βενιζελικής διακυβέρνησης, το ειδησεογραφικό ενδιαφέρον επικεντρώνεται στα πεδία των μαχών και στο διπλωματικό πεδίο, όπου, εξάλλου, ήταν στραμμένη με όλες της τις δυνάμεις η κυβερνητική προσπάθεια. Στο εσωτερικό, ωστόσο, συντελούνται διεργασίες που θα οδηγήσουν το κόμμα των Φιλελευθέρων σε κατάρρευση και τον αρχηγό του, παρά τις αναμφισβήτητα μεγάλες διπλωματικές του επιτυχίες, στη μεγαλύτερη ήττα της πολιτικής του καριέρας. Διεργασίες, όμως, που είναι πολύ δύσκολο να εντοπιστούν στις σελίδες του τύπου της αντιπολίτευσης, ο οποίος κυκλοφορεί χωρίς τους πολιτικούς του προστάτες, υπό καθεστώς σκληρής λογοκρισίας.

Μολονότι μια από τις πρώτες ενέργειες του Βενιζέλου, μετά την επιστροφή του στην πρωτεύουσα και την επανένωση του κράτους, ήταν η δημιουργία Υπουργείου Επισιτισμού και Αυταρκείας, το πρόβλημα της έλλειψης βασικών ειδών διατροφής και κατανάλωσης επιδεινώθηκε. Το “θεωρητικό” δάνειο¹⁸⁹ που ενέκριναν η Γαλλία, η Μεγάλη Βρετανία και οι ΗΠΑ επέτρεψε στον Βενιζέλο να χρηματοδοτήσει την πολεμική προσπάθεια της χώρας. Η έκδοση χαρτονομίσματος όμως είχε ως αποτέλεσμα τη ραγδαία αύξηση του πληθωρισμού και τη συνεπακόλουθη άνοδο των τιμών. Οι στερήσεις έπληξαν κυρίως τα κατώτερα στρώματα της κοινωνίας. Οι μελετώμενες εφημερίδες δεν παρουσιάζουν, όμως, καμία πρόθεση να εκμεταλλευτούν τα καθημερινά θλιβερά περιστατικά θανάτων από πείνα στους δρόμους της πρωτεύουσας, για να ασκήσουν κριτική στους κυβερνητικούς χειρισμούς. Οι ελάχιστες ευσύνοπτες αναφορές στο ζήτημα της ποσότητας και της ποιότητας των τροφίμων γίνονται στον τύπο της εποχής κατά κανόνα χωρίς εκτενείς σχολιασμούς ή ιδιαίτερη προσπάθεια για επίκληση του συναισθήματος του αναγνώστη.

Το ενδιαφέρον της κοινής γνώμης προσείλκυσαν, επίσης, οι αποκαλύψεις για τη μυστική δράση των βασιλικών κατασκόπων. Δύο κωνσταντινικοί αξιωματικοί, ο Ι. Καλαμαράς και ο Ι. Χατζόπουλος, είχαν αποβιβαστεί μυστικά, από γερμανικό υποβρύχιο, στη Δυτική Πελοπόννησο, με αποστολή τη συγκέντρωση μυστικών στρατιωτικών πληροφοριών και τη μεταβίβασή μηνυμάτων στο βασιλιά Αλέξανδρο.¹⁹⁰ Συνελήφθησαν μόλις μία εβδομάδα μετά την άφιξή τους στα ελληνικά παράλια,

189 Το δάνειο δεν εκταμιεύτηκε, αλλά θεωρήθηκε ως απόθεμα σε χρυσό και συνάλλαγμα, το οποίο, αν και δεν βρισκόταν υπό τον έλεγχο της χώρας, αποτελούσε κάλυμμα για την έκδοση πρόσθετου χαρτονομίσματος.

190 Τόπος προέλευσης των δύο αξιωματικών το Γκέρλιτς της Γερμανίας, όπου φιλοξενούνται οι άνδρες του 4ου ελληνικού σώματος στρατού που πριν ενάμισι χρόνο τους παρέδωσαν αμαχητί οι αξιωματικοί τους στους Γερμανούς ώστε να μην παρεμποδιστεί η βουλγαρική προέλαση στη Α Μακεδονία. Ζαβιτσιάνος Κ., τ.Β, ό.π., σ.47

δικάστηκαν από το Διαρκές Στρατοδικείο Αθηνών και καταδικάστηκαν σε θάνατο επί εσχάτη προδοσία.¹⁹¹ Η πολύκροτη δίκη συγκέντρωσε πλήθος κόσμου που συνωστιζόταν στον προθάλαμο του δικαστηρίου, ελπίζοντας να παρακολουθήσει από κοντά τη διαδικασία. Οι αποκαλύψεις για τη δράση των κωνσταντινικών και για τις προσπάθειες του Κωνσταντίνου να υποσκάψει, από την εξορία όπου βρισκόταν, την κυβερνητική προσπάθεια, ήταν καταγιγιστικές. Οι πιστές στον έκπτωτο μονάρχη εφημερίδες, όμως, μετέδωσαν τα τεκταινόμενα με όρους κοινωνικού κουτσομπολιού, παραγκωνίζοντας, όσο ήταν δυνατό, όσα ήρθαν στο φως μέσα στη δικαστική αίθουσα.

Η διετούς διάρκειας δίκης των μελών των κυβερνήσεων Σκουλούδη και Λάμπρου κράτησαν αμείωτο το ενδιαφέρον, κυρίως του φιλοβενιζελικού κοινού, αναδεικνύοντας όλες τις ζοφερές διαστάσεις της προηγούμενης κυβερνητικής περιόδου και τροφοδοτώντας, με τις αποκαλύψεις τους για την προδοτική συμπεριφορά σημειώνοντων πολιτικών προσώπων, το λαϊκό θυμικό. Τα Νοεμβριανά, η παράδοση του Ρούπελ και της Ανατολικής Μακεδονίας βρέθηκαν για δυο χρόνια στο πρώτο πλάνο της επικαιρότητας, δεν κατόρθωσαν, όμως, όπως εκ των υστέρων αποδεικνύεται, να τραβήξουν την προσοχή του λαού από τα προβλήματα της καθημερινότητας και από τα φοβερά επακόλουθα της συμμετοχής στον πόλεμο.

Μεγαλύτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν, τόσο για τον Τύπο και το λαό της μελετώμενης εποχής όσο και για τον σύγχρονο ιστορικό, όπως είναι αναμενόμενο, οι εξελίξεις στα πολεμικά μέτωπα και οι ελληνικές επιτυχίες στα πεδία της μάχης και της διπλωματίας.

Η 18η Μαΐου 1918 ήταν η στιγμή της αλήθειας για την ελληνική συμμετοχή στον πόλεμο και τις μεταπολεμικές επιδιώξεις της χώρας. Ήταν η ημέρα που, ύστερα από συντονισμένες και ηρωικές ενέργειες όλων των ελληνικών τμημάτων, ο βραχώδης λόφος του Σκρα ντι Λέγκεν μαζί με τα οχυρά του και δύο χιλιάδες αιχμαλώτους παραδόθηκε στις συμμαχικές δυνάμεις. Το Σκρα ήταν φυσικό οχυρό ενισχυμένο με σημαντικά τεχνικά έργα, εξέχουσα θέση της βουλγαρικής πολεμικής γραμμής και η εκπόρθησή του είχε αποφασιστική σημασία για ολόκληρο το βαλκανικό μέτωπο. Λίγους μήνες αργότερα, η αυλαία του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου έκλεινε. Ο κατάπλους του θωρηκτού Αβέρωφ στο Βόσπορο και η παρέλαση των Ελλήνων τσολιάδων στα Ηλύσσια πεδία, κατά την διάρκεια των επινίκιων εορταστικών εκδηλώσεων, αποτελούσαν την πανηγυρική επιβεβαίωση των πολιτικών επιλογών του Βενιζέλου, που έφεραν την Ελλάδα στο πλευρό των νικητών προσφέροντάς της μία θέση στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων.

191 Λεονταρίτης ό.π., σ.217-218

Παρά τους πανηγυρισμούς και τις τυμπανοκρουσίες, την Ευρώπη εξακολούθησαν να συγκλονίζουν μεγάλες πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές ανακατατάξεις που συνοδεύονταν από βίαιες αναταραχές. Η σημαντικότερη συντελέστηκε στη Ρωσία. Η μεγάλη ρωσική επανάσταση που είχε ξεσπάσει έναν χρόνο πριν τη λήξη του Α' Παγκοσμίου πολέμου, διατηρούσε για τις χώρες της Αντάντ ανοιχτό το μέτωπο στην Ανατολική Ευρώπη, όπου, ως το 1923, ο πόλεμος συνεχίστηκε, περισσότερο αιματηρός και βίαιος από πριν. Η σοβιετική εδαφική διεύρυνση και ο κίνδυνος να τεθεί υπό τον απόλυτο έλεγχο των μπολσεβίκων η πλούσια περιοχή της Βαλτικής Θάλασσας¹⁹², καθιστούσε επιβεβλημένη για τους συμμάχους την αποστολή στρατευμάτων στην Ουκρανία, ώστε να ενισχυθεί ο αντεπαναστατικός Λευκός στρατός. Ο Βενιζέλος δεν μπορούσε παρά να ανταποκριθεί στο αίτημα του Winston Churchill για ελληνική συμμετοχή στην εκστρατεία της Ουκρανίας. Η Ελλάδα είχε καθυστερήσει σημαντικά να μπει στον πόλεμο και η αποστολή ελληνικών δυνάμεων στη συμμαχική εκστρατεία εναντίον των Μπολσεβίκων θεωρήθηκε αναγκαία, ως αντάλλαγμα για την ευμενή στάση των δυνάμεων απέναντι στις ελληνικές διεκδικήσεις που είχαν ήδη υποβληθεί στη συμμαχική συνδιάσκεψη της Ειρήνης στο Παρίσι. Τον Ιανουάριο του 1919 το Α' Σώμα Στρατού, υπό τη διοίκηση του υποστρατήγου Κωνσταντίνου Νίδερ, άρχισε να μεταφέρει τη Ιη, Ιη και την ΧΙΙη μεραρχία του στην Ουκρανία¹⁹³. Εκεί, οι ελληνικές δυνάμεις, ανοργάνωτες και χωρίς τα κατάλληλα μέσα, ενεπλάκησαν μόνο σε μάχες οπισθοφυλακής, πριν υποχωρήσουν μαζί με τις υπόλοιπες αντεπαναστατικές και συμμαχικές δυνάμεις υπό την πίεση των επιθέσεων του Κόκκινου Στρατού.¹⁹⁴

Η Ελλάδα πλήρωσε τη συμμετοχή της στη συμμαχική εκστρατεία στην Ουκρανία με το αίμα τετρακοσίων νεκρών και εξακοσίων περίπου τραυματιών στρατιωτών.¹⁹⁵ Ως αντάλλαγμα, ικανοποιήθηκαν από τους συμμάχους σχεδόν όλα τα εδαφικά της αιτήματα. Μέχρι το καλοκαίρι του 1920, τα Δωδεκάνησα και η Βόρεια Ήπειρος -με απευθείας συμφωνία με την Ιταλία- μαζί με την Δυτική και την Ανατολική Θράκη αποτελούσαν πλέον μέρος της ελληνικής επικράτειας ενώ, με ιδιαίτερο καθεστώς αρμοστείας για πέντε χρόνια, κατελήφθη από τον ελληνικό στρατό η περιοχή της Σμύρνης. Ο Βενιζέλος είχε κατορθώσει να πραγματοποιήσει το διαχρονικό εθνικό όραμα,

192 Η χερσόνησος της Κριμαίας εξακολουθεί για πολλούς αιώνες έως και σήμερα να πληρώνει με αίμα τα πλούσια κοιτάσματα πετρελαίου της.

193 Γενικό Επιτελείο Στρατού, Διεύθυνση Πεζικού/3α, ΣΚ 900-21, Στρατιωτικός Κανονισμός, Η Ιστορία του Πεζικού, Τυπογραφείο Ελληνικού στρατού, Αθήνα, Δεκέμβριος 2014, σελ 89

194 Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, τ. 6, σ.81 Η εκστρατεία της Ουκρανίας κόστισε στο ελληνικό πεζικό τη ζωή 18 αξιωματικών και 380 οπλιτών. Άλλοι 30 αξιωματικοί και 627 οπλίτες καταγράφηκαν ως τραυματίες των συμπλοκών. Γενικό Επιτελείο Στρατού, Διεύθυνση Πεζικού/3α, ΣΚ 900-21, Στρατιωτικός Κανονισμός, Η Ιστορία του Πεζικού, Τυπογραφείο Ελληνικού στρατού, Αθήνα, Δεκέμβριος 2014, σελ 90

195 Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, τ. 6, σ.81

δημιουργώντας την “Ελλάδα των δύο ηπείρων και των πέντε θαλασσών”. Θα περνούσε, όμως, πολύς καιρός ώσπου ν’ αφαιρέσουν οι Έλληνες στρατιώτες τις λόγχες απ’ τα τουφέκια τους.

9. Καλοκαίρι 2020

Στις 28 Ιουλίου 1920, με την υπογραφή της Συνθήκης των Σεβρών, τελείωσε τυπικά ο πόλεμος μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας.¹⁹⁶ Η Συνθήκη αποτελούσε τον διπλωματικό θρίαμβο του Έλληνα πρωθυπουργού, που κατόρθωσε να μεταβάλλει τη Μεγάλη Ιδέα από εθνική φαντασίωση σε πραγματικότητα. Στην Ελλάδα επικράτησε κλίμα συγκίνησης και ενθουσιασμού. Ο λαός ξεχύθηκε ένδακρυς στους δρόμους ψάλλοντας το “Χριστός Ανέστη” και διοργανώθηκαν μεγαλειώδη συλλαλητήρια σε ολόκληρη τη χώρα, στα οποία οι συμμετέχοντες, έμπλεοι εθνικής υπερηφάνειας διατράνωσαν τη λατρεία τους στο πρόσωπο του Βενιζέλου. Πηχναίοι τίτλοι στα πρωτοσέλιδα των εφημερίδων φανερώνουν τον παλλαϊκό ενθουσιασμό: “*Ζήτω η Μεγάλη Ελλάς. Αι Αθήναι πανηγυρίζουν την υπογραφήν της τουρκικής συνθήκης. Χιλιάδες λαού υπό τους ήχους των μουσικών ψάλλουν το Χριστός Ανέστη...*” (ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ 30/7/1920) Σύμφωνα με δημοσιεύματα της εποχής, οι κονκάρδες με το πρόσωπο του μεγάλου νικητή των Σεβρών στόλιζαν το πέτο κάθε πατριώτη που εξωτερικευε με αυτόν τον τρόπο τη χαρά και την αγαλλίασή του για το αίσιο τέλος ενός μεγάλου και δύσκολου αγώνα. Το κλίμα εθνικής ανάτασης δεν επέτρεπε ν’ ακουστούν οι αντίπαλες φωνές, που, όχι αναίτια, επεσήμαναν τους κινδύνους που ενείχε η ασταθής και εύθραυστη συνθήκη για τη χώρα.¹⁹⁷ Ο Τύπος σύσσωμος συμμετείχε στην χαρμόσυνη αναστάτωση και πανηγύρισε, μέσα από τις σελίδες του, τα εθνικά επιτεύγματα, αποθεώνοντας τον Βενιζέλο.

Δύο μόλις ημέρες μετά την υπογραφή της Συνθήκης, η απόπειρα δολοφονίας του από δύο απόστρατους αξιωματικούς, στο σταθμό της Λυών, επαναφέρει τον τροπαιοφόρο Βενιζέλο απότομα στην ελληνική πραγματικότητα του εθνικού διχασμού, διαψεύδοντας ταυτόχρονα κάθε ελπίδα πως οι μεγάλες εθνικές επιτυχίες θα συνέτριβαν τα πάθη και τις αντιπαλότητες στο εσωτερικό της χώρας. Οι

196 Η συνθήκη ήταν θνησιγενής, καθώς είχε την υπογραφή του πλήρως αποδυναμωμένου σουλτάνου, ενώ η κεμαλική κυβέρνηση της Άγκυρας, που εκπροσωπούσε στην πραγματικότητα την Τουρκία το 1920, δεν δεχόταν κανέναν από τους όρους της.

197 Διαχρονικά, οποιαδήποτε φωνή που συνιστά μετριοπάθεια, λογική και σύνεση σε περιόδους εθνικής έξαρσης και παραζάλης, παραμερίζεται εύκολα και στιγματίζεται ως προδοτική. Ο κίνδυνος όμως ήταν πραγματικός. Οι παροικούντες των διπλωματικών αδύτων γνώριζαν πως, την ίδια στιγμή που η δημόσια ρητορική της κυβέρνησης εξέπεμπε αισιοδοξία, στο μέτωπο οι οίωνοι ήταν κακοί.

σφαίρες των δύο κωνσταντινικών επίδοξων δολοφόνων¹⁹⁸ τραυμάτισαν ελαφρά το χέρι του Βενιζέλου, αλλά βαθύτατα τη χώρα, που ξαναέπεσε στη δίνη της σύγκρουσης μεταξύ των δύο παρατάξεων.

Η είδηση της απόπειρας ενάντια στον Βενιζέλο πυροδότησε μια σειρά από αιματηρές αντιδράσεις στην Αθήνα. Έξαλλοι βενιζελικοί ξεχύθηκαν στους δρόμους της πρωτεύουσας διψασμένοι για εκδίκηση. Πρώτος στόχος του αγριεμένου όχλου ήταν οι εγκαταστάσεις των γνωστών φιλοβασιλικών εφημερίδων. Τα γραφεία της Πολιτείας, της Καθημερινής, της Εσπερινής, του Ριζοσπάστη, του ΣΚΡΙΠ και της Εσπερινής καταστράφηκαν ολοσχερώς.¹⁹⁹ Το μένος των βενιζελικών δεν εκτονώθηκε στις εφημερίδες, αλλά επεκτάθηκε στις οικίες και τα καταστήματα των ηγετών της Ηνωμένης Αντιπολίτευσης και των γνωστών αντιβενιζελικών.²⁰⁰ Για λίγες ώρες, από τις 12 περίπου το μεσημέρι, που έγινε γνωστή η απόπειρα, ως τις 7 το απόγευμα, που άρχισε η, υπέρ της υγείας του Βενιζέλου, δοξολογία στη Μητρόπολη, η έννομη τάξη στην πρωτεύουσα καταλύθηκε, επικράτησε χάος, αναρχία και βία, με την ανοχή και σε ορισμένες περιπτώσεις με την ενθάρρυνση των εντεταλμένων να τηρούν την τάξη οργάνων.

Αναμφίβολα, το γεγονός που σημάδεψε τα “Ίουλιανά” ήταν η δολοφονία του Ίωνα Δραγούμη, ενός από τους εμβληματικότερους πνευματικούς και πολιτικούς ανθρώπους της εποχής. Ο Δραγούμης είχε επιστρέψει στην πρωτεύουσα από την εξορία του στην Κορσική έναν χρόνο πριν και πρωτοστάτησε στη δημιουργία ενός ενιαίου αντικυβερνητικού μετώπου και στο σχηματισμό της Ηνωμένης Αντιπολιτεύσεως, του πολιτικού φορέα που, από την άνοιξη του 1920, συγκέντρωσε στους κόλπους του όσους αντιστρατεύονταν τον βενιζελισμό ανεξάρτητα από επιμέρους θέσεις και διαφωνίες²⁰¹. Όταν ξεκίνησαν τα επεισόδια, αφού συνόδεψε τη σύντροφό του, τη γνωστή για τα φιλοβασιλικά της αισθήματα, ηθοποιό Μαρίκα Κοτοπούλη, στο σπίτι της στην Κηφισιά, ο Δραγούμης κατευθύνθηκε με το αυτοκίνητό του προς τα γραφεία του περιοδικού του, για να επιμεληθεί την επόμενη έκδοση. Στο ύψος των Αμπελοκήπων συνελήφθη από ομάδα ενόπλων μελών των Ταγμάτων

198 Μετά την εκλογική νίκη των φιλοβασιλικών και την αποκατάσταση του Κωνσταντίνου στο θρόνο, το ελληνικό κράτος και η βασιλική οικογένεια φρόντισαν να επιβραβεύσουν τους δύο επίδοξους δολοφόνους, ανακαλώντας την απόταξή τους. Ο Α. Τσερέπης διορίστηκε διαχειριστής της περιουσίας του πρίγκηπα Χριστόφορου ενώ ο Γ. Κυριάκης διορίστηκε νομάρχης από την κυβέρνηση Τσαλδάρη το 1933. Μαυρογορδάτος Γ., 1915, ό.π., σ.130

199 Λεπτομέρειες για τις επιθέσεις στις εφημερίδες δίδονται από την Ακρόπολη της 1ης Αυγούστου. Η καταστροφή των γραφείων είναι κατά τον αρθρογράφο απόλυτα δικαιολογημένη και αποδίδεται στην αγανάκτηση των απλών πολιτών για την απόπειρα της δολοφονίας του Βενιζέλου. Εφημ. Ακρόπολις, 1η Αυγούστου 1920

200 Κατά τη διάρκεια των επεισοδίων καταστράφηκε σχεδόν ολοσχερώς το σπίτι του Στ. Σκουλούδη. Εκτεταμένες ζημιές έγιναν επίσης στο θέατρο της Μαρίκας Κοτοπούλη, ακραιφνούς φιλοβασιλικής και συντρόφου του Ίωνα Δραγούμη. Ελλήνων ιστορικά, τ. 19, Αθήνα 2013, σ.74

201 Οι διαφορές που υπήρχαν ανάμεσα στους συμμετέχοντες στην Ηνωμένη Αντιπολίτευση ήταν, σε μεγάλο μέρος, χασοτικές. Τα μέλη του τα ένωνε ουσιαστικά μόνο ο αντιβενιζελισμός. Χαρακτηριστικά, ο Δραγούμης είχε ταχθεί ανοιχτά στη συμμετοχή στον πόλεμο με το μέρος της Αντάντ (υπό συγκεκριμένους όρους) και είχε χαρακτηρίσει την παράδοση του Ρούπελ ως “προδοσία σε μια εχθρική Βουλή”. Γιαννης Α. Μάζης, *Ίων Δραγούμης: Ο ασυμβίβαστος*, εκδ. Μεταίχμιο, 2016, σ.51

ασφαλείας και οδηγήθηκε στο στρατόπεδό τους, στο Γουδή, όπου βρίσκονταν ο διοικητής τους, Παύλος Γύπαρης, και ο Εμμανουήλ Μπενάκης²⁰². Ο Γύπαρης διέταξε τους στρατιώτες να μεταφέρουν πεζή το Δραγούμη στο Φρουραρχείο. Όταν έφτασαν στη συμβολή των οδών Κηφισίας και Παπαδιαμαντοπούλου, οι στρατιώτες που συνόδευαν τον Δραγούμη σταμάτησαν και τον εκτέλεσαν.²⁰³ Για την αποφυγή επεισοδίων, στην κηδεία του, που πραγματοποιήθηκε το πρωί της επόμενης ημέρας, επιτράπη η παρουσία μόνο των άμεσων συγγενών του θανόντος. Παρά τις προσπάθειες του Βενιζέλου να αποσοβήσει τους ισχυρούς κραδασμούς που προκάλεσε η αναίτια δολοφονία, παύοντας αμέσως από τα καθήκοντά του τον στρατιωτικό διοικητή Αττικοβιοτιάς και διατάσσοντας κατεπείγουσα έρευνα για να βρεθούν και να τιμωρηθούν οι υπαίτιοι, οι σφαίρες που γάζωσαν το σώμα του Δραγούμη μετέτρεψαν σε μια στιγμή, στη συλλογική συνείδηση τους βενιζελικούς από θύματα σε θύτες και αποτέλεσαν την πολυτιμότερη παρακαταθήκη για τους αντιπάλους του Βενιζέλου, στις επόμενες εκλογές²⁰⁴.

Το πρωτοσέλιδο της εφημερίδας ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ, της 1ης Αυγούστου κυριαρχείται από την είδηση για την απόπειρα ενάντια στο Βενιζέλο. Η εφημερίδα, σε εκτενές άρθρο με πηχυαίο τίτλο: *“Όχι τον Βενιζέλο, αλλά την Ελλάδα απειραράθησαν να δολοφονήσουν”* εκφράζει την αγανάκτησή της για το γεγονός, ταυτίζει τον Βενιζέλο με την Ελλάδα και τους επίδοξους δολοφόνους του με την αντιπολίτευση, ερμηνεύοντας τις ενέργειές της ως μία ύστατη, απελπισμένη προσπάθεια ν’ αποφύγει τη βέβαιη επερχόμενη εκλογική ήττα της. Κατονομάζει ως ηθικούς αυτουργούς της δολοφονικής απόπειρας τους ηγέτες της Ηνωμένης αντιπολίτευσης και τον αντιπολιτευτικό τύπο, δικαιολογώντας απόλυτα, με αυτόν τον τρόπο, τις συλλήψεις και τις καταστροφές. *“... Τα δύο αυτά κτήνη ήσαν η τυφλή χείρ της εκτελέσεως. Εκείνοι που έβαλαν το περίστροφον εις τας χείρας των είνε αυτοί οι οποίοι ευθύς μετά τον πανηγυρισμόν της ειρήνης εκάλουν τον λαόν εις “εσωτερικόν” αγώνα, είνε αι κεφαλαί και ο τύπος της Αντιπολιτεύσεως που μετεχειρίσθησαν παν μέσον δια να δηλητηριάσουν το φρόνημα του ελληνικού λαού, δια να του ψυχράνουν τον ενθουσιασμόν, δια να γελοιοποιήσουν τα αποτελέσματα των νικών του στρατού μας. Είνε οι άνθρωποι εκείνοι οι οποίοι, προβλέποντες το αποτέλεσμα των εκλογών ευρήκαν ασφαλέστερον να ξεκάμουν το Εμπόδιον, είνε οι άνθρωποι τους οποίους εν τη ηλιθία μας ανοχή αφήσαμεν ελευθέρους να γαυγίζουν και να ξερνούν τας βρωμεροτήτάς των εν ω θα έπρεπε να τους*

202 Ο Μπενάκης κατηγορήθηκε πως διέταξε ο ίδιος τη δολοφονία του Δραγούμη. Δικάστηκε και απαλλάχθηκε των κατηγοριών, το 1922. Δώδεκα χρόνια αργότερα, κατά τη διάρκεια της δικής του δίκης για οργάνωση και συμμετοχή στο βενιζελικό πραξικόπημα του 1934, ο Γύπαρης κατηγορήσε ευθέως τον Μπενάκη ως ηθικό αυτουργό της δολοφονίας.

203 Ελλήνων Ιστορικά, τ. 19, ό.π., σ.74

204 Το αίμα έκανε ανέκαθεν και εξακολουθεί ως τις μέρες μας να κάνει εύφορο το έδαφος πάνω στο οποίο καλλιεργούνται οι πολιτικές καριέρες.

είχαμεν εκδιώξει κλωτσηδόν από το ελληνικόν έδαφος του οποίου δεν ήσαν πολίται, δεν έπρεπε να ήσαν πλέον πολίται!...” (ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ 1/8/1920) Η χρήση του πρώτου πληθυντικού προσώπου της προσωπικής αντωνυμίας αποκαλύπτει, πέρα από κάθε αμφισβήτηση, πως η εφημερίδα έχει μεταβάλλει την πολιτική της απόχρωση και έχει προσεταιριστεί την βενιζελική πλευρά. Η μεταφορική έκφραση και τα δάνεια από το λαϊκό λεξιλόγιο (*γαυγίζουν, ζερνούν*), που αποτελούν παρέκκλιση από την συνηθισμένη προσκόλληση της εφημερίδας στους λόγιους λεκτικούς τύπους, αποτελούν αμειψή μαρτυρία της ασυγκράτητης αγανάκτησης του αρθρογράφου. Η μειωτική σημασία των λέξεων που χρησιμοποιούνται μεγιστοποιεί την αποτελεσματικότητα της επίθεσης ενάντια στους πολιτικούς αντιπάλους του Βενιζέλου.

Στο ίδιο φύλλο, στη δεύτερη σελίδα, ανακοινώνεται εν συντομία ο φόνος του Ίωνα Δραγούμη. *“Ο πολιτευτής και πρώην πρέσβυς Ιω. Δραγούμης, μέλος της δεκαεξαμελούς αντιπολιτεύσεως, του οποίου η σύλληψις είχε διαταχθεί επίσης, έσχε την αφροσύνην να θελήση ν’ αποδράση εκ της συνοδείας δύο στρατιωτών οίτινες τον συνώδεδον εις τας φυλακάς εκ τινός οικίας, όπου συνελήφθη παρά τους Αμπελοκήπους, εξαγαγών περίστροφον και απειλήσας τους φρουρούς, οίτινες, εν αμύνη ευρεθέντες, ελόγχισαν αυτόν εκπνεύσαντα αυτοστιγμεί.”* Το άρθρο βρίθει ψευδών στοιχείων, τα οποία, όμως, δεν μπορούμε, ελλείψει δεδομένων, ν’ αποδώσουμε σε επιδίωξη του αρθρογράφου. Ο αριθμός των μελών του αποσπάσματος ελαχιστοποιείται, αποκρύπτεται το γεγονός πως ο Δραγούμης είχε, αρχικά, οδηγηθεί στο στρατόπεδο του Γουδίου και ο φόνος αποδίδεται σε απεισκευσία του ίδιου του θύματος, το οποίο απείλησε τους στρατιώτες με όπλο, ενώ εκείνοι χρησιμοποίησαν αμυνόμενοι τις λόγχες τους.

Η Εμπρός αναγγέλλει με φρίκη την απόπειρα ενάντια στον Βενιζέλο: *“Η απόπειρα κατά του κ. Βενιζέλου, υπήρξεν η αιμιότερα επιβουλή ήτις επενοήθη ποτέ εναντίον της Ελλάδος. (ΕΜΠΡΟΣ 1/8/1920) Το φύλλο κυκλοφορεί με μεγάλη πρωτοσέλιδη φωτογραφία του Βενιζέλου. Το Ελληνικόν οικοδόμημα όπερ ανηγέρθη εκτου πολέμου τούτου και των διετών διαπραγματεύσεων τσοούτον περίλαμπρον, δεν ηδύνατο να κρημισθή δια μιάς, με εν μόνον κίνημα της χειρός, ή εάν ο άνθρωπος ούτος έπιπτε νεκρός. Πάσα άλλη προσπάθεια, πας άλλος αγών, απετέλει ματαίαν πάλην κατά του Πεπρωμένου. Δια να κτυπηθή η Ελλάς εις την καρδίαν, έπρεπεν ο Βενιζέλος ν’ αποθάνη από δύο χείρας βαλλούσας συγχρόνως! Αλλ’ αι χείρες αυταί δεν ήσαν Τουρκικαί, δεν ανήκον εις Βουλγάρους δολοφόνους! Ήσαν ατυχώς χείρες Ελληνικαί και ηγέρθησαν κατά του κ. Βενιζέλου κατά την ημέραν ακριβώς του περιφανεστέρου των θριάμβων του, ημέρα της οποίας η Ελλάς δεν εγνώρισε μεγαλειότεραν, ημέραν κατά την οποίαν αι ευχαί όλων των Ελλήνων υψούντο ως θυμίαμα προς τον ουρανόν προσφέρουσαι το όνομά του.”* (ΕΜΠΡΟΣ 1/8/1920). Αντίθετα, παραποιεί τα γεγονότα που σχετίζονται

με το φόνο του Δραγούμη και υποβαθμίζει την είδηση, τοποθετώντας την στο κάτω μέρος του οπισθόφυλλου: “... ενώ διήρχετο εις τους Αμπελοκήπους, παρά την έπαυλιν Θων συνελήφθη υπό ομάδος πολιτών, απειλούντων να τον λυντσάρωσι. Προς σωτηρίαν του έσπευσε περίπολος στρατιωτών του τάγματος Ασφαλείας. Τον πρώτον πλησιάσαντα αυτόν εκ των στρατιωτών, ο Δραγούμης απειειράθη να πυροβολήση διά πιστολίου, αλλ’ ο στρατιώτης προλαβών τον ελόγχισε...” (ΕΜΠΡΟΣ 1/8/1920)

Γ. Οι εκλογές του Νοεμβρίου

Λίγες ημέρες μετά την απόπειρα και όσα επακολούθησαν στην πολύπαθη πρωτεύουσα, ο Βενιζέλος επέστρεψε στην Αθήνα. Η χώρα υποδέχτηκε τον τροπαιούχο πρωθυπουργό της με μεγαλειώδεις εκδηλώσεις θριαμβευτικού χαρακτήρα. Στο πανηγυρικό κλίμα συμμετέχουν οι εφημερίδες ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ και ΕΜΠΡΟΣ, με άρθρα που εκφράζουν χαρά για την επάνοδο του Βενιζέλου.

“Ήτο κάτι αφάνταστον χθες το φανόμενον του λαού της πρωτεύουσας της Ελλάδος. Υπεδέχτο με συγκίνησιν απερίγραπτον τον ηρωικόν τραυματίαν, όστις εκόμιζε δια της μιας των χειρών του την ενδοξοτέραν συνθήκην του Ελληνικού Έθνους, αφ’ ης τούτο υπάρχει και γράφει την ιστορίαν του. Η ετέρα των χειρών του εκραμάτο εντός επιδέσμου, πονούσα ακόμη ένεκα του τραύματος. Ο κομίζων, διά να είπωμεν ούτω, τριπλασίαν Ελλάδα, επανέρχεται αυτός τραυματίας από δολοφόνους χείρας ελληνικάς!” (ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ 18/8/1920)

“...Εάν ο κ.Βενιζέλος απετύγγανεν εις την πολιτική του, οι αντίπαλοί του θα εύρισκο την παρηγορίαν ότι απεδείχθη τουλάχιστον ίσος με αυτούς. Αλλ’ ο κ. Βενιζέλος επέτυχε. Και η δεξιότης του έστησε τρόπαιον περίλαμπρον. Είνε λοιπόν αδύνατον να τον συγχωρήσουν. Ο κ. Βενιζέλος την επομένην μιας τοιαύτης νίκης, ερχόμενος εις Αθήνας διά να επιβάλη την τυραννίαν της μεγαλοφυίας του και την τυραννίαν της υπεροχής του, καθίστατο εις μίαν κατηγορίαν ανθρώπων ο μεγαλείτερος των επί γης υπαρζάντων τυράννων. ...” (ΕΜΠΡΟΣ 2/8/1920)

Ύστερα από πρόταση του προέδρου της, Θεμιστοκλή Σοφούλη, η Βουλή των Λαζάρων, στη συνεδρίαση της 25ης Αυγούστου, ανακήρυξε τον Βενιζέλο “...Άξιον της Ελλάδος, Ευεργέτην και Σωτήρα της Πατρίδος” και αποφάσισε την ανάρτηση τιμητικής στήλης στην αίθουσα των συνεδριάσεων της Βουλής, ως διαρκή υπόμνηση του θαυμασμού και της ευγνωμοσύνης της στο πρόσωπο του. Σε λαμπρή επινίκια τελετή, στο Παναθηναϊκό στάδιο, με την παρουσία του βασιλιά Αλέξανδρου και αντιπροσώπων από ολόκληρη την επικράτεια, η Ελλάδα τίμησε τον Βενιζέλο για τη δόξα που της χάρισε. Οι εκδηλώσεις έφτασαν στο επίπεδο του αφηρωισμού και της λατρείας, και δεν σταμάτησαν στο στάδιο, αλλά επεκτάθηκαν σε κάθε γωνιά της πόλης που αχολογούσε από τη χαρά της

νίκης.²⁰⁵ Η πολιτική σταδιοδρομία του Βενιζέλου βρισκόταν, αναμφίβολα, στο απόγειό της. Ήταν η καταλληλότερη στιγμή για να διεκδικήσει την ψήφο των Ελλήνων.

Δοξασμένος στα πεδία των διπλωματικών μαχών, με τον αέρα του θριαμβευτή των Σεβρών, ελπίζοντας και επιδιώκοντας την οριστική κατατρόπωση των πολιτικών του αντιπάλων, ο Βενιζέλος, πιστός στις προηγούμενες σχετικές πολιτικές του δεσμεύσεις²⁰⁶, εξήγγειλε εκλογές την επομένη της υπογραφής της ελληνοτουρκικής συνθήκης. Η θητεία της Βουλής των Λαζάρων είχε λήξει από τις 31 Μαΐου 1919, αλλά ο βίος της παρατάθηκε ως τον Αύγουστο του 1920, με τέσσερα αναγκαστικά διατάγματα²⁰⁷, εφ' όσον η χώρα βρισκόταν σε εμπόλεμη κατάσταση. Η συνθήκη των Σεβρών θεωρήθηκε, λανθασμένα όπως σύντομα αποδείχθηκε, πως σηματοδοτούσε την οριστική κατάπαυση του πυρός ανάμεσα σε Ελλάδα και Τουρκία, συνεπώς δεν συνέτρεχαν λόγοι περαιτέρω καθυστέρησης των διαδικασιών για ανάδειξη νέας Βουλής.

Η βεβαιότητα της επικράτησης του Βενιζέλου έναντι των αντιπάλων του στις επερχόμενες εκλογές εκφράζεται στην αρθρογραφία τόσο των παραδοσιακών όσο και των όψιμα φιλοβενιζελικών εφημερίδων: “... Πώς είναι δυνατόν ο Ελληνικός λαός να είπη εις ον κ. Βενιζέλον διά των εκλογών: *Ναί μεν συ μας απελευθέρωσες, συ ηκολούθησες την ορθήν οδόν, συ μας έσωσες από την καταστροφήν, συ ενίκησες, συ εμεγάλωσες και συ ελάμπρυνες την Ελλάδα, αλλ’ ημείς προτιμώμεν αντί σου τον κ. Γούναρην, όστις δεν έβλεπε ούτε μίαν σπιθαμήν μακρύτερα από την μύτην του!...*” (ΕΜΠΡΟΣ 4/8/1920)

Μολονότι διακατεχόταν από τη βεβαιότητα της εύκολης επικράτησής του, ο Βενιζέλος προσπάθησε να εξασφαλίσει την εκλογική νίκη, με μια σειρά έκτακτων νομοθετημάτων. Σύμφωνα με αυτά, οι άνδρες των εν εκστρατεία μονάδων του στρατού και του στόλου θα ψήφιζαν, για πρώτη φορά, με ειδικούς εκλογικούς καταλόγους, στον τόπο της θητείας τους. Στις εκλογές θα συμμετείχαν, επίσης, οι πληθυσμοί της Ανατολικής Θράκης, που είχε μόλις προσαρτηθεί στον ελληνικό εθνικό κορμό²⁰⁸. Η

205 Παναγάκος Π., Συμβολή εις την Ιστορίαν της Δεκαετίας 1912-1922, Αθήνα 1961, σ.412

206 Έχει ήδη επισημανθεί η προσήλωση, φαινομενική ή όχι, του Βενιζέλου στον σεβασμό των πολιτειακών θεσμών. Η διενέργεια εκλογών αποτελούσε ρητή του δέσμευση από τις 23 Νοεμβρίου 1919: “*Δηλώ επισήμως ότι, αμέσως μετά την υπογραφήν της συνθήκης ειρήνης μετά της Τουρκίας, η Βουλή θα διαλυθή και αι εκλογαί θα διεξαχθούν εντός των προθεσμιών τας οποίας το Σύνταγμα καθορίζει.*”. Μαυρογορδάτος Γ., 1915, ό.π., σ.128.

207 Αναγκαστικά Διατάγματα της 28ης Μαΐου 1919, της 28ης Νοεμβρίου 1919, της 24 ης Μαρτίου 1920 και της 29ης Ιουνίου 1920, βλ. Ν. Οικονόμου, «Εσωτερικές Πολιτικές Εξελίξεις από τον Νοέμβριου του 1918 έως τον Οκτώβριο του 1920, Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, εκδ. «Εκδοτική Αθηνών», τόμ. ΙΕ΄, Αθήνα 1977, σ. 144

208 Η προσάρτησή της Ανατολικής Θράκης δεν είχε ολοκληρωθεί, από πλευράς διεθνούς δικαίου 1915 129 Η συνθήκη των Σεβρών δεν επικυρώθηκε από κανένα κοινοβούλιο (ούτε από το ελληνικό) καθώς μετά την επαναφορά του Κωνσταντίνου στον ελληνικό θρόνο, διαταράχθηκαν οι σχέσεις με τις συμμαχικές δυνάμεις, οι οποίες ποτέ δεν τον αναγνώρισαν ως αρχηγό του ελληνικού κράτους. Ζολώτα, Α.Π. (1995). Η Εθνική Τραγωδία. Αθήνα, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τμήμα Πολιτικών Επιστημών και Δημοσίας Διοικήσεως. σελίδες 44 και 58. Για να μην υπάρξουν αμφισβητήσεις ψηφίστηκε και ο Ν. 2492 που επισημοποιούσε την προσάρτηση της Θράκης (μαζί με την Ίμβρο και την Τένεδο. Μαυρογορδάτος Γ., 1915, ό.π., σ.126

εκλογική διαδικασία στη Θράκη προέβλεπε, μάλιστα, τη χρήση ψηφοδελτίων αντί για σφαιρίδια, κάτι που επέτρεψε εκτεταμένη νοθεία του εκλογικού αποτελέσματος.²⁰⁹

Ούτως ή άλλως, οι βενιζελικές αρχές της περιοχής δεν επέτρεψαν να κατατεθεί αντιβενιζελική υποψηφιότητα.²¹⁰ Οι προσκείμενες στην κυβέρνηση εφημερίδες, όμως, παρουσίασαν αλλοιωμένη την είδηση. *“Η αντιπολίτευσις απεφάσισε να απόσχη οριστικώς των εκλογών εν Θράκη, όπου ουδείς αντιπολιτευόμενος συνδυασμός κατητήσθη. Είναι προφανές ότι η αντιπολίτευσις μαντεύουσα την γενικήν αποτυχίαν της εν Θράκη, απεφάσισε να απόσχη των εκεί εκλογών”*. (ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ 6/10/1920)

Η προκήρυξη των εκλογών συνοδεύτηκε με την οριστική άρση της λογοκρισίας και την επιστροφή των εξορισθέντων πολιτικών στην Αθήνα. Οι αντίπαλοι ήταν, βέβαια, παρατεταγμένοι σε θέση μάχης από τον Απρίλιο, όταν πραγματοποιήθηκε η πολιτική καθέλκυση της Ηνωμένης Αντιπολίτευσης και η χαλάρωση της λογοκρισίας επέτρεψε στον αντιπολιτευόμενο τύπο να διατυπώνει, μέσα σε στενά οπωσδήποτε πλαίσια, κριτική στην κυβέρνηση για την εσωτερική της πολιτική. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο του μετριασμού της αυστηρότητας, δημιουργήθηκαν σε ολόκληρη την Ελλάδα οι “Πανελλήνιοι Αντιπολιτευτικοί Σύλλογοι”, σύμφωνα με τα οργανωτικά πρότυπα των “Συνδέσμων Επιστράτων” που αναπτύχθηκαν ταχύτατα και πρόσφεραν στην αντιπολίτευση σημαντικά ποσοστά συσπείρωσης.²¹¹

Η προκήρυξη των εκλογών έδωσε το σήμα για τη σύγκρουση μέχρις εσχάτων, καθώς, και από τις δύο πλευρές, διατυπωνόταν ως μοναδικό ενδεχόμενο η ολοκληρωτική συντριβή του αντιπάλου και η οριστική επιβολή της μιας δύναμης ενάντια στην άλλη. Ο Βενιζέλος δεν ζητούσε απλώς την πολιτική επιβράβευση των διπλωματικών επιτυχιών του, αλλά ζητούσε από τους πολίτες λευκή εντολή για την επίλυση των εσωτερικών εκκρεμών ζητημάτων -κυρίως του πολιτειακού-. Οι αντίπαλοί του έδιναν μάχη επιβίωσης, αφού απειλούνταν με καταδίκη επί εσχάτη προδοσία από τα ειδικά δικαστήρια, που ανέστειλαν τη λειτουργία τους μόνο για την διεξαγωγή των εκλογών, και θα επαναλάμβαναν τις εργασίες τους μετά τις εκλογές για να εκδώσουν την απόφασή τους. Ο λαός καλείτο, λοιπόν, να νομιμοποιήσει με την ψήφο του την καταδικαστική, όπως σαφώς αναμενόταν, απόφαση, που θα έκρινε πως οι κορυφίοι πολιτικοί της χώρας και ο Βασιλιάς είχαν ακολουθήσει, εν πλήρη επιγνώσει, προδοτική πολιτική και είχαν καταπατήσει το Σύνταγμα.

Ο Βενιζέλος πορεύθηκε προς τις εκλογές κραδαίνοντας το λάβαρο της συνθήκης των Σεβρών. Οι λαμπρές του νίκες στο διπλωματικό πεδίο σε συνδυασμό με την ένδοξη πορεία του ελληνικού

209 Ούτως ή άλλως, οι βενιζελικές αρχές της περιοχής δεν επέτρεψαν να κατατεθεί αντιβενιζελική υποψηφιότητα. Μαυρογορδάτος Γ., 1915, ό.π., σ. 129

210 Μαυρογορδάτος Γ., 1915, ό.π., σ.129

211 Hering G. , Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα 1821-1936, εκδοσεις ΜΙΕΤ, Αθήνα 2004, τ.Β, σ.939

στρατού στα πεδία των μαχών τού είχαν δημιουργήσει τη δίκαιη, αν και όχι ρεαλιστική, προσδοκία της εκλογικής επικράτησης. Απέναντί του η Ηνωμένη Αντιπολίτευσις²¹², που συσσωμάτωνε όλες σχεδόν τις δυνάμεις του αντιβενιζελισμού²¹³, προέτασσε ως κεντρική στόχευσή της την ανατροπή της βενιζελικής τυραννικής πολιτικής και των παρακμιακών αποτελεσμάτων της: την αποδυνάμωση του πολιτεύματος και των θεσμών, την κατάρρευση της οικονομίας και τον κλονισμό της κοινωνικής συνοχής και τη φυσική και ψυχολογική εξάντληση του μεγαλύτερου μέρους του πληθυσμού²¹⁴. Αξίζει να σημειωθεί πως η Ηνωμένη Αντιπολίτευσις χρησιμοποίησε ως σύμβολο το κλαδί ελιάς²¹⁵, σύμβολο ειρήνης που στόχευε απευθείας στον λαϊκό διακαή πόθο για τερματισμό του πολέμου και επιστροφή των στρατιωτών στα σπίτια τους -επιβεβαιώνοντας ως διαχρονική αλήθεια την αναίρεση των προεκλογικών πολιτικών υποσχέσεων αμέσως μετά την κατάληψη της εξουσίας-. Εκτός από ορισμένες εξαιρέσεις²¹⁶, οι υποψήφιοι, στις δημόσιες ομιλίες τους, φρόντιζαν ταυτόχρονα να διαβεβαιώσουν για την πρόθεσή τους να διατηρήσουν τις υφιστάμενες άριστες σχέσεις με τις Μεγάλες Δυνάμεις και να διαφυλάξουν με κάθε τρόπο τα κεκτημένα.²¹⁷

Η ασθένεια και ο τραγικός θάνατος του βασιλιά Αλέξανδρου, μεσούσης της προεκλογικής περιόδου, οδήγησε σε περαιτέρω όξυνση των παθών, καθώς έθεσε το ζήτημα της διαδοχής στο επίκεντρο της προεκλογικής αντιπαράθεσης. Ο Βενιζέλος αναζήτησε λύση στο φλέγον ζήτημα ακροβατώντας στα συνταγματικά όρια²¹⁸. Οι αντίπαλοί του τοποθέτησαν στην κορωνίδα της ρητορικής

212 Η Ηνωμένη Αντιπολίτευσις αποτελείτο από το Κόμμα Εθνικοφρόνων του Δ. Γούναρη, το Συντηρητικό Κόμμα του Ν. Στράτου, από τις ακέφαλες, λόγω του θανάτου των ιδρυτών τους, πολιτικές ομάδες των Θεοτόκη, Μαυρομιχάλη, τις πολιτικές ομάδες του Δ. Ράλλη και του Γ. Μπούσιου, και από άλλες πολιτικές προσωπικότητες. Το Κόμμα των Προοδευτικών του Ν. Δημητρακόπουλου δεν συμμετείχε, λόγω διαφωνίας του αρχηγού της σχετικά με την ηγεσία της Ηνωμένης. Τη διοίκηση ανέλαβε συλλογική ηγεσία που αποτελείτο από τους: Ν. Καλογερόπουλο, Ν. Στράτο, Π. Τσαλδάρη, Γ. Μπαλατζή, Χ. Βοζίκη, Ι. Δραγούμη, Γ. Μπούσιο, Γρ. Ευστρατιάδη, Ν. Λεβίδη, Ν. Τριανταφυλλάκο, Α. Στεφανόπουλο, Λ. Ρούφο, Κ. Κουμουνδούρο, Σπ. Κουμουνδούρο, Επ. Δηληγιάννη και Ξ. Στρατηγό.

213 Ο μεγαλοϊδεατισμός, αμέσως μετά την ίδρυση του ΣΕΚΕ και τη διατύπωση του διεθνιστικού οράματος, δεν αφορούσε πλέον τους Σοσιαλιστές, που ως τότε είχαν στηρίξει τον Βενιζέλο. Μαυρογορδάτος Γ., 1915, ό.π., σ.132

214 βλ. Ομιλία Γούναρη στο λαό της Αθήνας, άμα τη επιστροφή του από την εξορία. Παναγάκος Π.,ό.π., σ.376-377 Ο Βενιζέλος δεν αρνήθηκε πως υπήρξαν, κατά τη διάρκεια της διακυβέρνησής του, καταπατήσεις των ατομικών δικαιωμάτων: «Βεβαίως εἶνε θλιβερόν ὅτι ἐπῆλθον εἰς πολλά ἐκ τῶν προσώπων ζημίαι. Ἀλλά αἱ ζημίαι αὗται εἶνε τίμημα μικρότερον, ἐφ' ὅσον δι' αὐτῶν ἐξηγόρασεν ὁ Ἑλληνικός Λαός τό δικαίωμα νά καταλύσῃ τόν Μοναρχισμόν καί ἐφ' ὅσον ἠδυνήθη νά ἐφαρμόσῃ τήν ἐθνικήν του πολιτικήν», βλ. ΠΣΒΚ Κοινοβουλευτική Περίοδος, Δ' Σύνοδος (23 Απριλίου 1920), σ. 5)

215 Γρηγόριος Δαφνής, Τα ελληνικά πολιτικά κόμματα 1821-1961, εκδ. Γαλαξίας, Αθήνα 1961 133

216 Ο Κ. Κουμουνδούρος, σε προεκλογική του ομιλία, έσχισε μπροστά στους εκλογείς του το χάρτη της Μεγάλης Ελλάδας. Νίκος Νικολόπουλος, Δ. Γούναρης: Πολιτική Βιογραφία, εκδ. Ι. Σιδερης, Αθήνα 2007, σ.277 και Ημερολόγιο Πηνελόπης Δέλτα Τρίτη 3 Νοεμβρίου 1920

217 Βλ. ενδεικτικά: ομιλία Δ. Γούναρη στον Πύργο και σχετικές δηλώσεις Ν. Στράτου, όπως δημοσιεύονται στην εφημερίδα Σκριπ της 30ης Οκτωβρίου 1920.

218 Ο Αλέξανδρος είχε επαναστατικώ τω τρόπω ανέβει στο θρόνο, κατά παραβίαση της σειράς διαδοχής. Εφ' ὅσον δεν είχε νόμιμο διάδοχο, το σύνταγμα προέβλεπε τον ορισμό αντιβασιλέα, μέχρι τη σύγκλιση της νέας Βουλής, η οποία θα εξέλεγε τον νέο βασιλιά. Κατά παράβαση των όρων του Συντάγματος, ο Βενιζέλος πρότεινε το στέμμα στον μικρότερο αδελφό του Αλεξάνδρου, Παύλο, ο οποίος όμως αρνήθηκε, τονίζοντας πως νόμιμος κάτοχος του θρόνου ήταν ο

τους την επιστροφή του Κωνσταντίνου, που είχε άδικα, υπό την απειλή των ξένων όπλων, εκδιωχθεί από τη χώρα, χωρίς, όμως, να παραιτηθεί από τα δικαιώματά του στο θρόνο.

Από την αρχή της προεκλογικής περιόδου οι τόνοι της πολιτικής αντιπαράθεσης ήταν οξύτατοι, ενώ δεν έλειψαν βιαιότητες και έκτροπα, προερχόμενα και από τις δύο αντιμαχόμενες πλευρές. Οι αντίπαλοι παρατάχθηκαν στην εκλογική αρένα και ο Τύπος πήρε θέση δίπλα τους, πλαγιοκοπώντας με όλες του τις δυνάμεις τον αντίπαλο, αφού, στη διπολική, απόλυτα συγκρουσιακή προεκλογική πραγματικότητα, κάθε επίφαση αντικειμενικότητας ήταν πλέον περιττή. Η αντικειμενικότητα, όπως αποκαλύπτει το πρωτοσέλιδο της ΣΚΡΙΠ στις 21/9, βρισκόταν σε σχέση αντίστροφης αναλογίας με το βαθμό της συμμετοχής των συντελεστών της κάθε εφημερίδας στις εκλογές -υπενθυμίζεται, βέβαια, πως ο ιδιοκτήτης της εφημερίδας, Γ. Ευστρατιάδης, μετείχε ως υποψήφιος βουλευτής, στον συνδυασμό του Δ. Γούναρη.-. *“ΕΙΜΕΘΑ Η ΑΝΤΙΔΡΑΣΙΣ Είμεθα η αντίδρασις και το διακηρύττομεν ανεπαισχύντως. Και θα είμεθα αντίδρασις εφ’ όσον χρόνον η βία και η τυραννία αποτελεί το μοναδικόν άρθρον του προγράμματος του Βενιζελισμού, μέχρις ου ο Ελληνικός Λαός, αφιέμενος ελεύθερος να ρυθμίση τας τύχας του δια των εκλογών, παγιώση το Κράτος και την κυριαρχίαν του, κατοχυρώση ταύτην δια του αναστηλουμένου Συντάγματος και επιδοθή τότε εις δράσιν, την οποίαν σήμερον παρασκευάζει δια της αντιδράσεως εις το ένοχον και αμαρτωλόν Κυβερνητικόν καθεστώς.”* (ΣΚΡΙΠ 21/9/1920) Οι επιθέσεις του Τύπου ενάντια στον πολιτικό αντίπαλο ξεπέρασαν - όπως κατά κανόνα συμβαίνει, μέχρι τις μέρες μας, στις προεκλογικές περιόδους- τα όρια που θέτει ο πολιτικός πολιτισμός και η πολιτική ηθική. Η επιδίωξη για όσο το δυνατόν μεγαλύτερη συσπείρωση αντικατέστησε το “πρέπον, προσήκον και ενδεδειγμένο” της πολιτικής αντιπαράθεσης και τα “χτυπήματα κάτω από τη ζώνη” έγιναν κανόνας. Οι συντάκτες των εφημερίδων, γνωρίζοντας καλά πως το συναίσθημα είναι το ισχυρότερο μέσο πολιτικής κυριαρχίας, εργαλειοποίησαν επαρκώς την απόπειρα ενάντια στο Βενιζέλο, τη δολοφονία του Δραγούμη και, βέβαια, τον αδόκητο θάνατο του νεαρού βασιλιά.

Η ΕΜΠΡΟΣ στέκεται αναφανδόν στο πλευρό του Βενιζέλου, στρέφοντας τα πυρά της ενάντια στην Ηνωμένη Αντιπολίτευση και τον αρχηγό της. Η εφημερίδα, άλλοτε επίκουρος και παραστάτης, νυν πολέμιος της φιλοβασιλικής πλευράς, επιχειρεί να εκμεταλλευτεί τη φυσική τάση του ατόμου να ακολουθεί τις επιλογές της πλειοψηφίας, παρουσιάζοντας ως παλλαϊκού και θριαμβευτικού χαρακτήρα τις φιλοκυβερνητικές συγκεντρώσεις και απαξιώνοντας τις προεκλογικές προσπάθειες των υποψηφίων της αντιπολίτευσης: *“[...] Οι υποψήφιοι της Ηνωμένης Αντιπολιτεύσεως εδοκίμασαν νέαν απογοήτευσιν*

πατέρας του και διάδοχός του ο πρίγκηπας Γεώργιος. Ζαβιτσιάνος Κ., ό.π., τ.Β σ.88

και αυτήν την φοράν εκεί όπου εφαντάζοντο έναν πολιτικόν θρίαμβον. Η εκλογική αυτή περίπτωσις συνέβη ακριβώς εις την πόλιν των Θηβών την παρελθούσαν Κυριακήν εν πληθούση αγορά προφανώς δια να εξασφαλισθή η μεγαλητέρα συγκέντρωσις. Οι κάτοικοι μαθόντες την άφιξιν των υποψηφίων της Αντιδράσεως έσπευσαν και διοργάνωσαν συμπαγή όγκον διαδηλώσεως ήτις εκύκλωσε τους αντιπολιτευομένους και τους εξηνάγκασε δια ζωηρών αποδοκιμασιών ν' απομακρυνθώσι της αγοράς και να καταφύγωσι εις το Βενιζελικόν εστιατόριον του κ. Σαλονίτη. Αλλά και εκεί τους ηκολούθησαν αι αυταί αποδοκιμασίαι εκ του συγκεντρωθέντος πλήθους. Ο αστυνόμος της πόλεως τεθείς επί κεφαλής ισχυράς δυνάμεως έσπευσεν εις προστασίαν των υποψηφίων της Αντιπολιτεύσεως και απήλλαξεν αυτούς. ...". (ΕΜΠΡΟΣ 16/10/1920) Η απόπειρα των αντιβενιζελικών υποψηφίων να μιλήσουν στο λαό της Θήβας προκάλεσε, κατά τον αρθρογράφο, την οργή των κατοίκων. Μολονότι το άρθρο δεν αναφέρεται ρητά στον αριθμό των ατόμων που αντέδρασαν, το γεγονός πως η αγορά ήταν γεμάτη από κόσμο και η ανάγκη ισχυρής αστυνομικής δύναμης για την προστασία των κυνηγημένων, αποδεικνύει την καθολικότητα της απόρριψης των αντιβενιζελικών στην κοινωνία. Η αντιπολίτευση τοποθετείται, λοιπόν, απέναντι στο σύνολο των πολιτών, των οποίων η ορθή κρίση στη Δημοκρατία είναι αδιαμφισβήτητη. Οι εκπρόσωποί της είναι αδύναμοι και δειλοί. Η ματαίωση των υψηλών αλλ' όμως μη ρεαλιστικών προσδοκιών κάνει την απογοήτευσή τους ακόμα μεγαλύτερη και οδυνηρότερη και η καταφυγή σε βενιζελικό εστιατόριο είναι δηλωτική αφενός της απελπισίας τους και αφετέρου της μεγαλοψυχίας, της ευγένειας και της ανωτερότητας των βενιζελικών. Η αστυνομία σπεύδει να τους προστατέψει ενεργώντας με αμεροληψία, αποδεικνύοντας πως, παρά τους εκ του αντιθέτου ισχυρισμούς της Αντιπολίτευσης, δεν ενδιαφέρεται για τη διατήρηση του πολιτικού status quo, αλλά παραμένει προσηλωμένη στην προστασία των θεμελιωδών δημοκρατικών δικαιωμάτων.

Αντίθετα με την απογοητευτική εικόνα που παρουσιάζουν, για την εφημερίδα, οι συγκεντρώσεις της Αντιπολίτευσης, οι Φιλελεύθεροι βρίσκουν ενθουσιώδη υποδοχή στις περιοδείες τους: "Η προχθεσινή κολοσιαία αληθώς και τόσον έξαλλος εις ενθουσιασμόν υποδοχή, ήτις εγένετο εν Πάτροις εις τον κ. Πρωθυπουργόν απετέλεσεν ασφαλώς το μέγα και βροντερόν προανάκρουσμα της θριαμβευτικής επιτυχίας του Συνδυασμού των Φιλελευθέρων εις τον νομόν Αχαιοήλιδος. Ο λαός των Πατρών και αντιπροσωπεία των άλλων κέντρων του νομού επωφελήθη της τόσον ποθητής ευκαιρίας, ην παρέσχεν εις αυτή η εν μέσω αυτού παρουσία του κ. Βενιζέλου όπως διατρανώση προς τον Ηγέτην της Κυβερνήσεως μετά της ευγνωμοσύνης του δια το υπέρλαμπρον αποτέλεσμα της εθνικής του πολιτικής και την εμπιστοσύνην του προς την Κυβέρνησιν διά το παρελθόν, αλλά πρώτιστα διά το μέλλον, διά την νέαν περίοδον της εθνικής ζωής και προόδου, ήτις άρχεται από της επιούσης των εκλογών, και την οποίαν

δύναται να ασφαλίση, ασφαλίζων συγχρόνως και τα κτηθέντα, μόνον ο κ. Βενιζέλος.”. (ΕΜΠΡΟΣ 23/10/1920) Σύμφωνα με την εφημερίδα, οι κάτοικοι της Πάτρας (εκλογικής περιφέρειας του Δ. Γούναρη) υποδέχτηκαν τον Βενιζέλο εν χορδαίς και οργάνοις, όπως όφειλαν στο σωτήρα και ελευθερωτή του έθνους. Μεταδίδονται οι εκδηλώσεις λατρείας του λαού απέναντι στο πρόσωπο του πρωθυπουργού, του οποίου τα διπλωματικά επιτεύγματα τον αναβιβάζουν στο επίπεδο των ηρώων. Η αμετακίνητη προσήλωσή του στην εξυπηρέτηση των συμφερόντων της πατρίδας και του λαού αποτελούν αδιαμφισβήτητη εγγύηση για το μέλλον. Ο συντάκτης του άρθρου φροντίζει να τονίσει πως μετά τις εκλογές ξεκινά μια νέα περίοδος για την πολιτική ζωή του τόπου, καλλιεργώντας στον αναγνώστη την ελπίδα πως θα καταπολεμηθούν τα προβλήματα και οι παθογένειες της διακυβέρνησης της προηγούμενης περιόδου στο εσωτερικό της χώρας.

Οι προσωπικές επιθέσεις κατείχαν σημαντική θέση στο οπλοστάσιο της στρατευμένης πολιτικής αρθρογραφίας. Χαρακτηριστικό είναι άρθρο του αρχισυντάκτη της εφημερίδας ΕΜΠΡΟΣ, μέσω του οποίου εξαπολύεται δριμεία προσωπική επίθεση ενάντια στον αρχηγό της Ηνωμένης Αντιπολίτευσης. *“Μη δυνηθείς να φονεύση την Ελλάδα τότε, κηρύσσων αυτήν εμπόλεμον προς τους Συμμάχους, εν ονόματι της ουδετερότητος, ζητεί να την φονεύση τώρα επαναφέρον αυτήν εις το παλαιόν τούτο μέτωπον, δια της ανακινήσεως του δυναστικού ζητήματος. Δεν υπάρχει δι’ αυτόν Θράκη! Δεν υπάρχει Μικρά Ασία! Δεν υπάρχει Ήπειρος! Δεν υπάρχουν άλλα ζητήματα εκ της ρυθμίσεως των οποίων εξαρτάται το μέλλον της Ελλάδος! Υπάρχει μόνον το ζήτημα του Κωνσταντίνου και η τυραννία του κ. Βενιζέλου. Αδιάφορον εάν η Ελλάς περιέλθη εις την αποσύνθεσιν και την αναρχίαν! Αδιάφορον εάν αιματοκυλισθή από άκρον εις άκρον εκ του εμφυλίου σπαραγμού. Ο κ. Γούναρης όστις έρχεται να φονεύση την τυραννίαν, κρατών εις την δεξιάν του σπάθην, υψοί δια της άλλης πέλεκυν, έτοιμος να κρημνίση παν ό,τι ανηγέρθη κατά τον τελευταίον τούτον χρόνον”*. (ΕΜΠΡΟΣ 18/10/1920) Ο Γούναρης κατηγορείται για εμμονική προσήλωση σε ζητήματα ήσσονος σημασίας (έμμεσα, με αυτόν τον τρόπο υποβαθμίζεται ο ίδιος ο Κωνσταντίνος) και για λανθασμένη ιεράρχηση προτεραιοτήτων, η οποία μπορεί να αποβεί ολέθρια για τα εθνικά συμφέροντα και για το λαό. Η απαρίθμηση των εθνικών επιτευγμάτων ακολουθείται από την παράθεση των κινδύνων που απειλούν τη χώρα σε περίπτωση επαναφοράς του Γούναρη στην εξουσία και κατ’ επέκταση του Κωνσταντίνου στον ελληνικό θρόνο. Η σύγκριση στο υποσυνείδητο του αναγνώστη είναι αναπόφευκτη. Ο αρθρογράφος επιχειρεί να καλλιεργήσει το φόβο (ισχυρότατο συναίσθημα που κατευθύνει συχνά τις πολιτικές επιλογές της πλειοψηφίας), εκφράζοντας τη βεβαιότητα πως πιθανή επιστροφή του Γούναρη στην εξουσία θα

οδηγήσει τη χώρα στην προτέρα κατάσταση, στο χείλος της καταστροφής και θα θέσει σε κίνδυνο, όχι μόνο την ακεραιότητα της πατρίδας, αλλά και την ατομική και οικογενειακή ασφάλεια.

Στο ίδιο, φιλοβενιζελικό μήκος κύματος, κινείται και η ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ. Η εφημερίδα στηρίζει ανοιχτά τους Φιλελεύθερους. Τα πρωτοσέλιδά της κυριαρχούνται από πηχιαίους εγκωμιαστικούς προς τον Βενιζέλο τίτλους, ενώ ξοδεύεται ελάχιστα μελάνι σε επικριτικά άρθρα για την Ηνωμένη Αντιπολίτευση.

Σε ομοφωνία με τις υπόλοιπες φιλοβενιζελικές εφημερίδες, η ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ περιγράφει με λεπτομέρεια την αποθεωτική υποδοχή που επιφυλάσσεται στον Βενιζέλο και στους υπόλοιπους Φιλελεύθερους υποψηφίους, κατά τη διάρκεια της προεκλογικής περιόδου τους. Στις 22 Οκτωβρίου, η εφημερίδα αφιερώνει ολοσέλιδο άρθρο της πρώτης σελίδας στην ομιλία του Βενιζέλου, στην Πάτρα, με πανηγυρικό τίτλο: *“ΑΙ ΠΑΤΡΑΙ ΤΟΥ κ. ΓΟΥΝΑΡΗ ΑΠΟΘΕΩΝΟΥΝ ΤΟΝ κ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΝ Καταπληκτική εις όγκον, επιβολήν και ενθουσιασμόν υποδοχή του κ. Βενιζέλου.”*. Η αποθεωτική υποδοχή που επιφύλαξε η Πάτρα, προπύργιο και ultimum refugium του Γούναρη, επιβεβαιώνει την πολιτικό εκτόπισμα του Βενιζέλου και προοικονομεί τη σαρωτική εκλογική του νίκη. *“Η εμφάνισις του κ. Βενιζέλου εχαιρετίσθη υπό του πλήθους μετά τοιούτου αλαλαγμού χαράς, ενθουσιασμού και αφοσιώσεως, οία σπανίως έδειξαν αυτά αι Αθήναι. Επί πέντε λεπτά περίπου αδύνατον καθίστατο να ομιλήση ο κ. Βενιζέλος ένεκα της βοής των επευφημιών και των χειροκροτημάτων. Ο λόγος του διεκόπτετο ανά πάσαν στιγμήν υπό ζητωκραυγών, επιδοκίμασιών και αποδοκίμασιών κατά των αντιπάλων του. Ο κ. Βενιζέλος διεκόπτετο πολλάκις υπό συγκινήσεως. ...”* (ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ 22/10/1920) Η επίμονη προσπάθεια του αρθρογράφου να περιγράψει τις εκδηλώσεις λατρείας των φιλοβενιζελικών της Πάτρας στο πρόσωπο του Βενιζέλου εντάσσεται στο πλαίσιο της γενικότερης προσπάθειας παρόμοιων άρθρων να λειτουργήσουν ως αυτοεκπληρούμενες προσδοκίες. Εξάλλου, χωρίς να είναι δυνατό να αμφισβητηθεί το αληθές των πληροφοριών, οι ειδήσεις, κυρίως οι πολιτικές, κατά κανόνα, απευθύνονται, όχι στους παρόντες, αλλά στους απόντες. Σε πολιτικές περιόδους, όπως η εξεταζόμενη, με έντονα συγκρουσιακά χαρακτηριστικά, δημιουργούνται για να εξυπηρετήσουν συγκεκριμένες στοχεύσεις και, ως εκ τούτου, διαθλώνται μέσω του κομματικού πρίσματος.

Στο πρωτοσέλιδο της 8ης Οκτωβρίου, ο αναγνώστης της εποχής καλείται να αντιληφθεί τους ορατούς κινδύνους που ενέχει η επικράτηση της Ηνωμένης Αντιπολίτευσης στις επερχόμενες εκλογές. *“Εκείνο που πρέπει να κατανοήση, όχι βεβαίως η Αντιπολίτευσις, της οποίας το πιστεύω είναι “ο Βενιζέλος να φαγωθή και ας έλθουν οι Βούλγαροι εις τας Αθήνας”, αλλ’ ο καλής πίστεως αντιπολιτευόμενος ελληνικός λαός, είνε ότι αν πέπρωται εις την Ελλάδα ν’ αντιμετώπιση ζήτημα*

διαδοχής Θρόνου, βεβαίως ο ελληνικός λαός δεν θα είναι ο απόλυτος ρυθμιστής του κατά τον ένα ή τον άλλο τρόπον οριστικού διακανονισμού αυτού, εις περίπτωσιν καθ' ην ο νόμιμος Διάδοχος του σημερινού Βασιλέως ήθελε παραιτηθή των επί του Θρόνου δικαιωμάτων του. [...] Η Ελλάς ητύχησε να ιδη πραγματοποιούμενα τα εθνικά της όνειρα. Αλλά διά να επιτευχθή το μέγα τούτο καλόν εδημιουργήθησαν περί αυτήν αντιζηλίας και εχθρότητες, τας οποίας, δια το προσεχές τουλάχιστον μέλλον, δεν είναι εις θέσιν αυτή μόνη με τας ιδίας αυτής δυνάμεις ν' αντιμετωπίση. Ενδεχόμενη επομένως δυσσάρεσκεια των σημερινών μας μεγάλων Συμμάχων ως επακολούθημα θα είχε την απομόνωσιν της Ελλάδος περιστοιχιζομένης από εχθρούς καταδοκούντας την κατάλληλον στιγμήν όπως επιτεθούν κατ' αυτής. ..."
(ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ 8/10/1920)

Μολονότι θέμα του άρθρου είναι το ζήτημα της διαδοχής, ο συντάκτης ξεκινά το κείμενό του με ένα μικρής έκτασης φραστικό πυροτέχνημα, φαινομενικά άσχετο με το θέμα του κειμένου, με το οποίο ενεργοποιεί το φόβο της επανεμφάνισης του βουλγαρικού κινδύνου, σε περίπτωση εκλογικής επικράτησης του Γούναρη, εξισώνοντας ταυτόχρονα την αντιπολίτευση με πολιτικό εφιάλτη της πατρίδας. Στη συνέχεια, προσπαθώντας να προσδώσει στο κείμενό του την αξιοπιστία της αντικειμενικής θεώρησης των πραγμάτων, αναφέρεται, ως ενδεχόμενο και όχι ως βεβαιότητα, στους κινδύνους που θα αντιμετωπίσει η χώρα αν μεταβληθεί η πολιτική κατάσταση. Τα επιχειρήματα παρατίθενται με μορφή συλλογισμού της λογικής, στην πραγματικότητα όμως το κείμενο στοχεύει απευθείας στο υποσυνείδητο του αναγνώστη, αφού η αρχική διατύπωση αποτελεί την πραγματική μείζονα προκειμένη του συλλογισμού και το συμπέρασμα εξάγεται με αυτόματη νοητική διαδικασία: Αν επικρατήσει η Αντιπολίτευση θα φτάσουν οι Βούλγαροι στην Αθήνα.

Αναμφίβολα, η ασθένεια του Αλεξάνδρου αποτέλεσε ένα επιπλέον ισχυρό όπλο στην εκλογική φαρέτρα της αντιπολίτευσης. Η φιλοβενιζελική πλευρά προσπάθησε κι εκείνη να καρπωθεί τα μέγιστα, εξετάζοντας κάθε σχετική είδηση υπό το δικό της πρίσμα, κατηγορώντας τους αντιπάλους της για ανήθικη εκμετάλλευση του ατυχούς γεγονότος στο όνομα του πολιτικού και οικονομικού κέρδους. *"... Επί κεφαλής των κοράκων της αντιδράσεως, οι οποίοι δεν παύουν κρώζοντες υπέρ την κλίνην του Σεπτού Ασθενούς ετέθη αυτός ούτος ο Έκπτωτος και πατήρ του Βασιλικού Ασθενούς. Όχι μόνον λοιπόν επίορκος Βασιλεύς, αλλά και αναισθητος πατήρ. Καθ' ην στιγμήν ο ωραίος, ο ιδανικός, ο Έλλην υιός του και προσφιλής Βασιλεύς της Μεγάλης Ελλάδος παλαίει τον τραγικόν κατά του θανάτου αγώνα με ζωηράς ακόμη τας ελπίδας ότι θα εξέλθη νικητής, ο Κωνσταντίνος δεν αισθάνεται τον πατρικόν λυγμόν να τον πνίγη, ο Κωνσταντίνος δεν χύνει το πικρόν δάκρυ του δυστυχούς γονέως, αλλά κρώζων και αυτός όπως και οι οπαδοί του ως κόραξ υπέρ την κλίνην του ιδίου του τέκνου δίδει τηλεγραφικώς μάλιστα - από την*

πρεμούραν μήπως πεθάνη το παιδί του πριν προφθάση αυτός να κάμη τας περί κληρονομίας δηλώσεις του – συνεντεύξεις εις τας Αγγλικάς εφημερίδας περί των “διαθέσεών του” μετά τον θάνατον του παιδιού του. ...”. (ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ 7/11/1920)

Από την αρχαιότητα, το κοράκι είναι συνδεδεμένο, στη λαϊκή συνείδηση, με το θάνατο και τους κακούς οιωνούς.²¹⁹ Η επίκληση ενός τόσο ισχυρού νοηματικά συμβόλου εξάπτει τα συναισθήματα και τους φόβους του αναγνώστη. Με τη χρήση της εκτεταμένης μεταφοράς (πλέον διαδεδομένης και επιτυχημένης εφαρμογής της πολιτικής επικοινωνίας), ο αρθρογράφος παρουσιάζει την Ηνωμένη Αντιπολίτευση ως πτωματοφάγα αρπακτικά που κυκλώνουν τον λαοφιλή, βαριά άρρωστο βασιλιά προσπαθώντας να εκμεταλλευτούν την αδυναμία του. Δεν σταματά όμως εκεί, αφού κατηγορεί ως επικεφαλής της ομάδας των αδίστακτων λαφυραγωγών της ασθένειας του Αλεξάνδρου, τον ίδιο του τον πατέρα, τον έκπτωτο Κωνσταντίνο. Ο ορατός κίνδυνος του θανάτου του Αλεξάνδρου, που είχε προκαλέσει γενική συγκίνηση στο λαό, θα έπρεπε να είχε συντρίψει συναισθηματικά τον πατέρα του. Εντούτοις, ο Κωνσταντίνος προτάσσει την ιδιοτέλειά του, ληλατεί τη δυστυχία του παιδιού του και του συμπάσχοντος λαού, παραβιάζοντας κατάφωρα τους κανόνες της ηθικής. Η γονική αδιαφορία αντιβαίνει τα βασικά ανθρώπινα ιδεώδη και ισοδυναμεί με ιεροσυλία. Ο αρθρογράφος, αμφισβητώντας απροκάλυπτα την πατρική αγάπη και σκιαγραφώντας τον Κωνσταντίνο ως ανήθικο και βέβηλο καιροσκόπο επιδιώκει να ενεργοποιήσει τα λαϊκά ηθικά αντανακλαστικά, να διεγείρει την λαϊκή οργή και αγανάκτηση και να επιτύχει την καταδίκη του Κωνσταντίνου και των φιλοβασιλικών εν συνόλω.

Οι ίδιες μέθοδοι και τα ίδια συστατικά στοιχεία προπαγάνδας μπορούν να ανιχνευτούν στην αρθρογραφία της αντίπαλης πλευράς.

Η ΑΣΤΡΑΠΗ, λίγο πριν τις εκλογές, απεκδύεται τον μανδύα της αντικειμενικότητας και παρατάσσεται στο πλευρό της Ηνωμένης Αντιπολίτευσης. Ολοσέλιδη φωτογραφία του Γούναρη καταλαμβάνει το πρωτοσέλιδο της έκδοσης της 4ης Οκτωβρίου, ενώ, με εκτενές άρθρο στη 2η σελίδα, ο αρχισυντάκτης δίνει τον τόνο της σύγκρουσης με τον βενιζελισμό, δίχως να αφήνει περιθώρια αμφιβολίας σχετικά με την πολιτική τοποθέτηση της εφημερίδας. “... Εμπρός λοιπόν. Συντεταγμένοι, πειθαρχικοί, ακλόνητοι τη πεποιθήσει της νίκης, οφείλουν να βαδίσουν εμπρός αι φάλαγγες, αι πυκναί και αδιάσπαστοι, της Πανελληνίου Αντιπολιτεύσεως, δια να προπαρασκευάσουν την έκδοσιν της λυσιδίκου αποφάσεως της 25ης Οκτωβρίου, δυνάμει της οποίας θα καταλυθή το δημοβόρον κυβερνητικόν καθεστώς του Βενιζελισμού και διαπιστωθή και ενώπιον παντός τυχόν εθελουφλούντος ακόμη ξένου, ότι ο Λαός αυτός, ο αστείρευτος έχων την πηγήν του αίματος και των θυσιών, δεν

²¹⁹ Το μαύρο χρώμα, το πένθιμο κράξιμο και τα απειλητικά, γαμψά νύχια καθώς και το γεγονός ότι τρέφεται με νεκρά ζώα, ακόμη και σε πλήρη αποσύνθεση, συνέδεσε το κοράκι με τον θάνατο και την αρρώστια.

αποτελείται, ως ηθέλησαν να τον παραστήσουν οι ξενοπρόβλητοι επιβάται της εξουσίας, από ανδρόποδα εθελόδουλα. ...”. (ΑΣΤΡΑΠΗ 4/10/1920) Το αιχμηρά αρθρωμένο, γεμάτο πάθος, απόσπασμα αποτυπώνει την πολεμική ατμόσφαιρα της προεκλογικής περιόδου. Ο αντιβενιζελισμός προβάλλεται ως θεμελιώδης αξία, που ενώνει το λαό, πέρα από την καθημερινότητα, σε μια κοινή προσδοκία: την απαλλαγή από την κυβερνητική τυραννία. Ο έντονα συναισθηματικός, γλαφυρός, “εμβατηριακός” χαρακτήρας του κειμένου αποκαλύπτει την πρόθεση του συντάκτη να διεγείρει τα πάθη και να εμπνεύσει τον αναγνώστη, μετατρέποντάς τον, από απλό, παθητικό ψηφοφόρο, σε μαχητικό αντιβενιζελικό. Με τη χρήση προσεκτικά επιλεγμένων λέξεων και φράσεων (*πυκναί φάλλαγγες, δημοβόρο²²⁰ καθεστώς, ξενοπρόβλητοι επιβάται*), ο αναγνώστης συντάσσεται με τους αντιβενιζελικούς, αφού ο αντίπαλος παρουσιάζεται ως εχθρός που ενσαρκώνει τη βία και την αδικία και, ως εκ τούτου, τοποθετείται αντιδιασταλτικά προς τα συμφέροντα και τις επιθυμίες του λαού. Ταυτόχρονα, εκπέμπονται ελπιδοφόρα, αγωνιστικά μηνύματα για συντριβή των αντιπάλων και οριστική απελευθέρωση.

Μολονότι η εφημερίδα εκθέτει καθημερινά, με εκτεταμένα άρθρα, τη σοβαρότητα της κατάστασης, δεν λείπουν οι προσπάθειες ελαχιστοποίησης της δύναμης του αντιπάλου καθώς και η προσπάθεια γελοιοποίησής του μέσω σατιρικών στιχουργημάτων και απαξιωτικών χαρακτηρισμών τόσο του Βενιζέλου, όσο και των συνεργατών του. Το χιούμορ είναι, εξάλλου, διαχρονικά, το αποτελεσματικότερο επικοινωνιακό κλειδί και ισχυρότατο όπλο ενάντια στον πολιτικό αντίπαλο.

*“Έν τω μέσω εγκλημάτων και της άφθαστης ειρήνης
Των γευμάτων και στεφάνων τυραννίας και αισχύνης
Περικλέτου, νευροσπάστων και των άλλων Λουκανάκων
Ακουσίως διελύθη η Βουλή των βρυκολάκων
Τη δεκάτη Σεπτεμβρίου
Ως η κόπρος του Αυγείου
Και κατέρρευσε μαζί της η Κυρά Αναστασία
Η του λόγου ατιμία και η δόξα του Μεσσία!
Κι’ οι υπόνομοι ο Σίφης και η φάτσα του Φατσέα
Πλην παρέμεινε η λύσσα της νοθείας η σημαία
Ως σανίδα σωτηρίας*

220 “Δημοβόρο” απεκάλεσε ο οργισμένος Αχιλλέας τον Αγαμέμνονα στην πρώτη ραψωδία της Ιλιάδας («δημοβόρος βασιλεύς έπει ούτιδανοΐσιν ανάσσεις» Α 231). Ο συντάκτης του άρθρου, με την επιλογή της συγκεκριμένης λέξης, συμπυκνώνει και μεταδίδει πλούσια νοήματα.

Ανηκούστου τυραννίας!
Ε, για λές, ε, για μόλα, πότε λύστα πότε δέστα
Πάντα πόρνη και μαργιόλα μας ζητεί στο τέλος ρέστα
Η αγέλη των σατύρων και η λέσχη των οργίων
Η μαφία των ταμείων, διαταγμάτων απαισίων
Η Βουλή κάθε Ψοφούλη
Αβδηρίτου και Σοφούλη!
Πότε μάσκα, πότε κάσκα, με μαχαίρι και ζουνάρι
Δολοφόνοι εις τους δρόμους ήπιαν αίμα σαν Βουλγάροι
Στις Βαστίλλες των ερρίψαν κάθε τίμιο παλληκάρι
Κάθε μέρα εξορίες, φόνους, βάσανα, στυλιάρι
Και με φίμωτρο στο στόμα! - τύφλα να 'χουν τα σκυλιά!
Ένας τύραννος το θέλει. Χαίρε, χείρε Λευτεριά!
Μα πλησίασε, χαράζει η ευλογημένη ώρα,
Που τ' απελπισμενο χερι θα σαρώση κάθε βρώμα
Και τα άπλυτα σαν βγούνε ματωμένα στην αιώρα
Και οι πέτρες θα τους πούνε πως κρατήθησαν ως τώρα
Ε, για μόλα, ε, για λές
Ρίψατε στις κάλπες μέσα
Την ατέλειωτη κατάρα και μαυρίστε τους Τυράννους
Τους καπήλους της Πατρίδος, τους αφθάστους λαοπλάνους,
Που μας πνίζαν την πνοή μας κάθε όσιο και άγιο
Και ρουφούν το αιμ' ακόμη του Δραγούμη το τρισάγιο.”

Το πολύστιχο ποίημα ξεχειλίζει από απαξιωτικές, για τους πολιτικούς αντιπάλους, εκφράσεις. Με τη χρήση φωνητικών ομοιοτήτων, αναγραμματισμών και άλλων λογοπαιγνίων, που έχουν, διαχρονικά, μεγάλη απήχηση ιδιαίτερα στα χαμηλότερα, οικονομικά και μορφωτικά, λαϊκά στρώματα,²²¹ επιχειρείται ο εμπαιγμός καταστάσεων και προσώπων. Στο τελευταίο δίστιχο κορυφώνεται η επίθεση, καθώς ο εύθυμος τόνος παραχωρεί τη θέση του στην πικρή υπενθύμιση της δολοφονίας του Ίωνα Δραγούμη.

²²¹ Ο λαός είναι εξοικειωμένος και διασκεδάζει ιδιαίτερα με τα λεκτικά παιχνίδια προφορικού λόγου. Η αποτελεσματικότητά τους φαίνεται από την απήχηση που έχουν ως τις μέρες μας οι χαμηλών (έως ανύπαρκτων) καλλιτεχνικών αξιώσεων παραγωγές, οι οποίες όμως “σπάνε” τα θεατρικά ή τα κινηματογραφικά ταμεία.

Συχνά, η διακωμώδηση του αντιπάλου φτάνει σε ακραία σημεία και ισοδυναμεί με διαπόμπευση. “*Ιδέτε τον ιππότην της ελεεινής μορφής, τον περιδεή σαλιμπάγκον πώς τρέμει και πώς αγωνιά ευρισκόμενος μεταξύ δύο τρομερών γεγονότων: της ασθενείας του Βασιλέως Αλεξάνδρου και της ελεύσεως του Δημητρίου Γούναρη! Πότε ατενίζει προς την Βασιλικήν Κλίνην και πότε στρέφει το βλέμμα προς τον λιμένα της αφετηρίας, οπόθεν θα εκκινήση το σκάφος το φέρον τον Γούναρη! Φανταζόμενος “ωφελήματα” -κατά την συνήθειάν του και αυτός, όπως ο λύκος όστις “εις την αναμπουμπούλαν χαίρεται” - από το ενδεχόμενον του απευκτέου θανάτου του Αλεξάνδρου, διερωτάται: “Ζη ακόμη;”! Και τρέμων προ της αντιμετώπισεως του μεγάλου αντιπάλου του, του “Αρχηγού του Κωνσταντινισμού” εύχεται να καταποντισθή το σκάφος το φέρον τον Γούναρη! Μεταξύ μιας Κλίνης και ενός Σκάφους ο άθλιος πολιτικός Μπεχλιβάνης με την σκωριώσαν πανοπλίαν και την πλουμιστήν από χρυσές πούλιες λαμπροφανή στολήν των εφημέρων μεγαλειών του, αγωνίζεται να συγκρατηθή εις την σκιηνή και να παίξη μέχρι τέλους τον οικτρών του ρόλον. Ας τον λυπηθή ο Ελληνικός Λαός και ας εγείρη την χείραν του όπως σύρη την αυλαίαν. Είνε περιττόν εντελώς το αηδές θέαμα του Βενιζελισμού συγκυλιομένου και σφαδάζοντος επί του ακαθάρτου εδάφους της αθλίας του υπάρξεως.” (ΑΣΤΡΑΠΗ 5/10/1920) Το κείμενο είναι παραστατικό, σαν γελοιογραφία, και εμφορείται από ακραία επιθετικότητα, καθώς, όχι μόνο παρουσιάζει το Βενιζέλο σαν καρικατούρα, αντλώντας στοιχεία από το χώρο της Λογοτεχνίας και του θεάτρου, αλλά του καταλογίζει την ελπίδα προσπορισμού πολιτικού οφέλους από το θάνατο του Αλεξάνδρου. Η επίθεση γίνεται ενάντια στο πρόσωπο και όχι στην πολιτική του και ξεπερνά κατά πολύ τα όρια της σάτιρας. Ο συγκερασμός των σοβαρών καταγγελιών με την προσπάθεια εξευτελισμού του πολιτικού αντιπάλου μέσω μειωτικών παραλληλισμών εξυπηρετεί την αρνητική αναθεώρηση του πολιτικού προσώπου. Η επιδίωξη του αρθρογράφου είναι σαφής: να αποδομήσει τη δημόσια εικόνα του πολιτικού αντιπάλου, να τον απαξιώσει και να τον παραδώσει στη δημόσια χλεύη.*

Η οξύτητα της προεκλογικής αντιπαράθεσης επέτρεψε στον κομματικά στρατευμένο τύπο να χρησιμοποιήσει ολόκληρη την κλίμακα της προπαγάνδας και να μετέλθει κάθε δυνατού μέσου προσβολής του αντιπάλου. Η ευκαιρία για πολιτική εκμετάλλευση που παρείχε στην Αντιπολίτευση η ασθένεια του Αλεξάνδρου δεν έμεινε, φυσικά, αναξιοποίητη. Η ΑΣΤΡΑΠΗ, με την πρόφαση πως μεταφέρει λόγια ενός Ιταλού επιστήμονα “εξ ακριτομυθίας τρίτου”, διατυπώνει σαφείς υπαινιγμούς²²²

222 Ο υπαινιγμός είναι ένα δηλητήριο που απλώνεται αργά αλλά αποτελεσματικά στο εκλογικό σώμα. Ως εκ τούτου, χρησιμοποιείται, διαχρονικά, στον πολιτικό λόγο, ως ένα από τα πιο ισχυρά όπλα στην αρένα της πολιτικής σύγκρουσης, καθώς, ενώ ο πομπός δεν διατυπώνει ρητά αυτό που θέλει να πει, στην πραγματικότητα καθοδηγεί το δέκτη στη συναγωγή των επιθυμητών σε αυτόν συμπερασμάτων, τα οποία ο δέκτης θεωρεί, εσφαλμένα, πως αποτελούν αποτελέσματα της δικής του “ελεύθερης” νοητικής διεργασίας. Οι μελετητές θεωρούν την στρατηγική χρήση των «υποθέσεων» (presuppositions) και των «υπαινιγμών» (implicature) ως έναν από τους αποτελεσματικότερους τρόπους προσβολής του πολιτικού αντιπάλου. Thomas, L. & Wareing, S. (2004). *Language, Society and Power*. London: Routledge, σελ. 42-44/48.

για την ηθική αξιοπιστία των βενιζελικών, κατηγορώντας τους εμμέσως για δολοφονία του βασιλιά: “... Ο Βασιλεύς Αλέξανδρος έπεσε θύμα εγκληματικής αποπείρας του μοιραίου πιθήκου όντος εκ προμελέτης εμβολιασμένου με το μικρόβιον της Λύσσης. [...] Μέχρι τούδε υπήρχεν αρκετόν μυστήριον περί την Κλίνην της Βασιλικής αγωνίας. Από σήμεραν το μυστήριον τούτο αποβαίνει μέγα, πυκνόν, αδιαπέραστον· αλλά συγχρόνως και η φωνή του Λαού καθίσταται επιβλητικώτερα, επιτακτικώτερα προς άμεσον διάλυσιν της σκοτίας, όπισθεν των βαρυτάτων σκιών της οποίας -και εις τόσον μεγάλας και κρισίμους δια τε την χώραν και το έθνος στιγμάς- δεν αγωνιά μόνον η πρώτη Ύπαρξις του Βασιλείου αυτού αλλά διακυβεύεται, ίσως, και η Ύπαρξις του Ελληνικού Λαού ολοκλήρου.”. (ΑΣΤΡΑΠΗ 10/10/20)

Η νύξη στα λόγια ενός ειδικού (επίκληση στην αυθεντία) αρκεί για να σπείρει τους σπόρους της αμφιβολίας και της καχυποψίας στους αναγνώστες της εφημερίδας, ενώ, ταυτόχρονα, μολονότι ο υπαινιγμός είναι σαφής και εύκολα αποκωδικοποιήσιμος, ο συντάκτης δεν μπορεί να κατηγορηθεί για διάδοση ψευδών φημών και θεωριών συνωμοσίας. Η κατακλείδα όμως αποκαλύπτει το σκοπούμενο του άρθρου. Η προπαγάνδα σε αυτό το σημείο παρουσιάζεται με τη φενάκη της απαίτησης για κάθαρση. Ο απρόσωπος λόγος τοποθετεί τον αρθρογράφο εντός της ομάδας (λαός) που απαιτεί διαφάνεια και, κατ’ επέκταση ολόκληρη την ομάδα απέναντι σε αυτούς τους οποίους βαρύνουν οι υποψίες. Στο υποσυνείδητο του αναγνώστη ο πολιτικός αντίπαλος είναι in posse δολοφόνος. Με απλή λογική συνεπαγωγή, ο κίνδυνος να πάρει, μέσω της εκλογικής διαδικασίας, ένας δολοφόνος στα χέρια του τις τύχες του λαού και του έθνους απειλεί άμεσα την ίδια την υπέρτατη αξία της επιβίωσης του έθνους.

Όσο πλησίαζε η ημερομηνία των εκλογών, ο αντιπολιτευτικός λόγος προσέλαβε τα χαρακτηριστικά ψυχολογικού πολέμου. Προκειμένου να αποτραπεί η επανεκλογή του Βενιζέλου και να αντιμετωπιστεί η σωτηριολογική ρητορική των Φιλελευθέρων για τον αρχηγό τους, έγινε προσπάθεια αφύπνισης των θρησκευτικών αντανεκλαστικών του εκλογικού σώματος, μέσω της αγιοποίησης των πολιτικών συμμάχων και της ταυτόχρονης δαιμονοποίησης του πολιτικού αντιπάλου. “Ο ΑΣΜΟΔΑΙΟΣ²²³ Ο χωλός Σατανάς της κολάσεως, ο μηδέποτε παύσας να αποσπά νύκτωρ και ημέραν την στέγην του ασύλου μας, σαρκάζη τους βωμούς μας και ανασκάπτει τους τάφους μας δια να σπείρη την διαίρεσιν εις την καλύβην μας και σπαράξη τας ψυχάς μας και σκορπίζη τας σάρκας μας εις τα όρνεά του, τρέμων ήδη και φρικιών προ της μαύρης αβύσσου, ήτις ανοίγεται προ αυτού να τον καταπίη ολόσωμον, και μη ευρίσκων σπιθαμήν ελληνικής γης, μη ανασκαφείσαν με τους βρωμερούς και

223 Ασμοδαίος: ένας από τους τέσσερις πρίγκηπες της κολάσεως, βασιλιάς των δαιμόνων που βασίλευε στην Ανατολή. Το επίθετο “χωλός” στην αρχή του κειμένου πιθανότατα αποτελεί αναφορά στο τραυματισμένο χέρι του Βενιζέλου, εφόσον η βιβλιογραφία δεν παρουσιάζει τον Ασμοδαίο να έχει κάποια αναπηρία. Λήμμα (Ασμοδαίος” στο Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος Larousse Britannica, τ. 9, σ. 415

απαισίους γαμφώνυχάς του, όπως σήμερα δυνηθή να σταθή και βαδίσση επί αυτής, πονηρώς εξελέξατο την δια θαλάσσης οδόν, ίνα συγκοινωνήση το ύστατον, με τους περιδεείς και διεσπαρμένους χαλδαίους²²⁴ και υποτακτικούς σατύρους του. Η ελληνική Γη κατέστη δια τον λαοπρόσβλητον και τρισαναθεματισμενον του λαού τύραννον, terra incognita, αφ' ης επέδραμεν και ανέσκαψεν αυτήν δια των Σενεγαλέζων αγνωρίστως, και παρέδωκεν ως Ιούδας Ισκαριώτης τον τιμημένον αυτής Βασιλέα της, και τα άγια τοις κυσί και τους μαργαρίτας της τοις χοίροις! Και ταξειδεύει τώρα δια θαλάσσης επικαλούμενος την χαλκευθείσαν Άγκυρα ως μόνην σωτηρίαν του, μη τολμών να βαδίσση πλέον δια ξηράς δια να μη γίνη καταγέλαστος και κατάπτυστος ο ανόσιος. Νύκτα εξέρχεσαι και νύκτα φεύγεις, σκότιε και ποταπέ τύραννε, γιατί είσαι η μαύρη και βδελυρά νύξ της καταστροφής της πατρίδος μας. Νυκτοκόραξ απαίσιος και βραχνάς της ψυχής μας, της πνοής μας αφόρητος, τρέμεις εις το φως του ηλίου, Ασμοδαίε, και ως όρνεον ακόρεστον και αιμοχαρές των σαρκών μας φριάπτεις προ του υψίπετού Αετού μας, προ της γαλανής ματιάς Εκείνου, όστις έρχεται επί του ελληνικού ορίζοντος, ον εμόστων επί τριετίαν και πλέον απανθρώπως η δυσώδης και δηλητηριώδης πνοή σου, η ακόρεστος αδηφαγία και λύσσα σου! Φύγε νυκτοκόραξ της κολάσεως εις τα άδυτα της αβύσσου! Η νύξ των οργίων σου τελειώνει την νύκτα της 1ης Νοεμβρίου. Φύγε τρισκατάρατε! Ο Βασιλεύς της Ελλάδος, ο Κωνσταντίνος ο Β', ο ιδεώδης και λαοφίλητος στρατηλάτης έρχεται και το άσμα Του το γλυκύ και ατελείωτο αντηχεί εις την ελληνικήν ψυχήν και όλην την υφήλιον, αθάνατον. Άκουσέ το, Κατηραμένε Βραχνά, και χωλέ Ασμοδαίε, νύκτιε τύραννε, ως μόνην τιμωρίαν σου εν τω Άδει σου, δια να λυσσάς και εκεί ακόμη, ω λαομίσητον βδέλυγμα της ελληνικής κατάρας· [...]". (ΑΣΤΡΑΠΗ 25/10/1920)

Το, μεταφυσικού χαρακτήρα, κείμενο έχει τη μορφή εξορκισμού ενάντια στον Βενιζέλο ο οποίος έχει απολέσει πλήρως την ανθρώπινη διάστασή του, απεικονίζεται ως το μοντέλο του απόλυτου κακού και ταυτίζεται με τις δυνάμεις του σκότους. Μέσω αυτής της εμφιλοχώρησης δαιμονοποιημένων χαρακτηριστικών στο πρόσωπό του, εμφανίζεται ως «εχθρός» για το έθνος, υπαίτιος για κάθε συμφορά που πλήττει την πατρίδα, διαρκής και συνεχόμενη απειλή που πρέπει να εξουδετερωθεί με κάθε τρόπο. Ταυτόχρονα, ο Κωνσταντίνος παρουσιάζεται ως ο θεόσταλτος, χαρισματικός ηγέτης που έρχεται να απολυτρώσει και να απελευθερώσει την πατρίδα από τις δαιμονικές δυνάμεις. Η χρήση της θρησκευτικής ορολογίας, σε συνδυασμό με το, μαρτυριολογικά εξαγνισμένο, πρώτο πληθυντικό πρόσωπο της προσωπικής αντωνυμίας, δημιουργεί ένα μανιχαϊκό δίπολο, περιορίζοντας σημαντικά την δυνατότητα επιλογής θέσης για τον θρησκευόμενο αναγνώστη. Η ενεργοποίηση ανάμεικτων

224 Οι Χαλδαίοι ήταν αρχαίος νομαδικός λαός της Μεσοποταμίας. Η λέξη χρησιμοποιείται από τον αρθρογράφο, πιθανότατα, για να αναφερθεί στην ανατολίτικη καταγωγή των προσφύγων υποστηρικτών του Βενιζέλου. Ο Ασμοδαίος, εξάλλου, βασίλευε στην Ανατολή (βλ. Προηγούμενη υποσημείωση).

αισθημάτων φόβου και μίσους τον αποπροσανατολίζει, ακρωτηριάζει τη λογική του και τον υποτάσσει στη συναισθηματική χειραγώγηση του πομπού. Λαμβάνοντας υπόψη πως το άρθρο απευθύνεται σε ένα έντονα θρησκευόμενο κοινό, μεγάλο μέρος του οποίου εμφορείται από δεισιδαιμονίες και μεταφυσικές πεποιθήσεις, η ταύτιση του Βενιζέλου με τον διάβολο αποτελεί την πιο ακραία, ανηλεή και άγρια μορφή επίθεσης εναντίον του.

Η ΣΚΡΙΠ έχει επιλέξει την οδό της ολομέτωπης σύγκρουσης με το Κόμμα των Φιλελευθέρων και τον αρχηγό του. Εξάλλου, ο ιδιοκτήτης του ΣΚΡΙΠ, Γρ. Ευστρατιάδης, ήταν υποψήφιος βουλευτής με το κόμμα του Δ. Γούναρη στη Μυτιλήνη. Από την αρχή της επανέκδοσής της, μετά τις καταστροφές που υπέστησαν τα γραφεία της κατά τα Ιουλιανά, μεταδίδει, καθημερινά, πληροφορίες για την εγκληματική δράση των βενιζελικών και για τις αυθαιρεσίες της κυβέρνησης, για την ενθουσιώδη υποδοχή των αντιβενιζελικών υποψηφίων και για την καθολική αποδοκιμασία των βενιζελικών, κατά τη διάρκεια των προεκλογικών περιόδων τους. Επιπλέον, στα πρωτοσέλιδα της εφημερίδας υπάρχει, σταθερά, κείμενο ημερολογιακού τύπου, που “αποκαλύπτει” τον τρόπο με τον οποίο πολιτεύτηκε ο Βενιζέλος στην Κρήτη κατά την περίοδο της Κρητικής Πολιτείας, καταδεικνύοντας τη εγκληματική προσωπικότητά του και το ιδιοτελές των ενεργειών του.²²⁵ Ταυτόχρονα, τα γεγονότα του πρόσφατου παρελθόντος αναδιατυπώνονται, ώστε να προβληθούν η αντιπολίτευση και ο βασιλιάς ως οι μόνες υγιείς δυνάμεις που μπορούν να αντισταθούν στις αντεθνικές επιδιώξεις του Βενιζέλου και της δράκας των αδίστακτων εγκληματιών που τον περιστοιχίζουν. *“ΛΑΕ! ΠΡΟΣΟΧΗ! Ο Ελευθέριος Βενιζέλος δι’ υπομνήματός του εξελιπάρει τον Βασιλέα Κωνσταντίνον ίνα εκχωρήση εις την Βουλγαρίαν την Ανατολικήν Μακεδονίαν, Θράκην κλπ., όπως έλθη αύτη με το μέρος των Συμμάχων μας. Πλήν δια την σωτηρίαν της Πατρίδος μας ο Βασιλεύς αντέστη, ως και οι πολιτικοί αντίπαλοί του, άνδρες, τους οποίους αντί ευγνωμοσύνης, εξώρησεν, απήλασεν, εφυλάκισε και εφόνευσε. Γενόμενος ούτω τύραννος διά ξένων λογών εξεμύζησε το αίμα και τον ιδρώτα σου, επλούτισε τους διάφορους αισχροκερδείς εκμεταλλευτάς και τους άλλους συμμορίτας του διά τριών δισεκατομμυρίων δραχμών και σου αφήρησε την πολυτιμοτάτην ελευθερίαν σου, μη τολμώντος σου να εκφέρης ουδέ στεναγμόν παραπόνου, καθ’ όσον απάγεσαι αμέσως από τους διάφορους γύπας του και τυφεκίζεσαι καθ’ οδόν. Λαέ! Μόνον η ψήφος σου θα σε σώση από της βδελυκτής και απαισίας αυτής τυραννίδος. Προσοχή μη χαλκεύσης μόνος σου τα αιώνια δεσμά της σκληροτάτης σκλαβιάς σου.”* (ΣΚΡΙΠ 25/10/1920) Το άρθρο επιβεβαιώνει ως κυρίαρχο στοιχείο της πολιτικής αντιπαράθεσης τη μανιχαϊστική αντίληψη, στο πλαίσιο της οποίας ο βασιλιάς και οι υποστηρικτές του εξιδανικεύονται ως οι απόλυτοι υπέρμαχοι του καλού της πατρίδας

225 Η διαρκής υπενθύμιση, μέσω της επανάληψης, αποτελεί μια πολύ αποτελεσματική προπαγανδιστική προσέγγιση.

ενώ ο Βενιζέλος και οι συν αυτό παρατρεχάμενοι εκπροσωπούν το κακό και την καταστροφή. Η επιτακτική - προστακτική αρχική διατύπωση δίνει επικαλυμμένη εντολή, εξαλείφοντας πιθανές διαφορετικές επιλογές ή αμφισβητήσεις, ενώ η κεφαλαιοποίηση των γραμμάτων επικυρώνει τη δύναμη και την αποφασιστικότητα, δραματοποιώντας, ταυτόχρονα, την έκκληση. Το δεύτερο ρηματικό πρόσωπο μετατοπίζει το βάρος της ευθύνης για την επίτευξη της συλλογικής απελευθέρωσης στον κάθε αναγνώστη ξεχωριστά.

Το αίμα του Δραγούμη δεν έμεινε αναξιοποίητο από την αντιπολιτευτική εκστρατεία της ΣΚΡΙΠ, που φρόντισε να διατηρεί σταθερά την υπόμνηση της δολοφονίας, είτε προσκαλώντας τους αναγνώστες της σε μνημόσυνα του αδικοχαμένου πολιτικού, είτε σε άμεσες ή έμμεσες αναφορές στο γεγονός. *“...Μάτην ζητείτε να νίψητε τας χείρας σας από το χυθέν αίμα. Η τυραννίς έχει βάψει τας χείρας της κατά τρόπον ώστε θα την παρακολουθούν αι αραί γενεών ολοκλήρων. Εσφαγιάσατε ένα Ίωνα Δραγούμη και εξακολουθείτε εγκληματούντες διά της απαισίας κωμωδίας της δήθεν διώξεως των φονέων του, σεις, οι πραγματικοί ένοχοι. Οι άνθρωποί σας δολοφονούν τους αόπλους πολίτας και σεις λαμβάνετε το μέτρον της απαγορεύσεως της πωλήσεως όπλων, αφού εφωδιάσατε πάντας τους ακατανομάστους θεράποντάς σας εις το έγκλημα. ...”* (ΣΚΡΙΠ 22/10/1920) Ο ευθύς λόγος χρησιμοποιείται ξανά για να καταργήσει τα διαχωριστικά όρια ανάμεσα στο γεγονός και τον αναγνώστη, καθιστώντας εγκληματική την ανοχή και επιτυγχάνοντας τη συναίνεση με της απόψεις του αρθρογράφου. Η παραπομπή σε στερεότυπα που προκαλούν απέχθεια, φόβο, θυμό και εχθρότητα (χασάπης, δήμιος, δολοφόνος) συνδέει στο νου τού αναγνώστη τον πολιτικό αντίπαλο με αχρείες υπάρξεις και ολέθρια βαρβαρότητα, κάνοντας τις σειρήνες του κινδύνου να ηχήσουν στο συλλογικό υποσυνείδητο και ενεργοποιώντας το έμφυτο συναίσθημα της αυτοπροστασίας και της προσπάθειας για επιβίωση.

Με τον ίδιο τρόπο διαχειρίστηκε η εφημερίδα την ασθένεια και τον θάνατο του Αλεξάνδρου. Η δημοσιογραφική μελάνη αντικαταστάθηκε με δάκρυα και η επίκληση στο συναίσθημα έγινε προνομιακό μέσο στην πολιτική αντιπαράθεση. Αν και δεν μπορεί να αμφισβητηθεί η ειλικρίνεια της οδύνης των αντιπάλων του Βενιζέλου, αναμφίβολα αξιοποίησαν το τραγικό γεγονός στο έπακρο και εξαργύρωσαν σε ψήφους κάθε λαϊκό αναστεναγμό θλίψης για το βασιλικό δράμα. *“...Ο Βασιλεύς ασθενεί. Ο Βασιλεύς κινδυνεύει. Και περί την κλίνην του περιφέρει άπελπι βλέμμα αναζητών ένα των οικείων του. Η Μοίρα ηθέλησε να είνε έρημος συγγενών κατά τας στιγμάς της αγωνίας Του....”*. (ΣΚΡΙΠ 29/9/1920) Το, εύκολα μεταδιδόμενο στο πλήθος, συγκινησιακό στοιχείο κάνει το λαό κοινών του βασιλικού πόνου και στοχεύει απευθείας στην έμφυτη ανάγκη του ηθικού ανθρώπου να προστατέψει

τον αδύναμο, καταλαμβάνοντας το κενό που δημιουργεί η απουσία των γονέων, του ισχυρότερου προστατευτικού στοιχείου.

Η πολιτική αντιπαράθεση έχει προσλάβει, άλλωστε, από την αρχή της προεκλογικής περιόδου, τα χαρακτηριστικά ηθικής μάχης, στο επίκεντρο της οποίας τοποθετήθηκε η επιστροφή του Κωνσταντίνου ή το οριστικό ξεσκαρτάρισμα των σκελετών του κωνσταντινικού παρελθόντος από το ντουλάπι της ελληνικής ιστορίας. Έτσι, η μορφή του Κωνσταντίνου, του δυναμικού λυτρωτή της πατρίδας από τους εσωτερικούς και τους εξωτερικούς εχθρούς, κυριαρχεί στην προσπάθεια του φιλοβασιλικού τύπου να προσεγγίσει τους ψηφοφόρους, όπως σαφώς καταδεικνύει το πρωτοσέλιδο της 26ης Οκτωβρίου, της ΣΚΡΙΠ.

Ο ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΙΑΣ, Η ΚΑΙ ΛΥΤΡΩΝ ΟΜΗΡΟΥ ΣΤΡΑΤΗΛΑΤΗΣ, Ο ΣΚΑΤΤΙΣ ΤΗΣ ΠΑΛΛΑΔΟΣ

Ο ΣΤΡΑΤΙΩΤΗΣ ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ - Ο ΕΡΧΟΜΕΝΟΣ ΚΑΥΤΟΣ ΤΟΥ ΛΑΟΥ ΤΟΥ

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Μέσω της ρητορικής ανάλυσης του δημοσιογραφικού λόγου καταδείχθηκε με σαφήνεια η εκάστοτε πολιτική τοποθέτηση, κατά την εξεταζόμενη περίοδο, καθενός από τα έντυπα που αποτέλεσαν το ερευνητικό αντικείμενο της παρούσης εργασίας. Όπως διαπιστώθηκε, τα έντυπα αυτά δεν περιορίστηκαν απλώς στην αποτύπωση της διαμάχης, αλλά έλαβαν ενεργά μέρος στην πολιτική σύγκρουση και αποτέλεσαν πρόθυμα το όχημα για να μεταβληθεί η αντιπαλότητα σε αγώνα μέχρις εσχάτων, τροφοδοτώντας τη μανιαχίστικη αντίληψη της πολιτικής πραγματικότητας. Στο πλαίσιο αυτό, ο αντίπαλος εξεικονίστηκε ως η προσωποποίηση του κακού, ο υπέρτατος κίνδυνος για το λαό και την πατρίδα, ενώ ο ημέτερος ως ο χαρισματικός, αναντικατάστατος ηγέτης, η ενσάρκωση του έθνους και την κορωνίδα της φιλοπατρίας. Η σημασιολογική επισκόπηση ανέδειξε την εντατική προσπάθεια των εφημερίδων να στηρίζουν με κάθε τρόπο τον εκάστοτε πολιτικό τους σύμμαχο και, ταυτόχρονα, να αχρηστέψουν πολιτικά τον αντίπαλο, με τη χρήση όλων των δυνατών μεθόδων πειθούς και προπαγάνδας. Η μελέτη των εξωκειμενικών χαρακτηριστικών, όπως η μεταβολές στα λογότυπα, η ιεράρχηση των ειδήσεων, ιδιαίτερα στα πρωτοσέλιδα, η δομή ολόκληρων των εντύπων, και όχι μόνο της πρώτης σελίδας, ακόμα και η επιλογή του μεγέθους των τυπογραφικών στοιχείων που χρησιμοποιήθηκαν στους τίτλους των άρθρων, συνέβαλλαν σημαντικά στην εξαγωγή βέβαιων κατά το δυνατόν συμπερασμάτων, ενώ η συγκριτική εξέταση, τόσο μεταξύ των εξεταζόμενων εντύπων, όσο και άλλων, πολιτικά αντίθετων, όπου αυτό κρίθηκε απαραίτητο, διαλεύκανε ακόμη περισσότερο θέματα που σχετίζονταν με τα ζητούμενα της έρευνας.

Διαπιστώθηκε πως όλα τα υπό μελέτη έντυπα, κατά την πρώτη εξεταζόμενη περίοδο, από την έκρηξη του κινήματος Εθνικής Αμύνης έως την έκπτωση του βασιλιά Κωνσταντίνου, όταν διεκόπη κάθε δίαυλος πολιτικής επικοινωνίας και η αντιπαράθεση προσέλαβε τα χαρακτηριστικά ανοιχτής, βίαιης σύγκρουσης, υποστήριξαν ακραιφνώς την φιλοβασιλική πλευρά και χρησιμοποίησαν κάθε προσφερόμενο μέσο ώστε να εξοντώσουν πολιτικά τον Βενιζέλο και την παράταξή του. Κατά τη δεύτερη περίοδο, οπότε ο Βενιζέλος επικράτησε έναντι των αντιπάλων του και επανήλθε στην πρωθυπουργία της χώρας, ο φιλοβασιλικός Τύπος, υπό το φάσμα των διώξεων και τα λιγοστά περιθώρια που η λογοκρισία επέτρεπε, εγκατέλειψε, ούτως ή άλλως, την αντιπολιτευτική ρητορική. Εξάλλου, η είσοδος της χώρας στον πόλεμο επικέντρωσε το δημοσιογραφικό ενδιαφέρον στην πολεμική προσπάθεια και το διπλωματικό πεδίο και έθεσε στο περιθώριο της αρθρογραφίας τα τεκταινόμενα στην εσωτερική πολιτική πραγματικότητα. Η παντελής απουσία κριτικής και η συναίνεση στις κυβερνητικές επιλογές που παρουσιάζει μερίδα του εξεταζόμενου τύπου, συνδέθηκε,

είτε με το φαινόμενο Rallying Around the Flag²²⁶, την ενοποίηση και συστράτευση, δηλαδή, όλων των ομάδων, κατά τη διάρκεια του πολέμου, ενόψει της κοινής απειλής, είτε με τους περιορισμούς που έθετε η λογοκρισία και τον φόβο των διώξεων. Ορισμένα από τα έντυπα παρουσιάζουν, όμως, σε αυτή την φάση, εικόνα πραγματικής μεταστροφής, καθώς εμφανίζουν πρόδηλα σημεία ακραιφνούς υποστήριξης κάθε κυβερνητικής επιλογής αλλά και επιθέσεων ενάντια στην φιλοβασιλική παράταξη. Αναμφίβολα, η συναίνεση ή η συστράτευση κατά τη διάρκεια μιας τόσο μεγάλης εθνικής προσπάθειας, αποτελούσε μονόδρομο, η ισοδυναμία της, όμως, με προσχώρηση στο αντίπαλο πολιτικό στρατόπεδο αποκαλύπτεται μέσω της μελέτης των εντύπων της τρίτης περιόδου, όταν ήρθαν οι λογοκριτικοί περιορισμοί και οι αντίπαλοι παρατάχθηκαν ξανά στο πεδίο της μάχης των εκλογών. Μιας ανηλεούς μάχης που προσέλαβε τα χαρακτηριστικά του αγώνα για επιβίωση. Συγκεκριμένα:

Η εφημερίδα **ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ**, κατά την πρώτη περίοδο, μπορεί αναμφισβήτητα να τοποθετηθεί στη φιλοβασιλική μερίδα. Η καθημερινή αρθρογραφία της αποδοκιμάζει και γελοιοποιεί τον Βενιζέλο και τους υποστηρικτές του και απαξιώνει το στρατό της Εθνικής Αμύνης. Στην προσπάθειά της να στηρίξει τους πολιτικούς της συμμάχους και να επιτεθεί στην αντίπαλη πολιτική μερίδα, μετέρχεται ευφών μεθόδων πειθούς και προπαγάνδας, με κυρίαρχη τη ρομαντική αντίληψη του παρελθόντος και την υπόμνηση του ιερού χρέους των νεοελλήνων να σταθούν αντάξιοι των ηρωικών τους προγόνων. Κατά την επόμενη περίοδο, μετά από μια πολύμηνη παύση της έκδοσής της, δείχνει να προσεταιρίζεται τη βενιζελική πλευρά, υποστηρίζει όλες τις κυβερνητικές επιλογές ενώ από την αρθρογραφία της απουσιάζει κάθε κριτική στην κυβέρνηση. Η είδηση για την υπογραφή της Συνθήκης των Σεβρών συνοδεύεται από διθυραμβικά για το πρόσωπο του Βενιζέλου σχόλια. Αποκαλυπτικός της οριστικής προσχώρησης της εφημερίδας στο βενιζελικό στρατόπεδο είναι ο τρόπος που διαχειρίστηκε την απόπειρα δολοφονίας του Έλληνα πρωθυπουργού και τη δολοφονία του Ίωνα Δραγούμη. Ενώ η πρώτη περίπτωση παρουσιάστηκε με πύρινα πρωτοσέλιδα, στα οποία η απόπειρα ισοδυναμούσε με εθνική προδοσία, και εκφραζόταν ανοιχτά ως καθολική η απαίτηση για άμεση φυσική εξόντωση των δραστών, η δεύτερη, όχι απλώς απαξιώθηκε σε μια μικρή αναφορά στο τρίτο φύλλο της εφημερίδας, αλλά παραποιήθηκε σημαντικά. Στις εκλογές του Νοεμβρίου 1920 η Ακρόπολις υποστήριξε ανοιχτά τον Βενιζέλο, επιτιθέμενη με κάθε μέσο ενάντια στους πολιτικούς του αντιπάλους, επιδιώκοντας την πολιτική και ηθική τους εξόντωση.

226 Το φαινόμενο μελετήθηκε και περιγράφεται από τον Journal Article Rallying around the Flag: Foreign Policy Events and Presidential Popularity on R. Lee Presidential Studies Quarterly Vol. 7, No. 4 (Fall, 1977), pp. 252-256 <https://www.jstor.org/stable/27547364?seq=1>

Το **ΕΣΠΕΡΙΝΟΝ ΝΕΟΝ ΑΣΤΥ** αποτελεί αναμφίβολα τμήμα του φιλοβασιλικού τύπου, κατά την πρώτη εξεταζόμενη περίοδο. Με βασικό όπλο τη γελοιοποίηση των αντιπάλων, αντιμάχεται με σθένος και σφοδρότητα στους βενιζελικούς και τα φύλλα της τυπώνονται έμπλεα οδύνης και οργής για τα “εγκλήματα” τους. Ταυτόχρονα, ομνύει πίστιν στον Κωνσταντίνο προβάλλοντάς τον ως τον χαρισματικό και ανατικατάστατο βασιλιά, τον μόνο που θα μπορούσε να εξασφαλίσει την εθνική επιβίωση. Η επιστροφή του Βενιζέλου στην πρωτεύουσα και στην ηγεσία της χώρας σηματοδότησε τη μετριοπαθή στροφή της εφημερίδας, η οποία φρόντισε, μάλιστα, υπό το φόβο των διώξεων, όχι μόνο να ξεκαθαρίσει τη στάση της απέναντι στο καθεστώς, διατυμπανίζοντας την ανάγκη για εθνική πειθαρχία και συστράτευση όλων των δυνάμεων του έθνους στον κοινό σκοπό, αλλά να αποτάξει το “αμαρτωλό”, φιλοβασιλικό παρελθόν της, αρνούμενη κατηγορηματικά οποιαδήποτε προηγούμενη έγκριση και συνεπικουρία στις ενέργειες της βασιλικής μερίδας, τόσο όσον αφορά την εξωτερική πολιτική όσο και την αντιμετώπιση των αντιπάλων τους στο εσωτερικό, κατά τη διάρκεια του Φθινοπώρου του 1916. Η παύση της έκδοσης της εφημερίδας το 1918 δεν επιτρέπει, εντούτοις, την εξαγωγή βέβαιων συμπερασμάτων σχετικά με τα ζητούμενα της μελέτης.

Το **ΘΑΡΡΟΣ** εντάσσεται κατά την πρώτη εξεταζόμενη περίοδο στην ακραιφνή φιλοβασιλική μερίδα των εφημερίδων της εποχής. Κατά την εφημερίδα, τα κίνητρα, οι επιλογές και οι ενέργειές του Κωνσταντίνου εμφορούνται αποκλειστικά από αγνό πατριωτισμό και ιερή αγάπη για το έθνος και το λαό του. Αντίθετα, επιτίθεται με μένος ενάντια στον Βενιζέλο, στον οποίου το πρόσωπο συνοψίζονται ο αντεθνικός τυχοδιωκτισμός, η ανηθικότητα και η διαφθορά. Με τη χρήση υβριστικών προσωνυμίων φτάνει μέχρι και να αμφισβητεί την ίδια την ελληνικότητα του πολιτικού αντιπάλου κατατάσσοντάς τον στη χορεία των εχθρών του έθνους και κατηγορώντας τον πως προσπαθεί να καταστρέψει οτιδήποτε δημοκρατικό, πατριωτικό και άρτιο. Στις επιθέσεις περιλαμβάνονται σενάρια περί συνωμοσίας και τρόμου που καλλιεργούν τη στερεοτυπική αντίληψη του αντιπάλου ως απόλυτου κινδύνου. Ειδήσεις για τις “βενιζελικές αγριότητες” ενάντια σε αθώους και ανίσχυρους ενισχύονται με τη δημοσίευση σχετικής επιστολογραφίας που συμπληρώνουν το αντιβενιζελικό αφήγημα και διασφαλίζουν την οργή του φιλοβασιλικού ακροατηρίου. Ο Ιούνιος του 1917 αποτελεί για το **ΘΑΡΡΟΣ** το σημείο της απεμπόλησης των προηγούμενων πολιτικών του θέσεων και της προσχώρησης στο αντίπαλο στρατόπεδο. Η εφημερίδα δεν ευθυγραμμίστηκε απλώς με τον υπόλοιπο φιλοβενιζελικό τύπο, αλλά πρωτοστάτησε στις επιθέσεις ενάντια στον προηγούμενο πολιτικό σύμμαχο και νυν πολιτικό της αντίπαλο, χρησιμοποιώντας ακριβώς τις ίδιες με πριν μεθόδους πειθούς και προπαγάνδας, αποδίδοντας μεσσιανικά χαρακτηριστικά στον Βενιζέλο και ταυτίζοντας το προηγούμενο καθεστώς με

την ηθική διάβρωση, την εθνική υπονόμευση την απόλυτη απειλή για το λαό και τον τόπο. Στην ερμηνεία της ολοκληρωτικής μεταστροφής της εφημερίδας δεν μπορεί παρά να ληφθεί υπόψη η ριζική αλλαγή που επήλθε στο ιδιοκτησιακό της καθεστώσ, μετά την επιστροφή του Βενιζέλου στην πρωθυπουργία της χώρας.

Η μελέτη των εκδόσεων της πρώτης περιόδου απέδειξε με βεβαιότητα πως η εφημερίδα **ΕΜΠΡΟΣ** συμπορεύεται με την φιλοβασιλική πλευρά και αντιμάχεται με κάθε μέσο τον Βενιζέλο, παίρνοντας ενεργά μέρος στην πολιτική αντιπαράθεση. Παρουσιάζει τον Κωνσταντίνο ως πανίσχυρη προσωπικότητα, προσηλωμένη στην εξυπηρέτηση των εθνικών συμφερόντων, τα οποία τοποθετεί πάνω από οποιοδήποτε προσωπικό συμφέρον και προβάλλει ως ιερό καθήκον και ιστορική υποχρέωση την ομόθυμη συστράτευση στο πλευρό του ώστε να αντιμετωπιστεί και να εξαλειφθεί η βενιζελική απειλή. Στον αντίποδα τοποθετείται ο Βενιζέλος. Ως κύριο μοτίβο απόδοσής του χρησιμοποιείται ο τυχοδιωκτισμός, ο εγωκεντρισμός και η ιδιοτέλεια που καθορίζουν τις επιλογές του και τον καθιστούν επικίνδυνο για την πατρίδα. Η καλλιέργεια φόβου και ανησυχίας για το μέλλον στο αναγνωστικό κοινό, σε περίπτωση επικράτησης του Βενιζέλου, αποτελεί σημαντικό όπλο στην αντιβενιζελική πολεμική φαρέτρα της εφημερίδας. Επιπλέον, από την αρθρογραφία της δε λείπει η απαξίωση και η γελοιοποίηση του αντιπάλου και των υποστηρικτών του μέσω της χρήσης χιούμορ. Μετά την πολιτική μεταβολή του Ιουνίου 1917 και για ολόκληρο το κοινοβουλευτικά θερμό καλοκαίρι που ακολούθησε, το χιούμορ και η ειρωνεία παραμένουν τα μόνα όπλα της εφημερίδας που, εξακολουθεί, σταθερή στις προηγούμενες θέσεις της, να αντιπαράθεται στο Βενιζέλο, σε ηπιότερους, όμως, πλέον τόνους. Μέχρι το τέλος του έτους, στην προσπάθειά της να αποφύγει τις διώξεις, επιλέγει τη μετάδοση των εσωτερικών και εξωτερικών πολιτικών ειδήσεων μέσω επίσημων ανακοινωθέντων, χωρίς κανένα σχολιασμό. Σταδιακά η πολιτική ειδησεογραφία παραχωρεί τη θέση της στις ειδήσεις κοινωνικού περιεχομένου, που κυριαρχούν τόσο στα πρωτοσέλιδα όσο και στην υπόλοιπη αρθρογραφία της εφημερίδας. Όταν η πολιτική αρχίζει να επανέρχεται στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος της ΕΜΠΡΟΣ, η πολιτική αντιστροφή στις πολιτικές θέσεις της εφημερίδας είναι εμφανής, καθώς όλες οι ειδήσεις σχετικά με τη διπλωματική δραστηριότητα του πρωθυπουργού μεταδίδονται συνοδεία εγκωμιαστικών σχολίων. Ο Βενιζέλος πλέον προικίζεται με θετικές αναπαραστάσεις, διαφοροποιείται από τους αντιπάλους του στη βάση της ηθικής και της φιλοπατρίας και παρουσιάζεται όχι απλώς ως η μοναδική αλλά ως η ιδανική λύση για όλα τα προβλήματα της χώρας. Στις εκλογές του 1920 η ΕΜΠΡΟΣ στρατεύθηκε στο πλευρό του Βενιζέλου και χρησιμοποίησε πολωτική ρητορική, πολεμώντας με σφοδρότητα τους πολιτικούς του αντιπάλους.

Αδιαμφισβήτητα φιλοβασιλική κατά την πρώτη εξεταζόμενη περίοδο είναι η εφημερίδα **ΑΣΤΡΑΠΗ**, που κατηγοριοποιεί τις αντίπαλες πολιτικές δυνάμεις σε μανιχαϊστική βάση και αυτοτοποθετείται στη χορεία των υποστηρικτών του Κωνσταντίνου. Μέσω της αρθρογραφίας της αποθεώνεται ο εθνομάρτυρας βασιλιάς, η απόλυτη αγαθοποιός δύναμη και η μόνη ελπίδα του λαού και του έθνους, ενώ επιτιμάται ο Βενιζέλος ως ένας επικίνδυνος για το μέλλον προδότης που απειλεί να παγιδέψει τη χώρα σε πανίσχυρα δεσμά και να την οδηγήσει στην βέβαιη καταστροφή. Στις ευθείες επιθέσεις ενάντια στον πολιτικό αντίπαλο περιλαμβάνονται οι υπαινιγμοί για εύκολο, παράνομο πλουτισμό και ύποπτες συναλλαγές, για συνεργασία με ξένες δυνάμεις ώστε να ευοδωθούν προσωπικές επιδιώξεις ενάντια στα συμφέροντα της χώρας, για ασύστολη εξαπάτηση του λαού και εγκληματική εν γένει δραστηριότητα. Με όχημα την επιλεκτική παρουσίαση των ειδήσεων, την υποβάθμιση ή την παραποίηση γεγονότων και απόψεων και την αναπαραγωγή αρνητικών στερεοτύπων η εφημερίδα κατέβαλε συστηματική προσπάθεια να ενεργοποιήσει το μίσος και την απέχθεια ενάντια στον Βενιζέλο και να αφυπνίσει τις προκαταλήψεις και το φόβο του αναγνωστικού κοινού ώστε να αποκομίσει το μέγιστο του πολιτικού οφέλους για λογαριασμό των φιλοβασιλικών. Η πολιτική μεταβολή και ο φόβος των διώξεων κατέστησε επιβεβλημένη τη μετριοπαθή στάση για την **ΑΣΤΡΑΠΗ**. Οι προσεγμένες διατυπώσεις και οι λακωνικές ασχολίαστες επίσημες ανακοινώσεις, η “αναδρομική” προσπάθεια επίδειξης νομιμοφροσύνης, η πρόσκληση για συστράτευση ενόψει της πολεμικής προσπάθειας και οι μετά βδελυγμίας καταδίκες των αντιβενιζελικών κινημάτων αντικατέστησαν τον επιθετικό λόγο της προηγούμενης περιόδου. Την επαύριο όμως της προκήρυξης εκλογών και της άρσης των περιοριστικών μέτρων, η εφημερίδα επανέρχεται στην αρχική της θέση, παρατάσσεται στο πλευρό της Ηνωμένης Αντιπολίτευσης και χρησιμοποιεί κάθε δυνατό μέσο για να εξασφαλίσει την εκλογική της υπερίσχυση και τον καταποντισμό του κόμματος των Φιλελευθέρων.

Η εφημερίδα **ΣΚΡΙΠ** θεωρήθηκε, δικαίως, η “ναυαρχίδα” του φιλοβασιλικού τύπου, τόσο για τη φανατική προσήλωσή της στο βασιλιά και τις πολιτικές δυνάμεις που συνασπίστηκαν γύρω από αυτόν όσο και για την ευρύτητα της κυκλοφορίας της και κατά συνέπεια της επιρροής της στο αναγνωστικό κοινό. Την έκρηξη του κινήματος Εθνικής Αμύνης ακολούθησε ένα κρεσέντο επιθέσεων ενάντια στο Βενιζέλο, ο οποίος αποτελούσε, σύμφωνα με την εφημερίδα, τον απόλυτο κίνδυνο για την πατρίδα και το λαό. Στο πλαίσιο αυτών των επιθέσεων, αντεστράφη η πραγματικότητα, εργαλειοποιήθηκε το θρησκευτικό συναίσθημα, κεφαλαιοποιήθηκε η εθνική υπερηφάνεια και ο σεβασμός στους προγόνους, ιεροποιήθηκε ο ημέτερος και δαιμονοποιήθηκε ο αντίπαλος. Η εγγενούς συγκρουσιακού περιεχομένου αρθρογραφία τοποθέτησε τον Βενιζέλο και τους υποστηρικτές του

ενάντια σε ολόκληρο το λαϊκό αξιακό σύστημα, παρουσιάζοντάς τους σαν έναν δαιμονικό χορό αιμοχαρών φονιάδων, τυφλωμένων από το πάθος τους για εξουσία. Ανάχωμα στις καταστροφικές επιδιώξεις τους ήταν για την εφημερίδα ο Κωνσταντίνος, ο απόλυτος υπερκομματικός ηγέτης, ο αγαθός προστάτης του λαού και των θεσμών, η μόνη ελπίδα για τη σωτηρία του έθνους. Η ΣΚΡΙΠ στάθηκε στο πλευρό των βασιλικών μέχρι την απομάκρυνση του Κωνσταντίνου. Μολονότι, μετά την επιστροφή του Βενιζέλου στην Αθήνα, ευρισκόμενη προφανώς υπό τη “δύναμη της αδράνειας” διατήρησε για λίγο την επιθετική στάση εναντίον του, σύντομα εγκατέλειψε, υπό το κράτος του φόβου των κυρώσεων, αυτή την τακτική, επιλέγοντας τη νομιμόφρονα υπακοή στις επιταγές του νέου καθεστώτος. Έκτοτε, και μέχρι την προκήρυξη των εκλογών του 1920, ασχολήθηκε με “ανώδυνα” ως επί το πλείστον θέματα κοινωνικού ενδιαφέροντος, ενώ μετέφερε κάθε σχετική με την πολιτική είδηση μόνο μέσω ασχολίαστων επίσημων ανακοινωθέντων. Εντούτοις, επέκρινε με οξύτητα τα αντιβενιζελικά κινήματα και στήριξε μέσω της αρθρογραφίας της την προσπάθεια στρατολόγησης και την πολεμική προσπάθεια της χώρας. Από τον Αύγουστο του 1920 μπήκε πρόθυμα και ορμητικά στο πεδίο της προεκλογικής μάχης, έτοιμη να δώσει αγώνα υπέρ πάντων στηρίζοντας με όλες τις τις δυνάμεις την Ηνωμένη Αντιπολίτευση. Προσέδωσε στην εκλογική σύγκρουση κοσμικά χαρακτηριστικά και δημιούργησε πλέγμα ισχυρότατης ταύτισης στο εκλογικό σώμα, εκμεταλλευόμενη στο έπακρο το φόνο του Δραγούμη, την ασθένεια και το θάνατο του Αλεξάνδρου και τον πατρικό πόνο του Κωνσταντίνου για να εξυπηρετήσει ψηφοθηρικές επιδιώξεις.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- 1) Αλβανός Ρ., Η Αποτυχία της Πολιτικής στην Ελλάδα του εθνικού Διχασμού: Η Δολοφονία του Ίωνος Δραγούμη, στο: Ελλήνων ιστορικά, τ. 19, Αθήνα 2013
- 2) Αρχείο Γενικής Γραμματείας της Κυβέρνησης, Πρακτικά Συνεδριάσεων Υπουργικού Συμβουλίου 1917-1918
- 3) Αρχείο Διευθύνσεως Ιστορίας Στρατού
- 4) Βεντήρης Γ., Η Ελλάς του 1910-1920, τ.2, εκδ. ΠΥΡΣΟΣ, Αθήνα 1931
- 5) Βερέμης Θ.-Δημητρακόπουλος Οδ. (επιμ.), Μελετήματα για τον Βενιζέλο και την εποχή του, Αθήνα, Φιλιπότης, 1979.
- 6) Βουλή των Ελλήνων, Επιτροπή Συνταγματικής Αναθεώρησης, Περίοδος: ΙΒ, Σύνοδος: Α΄, Συνεδρίαση: Ε΄ 27/02/2008
- 7) Γενικό Επιτελείο Στρατού – Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού – Ψηφιοποιημένο Αρχείο <https://dis.army.gr/el/content/psifiopoiimeno-arheio> Φ.250/Ζ/9, Φ.250/Ζ/10, Φ.250/Ζ/11
- 8) Γενικό Επιτελείο Στρατού, Διεύθυνση Πεζικού/3α, ΣΚ 900-21, Στρατιωτικός Κανονισμός, Η Ιστορία του Πεζικού, Τυπογραφείο Ελληνικού στρατού, Αθήνα, Δεκέμβριος 2014
- 9) Γερακάρης Ν., Σελίδες εκ της συγχρόνου ιστορίας. Πρόσωπα και Πράγματα, Τόμος Α, εκδ. Ελληνική Πρωτοπορία, Αθήνα 2021
- 10) Δαγκλής Π.Γ, Αναμνήσεις - Έγγραφα – Αλληλογραφία, επιμ. Ξ. Λευκοπαρίδη, Τόμος Α, εκδ. Ε.Γ. Βαγιονάκη, Αθήνα 1965
- 11) Δαγκλής Π.Γ, Αναμνήσεις - Έγγραφα – Αλληλογραφία, επιμ. Ξ. Λευκοπαρίδη, Τόμος Β, εκδ. Ε.Γ. Βαγιονάκη, Αθήνα 1965
- 12) Δαφνής Γ., Τα ελληνικά πολιτικά κόμματα 1821-1961, εκδ. Γαλαξίας, Αθήνα 1961
- 13) Δέλτα Πηνελόπη, Ημερολόγιο, Τρίτη 3 Νοεμβρίου 1920
- 14) Δουλκέρη Τ., Διαφήμιση και Επικοινωνία. Εμπειρική έρευνα κοινής γνώμης, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2001
- 15) Δραγούμης Στεφ. Φίλιππος, Ημερολόγιο. Διχασμός (1916-1919), Μάρκος Φ. Δραγούμης (επιμ.), Εκδόσεις “Δωδώνη”, Αθήνα-Γιάννινα 1995
- 16) Δρούλια Λ, Κουτσοπανάγου Γ. , Εγκυκλοπαίδια του Ελληνικού Τύπου 1784 -1974, τ.4, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2008
- 17) Εθνικό Τυπογραφείο, ΦΕΚ 11ης Ιουλίου 1917, αρ. Φύλλου 137

- 18) Εκκλησία και Κράτος, 1833-1997: Ιστορική Επισκόπηση των Σχέσεών τους, εκδ. Ποντίκι, Αθήνα 1997
- 19) Ζαβιτσιάνος Κ., Αι Αναμνήσεις του εκ της Ιστορικής Διαφωνίας Βασιλέως Κωνσταντίνου και Ελευθερίου Βενιζέλου όπως την έζησε (1914-1922), Τόμος Α', Αθήνα 1946
- 20) Ζαβιτσιάνος Κ., Αι Αναμνήσεις του εκ της Ιστορικής Διαφωνίας Βασιλέως Κωνσταντίνου και Ελευθερίου Βενιζέλου όπως την έζησε (1914-1922), Τόμος Β', Αθήνα 1947
- 21) Ζολώτας Α. Π., Η Εθνική Τραγωδία, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τμήμα Πολιτικών Επιστημών και Δημοσίας Διοικήσεως, Αθήνα 1995
- 22) Ηλιού Φ., Δογματισμός και Αυθεντία στις Διαδρομές του Νεοελληνικού Στοχασμού, στο Π. Μπιτσαξής, Σ. Αγουρίδης, Φ. Ηλιού κ.ά. (επιμ.), Θρησκευτική Ελευθερία και Δημοκρατία, Αθήνα, Παρασκήνιο, 2000
- 23) Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, εκδ. «Εκδοτική Αθηνών», τόμ. ΙΕ', Αθήνα 1977
- 24) Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, τόμος 6ος, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003
- 25) Καραγιάννης Γ. Ν., Η Εκκλησία από την Κατοχή στον Εμφύλιο, εκδ. Προσκήνιο, Αθήνα 2001
- 26) Καρυκόπουλος Π., 200 Χρόνια Ελληνικού Τύπου 1784-1984, εκδ. Γρηγόρη, Αθήνα 1984
- 27) Κοτσιφός Ι. (επιμ.), Θεσσαλονίκη 1912-2012 - Μεγάλα Γεγονότα στον Καθρέφτη του Τύπου, Μορφωτικό Ίδρυμα Ένωσης Συντακτών Ημερησίων Εφημερίδων Μακεδονίας – Θράκης, 2012
- 28) Λαμπρίας Τ. Λήμμα Γαβριηλίδης Βλάσσης στο: συλλογικό, Εκπαιδευτική Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό, τομ. 2 Αθήνα Εκδοτική Αθηνών 1984
- 29) Λάσκαρις Ν. Ι. , Ν. Η. Αποστολίδης, λήμμα “Δ. Καλαποθάκης”, στη Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια Παύλος Δρανδάκης, εκδ. Π.Γ. Μακρής, Αθήνα 1927-1934
- 30) Λεονταρίτης Γ. Β., Η Ελλάδα στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο 1917-1918, εκδ. ΜΙΕΤ, Αθήνα 2000
- 31) Μάγερ Κ., Ιστορία του Ελληνικού Τύπου, [χ.ε.], Αθήνα 1960 τ. 1
- 32) Μαζαράκης Αιμιάν Α., Απομνημονεύματα, Ίκαρος, Αθήνα 1948
- 33) Μάζης Γ. Α. , Ίων Δραγούμης: Ο ασυμβίβαστος, εκδ. Μεταίχμιο, 2016
- 34) Μαρκεζίνης Σπ., Πολιτική Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας, εκδ. Πάπυρος, Αθήνα 1966
- 35) Μαυρογορδάτος Γ., 1915 Ο Εθνικός Διχασμός, εκδ. Πατάκης, Αθήνα 2015
- 36) Μαυρογορδάτος Γ., 1922 Η Παράταση του Διχασμού, εκδ. Πατάκης, Αθήνα 2017
- 37) Μεταξάς Ι., Η Ιστορία του Εθνικού Διχασμού (και της μικρασιατικής καταστροφής), εκδ. Καθημερινή, Αθήνα 1935

- 38) Μουρέλος Γ., Η Προσωρινή Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης και η σχέση της με τους συμμάχους (Σεπτέμβριος 1916 - Ιούνιος 1917), Μνήμων τ. 8 (1980-2)
- 39) Νικολόπουλος Ν., Δ. Γούναρης: Πολιτική Βιογραφία, εκδ. Ι. Σιδερής, Αθήνα 2007
- 40) Οικονόμου Ν., «Εσωτερικές Πολιτικές Εξελίξεις από τον Νοέμβριο του 1918 έως τον Οκτώβριο του 1920, στο: Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, εκδ. «Εκδοτική Αθηνών», τόμ. ΙΕ΄, Αθήνα 1977
- 41) Παναγάκος Π., Συμβολή εις την Ιστορίαν της Δεκαετίας 1912-1922, Αθήνα 1961
- 42) Παπαγεωργίου Κώστας, λήμμα «Βουτιεριδής Ηλίας», στο: Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό, τ.2. Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1984
- 43) Πετρίδης Π. Β., Ξενική Εξάρτηση και Εθνική Πολιτική 1910-1918, εκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1991
- 44) Πετσάλης–Διομήδης Ν., Η Ελλάδα των δύο κυβερνήσεων 1916-1917: Καθεστωτικά, Διπλωματικά και Οικονομικά Προβλήματα του Εθνικού Διχασμού, Φιλιππότης, Αθήνα 1988.
- 45) Πρακτικά Συμποσίου, Η Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης – Η Κορύφωση της Σύγκρουσης των δύο Κόσμων – Ιστορική Αποτίμηση 100 Χρόνια Μετά, Θεσσαλονίκη 2016
- 46) Πρακτικά Συμποσίου, υπόμνημα για τον Ελευθέριο Βενιζέλο, Εταιρεία Ελληνικού Λογοτεχνικού Αρχείου, Μουσείο Μπενάκη, 1988
- 47) ΠΣΒΚ΄ Κοινοβουλευτική Περίοδος, Δ΄ Σύνοδος (23 Απριλίου 1920), σ. 5)
- 48) Στεφάνου Στ. Ι. (επιμ.), Τα Κείμενα του Ελευθερίου Βενιζέλου: Η Ζωντανή Ιστορία της Δραματικής Περιόδου του Έθνους 1909 – 1935, εκδ. Λέσχη Φιλελευθέρων-Μνήμη Ελευθ. Βενιζέλου, Αθήνα 1981-1984
- 49) Στράγκας Θ. Α., Εκκλησίας Ελλάδος Ιστορία εκ Πηγών Αψευδών (1817-1967), τ.Β΄, Αθήνα 1970
- 50) Τσιτσανούδη – Μαλλίδη, Ν., Η λαϊκή γλώσσα στο νεότερο τηλεοπτικό δημοσιογραφικό λόγο: Από το δομικό και λειτουργικό περιορισμό των διαλέκτων στην εκ νέου χρήση, στο: Ηλεκτρονική έκδοση των Πρακτικών του 6^{ου} Επιστημονικού Συνεδρίου με Διεθνή Συμμετοχή και με θέμα «Ελληνική γλώσσα και εκπαίδευση» (2011)
- 51) Χατζηιωσήφ Χρ. (επιμ.), Ιστορία της Ελλάδας του 20ου αιώνα – Όψεις Πολιτικής και Οικονομικής Ιστορίας 1900-1940, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2009
- 52) Χουρμούζιος Χρ. Σ., Τα Κατά την 18ην και 19ην Νοεμβρίου 1916 και Επέκεινα, εκδ. ΕΣΠΕΡΙΑ, Λονδίνο 1919

- 53) Ψηφιακή Βιβλιοθήκη της Βουλής – Πρακτικά Συνεδριάσεων <https://library.parliament.gr>
- 54) Ψηφιακό Αρχείο Ελ. Βενιζέλου, Μουσείο Μπενάκη, Φάκελος 367-75
(<http://www.venizelosarchives.gr/rec.asp?id=72912>)
- 55) Athens Review of Books, τεύχος 47, Ιανουάριος 2014
- 56) Cohen, B. (1963). The press and foreign policy, Princeton, New Jersey: Princeton University Press
- 57) Hering G., Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα 1821-1936, τ.Β, εκδ. ΜΙΕΤ, Αθήνα 2004
- 58) <https://www.syntagmawatch.gr/my-constitution>
- 59) Journal Article: Rallying around the Flag: Foreign Policy Events and Presidential Popularity
ong R. Lee Presidential Studies Quarterly Vol. 7, No. 4 (Fall, 1977), pp. 252-256
<https://www.jstor.org/stable/27547364?seq=1>
- 60) Seligman V. J., Ο θρίαμβος του Βενιζέλου, μτφ. Νίκα Ντ. εκδ.Ειρμός, Αθήνα 1990.
- 61) Thomas, L. & Wareing, S. (2004). Language, Society and Power. London: Routledge, σελ. 42-44/48.

ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ

1. ΣΚΡΙΠ
2. ΑΣΤΡΑΠΗ
3. ΕΣΠΕΡΙΝΟΝ ΝΕΟΝ ΑΣΤΥ
4. ΘΑΡΡΟΣ
5. ΕΜΠΡΟΣ
6. ΑΚΡΟΠΟΛΙΣ
7. ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ
8. ΠΑΤΡΙΣ
9. ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ
10. ΕΘΝΟΣ

Χρησιμοποιήθηκαν επίσης στοιχεία από:

1. Αριστοτέλους Ηθικά Νικομάχεια, Λυπουρλής Δ. (μτφ.), εκδ. Ζήτρος, Αθήνα 2006
2. Αριστοτέλους, Πολιτικά, Βίτσος Δ. (μτφ.), εκδ. Αποτύπωμα, Αθήνα 2010
3. Ομήρου Ιλιάδα Α
4. Πλάτωνος, Λάχης, Τατάκης Β. (μτφ.), εκδ. Δαίδαλος – Ζαχαρόπουλος, Αθήνα χ.χ.